

Χρήστος Γιανναράς

Ἐνάντια στὴ θρησκεία

Ἴκαρος

© Χρήστος Γιανναράς & Ήκαρος Έκδοτική Έταιρεία, 2006,
2007

ISBN 978-960-9527-11-8

Γ' ΕΚΔΟΣΗ

Χρῆστος Γιανναρᾶς

Ἐνάντια στὴ θρησκεία

A

Ἡ θρησκευτικότητα

1. Ἀνάγκη ὀρμέμφυτη, ἐνστικτώδης

Ἡ θρησκευτικότητα εἶναι φυσικὴ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου — ἀνάγκη ὀρμέμφυτη, ἐνστικτώδης.

Ὀνομάζουμε φυσικὲς, ὀρμέμφυτες, ἐνστικτώδεις τὶς ἀνάγκες ποὺ δὲν τὶς ἐλέγχει ἡ λογικὴ καὶ ἡ θέληση. Ἐμπεριέχονται, ὡς νομοτελειακὲς ἀπαιτήσεις, στὴ λειτουργία τῆς βιολογικῆς ὑπόστασης.

Ἡ Ψυχολογία συνοψίζει σὲ δύο τὶς ὀρμές ποὺ καθορίζουν, μὲ χαρακτήρα ἀναγκαιότητας, τὴν ψυχοσωματικὴν βιοδομὴν τοῦ ἀνθρώπου: Μιλᾷει γιὰ ὀρμὴν αὐτοσυντήρησης καὶ γιὰ ὀρμὴν διαιώνισης. Ἡ θρησκευτικότητα τεκμαίρεται ὡς ἔκφανση τῆς ὀρμῆς γιὰ αὐτοσυντήρηση. Ἀνήκει στὰ ἀντανακλαστικὰ ποὺ ἀναπτύσσει ἡ ἀνθρώπινη φύση (στὶς αὐτοματικὲς, ἀκούσιες ψυχοσωματικὲς ἀντιδράσεις) προκειμένου νὰ συντηρηθεῖ στὴν ἐπιβίωση.

Εἶναι ἡ θρησκευτικότητα ἀνάλογη μὲ τὴν πείνα, τὴ δίψα, τὸν φόβο γιὰ τὴν ἀρρώστια καὶ τὴν ὀδύνη, τὸν τρόμο μπροστὰ στὸν θάνατο. Γιατί; Μιὰ πρώτη αἰτιολόγηση, ὅπωςδήποτε σχηματικὴ ἀλλὰ ὄχι αὐθαίρετη, λέει:

Ὁ ἄνθρωπος βλέπει νὰ ἀπειλοῦν τὴν ὑπαρξὴν του δυνάμεις ἢ παράγοντες ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἐλέγξει. Οἱ δικές του φυσικὲς δυνάμεις δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ ἀποτρέψουν τὴν ἀρρώστια, τὴν ὀδύνη, τὸν θάνατο. Καταφεύγει γι' αὐτὸ σὲ ἐπινοήματα ποὺ τοῦ προσφέρουν ἐλπίδα προστασίας, αὐθυποβολὴν σιγουριᾶς: Λογαριάζει σὰν ὑπερ-φυσικὲς τὶς αἰτίες τῶν ἀπειλῶν ποὺ ἡ δική του φύση ἀδυνατεῖ νὰ ἐλέγξει, καὶ ἐπιπλέον τὶς προσωποποιεῖ. Δηλαδή τὶς ἐντάσσει στὸ πλέγμα τῶν λογικῶν σχέσεων ποὺ ξέρει νὰ τὶς χειρίζεται ἀποτελεσματικᾶ.

Προσπαθεῖ, μὲ τὴ λογικὴ τῶν διανθρώπινων σχέσεων, νὰ ἐξευμενίσει τὶς δυνάμεις καὶ τοὺς παράγοντες ποὺ τὸν ἀπειλοῦν.

Ἦ ὑποθέτει νὰ ὑπάρχουν ἄλλες, ἀντίθετες δυνάμεις καὶ παράγοντες (πάντοτε προσωποποιημένοι) ἱκανοὶ νὰ ὑπερισχύσουν καὶ νὰ ἀκυρώσουν τὶς ἀπειλές. Ἐπιδιώκει νὰ τοὺς προσεταιριστεῖ γιὰ νὰ τὸν προστατέψουν.

Δυνάμεις ἀπειλητικὲς γιὰ τὸν ἄνθρωπο εἶναι πολλὰ φυσικὰ φαινόμενα, ὅπως ὁ σεισμός, ἡ θύελλα, ἡ φωτιά, ἡ πλημμύρα, ὁ κεραυνός, ἡ ξηρασία, ἡ σιτοδεία. Ἦ τὰ δεδομένα δυσλειτουργίας καὶ φθορᾶς τῆς βιολογικῆς τοῦ ὑπόστασης: ἀρρώστια, γήρανση, ἀναπηρίες, κληρονομικὰ ἐλαττώματα. Ἦχει τὴν ὀρμέμφυτη ἀνάγκη νὰ τὰ ἀποδώσει σὲ ἐξωφυσικοὺς ρυθμιστὲς τῆς φαινομενικῆς τυχαιότητος: σὲ παράγοντες ἀνερμήνευτα ἐχθρικοὺς πρὸς τὸν ἄνθρωπο ἢ σὲ δυνάμεις φίλιες, ἀγαθές, ποὺ ὅμως τὸν δοκιμάζουν, τὸν «πειράζουν».

Μὲ τοὺς ὑποθετικοὺς αὐτοὺς ὑπερφυσικοὺς παράγοντες, εὐμενῶν ἢ δυσμενῶν προδιαθέσεων, ὁ ἄνθρωπος θέλει νὰ ἔχει σχέσεις ἀγαθές: τὸ ἐπιβάλλει, σὰν αὐθόρμητη ἀνάγκη, τὸ ἔνστικτο αὐτοπροστασίας του. Θέλει νὰ κερδίζει συνεχῶς τὴ συμπάθεια καὶ εὐνοιά τους ἢ, τουλάχιστον, νὰ μὴν προκαλεῖ τὴν ἀντίθεση καὶ ὀργή τους. Ὅσο κι ἂν ἔχει προαχθεῖ σὲ διανοητικὴ καλλιέργεια, κριτικὴ σκέψη, ἐπιστημονικὴ γνώση, μπροστὰ σὲ κίνδυνο τῆς ζωῆς του θὰ καταφύγει ὀρμέμφυτα ὁ ἄνθρωπος σὲ κάποιον ὑπερφυσικὸ προστάτη (: Εἶναι ρεαλιστικὴ ἢ διαπίστωση ὅτι «μέσα σὲ ἀεροπλάνο ποὺ μπαίνει σὲ ζώνη ἰσχυρῶν ἀναταράξεων δὲν ὑπάρχει κανένας ἄθεος»!)

Ἦ ἀναφορὰ σὲ ὑπερφυσικὲς ὀντότητες εἶναι ὑποθετικὴ, ἀλλὰ συνεπῆς στὴν ἀνθρώπινη λογικὴ: Ἰκανοποιεῖ δηλαδὴ τὴν ἀνάγκη (φυσικὴ ἐπίσης) τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐρμηνεύσει τὴ φύση ποὺ τὸν περιβάλλει: Νὰ ἀποδώσει λογικὰ στὶς ἴδιες (ἀπρόσιτες στὴν αἰσθητὴ πιστοποίηση) ὀντότητες καὶ τὴν αἰτία τῆς συμπαντικῆς πραγματικότητος: τὴ δημιουργία καὶ συντήρηση τοῦ κόσμου ἢ τὴ διαχείριση-συντήρηση τοῦ αὐθύπαρκτου κόσμου.

Τὸ ἄγνωστο φοβίζει τὸν ἄνθρωπο, εἰδικὰ ἢ ἄγνοια τῆς αἰτίας καὶ τοῦ σκοποῦ. Ἦ ἀνθρώπινη φύση μὲ τὴ γνώση ἀμύνεται, προλαβαίνει κινδύνους, γι' αὐτὸ καὶ ἀντιδρᾷ στὴν ἄγνοια, τὴ βιώνει σὰν ἀπειλή. Δὲν ἀντέχει νὰ ἔχουν γριφώδη χαρακτῆρα τὰ

ὅσα τὴν ἀπειλοῦν, νὰ εἶναι αἰνίγμα ἢ φθορὰ καὶ τὸ ἐφήμερο τῆς ὑπαρξῆς. Μπροστὰ στὸν θάνατο ἢ φύση γεννάει πανικό, τὸν ἱλιγγο τοῦ παραλόγου.

Ὑποθέτοντας τὴν ὑπαρξὴ ὑπερφυσικῶν ὄντοτήτων, ἔστω καὶ δίχως τεκμηρίωση τῶν νοητικῶν ὑποθέσεων, παρηγορεῖ ὁ ἄνθρωπος καὶ ἀμβλύνει τὸν τρόμο ποὺ τοῦ προκαλεῖ ἢ ἄγνοια. Ἄν ὅποιο κακὸ ἀπειλεῖ τὸν ἄνθρωπο ἔχει ὑπερφυσικὴ τὴν αἰτία ἢ τὴ διαχείρισή του, τότε οἱ ἴδιοι ὑπερφυσικοὶ παράγοντες ποὺ τὸ προκαλοῦν ἢ τὸ ἐπιτρέπουν εἶναι λογικὸ νὰ ἔχουν καὶ τὴ δύναμη τῆς ἀποτροπῆς του. Ἐπομένως, τὸ νὰ βρεῖ ὁ ἄνθρωπος τρόπους ἐξευμενισμοῦ καὶ προσεταιρισμοῦ αὐτῶν τῶν παραγόντων, ἰσοδυναμεῖ μὲ δυνατότητα «ἐλέγχου» καὶ «χειρισμοῦ» τῶν ὑπερφυσικῶν δυνάμεων. Ζητάει τὴ δύναμη-ικανότητα ὁ ἄνθρωπος νὰ ὑποτάσσει τοὺς ὑπερφυσικοὺς παράγοντες στὴ σκοπιμότητα τῆς δικῆς του σωτηρίας ἀπὸ τὸ κακὸ, τῆς δικῆς του «αἰώνιας» εὐτυχίας.

Αὐτὴ ἢ δύναμη-δυνατότητα εἶναι τὸ αἶτημα τῆς θρησκευτικῆς ἀνάγκης καὶ αὐτὴν ἐπαγγέλλονται οἱ θεσμοποιημένες θρησκείες.

Θὰ μπορούσαμε νὰ ὀρίσουμε τὴ θρησκεία ὡς τὴ φυσικὴ (ὀρμέμφυτη, ἐνστικτώδη) ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου νὰ ὑποθέτει παράγοντες γενεσιουργοὺς τῆς ὑπαρξῆς καὶ τῶν ὑπαρκτῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ κακοῦ ποὺ διαπλέκεται μὲ τὸ ὑπαρκτικὸ γεγονός, νὰ συμπεραίνει ἀπὸ τὴ λογικὴ αὐτὴ ὑπόθεση τρόπους καὶ πρακτικὲς «χειρισμοῦ» τῶν ὑπερφυσικῶν παραγόντων, ὥστε νὰ οἰκοδομεῖ ἐλπίδες δικῆς του σωτηρίας ἀπὸ τὸ κακὸ, δικῆς του ἀτελεύτητης εὐτυχίας.

Κάπου σὲ αὐτὰ τὰ ὅρια ἐντοπίζεται ἢ λογικὴ τῆς θρησκείας, λογικὴ βιολογικὰ καθορισμένη, γι' αὐτὸ καὶ πανανθρώπινο-διαχρονικὸ τὸ θρησκευτικὸ φαινόμενο. Τὰ κοινά, παντοῦ καὶ πάντοτε, γνωρίσματα τοῦ φαινομένου ἀρθρώνονται σὲ ἐκφάνσεις (πρακτικὲς) φανερὰ ἐξαρτώμενες ἀπὸ τὶς ὀρμέμφυτες ἀνάγκες ποὺ τὸ γεννᾶνε:

Πρῶτη, ἢ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου νὰ ξέρει τοὺς παράγοντες ποὺ καθορίζουν τὴν ὑπαρξή του. Νὰ κατέχει σίγουρη γνώση, νὰ ἀσφαλίζεται μὲ βεβαιότητες. Νὰ διαθέτει ἀποτελεσματικὸ

ἀντίδοτο στὸν φόβο ποὺ γεννάει ἡ ἄγνοια, στὸν πανικὸ γιὰ τὸ αἰνιγματικὸ καὶ γριφῶδες τῶν μεταφυσικῶν ὑποθέσεων.

Γι' αὐτὸ καὶ κάθε θρησκεία προσφέρει (καὶ προϋποθέτει) δόγματα: a priori παραδοχές, ἀξιωματικούς ὁρισμούς, «ἀλήθειες» ποὺ δὲν ἐπιδέχονται ἀμφισβήτηση, οὔτε ἔλεγχο γιὰ τὴν ἐπιβεβαίωση ἢ διάψευσή τους. Ἐξασφαλίζουν στὸν ἄνθρωπο οἱ θρησκείες αὐτὸ ποὺ ἡ ἀνάγκη τῆς φύσης του ἀπαιτεῖ: ἐγγυημένες βεβαιότητες γιὰ τὴ μεταφυσική. Ἔστω καὶ δίχως ἔρεισμα στὴν κοινὴ ἐμπειρία ἢ στὴ λογικὴ, εἶναι «ἀλήθειες» ποὺ τὶς καθιστᾶ βεβαιότητες ἢ ἀλάθητη αὐθεντία τῶν ἐκπροσώπων τοῦ «ἱεροῦ» ἢ ἡ ὑπερφυσικὴ «ἀποκάλυψη».

Καὶ γιὰ νὰ εἶναι «ἀντικειμενικὰ» ἐντοπισμένη ἡ ἱερότητα ταυτίζεται μὲ τὴ διατύπωση τῶν δογμάτων — ἀκριβῶς ὅπως ἀντικειμενοποιεῖται ἡ ἱερότητα καὶ στὸ αἰσθητὸ εἶδωλο (ἄγαλμα, παράσταση, φετίχ). Εἰδωλοποιεῖται τὸ γράμμα τῆς διατύπωσης, ὥστε ἡ πιστότητα στὸ γράμμα νὰ ἐξασφαλίζει τὴν ψυχολογικὴ σιγουριὰ κατοχῆς τῆς ἀλήθειας καὶ ἀξιόμισθου σεβασμοῦ τῆς πιστότητας.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποῦ, σὲ κάθε ἐποχὴ καὶ μᾶλλον σὲ κάθε κοινωνία, θρησκευόμενοι ἄνθρωποι εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἀλληλοσφαγοῦν γιὰ τυχόν παραβιάσεις τοῦ γράμματος θρησκευτικῶν δογμάτων. Ἔτοιμοι νὰ κατακρεουργήσουν, νὰ λιθοβολήσουν, νὰ κάψουν στὴν πυρὰ τοὺς αὐτουργοὺς τῆς παραβίασης. Νὰ συκοφαντήσουν, νὰ μηχανευτοῦν τοὺς πιὸ φρικιαστικούς τρόπους ἐξόντωσης (φυσικῆς καὶ ἠθικῆς) τῶν «αἰρετικῶν» ἀντιπάλων τους. Μοιάζει ἀδυσώπητος ὁ ἐνστικτώδης πανικὸς ποὺ κυριεύει τὸν ἄνθρωπο ὅταν κινδυνεύουν νὰ κλονιστοῦν οἱ ψυχολογικὲς βεβαιότητες τῶν θρησκευτικῶν του «πεποιθήσεων», θηριώδης ἢ ἐπιθετικότητά του πρὸς ὅσους ἐπιχειροῦν νὰ τὶς κλονίσουν.

Δεύτερη, ἡ ἀνάγκη νὰ ἐξευμενίσει ὁ ἄνθρωπος, νὰ προσεταιριστεῖ κατὰ τὸ δυνατὸ τὶς ὑπερφυσικὲς δυνάμεις (προσωποποιημένες πάντοτε) ποὺ τὶς προϋποθέτει ὡς ἀπειλὴ ἢ ὡς ἐνδεχόμενη προστασία τῆς ὑπαρξῆς του. Ἀνάγκη νὰ κερδίσει τὴν εὐνοια καὶ συμπάθειά τους μὲ τοὺς τρόπους ποὺ ὁ ἴδιος ξέρει:

Θυσιάζοντας (καταστρέφοντας στὴ φωτιά) τοὺς καλύτερους ἀπὸ τοὺς καρποὺς τῆς γῆς ποὺ καλλιεργεῖ ἢ τὰ ἐκλεκτότερα ἀπὸ τὰ ζῶα ποὺ ἐκτρέφει ἢ —ἴσως— κάποιον ἀπὸ τοὺς προσφιλεῖς του ἀνθρώπους ποὺ ἐξουσιάζει (γιό, θυγατέρα, σύζυγο, δοῦλο). Μπορεῖ νὰ ἐσωτερικεύει τὴ θυσία, νὰ τὴν ἀσκεῖ ὡς στέρηση ἐπιθυμητῆς τροφῆς (νηστεία) ἢ τῆς σεξουαλικῆς ἡδονῆς (ἀγνότητα).

Ἡ λογικὴ τῆς θυσίας εἶναι λογικὴ τῆς ἐπίδειξης αἰσθημάτων ἀφοσίωσης: Νὰ καταδειχθεῖ ἔμπρακτα ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι πολυτιμότερος ἀπὸ ὅ,τι καλύτερο καὶ προσφιλέστερο ἔχει ὁ ἄνθρωπος. Ἐμμεσα διαφαίνεται καὶ μιὰ λογικὴ δωροδοκίας: Νὰ ὑποχρεώσει ὁ ἄνθρωπος τὸν Θεὸ μὲ τὴν ποιότητα τοῦ δώρου ποὺ προσφέρει, ὅπως ὑποχρεώνει μὲ δῶρα συνανθρώπους του ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐξαρτᾶται (τὸν βασιλιά, τὸν τύραννο, τὸν ἀφέντη). Νὰ προσφέρει ὅ,τι τοῦ εἶναι ἐπώδυνο νὰ στερηθεῖ, ἔτσι ὥστε νὰ ἀντιληφθεῖ ὁ συγκεκριμένος θεὸς τὸ μέγεθος τῆς ἀφοσίωσης καὶ ὑποταγῆς τοῦ ἀνθρώπου στὸ *ἱερό*.

Μαζὶ μὲ τὴ θυσία ἢ ἀντὶ γιὰ τὴ θυσία, μπορεῖ τὴν ἀφοσίωση καὶ ὑποταγὴ του νὰ τὴν ἐκφράσει ὁ ἄνθρωπος μὲ τελετουργικὸ λόγο — μὲ ὅλες τὶς δυνατότητες λογικῆς ἐκφραστικῆς ποὺ διαθέτει: Τὸν λόγο τῆς ποίησης, τῆς μουσικῆς, τῆς ὄρχησης, τῆς δραματοουργίας, τὸν λόγο τῆς ζωγραφικῆς τέχνης, τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς γλυπτικῆς. Ὀνομάζουμε *λατρεία* τοῦ ὑπερβατικοῦ (στοιχεῖο ταυτότητας τῆς θρησκείας) τὴν ἔμπρακτὴ ἀναφορὰ σὲ αὐτὸ δεήσεων, ἱκεσιῶν, δοξολογίας, αἴνων, μὲ τοὺς τρόπους τῆς ἀνθρώπινης ἐκφραστικῆς: Ὑμνοὺς καὶ χορούς, τελετουργικὲς ἱεροπραξίες, σὲ χώρους καὶ κτίσματα μέγιστης δυνατῆς μεγαλοπρέπειας καὶ κάλλους.

Τρίτη, ἡ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐξασφαλίσει τὴν εὐνοια τοῦ θεοῦ ὅχι μόνον μὲ τὴ λατρεία, ἀλλὰ καὶ πειθαρχώντας τὴν καθημερινή του συμπεριφορὰ σὲ κανονιστικὲς ἀρχές ποὺ πιστεύει ὅτι ἀπηχοῦν τὴ θεία θέληση καὶ ἐπιθυμία. Ὀνομάζουμε Ἡθικὴ (ἓνα ἀκόμα στοιχεῖο ταυτότητας τῆς θρησκείας) τὶς κωδικοποιημένες ἐντολές (προστακτικὲς καὶ ἀπαγορευτικὲς) ποὺ ὁ ἄνθρωπος τὶς ἐκδέχεται σὰν *Νόμο* δοσμένον ἀπὸ τὸν Θεό.

Πρέπει να είναι θεόγραφος ο ηθικός νόμος — γραμμένος από τον ίδιο τον Θεό ή υπαγορευμένος από αυτόν κατά γράμμα ή (έστω) συντεταγμένος με θεία επιφοίτηση. Γιατί μόνον έτσι προσφέρει στο ψυχολογικό έγώ τις έγκυρότερες δυνατές βεβαιότητες κατασφάλισης: Άν ή τήρηση του Νόμου είναι υπακοή στο θέλημα του Θεού, τότε καταξιώνεται αναμφίβολα ο τηρητής του Νόμου, ή τήρηση του Νόμου συνιστά αξιόμισθο ατομικό κατόρθωμα άρετης. Με βάση τον Νόμο ή άρετή είναι τεκμαρτή βεβαιότητα, πιστοποιείται και μετριέται αντικειμενικά: προσφέρει στο άτομο την ψυχολογική σιγουριά έξασφάλισης άπέναντι στο υπερβατικό.

Ίσως και κάτι περισσότερο: Ο συνεπής στις έντολές του θείου Νόμου (στις αρχές της θρησκευτικής Ήθικης) έχει συχνά τη βεβαιότητα (συνειδητή ή άσυνειδητή) ότι «το θείο» του όφείλει επιβραβεύσεις για τις άρετές του. Ότι είναι δεσμευμένος ο Θεός από τις άξιομισθίες του ανθρώπου, υποχρεωμένος να του έξασφαλίζει προστασία, βιοτικές διευκολύνσεις, αιώνια παράταση της άξιοθαύμαστης ύπαρξής του.

Άπαιτούν έξειδικευμένη μελέτη οι πιστοποιήσεις που κομίζει ή κλινική έμπειρία της νεωτερικής Ψυχολογίας σχετικά με τον όρμέφυτο-ένστικτώδη χαρακτήρα της ανάγκης του ανθρώπου για ηθικό νόμο θρησκευτικής έγκυρότητας: Πώς και γιατί ο Νόμος καθορίζει, στο επίπεδο του άσυνειδήτου, τη σχέση έγώ-ύπερεγώ: Πώς το ύπερεγώ, έσωτερικεύοντας «σαδιστικά» τον Νόμο, καθίσταται όργανο κριτικό ή τιμωρό και υποχρεώνει το έγώ σε «μαζοχιστική» αναδίπλωση μέσω αισθημάτων ένοχης (Schuldgefühl) ή και ανάγκης για αύτοτιμωρία (Strafbedürfnis).¹

Δέν είναι τυχαίο ότι σε κάθε σχεδόν θρησκεία καλλιεργείται το τυπικό σαδο-μαζοχιστικό σύνδρομο ένοχης-έξαγοράς-δικαίωσης: Σύνδρομο όπου το έγώ άσυνειδήτα και μαζοχιστικά, προκαλεί την ένοχή (πάντοτε με αναφορά στον Νόμο), ώστε πληρώνοντας το τίμημα (όσοδήποτε όδυνηρό) που άπαιτεί σαδιστικά το ύπερεγώ για την έξαγορά της, να κερδίσει τη νομικά βεβαιωμένη δικαίωση.

2. Άτομοκεντρική πάντοτε

Ἡ θρησκευτικότητα εἶναι καταγωγικὰ ἔμφυτη ὁρμή, ἀνάγκη ἐνστικτώδης, γι' αὐτὸ καὶ ἐξ ὀρισμοῦ ἀτομοκεντρική. Ὅπως ὅλες οἱ ἐνορμήσεις, ἀποτελεῖ γνῶρισμα τῆς φύσης τοῦ ἀνθρώπου (χαρακτηρίζει τὴν ἀνθρώπινη φύση καθόλου), ἀλλὰ ἡ βιολογικὴ σκοπιμότητα κάθε ἐνόρμησης, ἔστω κι ἂν ὑπηρετεῖ τὸ εἶδος, ἐκφέρεται ὡς ἀνάγκη κυριαρχικὴ τοῦ ἀτόμου.

Ἐκφάνση τοῦ ἐνστίκτου τῆς αὐτοσυντήρησης ἢ θρησκευτικὴ ἀποβλέπει νὰ θωρακίσει τὸ ἄτομο ἀπέναντι στὴν ἀνασφάλεια καὶ στὶς φοβίες ποὺ γεννάει ἡ ἄγνοια, στὸν τρόμο καὶ στὸν πανικὸ γιὰ τὸν θάνατο. Θωρακίζει ἢ θρησκεῖα τὸ ἄτομο μὲ μεταφυσικὲς «πεποιθήσεις», μὲ ἠθικὲς «ἀρχές», μὲ σιγουριὰ γιὰ αἰώνια παράταση τῆς ὑπαρξῆς του. Τρέφει τὸ ὑπερεγώ, προσφέρει αὐτοπεποίθηση, ἡδονικὴ αὐταρέσκεια, ἱεροποιημένο ναρκισσισμό.

Ὁ ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος τοῦ θρησκευτικοῦ ἀνθρώπου λειτουργεῖ, σὲ κάθε πτυχὴ τῆς ζωῆς του, μὲ ἄξονα καὶ κέντρο τὸ ἄτομό του, τὸ ἐγώ του. Κι αὐτὸ γιὰτὶ ἡ θρησκεῖα τοῦ προσφέρει νόμιμη αἰτιολόγηση τοῦ ἐγωκεντισμοῦ: τὸν στόχο καὶ τὸ χρέος τῆς ἀτομικῆς σωτηρίας. Ὁ νομικὸς χαρακτήρας τῆς θρησκευτικῆς ἠθικῆς ἐπιβάλλει ὡς αὐτονόητη τὴν ἀτομικὴ ἐκδοχὴ τῆς σωτηρίας. Σῶζεται ὅποιος τηρεῖ τὸν νόμο, ἡ τήρηση τοῦ νόμου εἶναι ἀτομικὸ κατόρθωμα, τὸ ἄτομο πειθαρχεῖ στὶς διατάξεις τοῦ νόμου γιὰ νὰ ἔχει ἀντικειμενικὲς (βεβαιωμένες, μετρούμενες) προϋποθέσεις σωτηρίας. Ἄτομο ποὺ δὲν τηρεῖ τὸν νόμο ἀποκλείεται νὰ σωθεῖ, ὅσες μεσολαβήσεις κι ἂν ἐπιχειρηθοῦν γιὰ τὴ σωτηρία του.

Ὁ ἀτομοκεντρικὸς χαρακτήρας τῆς σωτηρίας θωρακίζεται μὲ τὴν προσφυγὴ στὴν ἀτομικὴ ἐλευθερία. Προσφυγὴ τετράγωνης λογικῆς ὅταν ἡ ἐλευθερία ὀρίζεται σὰν δυνατότητα ἀτομικῶν ἐπιλογῶν. Μόνο μιὰ τέτοια ἐκδοχὴ τῆς ἐλευθερίας προσφέρει ἐρείσματα ψυχολογικῆς σιγουριᾶς στὸ θρησκευόμενο ἄτομο, γι' αὐτὸ καὶ συνοδεύει πάντοτε αὐτὴ ἡ ἐκδοχὴ, ὡς τυπικὸ σύνδρομο, τὴ φυσικὴ, ὀρμέμφυτη θρησκευτικότητα.

Στὴ θρησκευτικὴ προοπτικὴ τὸ ἄτομο ἐπιλέγει τίς πεποιθήσεις του δηλαδὴ τὴν «πίστη» του. Ἐπιλέγει τὴν τήρηση τῶν ἠθικῶν ἐπιταγῶν τῆς πίστεως του, ἐπιλέγει τὴν πιστότητα καὶ συνέπεια

στις ἐπιλογές του. Ὅποιος ἐλεύθερα ἐπιλέγει τὴν ἀπιστία ἢ ὀλιγοπιστία, τὴν ἀπειθεία στὸν θεῖο Νόμο, ἐλεύθερα καὶ αὐτὸς ἐπιλέγει τὴν ἄρνηση τῆς σωτηρίας του, τὴν αἰώνια καταδίκη του.

Ἡ ἄτεγκτη αὐτὴ λογική, παράγωγο ἐπίσης, ὀλοφάνερα, τῶν ὀρμεμφύτων αὐτοσυντήρησης καὶ αὐτοπροστασίας, λειτουργεῖ ὡς προϋπόθεση προκειμένου ἡ θρησκευτικὴ πίστη καὶ ἡ νομικὴ ἀρετὴ νὰ συνεργήσουν στὴ θωράκιση τοῦ ἐγώ. Κάθε μορφὴ ἐπιφύλαξης, κάθε ἀμφιβολία γιὰ τὸν ἀτομοκεντρικό, αὐτοπροαίρετο χαρακτήρα τῆς σωτηρίας, προκαλεῖ πελώρια κενὰ ἀνασφάλειας, ἀβεβαιότητας, φόβου στὸ ἄτομο:

Ἄν ἡ ἐλευθερία τῶν ἐπιλογῶν ἀποδείχνηται στὴν πράξη διάτρητη ἀπὸ σχετικότητα, ἂν οἱ ἐπιλογές καθορίζονται ὄχι μόνο ἀπὸ τὴ συνειδητὴ ἀτομικὴ βούληση ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἀσυνείδητο (κληρονομικὲς καταβολές, ἀπωθημένες ἐπιθυμίες, παιδικὰ τραύματα), ἂν παίζουν ρόλο καὶ τὸ οἰκογενειακὸ περιβάλλον, ὁ κοινωνικὸς περίγυρος, τὸ πολιτιστικὸ «παράδειγμα», τότε σχετικοποιοῦνται καὶ τὰ ὅποια ἀτομικὰ κατορθώματα τοῦ θρησκευτικοῦ ἀνθρώπου. Δύσκολο νὰ λειτουργήσουν σὰν θωρακίσεις τοῦ ἐγώ.

Ὁ Αὐγουστίνος ὁδήγησε τὴ λογικὴ τῆς ἐλευθερίας τῶν ἐπιλογῶν στὶς ἔσχατες συνέπειές της: Στὸ συμπέρασμα, π.χ., ὅτι οἱ σεσωσμένοι στὸν παράδεισο εὐφραίνονται βλέποντας τὸν βασανισμό τῶν ἁμαρτωλῶν στὴν κόλαση! Συνεπέστατη στὴ λογικὴ τοῦ ἐνστίκτου ἡ φυσικὴ θρησκευτικὴ εἶναι μέχρις ἀπανθρωπίας καὶ σαδισμού ἀτομοκεντρικὴ, δὲν ἀφήνει περιθώρια ἔστω καὶ γιὰ τὴ φυσικὴ συμ-πάθεια καὶ εὐσπλαχνία. Ἀκόμα καὶ ὅταν ἐλεεῖ τοὺς φτωχοὺς τὸ θρησκευόμενο ἄτομο, ὅταν ἐκτελεῖ τὶς πράξεις ἀλτροῦισμού καὶ φιλανθρωπίας ποὺ ἐπιτάσσει ὁ Νόμος, στὴν ἀξιομισθία ἀποβλέπει, τὸ ἐγὼ του ὑπηρετεῖ — γίνεται ἀμέσως φανερὸ ἀπὸ τὸν ἐσκεμμένο, ὀρθολογικὰ ἐλεγχόμενο τρόπο τῆς προσφορᾶς του. Μπορεῖ καὶ νὰ «ψωμίσει πάντα τὰ ὑπάρχοντά του», νὰ παραδώσει τὸ σῶμα του «ἵνα καυθήσεται», ὄχι ἐπειδὴ πραγματικὰ ἀγαπάει, ἀλλὰ μόνο γιὰ νὰ τοῦ προσμετρηθεῖ ἀτομικὰ τὸ κατόρθωμα.

Ὁρμέφυτη, ἐνστικτώδης, ἀδυσώπητη ἡ θρησκευτικὴ ἀνάγκη

ἀπαιτεῖ νὰ ἔχει τὸ ἄτομο:

ἀντικειμενικὲς βεβαιότητες ὅτι ἐξασφαλίζει τὴ σωτηρία του, ἀδιάσειστα ἐπιχειρήματα γιὰ τὴν ὀρθότητα καὶ ἐγκυρότητα τῶν μεταφυσικῶν του πεποιθήσεων.

Ἀντικειμενικὲς ἀποδείξεις σωτηρίας εἶναι τὰ «καλὰ ἔργα»: Ἡ ἀτομικὴ πιστότητα στὸ γράμμα διατύπωσης τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων, ἢ ἀτομικὴ συνέπεια στὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἐντολῶν τοῦ ἠθικοῦ Νόμου, ἢ τήρηση τῶν λατρευτικῶν ὑποχρεώσεων. Χωρὶς ἀτομικὸ θησαύρισμα τέτοιων «καλῶν ἔργων» δὲν κερδίζεται ψυχολογικὴ σιγουριὰ ἀτομικῆς σωτηρίας. Καὶ ὅσο πιὸ βασανιστικὴ ἢ φοβία καὶ ἀνασφάλεια (συνάρτηση πολλῶν παραγόντων) τόσο πιὸ ἀγχώδης ἢ προσπάθεια γιὰ ὄρατὰ καὶ μετρητὰ «καλὰ ἔργα».

Ἀξιόμισθο ἀτομικὸ κατόρθωμα ἢ πιστότητα στὸ γράμμα τῶν δογμάτων, γι' αὐτὸ καὶ καύχηση (σιγουριὰ ἀτομικῆς θωράκισης) κάθε δογματικὴ «ὀρθοδοξία». Ὅμως ἡ καύχηση (ἢ σιγουριὰ ποὺ τὴ γεννάει) ἀπαιτεῖ καὶ ἐρείσματα ἀντικειμενικῆς (ἀποδεικτικῆς) τεκμηρίωσης τῶν παραδοχῶν. Ἔτσι ἡ θρησκευτικὴ διαπλέκεται πολὺ συχνὰ μὲ τὴν ἀξίωση ὀρθολογικῆς ἐγκυρότητας τῶν μεταφυσικῶν πεποιθήσεων, μὲ τὴν προτεραιότητα νοησιαρχικῶν μεθόδων κατάδειξης αὐτῆς τῆς ἐγκυρότητας.

Ἡ πίστη παύει νὰ εἶναι ἄθλημα σχέσεων ἐμπιστοσύνης, ταυτίζεται μὲ νοητικὲς πεποιθήσεις, γίνεται τὸ αὐτονόητο συνώνυμο τῆς ἰδεολογίας. Τὰ δόγματα κατανοοῦνται σὰν a priori (λογικὰ ἀναγκαῖες) παραδοχές, ἀνέλεγκτα ἀξιώματα, ὑποχρεωτικὲς ἰδεολογικὲς ἀρχές. Καὶ ὅπως σὲ κάθε ἰδεολογία ἢ προσχώρηση εἶναι μιὰ ἀτομικὴ ἐπιλογή, ἔτσι καὶ ἡ θρησκευτικὴ νοεῖται μόνον σὰν ἀτομικὴ προτίμηση. Ἡ προτίμηση καὶ ἐπιλογή θρησκευτικῆς «πίστης διευκολύνεται (κάποτε καὶ ἐκβιάζεται) μὲ ὀρθολογικὰ ἐπιχειρήματα ἀνατρεπτικὰ ἀντιρρήσεων καὶ ἐπιφυλάξεων, μὲ ἄψογης νοητικῆς συνέπειας «ἀποδείξεις» — κυρίως γιὰ τὴν ὑπαρξὴ Θεοῦ. Οἱ «ἀποδείξεις» ταξινομοῦνται ἀνάλογα μὲ τὸ γνωστικὸ πεδίο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀντλοῦν τὰ ἐπιχειρήματα τεκμηρίωσης (: ἔχουμε ὀντολογικὴ, κοσμολογικὴ, ἠθικὴ, ἱστορικὴ «ἀπόδειξη» ὑπαρξης

Θεοῦ).

Τυφλή, ἀκαταμάχητη ἢ ὀρμὴ τῆς αὐτοσυντήρησης ἐπιβάλλει τὴ θωράκιση τοῦ ἀτόμου μὲ βεβαιότητες. Καὶ ἡ ἀνάγκη γιὰ μεταφυσικὲς βεβαιότητες γεννάει τὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις, τὴ συλλογιστικὴ τους κατοχύρωση, τὴν «ἐπιστημονικὴ» ἀπολογητικὴ τῆς πίστεως, συνιστᾷ τὴ θεολογία ὡς *sacra scientia*. Ὅχι τυχαῖα, οἱ κορυφαῖες ἐκφάνσεις τῆς νοησιαρχίας στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία εἶναι παράγωγα τῆς θρησκευτικῆς ἀνάγκης.

Ἡ ἴδια αὐτὴ ἀνάγκη συγκροτεῖ ὀργανωτικὰ σχήματα καὶ θεσμοὺς ἔμπρακτης μαχητικῆς ὑπεράσπισης καὶ ἐπιβολῆς πεποιθήσεων καὶ ἀρχῶν. Ὅχι τυχαῖα, οἱ πρῶτες μορφὲς ὀλοκληρωτισμοῦ μέσα στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία ἦταν θρησκευτικὲς: Θρησκευτικῆς καταγωγῆς τὸ ἐφεύρημα (δηλαδὴ ἡ ἀνάγκη) τοῦ «ἀλαθῆτου» τῆς ἡγεσίας, ὁ δικαστικὸς ἔλεγχος τῶν φρονημάτων, ἡ λογοκρισία, ὁ πίνακας ἀπαγορευμένων βιβλίων, ἡ χρῆση βασανιστηρίων ὡς ἀνακριτικῆς μεθόδου στὶς δίκες τῶν αἰρετικῶν. Κάποτε ἡ ἐνστικτώδης ἀνάγκη ὑπεράσπισης θρησκευτικῶν πεποιθήσεων καταλήγει καὶ σὲ πολέμους φρικιαστικῆς ὠμότητος. Ὅπως καταλήγει ὄχι μόνον στὴν ἠθικὴ ἀλλὰ καὶ στὴ φυσικὴ ἐξόντωση ἀντιφρονούντων μὲ θάνατο «ἐξαγνιστικὸ» — τὸν «ἐξαγνισμὸ» ἐξασφαλίζει, π.χ., τὸ νὰ καοῦν ζωντανοὶ στὴν πυρά.

Πίσω ἀπὸ ὀλόκληρη αὐτὴ τὴν κλίμακα ἐκφάνσεων τῆς φυσικῆς ἀτομοκεντρικῆς ἀνάγκης γιὰ θρησκευτικὲς βεβαιότητες κυριαρχεῖ πάντοτε ἡ προτεραιότητα ὀρθολογικῆς «ἀντικειμενικότητας», ἡ ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη στὴν ἀτομικὴ διάνοια. Τὸ θρησκευτικὸ ἄτομο εἰδωλοποιεῖ τὴ νοητικὴ του ἱκανότητα, λατρεύει τὶς δυνατότητες τῆς λογικῆς. Θέλει ἀδιάσειστα χτισμένη τὴ σιγουριὰ πὼς οἱ δικές του πεποιθήσεις καὶ οἱ δικές του ἀρχές εἶναι οἱ μόνες ὀρθές. Πὼς, ὅταν ὑπερασπίζει τὶς δικές του πεποιθήσεις καὶ τὶς δικές του ἀρχές, σώζει τὴ μόνη μεταφυσικὴ ἀλήθεια καὶ τὴν ὑπέρτατη Ἠθικὴ.

3. Ἀνορθολογισμὸς καὶ συναίσθημα

Ἡ φυσικὴ ἀτομοκεντρικὴ ἀνάγκη γιὰ θρησκευτικὲς βεβαιότητες εἰδωλοποιεῖ τὴ νοητικὴ ἱκανότητα τοῦ ἀτόμου,

λατρεύει τις δυνατότητες τῆς λογικῆς μεθόδου. Ἡ ἴδια αὐτὴ ἀνάγκη ἀκυρώνει εὐχερέστατα τὴ λειτουργία τῆς λογικῆς, ἀνατρέπει τοὺς ὅρους κάθε μεθοδικῆς ἀποδεικτικῆς, προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσει ἀκόμα πιὸ ἀπρόσβλητες βεβαιότητες.

Τὸ στοιχεῖο ποὺ καθιστᾷ ἐπισημαίνει τις νοητικὲς τεκμηριώσεις, εἶναι ὁ τρόπος συγκρότησής τους: Ἡ ἀποδεικτικὴ κατοχύρωση μιᾶς λογικῆς πρότασης οἰκοδομεῖται μὲ τὴ συστηματικὴ ἀναίρεση τῶν ἐνδεχόμενων ἀμφισβητήσεων τῆς — προϋποτίθεται ἢ ἀμφισβήτηση ὡς μεθοδικὴ ἀρχὴ τῆς ἀπόδειξης. Ἔτσι, κάθε μεταφυσικὴ πρόταση ποὺ θέλει νὰ ἔχει κατοχυρωθεῖ μὲ μεθόδους θετικῆς ἐπιστήμης, ὑπόκειται δυνάμει στὴν προϋποθετικὴ τῆς ἀποδεικτικῆς μεθόδου ἀμφισβήτηση, τὴν ἴσως σὲ κάθε στιγμὴ καινούργια καὶ ἀπρόσμενη.

Τὸ ἐνδεχόμενο τῶν ἀμφισβητήσεων παρακάμπτεται μόνο μὲ τὴν παραίτηση ἀπὸ τὸν λογικὸ ἔλεγχο τῶν μεταφυσικῶν προτάσεων. Αὐτὴ ἢ παραίτηση ἐμφανίζεται στὸ πλαίσιο θρησκευτικῶν παραδόσεων ὡς ρεῦμα, «σχολὴ» ἢ τάση ἀντίπαλη πρὸς τὴ νοησιαρχία τῶν ἀποδείξεων. Τὸ συνηθέστερο ὅμως εἶναι νὰ συνυπάρχει μὲ τὴ νοησιαρχία μέσα στὴν ἴδια παράδοση — κάποτε καὶ στὸ ἔργο τοῦ ἴδιου μεγάλου θρησκευτικοῦ καθοδηγητῆ ἢ συγγραφέα.

Ἡ παραίτηση ἀπὸ τὸν λογικὸ ἔλεγχο τῶν μεταφυσικῶν προτάσεων σφετερίζεται πολὺ συχνὰ (καὶ παραπλανητικά) τὸ ὄνομα τῆς πίστεως — γίνεται συνώνυμο μὲ τὴν πίστη: Ταυτίζεται στὴν κοινὴ ἀντίληψη ἢ πίστη μὲ ἀτομικὲς πεποιθήσεις ποὺ βρίσκονται πέρα ἀπὸ κάθε ἐνδεχόμενο συνέπειας στὴ μεθοδικὴ λογικὴ — ἔχουν ἐπιλεγεῖ ἀπὸ τὸ ἄτομο ὡς *a priori* καὶ ἀναπόδεικτες ἀλήθειες μὴ ὑποκείμενες σὲ λογικὸ ἔλεγχο. Ἡ φράση: *credo quia absurdum*, συνοψίζει χαρακτηριστικὰ αὐτὴ τὴν ἐκδοχὴ τῆς πίστεως ἐνάντια στὴ λογικὴ — τὴν πίστη ὡς εὐνουχισμὸς τῆς λογικῆς.

Βέβαια, εἶναι δύσκολο νὰ ἐντοπίσει κανεὶς σαφῆ ὅρια διαφορᾶς ἀνάμεσα στὸ ἄλογο καὶ στὸ ἐμφανιζόμενο ὡς ὑπέρλογο. Ὑπάρχει μιὰ λογικὴ στὴν ἄρνηση τῶν ἀποδεικτικῶν μεθόδων — λογικὴ π.χ. προσφυγῆς σὲ ὑπέρτερη αὐθεντία

προκειμένου να επαληθευθεί ή επικυρωθεί μιὰ πρόταση: Ἄντι νὰ προσφύγουμε στὸ κύρος τῆς λογικῆς ἀπόδειξης, προσφεύγουμε σὲ κάποιον «παράγοντα» ποὺ ὑπερβαίνει τοὺς περιορισμοὺς καὶ τὴ σχετικότητα τῆς ἀνθρώπινης νόησης — αὐτὸς ἐγγυᾶται τὰ ὅσα ἡ νόηση δὲν ἐπαρκεῖ νὰ βεβαιώσει μεθοδικά, καὶ ἐπιπλέον ἀποκλείει κάθε ἐνδεχόμενη ἀμφισβήτηση.

Ἡ προσφυγὴ σὲ ἓνα τέτοιον παράγοντα ὑπερβατικῆς αὐθεντίας εἶναι ὡπωσδήποτε ἄλογη ἢ ἀνορθόλογη, ἀφοῦ ἀρνεῖται τὶς κοινές (συμβατικές) μεθόδους ἐπαλήθευσης ποὺ καθιστοῦν κοινωνούμενη τὴ γνώση. Δὲν εἶναι ὅμως παράλογη (ἀσυνάρτητη), γιατί ὑπακούει στὴ λογικὴ μιᾶς ὑποκειμενικῆς νοητικῆς ἐπιλογῆς — λογικὴ τῆς ἄρνησης νὰ ὑποταχθεῖ ἢ μεταφυσικὴ στοὺς ὅρους ἀντίληψης-κατανόησης-ἐρμηνείας τῶν δεδομένων τῆς φυσικῆς. Ἄν αὐτὴ ἢ ἄρνηση γίνεῖ δεκτὴ ὡς λογικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴ γνώση τῆς μεταφυσικῆς πραγματικότητας, τότε ἔχει λογικὴ ἐγκυρότητα καὶ ἡ φράση: *credo quia absurdum*.

Ἡ γνωσιοθεωρητικὴ ἐκκρεμότητα τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν βρίσκεται ἄλλοῦ: Τόσο στὴν περίπτωση τῆς μεταφυσικῆς νοησιαρχίας ὅσο καὶ στὴν περίπτωση τῆς λογικῆς «τυφλῆς» πίστεως ἔχουμε κοινὴ ἀφετηρία ἢ προϋπόθεση μιὰν ἀπόλυτα ὑποκειμενικὴ ἐπιλογὴ σὲ πεδίο μὴ ἐμπειρικὸ — ἀτομικὴ ἐπιλογὴ τοῦ νοητικῶς τεκμαιρόμενου ἢ τοῦ μεθοδικῶς ἀναπόδεικτου. Καὶ στίς δυὸ περιπτώσεις ἀφετηρία ἢ προϋπόθεση δὲν εἶναι ἡ ἀναζήτησις διεύρυνσης τῆς κοινῆς ἐμπειρίας, ἀλλὰ ἡ ἱκανοποίηση τῆς ὀρμέμφυτης ἀνάγκης τοῦ φυσικοῦ ἀτόμου γιὰ μεταφυσικὲς βεβαιότητες. Ἀτομοκεντρικὴ ἱκανοποίηση στὸ πλαίσιο τῶν ἐπιλεκτικῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀτόμου.

Ἡ ἐπάρκεια τῆς ἀτομικῆς ἐπιλογῆς κρίνεται σὲ ἐπίπεδο προγενέστερο τῆς νοητικῆς διαδικασίας, τὸ πρόκριμα προκύπτει ἀπὸ διεργασίες ψυχολογικῆς, ἀσυνείδητης. Τόσο στὴ μεθοδικὴ (νοητικὴ) τεκμηρίωσις ὅσο καὶ στὴν παραίτησις ἀπὸ τὶς ὀρθολογικῆς μεθόδους (γιὰ χάρις τῆς προσφυγῆς στὸ κύρος ὑπέριστης αὐθεντίας) ἐπενδύεται ἡ ἴδια ψυχολογικὴ ἀνάγκη κατασφάλισης τοῦ ἀτόμου μὲ βεβαιότητες. Ἄλλοτε ἢ κατασφάλισις ἀναζητεῖται στὸν ὀρθολογισμὸ καὶ ἄλλοτε στὸν

άνορθολογισμό, άλλοτε στο «συναίσθημα» ή στον «μυστικισμό», άλλοτε στη «διαίσθηση» ή στην «ένόραση» ή στο «ύπαρξιακό βίωμα» — πάντοτε σε κάποια πραγματική ή υποθετική γνωστική ικανότητα του ατόμου. Πάντοτε πρόκειται για υποκειμενική επιλογή ατομικής δυνατότητας, δηλαδή για στεγανό έγκλεισμό σε ατομοκεντρικές προϋποθέσεις και σκοπιμότητες. Η προσπάθεια αυτοκατοχύρωσης του έγώ είναι το πεδίο της όρμέμφυτης θρησκευτικότητας.

Η προσφυγή σε κάποια αὐθεντία ανταποκρίνεται στην ανάγκη όχι μόνο για επαλήθευση ή επικύρωση, αλλά και για τη γένεση μιᾶς θρησκευτικής βεβαιότητας. Χαρακτηριστική ή κυρίαρχη σε θρησκευτικές παραδόσεις πεποίθηση ότι ή γνώση της μεταφυσικής αλήθειας προσφέρεται απευθείας από τον Θεό ως «χάρις» (χάρισμα) στο άξιο να τη δεχθεί άτομο. Η ατομική έτοιμότητα είναι αναγκαία συνθήκη για να χορηγηθεί το δῶρο της γνώσης, ή «πίστη» (οί θρησκευτικές βεβαιότητες) νοείται ως θεία ανταπόκριση στην ατομική άξιμισθία.

Βέβαια κάθε είδος γνώσης-επίγνωσης της αίσθητης και νοητής πραγματικότητας είναι πάντοτε υποκειμενικό γεγονός (ακόμα και όταν κατακτᾶται μέσα από το ἄθλημα της σχέσης ως αὐθυπέμβασης και αὐτοπροσφορᾶς). Ἀλλά για τη θρησκευτική νοο-τροπία ή γνώση ως «χάρις» κατανοείται (περισσότερο ή λιγότερο) σὰν μηχανιστική μεταβίβαση ικανότητας από το ἄγνωστο ὑπερβατικό στον ατομικό ἄνθρωπο — από ἕναν ἑξατομικευμένο πόλο ἀπόλυτης γνώσης σε ἕναν πόλο σχετικής και περιορισμένης (περίπου ὅπως φορτίζεται μιὰ μπαταρία).

Ἵπάρχει και ή «λογική» του θρησκευτικοῦ μυστικισμοῦ, «λογική» που διαβαθμίζεται σε εὐρεία κλίμακα: από την ταύτιση της πίστης με το συναίσθημα ὡς τις βεβαιότητες που παρέχουν οί ἐκστατικές καταστάσεις και οί ἀποκαλυπτικές ἐνοράσεις.

Με τη λέξη συναίσθημα ὀρίζεται κάτι σὰν γνώση ή βεβαιότητα ἄσχετη με τις πληροφορίες τῶν αἰσθήσεων και τη λειτουργία της διάνοιας, μιὰ «γνώση» που δύσκολα ξεχωρίζει από τη σφοδρή ἐπιθυμία και τη συγκινησιακή αὐθυποβολή. «Γνωρίζουμε» με το συναίσθημα κάτι που μᾶς ἑλκύει, μᾶς γοητεύει, μᾶς χαρίζει

ένθουσιαστική ψυχολογική εὐφορία καὶ ἔξαρση, δίχως νὰ μᾶς ἐνδιαφέρει ἢ κοινωνούμενη πιστοποίηση τῆς ὑπαρξῆς ἢ τῆς ἀνυπαρξίας τοῦ γνωστικοῦ ἀντικειμένου, τῆς γνησιότητας ἢ τῆς πλαστότητάς του.

Ὁ μυστικισμὸς μοιάζει νὰ εἶναι ἓνα εἶδος συστηματοποίησης τῶν «βεβαιότητων» ποὺ κερδίζονται μὲ τὸ συναίσθημα. Διευρύνει τὸ πεδίο τῶν «γνωστικῶν» ἀξιώσεων τοῦ συναισθήματος προσλαμβάνοντας τὸ λεξιλόγιο ἐνὸς ρητὰ ἀνορθόλογου ἐσωτερισμοῦ, δηλαδή τῆς ἀναφορᾶς σὲ μύχιες (τῆς «ψυχῆς» ἢ τοῦ «ἔσω ἀνθρώπου») ἱκανότητες γνώσης μὴ διακριτὰ ὀριζόμενες. Κυριαρχοῦν ἐκφράσεις τοῦ τύπου: διαίσθηση ἐσωτερικότητας, βάθος Ἐγώ, διαύγεια ψυχισμοῦ, ἔσω γνώση, ριζικὴ ἐσωτερικότητα, ἐσωτερικὴ θέαση, ρίγος ἐσωτερικότητας, κ.λπ. — ὅλες παραπεμπτικὲς σὲ ἐρμητικὰ στεγανὸ ὑποκειμενισμό.

Δὲν ὑπάρχουν στὸν μυστικισμό περιθώρια κοινωνίας τῆς ἐμπειρίας, κοινωνούμενης ἐπαλήθευσης τῶν ἀτομικῶν (ἐσωτερικῶν) «ἐπιγνώσεων». Κι ὅμως ἐμφανίζεται ὁ ἄκρατος αὐτὸς γνωστικὸς ἀτομοκεντρισμὸς σὰν «ἐμπειρισμὸς» ἄμεσης γνώσης (ποὺ δὲν χρειάζεται τὴν κοινὴ προφάνεια πληροφοριῶν τῆς νόησης καὶ τῶν αἰσθήσεων) ἐπικαλούμενος τὴν «ἐγκυρότητα» ὑποθετικὰ προσιτῶν σὲ ὅλους «ἐνδοσκοπήσεων». Γι' αὐτὸ καὶ λειτουργεῖ σὰν ἐναλλακτικὴ ἀλλὰ καὶ σαφῶς ὑπέρτερη τῆς νοησιαρχίας πηγὴ μεταφυσικῶν «βεβαιότητων» ποὺ θωρακίζουν τὸν ἀτομοκεντρικὸ χαρακτήρα τῆς φυσικῆς θρησκευτικότητας.

Στὸ πλαίσιο βολικῆς ἐκλαϊκεύσης τῶν μυστικιστικῶν προτεραιοτήτων παγιώνονται αὐτονόητα, ὡς κοινοὶ τόποι, σχηματικὲς ὑπεραπλουστεύσεις, ὅπως, π.χ.: «Στὴν ἐπιστήμη φτάνουμε μὲ τὴ λογικὴ, στὴ θρησκευτικὴ μὲ τὸ συναίσθημα». Θεωρεῖται ἀπολύτως συνεπὲς νὰ κρίνεται ἢ θρησκευτικὴ καλλιέργεια (οἱ ποιοτικὲς-ἀξιολογικὲς διαβαθμίσεις τῆς) σὰν συνάρτηση ψυχολογικῶν καταστάσεων — νὰ κρίνεται ἢ θρησκευτικὴ ἀπὸ τὸ «τί αἰσθάνεται» τὸ ἄτομο, «πῶς νιώθει», «τί βλέπει μέσα του». Δὲν ἐνδιαφέρει ποιοὶ ἀσυνείδητοι παράγοντες διαμορφώνουν τὶς ψυχολογικὲς καταστάσεις θρησκευτικῆς εὐφορίας ἢ δυσφορίας.

Όσο έπιτακτικότερη είναι ή ένόρμηση άτομικής κατασφάλισης τόσο περισσότερο ή θρησκευτικότητα κυριαρχείται από ψυχολογικές προτεραιότητες: Έκτιμάται ιδιαίτερα ή συγκινησιακή φόρτιση, ή ένθουσιαστική «ανάταση», ή εύφραντική «μεταρσίωση». Η προσευχή, ή μετοχή στη λατρεία και σε μυστηριακές ιεροπραξίες, ακόμα και ή άγαθοεργία, αξιολογούνται ανάλογα με τή «χαρά» που έξασφαλίζουν, με τή γοητεία τής μυστικοπάθειας, τήν ένταση τής υποβλητικής μεγαλοπρέπειας, τήν «αίσθηση» έσωτερικής κάθαρσης και άτομικής δικαίωσης που προσπορίζουν.

Ό Ντοστογιέφσκι έδειξε τρεις τρόπους (παράγοντες ή δυνατότητες) για να παραιτηθεί ό άνθρωπος έκούσια από τήν έλευθερία του, να τήν άπεμπολήσει μετά ήδονής, να ύποταχθεί άναντίρρητα: Τό θαῦμα, τό μυστήριο και τό κύρος. Τρία βασικά γνωρίσματα ταυτότητας τής φυσικής θρησκείας, τρεις έμπεδωμένες πρακτικές τής θεσμικά όργανωμένης θρησκευτικότητας.²

Λέμε θαῦμα τό ύπερφυσικό γεγονός, αυτό που προφανέστατα άναιρεί τή φυσική νομοτέλεια ύποχρεώνοντας τόν άνθρωπο να ύποταχθεί στη δύναμη και αύθεντία του θαυματουργού παράγοντα (προσώπου ή θεσμού). Τό θαῦμα δέν αφήνει στον άνθρωπο περιθώρια έλευθερίας, ό ύπερφυσικός χαρακτήρας του γεγονότος έξαναγκάζει τή φυσική λογική και τή θέληση να δεχθούν ως αύτονόητη τήν έγκυρότητα και ισχύ του προσώπου ή του θεσμού που θαυματουργεί — ύποτάσσεται ό άνθρωπος σε κάθε δοξασία, έπιταγή, άπόφανση ή άπαίτηση που τήν άξιοπιστία της έγγυάται τό θαῦμα. Γι' αυτό και τό θαῦμα άκυρώνει τήν πίστη, άν πίστη σημαίνει τό άθλημα τής έμπιστοσύνης. Τή θαυματουργό δύναμη τήν παραδέχεσαι ύποχρεωτικά, δέν έχεις τήν έλευθερία να διακινδυνεύσεις σχέση με τόν φορέα της, να τόν έμπιστευθείς, να τόν πιστέψεις. Μόνο βεβαιότητες έπιβάλλει τό θαῦμα, αυτές άκριβώς που άπαιτεί ή όρμη τής αύτοσυντήρησης, τής αύτοπροστασίας του φυσικού άτομου.

Άνάλογη και ή λειτουργία του μυστηρίου. Όνομάζουμε «μυστήριο» μιá τελετουργία, ιεροπραξία, λατρευτική έκδήλωση

ὅπου ἡ θρησκευτικὴ συνείδηση πιστεύει ὅτι συντελεῖται ἡ μετάδοση τῆς «χάρης» ἀπὸ τὸ ἄγνωστο ὑπερβατικὸ στὸν ἀτομικὸ ἄνθρωπο. Αὐτὸ ποὺ χαρισματικὰ μεταδίδεται εἶναι ὄχι μόνον φωτισμὸς ὑπέρολογης γνώσης, ἀλλὰ καὶ ἐνίσχυση τῆς ἰκανότητος γιὰ συνεπέστερη ἠθικότητα, ὅπως καὶ κάποιο εἶδος ἐχέγγυου αἰώνιας σωτηρίας. Ὁ τρόπος μετάδοσης τῆς χάρης ταυτίζεται μὲ τὴν τελετουργία, ποὺ ἀποκτᾶ μνητικὸ ἢ καὶ ἀποκρυφιστικὸ χαρακτήρα καλύπτοντας τὰ συντελούμενα κάτω ἀπὸ συμβολισμοὺς καὶ λατρευτικοὺς τύπους ἔντονου συνήθως συναισθηματισμοῦ. Παράγεται ἡ λέξις «μυστήριον» ἀπὸ τὸ ρῆμα μύω-καμμύω, ποὺ θὰ πεῖ: κλείνω τὰ μάτια — στὴν προκειμένη περίπτωση γιὰ νὰ «δῶ» κάτι ὄχι μὲ τρόπο αἰσθητό, ἀλλὰ μὲ «ἐσωτερικευμένη» ὄραση, μὲ ἀμεσότητα ἐπίγνωσης. Παραίτεται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ κάθε δυνατότητα κοινωνούμενης γνώσης ποὺ προσπορίζουν ἡ νόηση καὶ οἱ αἰσθήσεις, παραιτεῖται ἀπὸ σχέσεις κοινωνίας, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν προϋπόθεση τῆς ἐλευθερίας. Ὁ ἀτομοκεντρικὸς χαρακτήρας τῆς μυστηριακῆς ἐμπειρίας ὑπηρετεῖ μὲ γοητευτικὴ ἐπάρκεια τὴν ὀρμέμφυτη ἀνάγκη γιὰ ἀναμφίβολες βεβαιότητες.

Τὸ κύριον θεσμῶν καὶ προσώπων εἶναι τὸ τρίτον μέσον γιὰ τὴν καταξίωση καὶ ἐπιβολὴ ἀρχῶν καὶ κανονιστικῶν ἐπιταγῶν τῆς θρησκείας. Ἀνταποκρίνεται καὶ αὐτὸ στὴν ἀνάγκη τοῦ φυσικοῦ ἀτόμου νὰ ἐξασφαλιστεῖ ὑποτασσόμενο, νὰ σιγουρευτεῖ καταθέτοντας ἐκούσια τὴν ἐλευθερίαν του. Ἀπαιτεῖται ἡ αἴγλη, πραγματικὴ ἢ μεθοδευμένη, τῆς ἀξιοπιστίας, τῆς συνέπειας, τῆς ἀποτελεσματικότητος, ἢ φήμη τῶν ἰκανοτήτων ἢ τῶν ἠθικῶν καὶ ἀσκητικῶν κατορθωμάτων, τῆς ἐνάρετης βιοτῆς. Διότι ἔτσι ἀποκτοῦν οἱ θεσμοὶ καὶ τὰ πρόσωπα τὴν ἐγκυρότητα ἐκείνη ποὺ καθιστᾶ αὐτονόητη τὴν ὑποταγὴν τοῦ ἀτόμου. Βέβαια, ἡ δυσκατόρθωτη αἴγλη μπορεῖ νὰ ἀναπληρωθεῖ καὶ ἀπὸ τεχνητὰ εὐρήματα ψυχολογικῆς ὑποβολῆς καὶ ἐντυπωσιασμοῦ, ὅπως εἶναι (παντοῦ καὶ πάντοτε) ἡ στολή, ἢ αὐστηρὰ ἀρθρωμένη ἱεραρχία, ἢ μεγαλοπρέπεια τοῦ τυπικοῦ. Συχνὰ ἀρκεῖ ἡ παλαιότητα καὶ μόνον τοῦ θεσμοῦ, οἱ ἱστορικοὶ του τίτλοι, ἢ πολιτιστικὴ καταγωγὴ του καὶ οἱ ἔνδοξες φυσιογνωμίαι ποὺ τὸν ἐλάμπρυναν. Στοιχεῖα, ὅλα

αυτά, ἀκαταμάχητου κύρους, πὸ ὁ θρησκευτικός, εἰδικά, χαρακτήρας τοῦ θεσμοῦ ἢ τοῦ λειτουργήματος μεγιστοποιεῖ τὴ σημασία τους καθιστώντας ὕβρι τὴν ἀνυπακοὴ ἢ τὴν ἀμφισβήτηση.

4. Ἐξουσιαστικὲς θωρακίσεις

Λογικὰ ἀντιφατικό, ἀλλὰ πιστοποιημένο στὴν πράξη: Ὅσο μεγαλύτερη ἢ ἀβεβαιότητα τῆς γνώσης, ἢ ἀνασφάλεια γιὰ τὴ σχετικότητα τῶν «πεποιθήσεων», τόσο πιὸ ἀράγιστη ἢ θωράκιση τῆς αὐθεντίας θεσμῶν πὸ ἐγγυῶνται τὴ γνώση καὶ τὶς «πεποιθήσεις».

Λογικὰ ἀντιφατικό, ὅμως ψυχολογικὰ προφανέστατο: Ὁ θεσμὸς συγκροτεῖται ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἀναπληρώσει, ὡς ἐξουσιαστικὴ αὐθεντία (μὲ τὴν ἄρθρωση, τὴ δομὴ, τὴν ἀποτελεσματικότητά του), τὸ ἔλλειμμα βεβαιότητας τῆς γνώσης καὶ σιγουριᾶς τῶν πεποιθήσεων. Κατὰ τοῦτο καὶ οἱ θρησκευτικοὶ θεσμοὶ πρέπει νὰ ἔχουν τὴν αἰτιώδη ἀρχὴ τους στὴν ἀναγκαιότητα ἐξυπηρέτησης τῶν θρησκευτικῶν ἐνορμήσεων τῶν ἀτόμων (στὴν ἀνάγκη νὰ ξεπεραστεῖ ὁ ἐνστικτώδης τρόμος γιὰ τὴν ἄγνοια καὶ τὸν θάνατο). Ἴσως καὶ στὴν ἐξίσου ὀρμέμφυτη στὸν ἄνθρωπο ἀπαίτηση γιὰ ἐξουσία, ἐπιβολή, ἰσχύ — ἀπαίτηση πὸ ἀπηχεῖ τὸν ἄτεγκτο νόμο τῆς «φυσικῆς ἐπιλογῆς»: τῆς ἐπιβίωσης τῶν ἰσχυρότερων ἀτόμων τοῦ εἴδους.

Μιὰ τέτοια θεώρηση μοιάζει νὰ ἐρμηνεύει τὸ γεγονός ὅτι ἡ καταγωγὴ ἰσχυρῶν κοινωνικῶν θρησκευτικῶν θεσμῶν (ἰσχυρῶν ἱερατείων) χάνεται στὰ βάθη τῆς προϊστορίας — ἢ θεσμοποιημένη θρησκεία μοιάζει σύμφυτη μὲ τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία. Οἱ θρησκευτικὲς διδασκαλίες εἶναι ἐρμηνευτικὲς καὶ κανονιστικὲς προτάσεις ἀπὸ τὶς πιὸ ἐπιβαρυμένες μὲ ἀβεβαιότητα, τὶς πιὸ φανερὰ ὑποκείμενες στὴ σχετικότητα τῆς γλωσσικῆς σημαντικῆς. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ θρησκευτικοὶ θεσμοὶ πὸ τὶς ἐκφέρουν καὶ τὶς ἐγγυῶνται χρειάζονται ξεχωριστὸ κύρος. Ἡ ἀνάγκη γιὰ κύρος εὐκόλα διολισθαίνει σὲ ἀναζήτησι ἐξουσιαστικῆς ἰσχύος. Συχνὰ μέσα στὴν Ἱστορία θεσμοὶ θρησκευτικοὶ διαχειρίζονται ἐξουσία ἰσχυρότερη καὶ ἀπὸ τοὺς θεσμοὺς διακυβέρνησης τῆς συλλογικότητας.

Οἱ ἄνθρωποι ὑποτάσσονται μᾶλλον μὲ εὐκολία στοὺς πάσης φύσεως θεσμοὺς ἐξουσίας — σὲ πολλὰς περιπτώσεις θὰ μπορούσε νὰ μιλήσει κανεὶς καὶ γιὰ ἡδονὴ τῆς ὑποταγῆς ἢ γιὰ φανατισμένη ὑποταγή. Ποιὰ μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ αἰτιολόγησις αὐτῆς τῆς διαπίστωσης;

Μιὰ πιθανὴ ἐρμηνεῖα εἶναι ὅτι ἡ ὑποταγή ἀπαλλάσσει τὸ ἄτομο ἀπὸ τὴν εὐθύνη, τὴ διακινδύνευση, τὴν ἐλευθερία — τὸ ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὸν φόβο τῆς ἐνηλικίωσης. Ἄλλοι — ὄχι τὸ ἴδιο τὸ ἄτομο — ἀποφασίζουν, ἐπιλέγουν, διακινδυνεύουν τὸ λάθος, τὸ ἄτομο ἀπλῶς πειθαρχεῖ, ἀκολουθεῖ. Ἡ μητρικὴ ἀγκαλιὰ καὶ φροντίδα, ἡ δύναμη καὶ αὐθεντία τοῦ πατέρα, ἡ μετάθεσις τῆς εὐθύνης τῶν ἀποφάσεων στὴν προστατευτικὴ αὐτὴ στοργὴ καὶ ἐγκυρότητα, βρίσκουν ἓνα ποθητὸ ὑποκατάστατο σὲ ἐξουσιαστικοὺς θεσμοὺς καὶ πρόσωπα. Εἶναι μιὰ ἡδονικὴ καθυστέρηση τοῦ ἀπογαλακτισμοῦ, βολικὴ ἄρνησις τῆς ἐνηλικίωσης. Τὸ μυστικὸ τῆς ἐτοιμότητος τῶν ἀνθρώπων νὰ ὑποταχθοῦν, νὰ πειθαρχήσουν σὲ κάθε μορφῆς ἐξουσία, εἶναι μᾶλλον ἡ ἀνάγκη ἀναπλήρωσις τῆς πατρικῆς καὶ μητρικῆς προστασίας, ὁ φόβος τῆς ἐλευθερίας.

Περισσότερο ἀπὸ ἄλλα εἶδη ἐξουσίας, οἱ θρησκευτικοὶ θεσμοὶ καὶ τὰ ἱερατεῖα ἀνταποκρίνονται στὴ φυσικὴ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ ἡδονικὴ ὑποταγή. Οἱ λόγοι φανεροί: Προσφέρουν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸν τρόμο τῆς ἄγνοιας, βεβαιότητες καὶ πεποιθήσεις (γιὰ τὸ ἀπρόσιτο ὑπερβατικὸ) περιβεβλημένες τὸ κύρος τοῦ ἱεροῦ ἢ τῆς ἀποκάλυψης. Προσφέρουν ἐγγυήσεις αἰώνιας ἐπιβίωσης τοῦ ἀτόμου καὶ συγκεκριμένες πρακτικὰς γιὰ τὴν «ἀντικειμενικὴν» ἐξασφάλισις αὐτῆς τῆς «σωτηρίας». Συντηροῦν μὲ ἐκπληκτικὴ ἐπιδεξιότητα (διαχρονικὰ — μέσα στοὺς αἰῶνες) τὴν ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὸ θαῦμα, τὸ μυστήριον καὶ τὸ κύρος — εὐνοοῦν ἓναν παρατεινόμενον (δίχως διακινδυνεύσεις ἢ ἀνασφάλειες) παιδισμόν ἐξάρτησις ἀπὸ αὐθεντίας.

Ἡ ἐξουσία ποὺ ἀποκτοῦν (καὶ αὐτονόητα ἀσκοῦν) οἱ θρησκευτικοὶ θεσμοὶ στὶς κοινωνίες κάθε ἐποχῆς, εἶναι συνάρτησις τῆς ἐπένδυσις στὴ θρησκευτικότητα ἄτεγκτων ἀναγκῶν

αὐτοπροστασίας τοῦ ἀτόμου. Γι' αὐτὸ καὶ κάθε ἀμφισβήτηση αὐτῆς τῆς ἐξουσίας (τῶν θεσμῶν καὶ τῶν προσώπων ποὺ τὴ σαρκῶνουν) βιώνεται σὰν ἀπειλὴ γιὰ τὸ ἄτομο, ἀπειλὴ τῆς ὑπαρκτικῆς του ἐξασφάλισης — οἱ ἀντιφρονοῦντες καὶ οἱ ἀρνητὲς τῶν θεσμῶν εἶναι ἐχθροί, ἀντίπαλοι συχνὰ θανάσιμοι.

Ἔτσι μοιάζει νὰ ἐξηγεῖται ὁ φανατισμὸς, κάποτε τυφλὸς καὶ ἀδίστακτος, ποὺ εὐδοκίμεῖ στὰ θρησκευτικὰ περιβάλλοντα. Ἡ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ θρησκευτικοὶ πόλεμοι εἶναι μᾶλλον οἱ φρικωδέστεροι μέσα στὴν Ἱστορία. Ἴδια πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐξήγηση καὶ γιὰ τὸ φαινόμενο τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ, ποὺ ὡς τρόπος ἄσκησης τῆς ἐξουσίας γεννήθηκε ἱστορικὰ ἀπὸ θρησκευτικούς θεσμούς καὶ παρακολουθεῖ ὡς τυπικὸ σύνδρομο σχεδὸν κάθε ὀργανωμένη (μὲ ἀρχὲς ἀποτελεσματικότητας) μορφὴ θρησκευτικοῦ βίου.

Μὲ τὴ λέξη «ὀλοκληρωτισμὸς» σημαίνουμε τὴν ἀπαίτηση καὶ προσπάθεια (μεθοδικὰ ὀργανωμένη) τῆς ἐξουσίας νὰ ἐλέγχει ὀλόκληρο τὸν βίο, δημόσιο καὶ ἰδιωτικὸ, τῶν ἐξουσιαζομένων, προκειμένου νὰ πειθαρχεῖ κάθε πτυχὴ τοῦ βίου (ἀκόμα καὶ οἱ πεποιθήσεις, οἱ προθέσεις, οἱ κρίσεις τῶν ἀτόμων) στοὺς κανόνες ποὺ θέτει ἡ ἐξουσία. Τὸ γεγονὸς ὅτι μιὰ τέτοια ἀπαίτηση κατορθώνει νὰ πραγματοποιηθεῖ, νὰ ἐφαρμοστεῖ ὡς καθεστῶς ὀργάνωσης τῆς συλλογικότητας, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα μόνο βίαιης ἐπιβολῆς. Ἡ συμμόρφωση τῆς σκέψης, τῆς κρίσης, τῶν προθέσεων τῶν ἀτόμων μὲ τὶς κατευθύνσεις ποὺ ὀρίζει ἡ ἐξουσία, προϋποθέτει πρῶτα μιὰ κοινωνικὴ ὁμάδα ποὺ ἐκούσια (ἴσως καὶ ἡδονικὰ) ἀποβλέπει σὲ τέτοια ὑποταγὴ — ἐκεῖ στηρίζεται ἡ γενικευμένη ἐπιβολή. Δίχως αὐτὴ τὴ δεδομένη κρίσιμη μάζα ἢ τὴ λανθάνουσα (ἴσως ἀνεπίγνωστη) προαίρεση ὑποταγῆς, καμιά βία δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβάλλει καὶ νὰ συντηρήσει ὀλοκληρωτικὸ καθεστῶς.

Ἡ ὑποταγὴ καὶ πειθάρχηση σὲ ἄνωθεν ἐντολὲς εἶναι, τὶς περισσότερες φορές, γέννημα τοῦ φόβου γιὰ τὴν ἐνηλικίωση, τοῦ φόβου γιὰ τὴν ἐλευθερία — παράγωγο τοῦ ἐνστίκτου αὐτοσυντήρησης καὶ αὐτοπροστασίας. Ὅμως καὶ ἡ ἄσκηση τῆς ἐξουσίας, ἡ δυνατότητα νὰ ὑποτάσσεις τοὺς ἄλλους καὶ νὰ τοὺς

ποδηγετείς, συνιστᾷ μιὰν ἄλλη ἡδονή, ἴσως τὴν ὑπέρτερη κάθε ἄλλης — παράγωγο ἱκανοποίησης τοῦ (τυφλοῦ ἐπίσης) ἐνστίκτου κυριαρχίας. Τὸ νὰ ἐξουσιάζει ἓνας ἄνθρωπος τὴ σκέψη, τὴν κρίση, τὴ βούληση συνανθρώπων του, νὰ ἀσκεῖ πάνω τους «πνευματικὴ» ἐξουσία, νὰ τοὺς ὑπαγορεύει συμπεριφορὰ καὶ πρακτικὲς τοῦ βίου, νὰ κυριαρχεῖ στὸν ψυχισμό τους, νὰ ἐλέγχει τὴ σχέση τους μὲ τὸ ὑπερβατικὸ, πρέπει νὰ ἰσοδυναμεῖ μὲ μεθυστικὴ αἴσθηση δύναμης καὶ αὐτεπιβεβαίωσης.

Ταυτόχρονα, αὐτὸς ποὺ ἐξουσιάζει λατρεύεται ἀπὸ τοὺς ἡδονικὰ ὑποτασσόμενους. Εἰσπράττει τὸν σεβασμὸ τους, τὸν τιμοῦν, τὸν θαυμάζουν, ἢ παρουσία του προκαλεῖ δέος, ἔκσταση. Κυρίως ὅταν ἡ ἐξουσία ποὺ ἀσκεῖ ἐμφανίζεται σὰν διαχείριση ὄχι ἐγκόσμιας ἀλλὰ ὑπερκόσμιας δύναμης, ἀπηχεῖ μεταφυσικὴ αὐθεντία, κρίνει τὸ αἰώνιο μέλλον τῶν ἀνθρώπων, τὴν «ἀπώλεια» ἢ τὴ «σωτηρία» τους. Τότε πιά ὁ διαχειριστὴς μιᾶς τέτοιας ἐξουσίας ἀντιμετωπίζεται σὰν ὑπαρξὴ σχεδὸν πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ φυσικοῦ, περιβάλλεται τὴν αἴγλη τοῦ ἱεροῦ, ἢ ἐπιβολὴ του εἶναι κυριολεκτικὰ ἀκαταγώνιστη.

Τὸ ἀκαταγώνιστο κύρος τῆς θρησκευτικῆς ἐξουσίας τὸ ὀρέγονται ἀναπόφευκτα καὶ ἄτομα ποὺ μὲ δυσκολία (ἢ οὐδέποτε) θὰ κέρδιζαν, μὲ τὴ δική τους ποιότητα καὶ προσπάθεια, τὸν σεβασμὸ τῶν συνανθρώπων τους. Δύσκολο νὰ διαπιστώσει κανεὶς ἂν τέτοιου εἴδους ἄτομα, ἀκατάλληλα ἢ ἀνάξια γιὰ τὸ λειτούργημά τους, καθιέρωσαν (σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς θρησκευτικὲς παραδόσεις) τὶς ἐξωτερικὲς ἐπιφάνσεις ἢ τὰ ἀντικειμενικὰ γνωρίσματα ποὺ κάνουν ἀμέσως διακριτὸ τὸ «σχῆμα» τοῦ λειτουργοῦ καὶ ἀπαιτητὸ τὸν σεβασμὸ του. Ἡ στολή, ὡς καθημερινὴ ἀμφίεση, εἶναι μιὰ τέτοια ἐπίφαση, ἢ μακρὰ κόμη καὶ τὸ γένειο ἐπίσης — ἢ, ἀντίθετα, τὸ ξυρισμένο κρανίο καὶ πρόσωπο. Ὑποκλίσεις, χειροφιλήματα, προσκυνηματικὲς μετάνοιες ἔχουν ἐπιπλέον υἱοθετηθεῖ γιὰ νὰ δηλώνεται ὁ σεβασμὸς στοὺς διαχειριστὲς τῆς ἱερότητας, ἐνῶ (ἀσυνείδητα ἀσφαλῶς) ἱκανοποιεῖται ἔτσι καὶ ἡ ἀνάγκη τῶν πολλῶν νὰ βεβαιώνονται γιὰ τὴν ὑποταγὴ τους, ἢ ἡδονὴ τῶν ὀλίγων νὰ τὴν ἀπολαμβάνουν.

Τὸ ἀνέκφραστο, ἀπερινόητο, ἀόρατο, ἀκατάληπτο, ποὺ εἶναι τὸ

πεδίο τῆς μεταφυσικῆς ἀναζήτησης τοῦ ἀνθρώπου, ὑποκαθίσταται εὐκολότατα ἀπὸ ἀράγιστες πεποιθήσεις, ἱερὰ δόγματα, ἱεροῦς κανόνες ποὺ ἡ διαχείρισή τους ἀπαιτεῖ ἐξουσία θωρακισμένη μὲ ἀϋθεντία, κύρος, δυνατότητες ἐπιβολῆς ἀκαταγώνιστες. Πανίσχυρη ἡ φύση, ἡ ὄρμη τῆς αὐτοσυντήρησης, τῆς κυριαρχίας, τῆς ἀτομοκεντρικῆς κατασφάλισης καὶ ἡδονῆς, θριαμβεύει πάνω στὶς ἀνθρώπινες ἀπόπειρες ἐξόδου ἀπὸ τὰ ἀσφυκτικὰ ὅρια τῆς θνητότητας καὶ τῆς ἀγνοίας.

B

Τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός

1. Ἀντιστροφή τῶν ὄρων τῆς θρησκείας

Στὴν πρώτη ἱστορική του ἐμφάνιση τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός εἶχε γνωρίσματα ἀντιστροφῆς τῶν ὄρων τῆς φυσικῆς, ὀρμέμφυτης θρησκευτικότητας.

Ἐντοπίζουμε τὰ γνωρίσματα στὰ κείμενα ποὺ καταγράφουν τὴν ἐμπειρία καὶ μαρτυρία τῶν πρώτων ἐκκλησιαστικῶν κοινοτήτων. Τὰ ἐντοπίζουμε στὴν ὀργανωτικὴ ἄρθρωση καὶ λειτουργία αὐτῶν τῶν κοινοτήτων, στὴ γλώσσα μὲ τὴν ὁποία ἐκφράστηκαν, στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο διαχρονικὰ οἱ ἐμπειροὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος κατανόησαν, ἐρμήνευσαν καὶ συστηματοποίησαν τὶς ἀρχικὲς καταβολές του.

Ἐπιλέχθηκε ἡ λέξη ἐκκλησία γιὰ νὰ δηλωθεῖ ὄχι μιὰ καινούργια θρησκεία, ἀλλὰ ἓνα κοινωνικὸ γεγονός — ἓνας τρόπος σχέσεων κοινωνίας. Ὑπῆρχε τὸ προηγούμενο τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Ἐκεῖ οἱ πολῖτες τῶν ἐλληνίδων πόλεων συνέρχονταν ὄχι μόνο γιὰ νὰ συσκεφθοῦν, νὰ κρίνουν, νὰ ἀποφασίσουν γιὰ τὰ κοινά, ἀλλὰ, πρὶν ἀπὸ κάθε τι ἄλλο, γιὰ νὰ συγκροτήσουν καὶ φανερώσουν τὴν πόλιν: Ἐναν συγκεκριμένο τρόπο σχέσεων κοινωνίας, τρόπο ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς καὶ συνύπαρξῆς.

Νὰ ἐπιμείνουμε στὴ σημασία ποὺ κόμιζαν οἱ λέξεις: Πόλις γιὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας δὲν ἦταν ὁ ποσοτικὰ μεγεθυμένος οἰκισμός. Ἦταν ἓνα κοινὸν ἄθλημα. Τὸ ἄθλημα ἀπέβλεπε στὸν κατ' ἀλήθειαν βίον: νὰ ἔχει στόχο ἢ κοινωνικὴ συνύπαρξη τὴν ἀλήθεια, νὰ μὴ σκοπεύει ἀπλῶς στὴ χρησιμότητα. Ἀλήθεια θεωροῦσαν οἱ Ἕλληνας ἐκεῖνο τὸν τρόπο ὑπαρξῆς καὶ συνύπαρξῆς ποὺ δὲν γνωρίζει ἀλλοίωση, μεταβολή, φθορά, θάνατο. Καὶ ἐντόπιζαν τὴν ἀλήθεια στὸν κοινὸ λόγον-τρόπον (τὴ δεδομένη λογικότητα) ποὺ καθορίζει πάντοτε τὸ εἶδος (μορφὴ) κάθε ὑπαρκτοῦ, ὅπως καὶ τὴ δια-μόρφωση τῆς συνύπαρξῆς τους: Τὸν λόγον-τρόπον τῶν σχέσεων ποὺ καθιστοῦν τὸ σύμπαν κόσμον (κόσμημα) ἀρμονίας, εὐταξίας, κάλλους. Αὐτὸν τὸν κατ' ἀλήθειαν

τρόπο τῆς ὑπαρξῆς ἤθελε νὰ μιμηθεῖ καὶ νὰ πραγματώσει ἡ πόλις.

Μὲ τὸ ἴδιο νοηματικὸ περιεχόμενο (νοηματικὸ φορτίο ιστορικῆς ἐμπειρίας) ἡ λέξις ἐκκλησία ἐπιλέχθηκε γιὰ νὰ δηλώσει τὴν ταυτότητα τῶν πρώτων χριστιανικῶν κοινοτήτων. «Ἐκκλησία» συνέχισε νὰ σημαίνει ἓνα σύνολο ἀνθρώπων ποὺ θέλουν νὰ συνυπάρχουν μὲ κοινὸ στόχο τὸ ἄθλημα νὰ ἀληθεύει ἡ ὑπαρξὴ : νὰ πραγματοποιοῦν μὲ τὴ συνύπαρξή τους τὸν τρόπο ποὺ δὲν γνωρίζει περιορισμοὺς φθορᾶς καὶ θανάτου.

Ἄν γιὰ τοὺς Ἑλληνας ἀλήθεια ἦταν ἡ (δεδομένη καὶ ἀνερμήνευτη) λογικότητα τῶν σχέσεων ποὺ συγκροτοῦν τὴ συμπαντικὴ κοσμιότητα, γιὰ τοὺς Χριστιανοὺς ἦταν ὁ τρόπος ἐκείνων τῶν σχέσεων ποὺ ἐλευθερώνουν τὴν ὑπαρξὴ ἀπὸ ἀναγκαιότητες, περιορισμοὺς καὶ προκαθορισμοὺς φύσης ἢ οὐσίας. Καὶ στίς δυὸ ἐκδοχὰς τοῦ γεγονότος τῆς ἐκκλησίας (ἐλληνικὴ καὶ χριστιανικὴ) ὑπῆρχε σαφέστατος μεταφυσικὸς ἄξονας: ἡ ἀναφορὰ καὶ στόχευση στὸν κατ' ἀλήθειαν τρόπο τῆς ὑπαρξῆς. Δὲν ὑπῆρχε θρησκευτικὸς χαρακτήρας. Ἡ ἐκκλησία τῶν Ἑλλήνων συνερχόταν στὴν ἀγορά, ἡ ἐκκλησία τῶν Χριστιανῶν σὲ κατ' οἶκον δεῖπνο.

Οἱ Χριστιανοὶ τῆς πρώτης ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος στὰ Ἱεροσόλυμα ἐκπλήρωναν τὶς θρησκευτικὰς ὑποχρεώσεις, ποὺ ἐπέβαλλε ἡ ἐβραϊκὴ τους παράδοση, στὸν ναὸ τοῦ Σολομῶντος — «προσκαρτεροῦντες καθ' ἡμέραν ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ». Καὶ «κατ' οἶκον ἦσαν κλῶντες τὸν ἄρτον καὶ προσκαρτεροῦντες τῇ διδαχῇ τῶν ἀποστόλων καὶ τῇ κοινωνίᾳ καὶ ταῖς προσευχαῖς».³

Συγκροτοῦσαν τὴν ἐκκλησία οἱ πρῶτοι (ἐξ Ἰουδαίων) Χριστιανοὶ ξέχωρα ἀπὸ θρησκευτικὰς ἱεροπραξίαις — ἔξω ἀπὸ ἱερὸ τόπο (ναό). Τὴ συγκροτοῦσαν «κατ' οἶκον» ὡς δεῖπνο, δεῖπνο εὐχαριστίας. Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία ἦταν αὐτὸ ἀκριβῶς: συναξὴ σὲ δεῖπνο εὐχαριστιακό.

Ἱστορικὸ πρότυπο εὐχαριστιακοῦ δείπνου ἦταν γιὰ τοὺς Χριστιανοὺς τὸ πασχάλιο δεῖπνο τῶν Ἑβραίων: Μιὰ φορὰ τὸ χρόνο, κάθε ἐβραϊκὴ οἰκογένεια γιόρταζε, σὲ δεῖπνο εὐχαριστίας πρὸς τὸν Θεό, τὸ πάσχα-πέραςμα τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραὴλ ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴ δουλεία στὴ «γῆ τῆς ἐπαγγελίας» καὶ στὴν

ἐλευθερία. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, τοῦ δεῖπνου εὐχαριστίας, γιόρταζαν καὶ οἱ Χριστιανοὶ (κάθε ἐβδομάδα, ἀλλὰ καὶ συχνότερα ὅταν μπορούσαν) τὸ δικό τους πασχάλιο πέρασμα στὴν ἐλευθερία ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς τῆς θνητῆς ἀνθρώπινης φύσης (ἀπὸ τὴ δέσμευση στὸν χῶρο, στὸν χρόνο, στὴ φθορά, στὸν θάνατο).

Ἡ διαφορὰ ἀπὸ τὸ πρότυπο τῆς ἐβραϊκῆς παράδοσης ἦταν φανερὴ: Τὸ δεῖπνο τῆς ἐκκλησίας παρέπεμπε ὄχι στὴν «ἀνάμνηση» ἐνὸς ἱστορικοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ στὴν προσδοκία καὶ στὸν εἰκονισμό (στὴ δυνάμει τωρινὴ πραγμάτωση) ἐνὸς ἔσχατου μέλλοντος: Ἐνὸς τρόπου νὰ ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος ἐλεύθερος ἀπὸ τὴ φύση του, ἀπὸ τοὺς προκαθορισμοὺς καὶ τὶς ἀναγκαιότητες ποὺ αὐτὴ ἐπιβάλλει.

Ἡ διαφορὰ καὶ ἀπὸ κάθε ἄλλη συνεστίαση ἦταν ἐπίσης σαφῆς, τὸ δεῖπνο ποὺ συγκροτοῦσε τὴν ἐκκλησία πραγμάτωνε ἓνα διαφοροετικὸ τρόπο λήψης τῆς τροφῆς: Οἱ Χριστιανοὶ προσελάμβαναν τὸ ψωμὶ καὶ τὸ κρασί (τὰ βασικὰ εἶδη τῆς τροφῆς) ὄχι πειθαρχώντας ἀπλῶς στὴ φυσικὴ ἀνάγκη ἀτομικῆς αὐτοσυντήρησης, ἀλλὰ γιὰ νὰ κοινωνήσουν ἔμπρακτα τὴ ζωὴ, τὴν ὑπαρξή. Νὰ κοινωνήσουν ὄχι σὲ ἐπίπεδο συναισθημάτων καὶ ψυχολογικῶν ἐξάρσεων, ἀλλὰ στὸ ἐπίπεδο τῆς ζωτικῆς λειτουργίας ποὺ εἶναι ἡ βρώση καὶ ἡ πόση. Νὰ μετατρέψουν τὴν ἀναγκαιότητα τῆς φύσης σὲ ἐλευθερία σχέσης, σὲ ἀγάπη.

Σύμβολο ἢ «εἰρηναία καὶ ἀγαπητικὴ» μοιρασιά τοῦ ἄρτου καὶ ἢ κοινὴ πόση τοῦ οἴνου: παραπέμπει σὲ ὁμοτροπίαν κοινωνίας τῆς ζωῆς, συνιστᾷ μετοχὴ σὲ ἄθλημα κοινοῦ τρόπου ὑπάρξεως. Καὶ αὐτὸς ὁ τρόπος εἶναι ἢ πρόσληψη τῆς τροφῆς-ζωῆς ὡς δώρου μανικῆς γιὰ τὸν κάθε ἄνθρωπο ἀγάπης — ἢ ἴδια ἢ πρόσληψη συνιστᾷ εὐχαριστία στὸν Χορηγὸ τῆς τροφῆς καὶ τῆς ὑπαρξῆς, τὸν αὐτουργὸ τῆς δυνατότητας νὰ κοινωνεῖται ἢ ζωὴ ὡς ἀγάπη. Ἡ εὐχαριστία εἶναι καὶ κοινωνία ζωῆς μὲ τὴν Αἰτιώδη Ἀρχή της.

Χριστιανοὶ ὀνομάστηκαν οἱ μαθητὲς τοῦ Χριστοῦ.⁴ Χριστὸς (ὁ κεχρισμένος) ἦταν τὸ προσωνόμιο ἱστορικοῦ προσώπου: Ἰησοῦ τοῦ ἀπὸ Ναζαρέτ. Μαθητὲς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἦταν ὅσοι πίστεψαν (ἐμπιστεύθηκαν) τὴ μαρτυρία-διδασκαλία-βιοτὴ του.

Ὁ Χριστὸς δὲν μαρτυροῦσε ὁ ἴδιος γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἔλεγε ὅτι

γι' αὐτὸν μαρτυροῦν τὰ ἔργα του.⁵ Ὀνόμαζε τὰ ἔργα ποὺ μαρτυροῦν γι' αὐτὸν *σημεῖα*: σήμαιναν τὰ ἔργα του ποιός εἶναι, τὴν ταυτότητα καὶ ἀλήθεια τῆς ὑπαρξῆς του. Δὲν δήλωσε ποτὲ οὔτε ὑπαινίχθηκε ὅτι εἶναι ἰδρυτῆς καινούργιας θρησκείας. Ἐνσάρκωνε ὁ ἴδιος καὶ ὑποτύπωνε γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἕναν καινούργιο τρόπο ὑπάρξεως.

Ὁ τρόπος ὑπάρξεως ποὺ ἐνσάρκωνε ὁ Χριστὸς καὶ στὸν ὁποῖο καλοῦσε τοὺς ἀνθρώπους, δὲν εἶχε στοιχεῖα-γνωρίσματα ἀπαιτήσεων θρησκείας: Δὲν ὀδηγοῦσε σὲ ἀτομικὲς πεποιθήσεις, δὲν προϋπέθετε ἀξιόμισθες ἀτομικὲς ἀρετές, δὲν ὑποχρέωνε σὲ τήρηση Νόμου, σὲ συμμόρφωση μὲ τύπους λατρείας. Σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ πεδία ἡ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ ἦταν μιὰ ἀνατροπὴ καὶ ἀντιστροφὴ τῶν ὅρων-προϋποθέσεων τῆς θρησκείας.

Χαρακτήριζε ὁ Χριστὸς (στὴ γλώσσα τοῦ τόπου καὶ τῆς ἐποχῆς) βασιλεία τῶν οὐρανῶν τὸν τρόπο τῆς «κατ' ἀλήθειαν» ὑπαρξῆς καὶ ζωῆς. Καὶ κήρυττε ὅτι σὲ αὐτὸ τὸν τρόπο μᾶς ὀδηγοῦν προπορευόμενοι ὄχι οἱ θρησκευόμενοι εὐσεβεῖς, οἱ αὐτάρεσκα ἐνάρετοι, ὅσοι θωρακίζονται τὸ ἐγὼ τους τηρώντας κάποιον Νόμο. Μᾶς ὀδηγοῦν οἱ ὀλότελα ἀπελπισμένοι ἀπὸ τὸ ἄτομό τους, ὅσοι δὲν ἐλπίζουν σὲ καμιὰ ἀτομικὴ ἀξιομισθία καὶ διψοῦν μόνο νὰ ἀγαπηθοῦν ἂν καὶ δὲν τὸ ἀξίζουν — οἱ ἀνυπόληπτοι ἀμαρτωλοί: τελῶνες, ληστές, πόρνες, ἄσωτοι.

Δήλωνε ὁ Χριστὸς (καὶ τὰ ἔργα του μαρτυροῦσαν) ὅτι ὁ τρόπος τῆς ὄντως ὑπαρξῆς καὶ ζωῆς εἶναι ἡ ἀγάπη. Ἡ ἀγάπη ὄχι ἀπλῶς ὡς ποιότητα συμπεριφορᾶς, ἀλλὰ ὡς ἐλευθερία ἀπὸ τὸ ἐγὼ, ἐλευθερία ἀπὸ τὴν ἀτομοκεντρικὴ ὑπαρξή, ἐλευθερία ἀπὸ τὶς ἀναγκαιότητες ποὺ ἐπιβάλλει ἡ φύση. Ἀγάπη, στὴ διδαχὴ τοῦ Χριστοῦ καὶ στὴ μαρτυρία τῶν μαθητῶν του, δὲν σημαίνει ἀγαθοεργία, φιλαλληλία, ἀλτρουϊσμό. Σημαίνει ὑπαρκτικὴ ἐλευθερία: τὴν ἐνεργὸ ἄρνηση νὰ ταυτίσουμε τὴν ὑπαρξή μὲ τὴ φυσικὴ ἀτομικὴ ὄντοτητα, μὲ τοὺς προκαθορισμούς, περιορισμούς καὶ ἀναγκαιότητες ποὺ τὴν διέπουν. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐνεργὸς ἄρνηση εἶναι δυνατὴ ὅταν ἡ ὑπαρξή πραγματοποιεῖται ὡς σχέση ἐλεύθερη ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς φύσης, δηλαδὴ ὡς αὐθυπέμβαση, αὐτοπροσφορά, ἀγάπη.

Ἀπὸ τὶς πρῶτες στιγμὲς τοῦ ἱστορικοῦ τῆς βίου ἢ χριστιανικῆ Ἐκκλησία προτείνει ἓνα καὶ μόνον ὀρισμὸ τῆς ὄντως ὑπαρξῆς καὶ ζωῆς, ποὺ εἶναι καὶ ὀρισμὸς τῆς Αἰτιώδους Ἀρχῆς τοῦ ὑπαρκτοῦ. Στὰ πλαίσια τῶν σχετικῶν πάντοτε σημαντικῶν δυνατοτήτων τῆς ἀνθρώπινης γλώσσας ὀρίζει ὅτι «ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ».ἅ Ὅχι ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει ἀγάπη, ὅτι ἡ ἀγάπη εἶναι ἠθικὸ-ποιοτικὸ γνῶρισμα τοῦ Θεοῦ, ὅχι ὅτι ὁ Θεὸς πρῶτα ὑπάρχει καὶ ἀφοῦ ὑπάρχει ἐπιπλέον ἀγαπᾷ. Ἡ φράση «ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη» δηλώνει τὸν τρόπο ποὺ κάνει τὸν Θεὸ νὰ εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶναι (νὰ εἶναι Θεός).

Ὁ τρόπος, ὁ σημαντικὸς τῆς Θεότητος, δὲν ἐντοπίζεται ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς (ὅπως ἀπὸ τὶς θρησκείες καὶ τὶς φιλοσοφίες) στὴν παντοδυναμία, στὴν παγγνωσία, στὴν ἀγεννησία, στὴν ἀθανασία. Ἀπὸ τὶς πρῶτες καταγραφές τῆς ἐκκλησιαστικῆς μαρτυρίας, ὁ τρόπος ὑπάρξεως ποὺ διαφοροποιεῖ τὸν Θεὸ ἀπὸ κάθε ὑπαρκτό, εἶναι ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀπόλυτη ὑπαρκτικὴ του ἐλευθερία. Ὅχι ἡ ἐλευθερία ὡς ἀπεριόριστη δυνατότητα ἐπιλογῶν, ἀλλὰ πρωταρχικὰ ἡ ἐλευθερία ἀπὸ κάθε ὑπαρκτικὸ προκαθορισμὸ, περιορισμὸ, ἀναγκαιότητα.

Σὲ αὐτὴ τὴν ἐλευθερία παραπέμπει ἡ λέξις ἀγάπη — κατανοοῦμε πάντοτε τὴν ἀγάπη μόνον ὡς ἐνεργητικὴ προαίρεση, ὅχι ὡς ἀναγκαιότητα. Καὶ στὴν ἴδια ἀπόλυτη ὑπαρκτικὴ ἐλευθερία παραπέμπουν τὰ γλωσσικὰ σημαίνοντα τῆς ἐκκλησιαστικῆς μαρτυρίας ποὺ ἀφοροῦν σὲ τριάδα ὑποστάσεων τῆς Ἀναίτιας Αἰτίας τῶν ὑπαρκτῶν.

Ἄν ὑπάρχει ἓνα στοιχεῖο «ἀποκάλυψης» στὴ μαρτυρία τῶν μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ, εἶναι τρεῖς λέξεις: τὰ γλωσσικὰ σημαίνοντα Πατήρ, Υἱός, Πνεῦμα. Δηλώνουν μιὰν «ἄλλη» ἐκδοχὴ τοῦ ὑπαρκτικοῦ γεγονότος, «ἄλλον» τρόπο ὑπαρξῆς καὶ ζωῆς ἀπὸ τὸν δεδομένο στὴν αἰσθητὴ πραγματικότητα. Σὲ ριζικὴ ἀντίθεση πρὸς τὴ θρησκευτικὴ ἐκδοχὴ τοῦ Θεοῦ ὡς «ἀνώτατου ὄντος» ἢ ὡς συνόλου «ὑπερφυσικῶν» (θείων) ὄντοτήτων, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία μαρτυρεῖ γιὰ τρεῖς αὐτοσυνείδητες καὶ λογικὲς (προσωπικὲς) ὑποστάσεις τῆς Αἰτιώδους Ἀρχῆς τοῦ ὑπαρκτοῦ, ὑποστάσεις ποὺ βεβαιώνουν τὴν ὑπαρξὴ ὡς ἐλευθερία κοινωνίας τῆς ὑπαρξῆς, δηλαδὴ ὡς ἀγάπη.

Τὰ σημαίνοντα *Πατήρ, Υἱός, Πνεῦμα* δὲν δηλώνουν τρεῖς ἀτομικὲς ὀντότητες (ἐπιμέρους αὐτοτελεῖς πραγματοποιήσεις) μιᾶς δεδομένης κοινῆς φύσης ἢ οὐσίας (ἀνάλογης μὲ τὶς φύσεις ποὺ συνάγουμε ὡς κοινὸ λόγο-τρόπο κάθε ὁμοείδειας ὑπαρκτῶν). Δηλώνουν τὰ ὀνόματα ὅτι ἡ ὑπαρξὴ (ὀρθότερα: τὸ ὑπὲρ τὴν ὑπαρξὴ γεγονὸς) κάθε ὑπόστασης τῆς Ἀναίτιας Αἰτίας τῶν πάντων «πραγματοποιεῖται» ὡς ἐλευθερία σχέσης ἀγαπητικῆς, κάθε ὑπόσταση ὑπάρχει ὡς αὐτοσυνείδητη ἐλευθερία ἀγάπης, εἶναι ἀγάπη.

Χάρη στὸ ὄνομα *Πατήρ* σημαίνεται γλωσσικὰ ἢ ὑποκειμενικὴ ταυτότητα τῆς αἰτιώδους ὑπόστασης τοῦ εἶναι. Σημαίνεται νὰ «ὑπάρχει» μὲ τρόπο ποὺ δὲν δεσμεύει τὴν ὑπόσταση στὴν ἀτομικὴ ἐκδοχὴ τῆς ὑπαρξὸς (στὴν ἐκδοχὴ τῆς ὀντότητας, τῆς ὀντικῆς αὐτοτέλειας). Δηλώνει τὸ ὄνομα *Πατήρ* ὅτι ἡ συγκεκριμένη (αἰτιώδης τοῦ εἶναι) ὑπόσταση οὔτε γνωρίζεται οὔτε ὑπάρχει καθεαυτὴν καὶ δι' ἑαυτήν. Ὑπάρχει ὡς ὁ «γεννήτωρ» τοῦ Υἱοῦ καὶ ὁ «ἐκπορεύων» τὸ Πνεῦμα. Ἡ «γέννηση» τοῦ Υἱοῦ καὶ ἡ «ἐκπόρευση» τοῦ Πνεύματος (ἀχρόνως καὶ ἀγαπητικῶς — ἀπὸ ἀγάπη καὶ μόνο, μόνο ὡς ἀποτέλεσμα ἐλευθερίας) εἶναι ὁ τρόπος νὰ ὑποστασιάζει τὸ εἶναι τοῦ ὁ Πατήρ: Εἶναι ὑπόσταση (πραγματικὴ ὑπαρξὴ) ἐπειδὴ ἀρνεῖται τὴν ἀτομικὴ ὀντικὴ αὐτοτέλεια καὶ ἐλεύθερα πραγματοποιεῖ τὸ εἶναι ὡς σχέση, ὡς ἀγάπη.

Δὲν δηλώνεται ὡς θεότητα αὐτὸ ποὺ εἶναι ὁ Πατήρ (θα σήμαινε δέσμευση σὲ ὑπαρκτικούς προκαθορισμοὺς δεδομένης «θείας» φύσης). Δηλώνεται μὲ τὴν πατρότητα: τὴν ἀπροκαθόριστη καὶ ἀπεριόριστη ἐλευθερία του νὰ ὑπάρχει — ἐλευθερία ποὺ βεβαιώνεται (γίνεται ὑπαρκτικὸ γεγονὸς) μὲ τὴν «γέννηση» τοῦ Υἱοῦ καὶ τὴν «ἐκπόρευση» τοῦ Πνεύματος.

Χάρη στὸ ὄνομα *Πατήρ* σημαίνεται ἡ ἐλευθερία ὅχι ὡς βουλευτικὸ ἀπλῶς γεγονὸς (δυνατότητα ἐπιλογῶν ἀπεριόριστη), ἀλλὰ ὡς αἰτία τοῦ εἶναι: αἰτία νὰ ὑποστασιάζεται τὸ εἶναι, νὰ συνίσταται ὡς ὑποστατικὴ πραγματικότητα. Ἡ ὑπαρξὴ, ὡς πρὸς τὴν αἰτιώδη ἀρχὴ τῆς, δὲν εἶναι οὔτε ὑποχρεωτικὸ οὔτε αὐτόματο δεδομένο, ταυτίζεται μὲ τὸν ὑποστατικὸ αὐτοκαθορισμὸ τοῦ τῶν

πάντων Αιτίου ως Πατρός, δηλαδή ως αγάπης: Αὐτὸς ποὺ συνιστᾶ τὴν αἰτία τῆς ὑπαρξῆς ὑπάρχει ὄχι ἐπειδὴ εἶναι ὁ Θεός, ἀλλὰ ἐπειδὴ θέλει νὰ εἶναι ὁ Πατήρ: ὑποστατικὴ ἐλευθερία ἀγαπητικῆς ἀυθυπέρβασης καὶ αὐτοπροσφορᾶς.

Ἡ ἴδια ἀπόλυτη ὑπαρκτικὴ ἐλευθερία δηλώνεται γλωσσικὰ καὶ μὲ τὸ ὄνομα Υἱός. Σημαίνεται μὲ τὴν υἰότητα μιὰ ὑπόσταση τοῦ εἶναι ποὺ δὲν προκαθορίζεται ὑπαρκτικὰ ἀπὸ τὴ «φύση» ἢ «οὐσία» τῆς, ἀλλὰ αὐτοκαθορίζεται ὡς ἐλευθερία σχέσης πρὸς τὸν Πατέρα. Ἡ σχέση εἶναι ἀγαπητικὴ: ἐλεύθερη ἀνταπόκριση στὴ συστατικὴ τοῦ ὑπαρκτικοῦ γεγονότος ἀγάπη τοῦ Πατρὸς καὶ εἶναι αὐτὴ ποὺ «γεννᾶ» ὑπόσταση προσωπικῆς αὐτοσυνειδησίας, λογικῆς ἑτερότητας. Ἡ ὑπόσταση σημαίνεται μὲ τὸ ὄνομα Υἱός γιὰ νὰ δηλωθεῖ ἀκριβῶς σχέση καὶ ὄχι φύση, ἐλεύθερη θέληση γιὰ ὑπαρξή, ὄχι προκαθορισμὸς καὶ ἀναγκαιότητα.

Δηλώνει τὸ ὄνομα Υἱός ὅτι ἡ συγκεκριμένη ὑπόσταση οὔτε γνωρίζεται οὔτε ὑπάρχει καθεαυτὴν καὶ δι' ἑαυτήν. Θέλει νὰ ὑπάρχει ἐπειδὴ ἀγαπᾶ τὸν Πατέρα: ἡ ὑπαρξὴ του εἶναι ὑποστατικὴ ἀνταπόκριση στὸ θέλημα τῆς ἀγάπης τοῦ Πατρὸς, ὡς ὑπαρκτικὸ γεγονὸς παραπέμπει στὸν Πατέρα, «μαρτυρεῖ περὶ τοῦ Πατρὸς» καὶ ὄχι γιὰ τὸν ἑαυτό του.

Αὐτὸ ποὺ εἶναι ὁ Υἱὸς σημαίνεται μὲ τὴν ἐκούσια υἰότητα, ὄχι μὲ τὴν οὐσιαστικὴ (οὐσίας, δηλαδή ἀναγκαστικὴ) θεότητα. Εἶναι Θεὸς ἐπειδὴ ὑπάρχει ὡς Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, ἡ ὑπαρξὴ του δὲν προηγεῖται τῆς υἰότητας, δὲν δεσμεύεται ὑπαρκτικὰ σὲ προκαθορισμοὺς ἀτομικῆς (ὄντικῆς) αὐτοτέλειας. Ὑποστασιάζει τὴν ἐλευθερία τῆς ἀγαπητικῆς ἀυθυπέρβασης καὶ αὐτοπροσφορᾶς.

Τὸ ἴδιο καὶ ἡ λέξις Πνεῦμα: Δηλώνει ὑποστατικὴ ἑτερότητα προσωπικῆς αὐτοσυνειδησίας, ποὺ οὔτε γνωρίζεται οὔτε ὑπάρχει ὡς ὄντικὴ ἀτομικότητα, ἀλλὰ παραπέμπει ὡς ὑπαρξή στὴν ἀγάπη τοῦ Πατρὸς: τὴν ὄντοποιοὺ καὶ ζωοποιοὺ ἀλήθεια. Σημαίνεται ὡς τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς σὲ ἀντιστοιχία γλωσσικῆς λογικῆς μὲ τὸν Υἱὸ-Λόγο τοῦ Πατρὸς: Ὁ Υἱὸς «γεννᾶται» ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ φανερώνει-μαρτυρεῖ μὲ τὴν ὑπαρξὴ του περὶ τοῦ Πατρὸς ὡς ἰδρυτικῆς τοῦ εἶναι ἀγάπης: τὸ Πνεῦμα «ἐκπορεύεται» ἀπὸ τὸν

Πατέρα και δηλώνει με την ύπαρξή του τὸ «ἴδιον» (τὴν ὑπαρκτικὴ ταυτότητα) τῆς Ἀναίτιας Αἰτίας τοῦ εἶναι: τὸν ἐκστατικὸ χαρακτήρα (ποιητικό, ζωηφόρο, σοφοποιὸ) τῆς ἀγάπης τοῦ Πατρός.

Εἶναι ἀπροσμέτρητη ἔκπληξη ἢ εὐθυβολία τῶν σημαινόντων ποὺ χρησιμοποίησε ἡ ἐκκλησιαστικὴ μετα-φυσικὴ μαρτυρία πρὶν ἀπὸ κάθε παρέμβαση ἀπαιτήσεων φιλοσοφικῆς ἀνάλυσης καὶ συστηματικοῦ ὄντολογικοῦ πλαισίου. Εὐθυβολία σήμανσης τῆς ἐλευθερίας ὡς αἰτιώδους ἀρχῆς τοῦ ὑπαρκτικοῦ γεγονότος — ἐλευθερίας προσωπικῆς, ἀνυπότακτης σὲ ἀναγκαιότητες λόγων (προκαθορισμῶν) οὐσίας ἢ φύσης. Χρήση σημαινόντων ποὺ παραπέμπουν σὲ αἰτιώδη τοῦ εἶναι Τριάδα ὑποστατικῶν ἑτεροτήτων ἐνικῆς ὑπαρκτικῆς ταυτότητας (κοινοῦ τρόπου ὑπάρξεως): τῆς ἀγάπης.

Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή ἐμφάνισης τῆς Ἐκκλησίας (σὲ χρόνο ἀνύποπτο φιλοσοφικῶν ἐπιρροῶν καὶ ἀπαιτήσεων) οἱ λέξεις *Πατήρ, Υἱός, Πνεῦμα* ὀριοθετοῦν ριζοσπαστικὴ τομὴ διαφορᾶς τῆς χριστιανικῆς μεταφυσικῆς ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ὄντολογία (κυρίαρχη στὸ τότε πολιτιστικὸ «παράδειγμα») — ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κάθε μεταγενέστερη φιλοσοφικὴ μεταφυσικὴ ὡς σήμερα. Ἀπροσμέτρητη ἔκπληξη, γιὰ τὸ περιβάλλον (ἱστορικὸ καὶ γεωγραφικὸ) ἦταν φανερὰ παγιδευμένο στὴ λογικὴ καὶ στὴ γλώσσα τῆς θεολογίας τῶν ἀτομικῶν ὄντοτήτων, τῆς οὐσιοκεντρικῆς μεταφυσικῆς, τῆς φυσιοκρατικῆς θρησκευτικότητας.

Διαρκεῖ εἴκοσι αἰῶνες ἡ ἔκπληξη νὰ σημαίνεται ἡ Ἀναίτια Αἰτία τοῦ εἶναι ὡς προσωπικὴ ὑπόσταση (αὐτοσυνείδητη, αὐτόβουλη, αὐτενεργὸς) — ἐλευθερία ὑπέρβασης κάθε ὀρίζουσας αὐτονομίας. Καὶ νὰ σημαίνεται ἡ ὑπέρβαση ὡς ὁ «ὄντως ἔρω»: τριαδικὴ πραγμάτωση τοῦ εἶναι σὲ ἐρωτικὴ κοινωνία καὶ ὑπαρκτικὴ ἀλληλοπεριχώρηση προσωπικῶν ὑποστάσεων.

2. Ἱστορικὸς ρεαλισμὸς

Ἡ πρόταση ἐρμηνείας τοῦ ὄντως ὑπαρκτοῦ, ποὺ κόμιζε ἡ ἐκκλησιαστικὴ μαρτυρία, δὲν εἶχε χαρακτήρα φιλοσοφικῆς καινοτομίας, θεωρητικοῦ εὐρήματος. Ἦταν μαρτυρία-κατάθεση

για συγκεκριμένη (και κοινωνούμενη) ιστορική εμπειρία: Τὴν ιστορική παρουσία Ἰησοῦ τοῦ ἀπὸ Ναζαρέτ. Αὐτὴ ἐπέτρεπε στοὺς πρώτους Χριστιανοὺς νὰ βεβαιώνουν ὅτι δὲν κηρύττουν «σεσοφισμένους μύθους»,⁷ ἀλλὰ δεδομένα τεκμαρτῶν πιστοποιήσεων — «ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἐωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν... μαρτυροῦμεν καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν».⁸

Οἱ κομιστὲς αὐτῆς τῆς μαρτυρίας εἶχαν δεῖ καὶ εἶχαν ψηλαφήσει μιὰ ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ ἴδια μὲ ὅλες τὶς ἄλλες — φυσικὴ ἀτομικότητα σὲ συγκεκριμένο ἱστορικὸ χρόνο καὶ κοινωνικὸ χῶρο— ποὺ ὅμως κάποια ἔργα τῆς εἶχαν χαρακτήρα ἰδιαζόντων σημείων: Σήμαιναν τὴ δυνατότητα νὰ ὑπερβαίνονται τὰ ὑπαρκτικὰ ὅρια τῆς ἀνθρώπινης φύσης, νὰ ἀναιροῦνται προκαθορισμοί, περιορισμοί, ἀναγκαιότητες ποὺ δεσμεύουν κάθε ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ. Χωρὶς ἐπίδειξη ἢ θελημένη προβολὴ (ἀντίθετα: μὲ συχνές, ἐπίμονες ἐκκλήσεις νὰ μὴ δημοσιοποιοῦνται τὰ σημεία) γινόταν φανερό ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτός, Ἰησοῦς ὁ Χριστός, κατὰ πάντα ὅμοιος μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους, μπορούσε νὰ ὑπάρχει ἐλεύθερος ὁ ἴδιος (καὶ ἐλευθερώνοντας κάποιους συνανθρώπους του) ἀπὸ τὴν ὑποταγὴν σὲ φυσικὲς ἀναγκαιότητες, σὲ νόμους φυσικούς.

Ἱστορίες «θαυματοποιῶν» ἀνθρώπων ἢ «θεῶν» ποὺ ἐνανθρωπίζονται καὶ παρεμβαίνουν στὰ ἀνθρώπινα, εἶναι πολὺ συχνές σὲ πολλὲς θρησκευτικὲς παραδόσεις. Τὸ διαφορετικὸ στὴν ἐκκλησιαστικὴ μαρτυρία εἶναι ὁ ἀποκλεισμὸς ἐκδοχῆς ἢ χρήσης τῶν σημείων τοῦ Χριστοῦ ὡς «θαυμάτων»: Ἀποκλείεται δηλαδὴ νὰ ἐκληφθοῦν καὶ νὰ λειτουργήσουν τὰ σημεία σὰν πειστήρια γιὰ νὰ καταστεῖ ἀναντίρρητη (ὑποχρεωτικὴ, ἀνελεύθερη) ἡ ὑποταγὴ στὸ «κύρος» τοῦ Χριστοῦ, τῶν μαθητῶν του, τῆς διδασκαλίας του.⁹

Γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐμπειρία τὰ σημεία ποὺ ἐπιτελοῦσε ὁ Χριστὸς (ἐνδείξεις κατάλυσης τῶν περιορισμῶν καὶ ἀναγκαιοτήτων τῆς ἀνθρώπινης φύσης) δὲν παραπέμπουν σὲ ἀνερμήνευτη («ὑπερφυσικὴ») ὑπαρκτικὴ δυνατότητα συγκεκριμένου ἀτόμου. Ἀποκαλύπτουν ἕναν τρόπο ὑπάρξεως ὁ

όποιος, άφοϋ πραγματοποιεΐται άπό άτομο τής ανθρωπίνης φύσης (άνθρωπο κατά πάντα), δέν άποκλείεται νά καθίσταται έφικτός (ένδεχομένως — όχι δίχως προϋποθέσεις) σέ κάθε άνθρωπο.

Ή μετάθεση τών σημαινομένων άπό τήν άτομική άποκλειστικότητα στήν καθολική δυνατότητα δέν εΐναι αυθαΐρετη οϋτε συνιστά ιδεολογική έρμηνεία. Ίστορικό ρεαλισμό διεκδικεΐ όχι μόνο ή μαρτυρία τών σημείων (πού δέν άμφισβητήθηκε άπό τούς συγχρόνους της), αλλά και ή βεβαίωση τών αυτοπτών για τή θεληματική άρνηση τοϋ Χριστοϋ νά έξαρτήσεί τά σημεία-έργα του άπό τήν άτομική του ίκανότητα ή και άπό τήν ύπαρκτική του ταυτότητα.¹⁰ Αϋτή ή έμφατικά μαρτυρούμενη θεληματική άποσύνδεση τών θαυμαστών έργων άπό τόν άυτουργό, ή έκούσια παραίτηση άπό κάθε άτομικό ίδιον τέλος, άκόμα και άπό κάθε διεκδίκηση ύπαρκτικής άυτονομίας δηλώνει, άκριβώς, έναν καινούργιο (άποκαλυπτικό για τά ανθρώπινα δεδομένα) καθολικά προτεινόμενο τρόπο ύπάρξεως, πού άποτελέσματά του εΐναι τά σημεία.

Ποίος εΐναι αϋτός ό τρόπος ύπάρξεως πού ευαγγελίζεται έμπρακτα ό Χριστός και πού έλευθερώνει τόν άνθρωπο άπό τούς ύπαρκτικούς προκαθορισμούς, περιορισμούς και άναγκαιότητες τής φύσης του;

Εΐναι αϋτός πού πρωθύστερα αναλύσαμε σπουδάζοντας τó γλωσσικό σημαΐνον *Υΐός* στή γραπτή μαρτυρία τής πρώτης έκκλησιαστικής κοινότητας. Πραγματικά, άν οί λέξεις *Πατήρ*, *Υΐός*, *Πνεϋμα* σημαΐνουν τόν τρόπο τοϋ όντως ύπαρκτοϋ, τήν έλευθερία τής αγάπης ως ένυπόστατη τριαδική Αιτιώδη Άρχή τοϋ εΐναι, αϋτή ή σημαντική παραμένει άπλώς ένα φιλοσόφημα (συναρπαστικό έστω, αλλά άσχετο με τόν άνθρωπο), άν άγνοηθεΐ ή περι Χριστοϋ μαρτυρία τών αυτοπτών τής παρουσίας του.

Ή γραπτή μαρτυρία τών μαθητών βεβαιώνει ότι για τόν έαυτό του ό Χριστός, ως δήλωση ταυτότητας, χρησιμοποιούσε τόν προσδιορισμό *Υΐός τοϋ Πατρός*. Τά έργα του, πού λειτουργοϋν ως σημεία, δέν τά αναφέρει στον έαυτό του, δέν τά θεωρεΐ δικά του. Εΐναι «έργα τοϋ Πατρός» του, πού ό ίδιος ανέλαβε άπλώς νά τά «τελειώσει», έργα «τοϋ πέμψαντος αϋτόν».¹¹ Κάθε πράξη τοϋ

Χριστοῦ, κάθε ἐνέργημά του δηλώνει παραίτηση ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ ὑπαρκτικὴ αὐτοτέλεια, παραπέμπει στὸ θέλημα τῆς ἀγάπης τοῦ Πατρὸς.¹² Καὶ σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ κείμενα τῆς γραπτῆς μαρτυρίας τῶν μαθητῶν (στὸ εὐαγγέλιο τοῦ Ἰωάννη) οἱ διατυπώσεις γιὰ τὴν ὑπαρκτικὴ σχέση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μὲ τὸν Πατέρα του ἔχουν ἀπερίφραστα ὄντολογικὸ περιεχόμενο, δηλώνουν τρόπον ὑπάρξεως.¹³

Ἡ ἐξαγγελία αὐτοῦ τοῦ τρόπου ὑπάρξεως ποὺ ἐνσάρκωσε ὁ Χριστὸς καὶ στὸν ὁποῖο καλεῖται κάθε ἄνθρωπος, εἶναι τὸ εὐ-αγγέλιο τῆς Ἐκκλησίας: τὸ μήνυμα τῆς ὑπαρκτικῆς ἐλευθερίας ποὺ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός θέτει ὡς στόχο του. Συνοψίζεται τὸ ἐκκλησιαστικὸ εὐ-αγγέλιο στὸ κήρυγμα τῆς ἀγάπης. Ἀλλὰ ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἀτομικὴ ἀρετὴ, ἦθος ἀτομικῆς συμπεριφορᾶς — δὲν εἶναι ἀπλῶς φιλαλληλία, φιλευσπλαχνία, ἀλτροῦισμός, φιλοστοργία. Πρὶν ἀπὸ κάθε τι ἄλλο, εἶναι παραίτηση ἀπὸ ἐγωτικὲς προτεραιότητες, ἄρνηση τῆς ιδιοτέλειας. Εἶναι τὸ ἄθλημα νὰ ἐλευθερωθεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν ὑποταγὴ στὶς ἐπιταγὲς τῆς ἀτομικῆς του φύσης, νὰ ἀντλεῖ ὑπαρξὴ ἀπὸ τὴν ἐλευθερία τῆς σχέσης καὶ ὄχι ἀπὸ τὶς ἀναγκαιότητες τῆς φύσης, νὰ ὑπάρχει ἀγαπώντας καὶ ἐπειδὴ ἀγαπᾶ. Ἀγάπη εἶναι ἡ πραγματοποίηση τοῦ «κατ' ἀλήθειαν» τρόπου τῆς ὑπαρξης, ὁ εἰκονισμὸς τοῦ Τριαδικοῦ πρωτοτύπου τῆς ὄντως ὑπαρξης καὶ ζωῆς.

Στὸ ἱστορικὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ ψηλαφεῖ ἡ Ἐκκλησία τὸν τρόπο ἐλευθερίας τῆς ὑπαρξης ἀπὸ προκαθορισμοὺς καὶ ἀναγκαιότητες φύσεως ἢ οὐσίας: Ἄν ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς εἶναι ὑπόσταση ἐλευθερίας ἀπὸ κάθε προκαθορισμὸ καὶ ἀναγκαιότητα «θεότητας» (θείας φύσεως ἢ οὐσίας), αὐτὸ ἢ μένει ἀφηρημένο φιλοσόφημα ἢ ψηλαφεῖται ἱστορικὰ στὴν ἐνανθρώπισή του. Μόνο ἡ ἐνανθρώπιση, σὲ συγκεκριμένον ἱστορικὸ χρόνο καὶ κοινωνικὸ χῶρο, βεβαιώνει τὴν ἐλευθερία νὰ πραγματοποιεῖ τὴν ὑπαρξὴ ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς τόσο μὲ τοὺς ὅρους τῆς θείας ὅσο καὶ μὲ τοὺς ὅρους τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἀνυπότακτος πάντοτε σὲ ὅποιαδήποτε φυσικὴ ἀναγκαιότητα. Γι' αὐτὸ καὶ δίχως τὴν ψηλάφηση τοῦ ἱστορικοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εὐ-

αγγέλιο ύπαρκτικῆς ἐλευθερίας δὲν ὑπάρχει.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἐνανθρώπιση παραμένει φιλὸ ἐννόημα, ἂν τὸ ἱστορικὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶχε ὑποκύψει τελικὰ στὴν ἀδῆριτη ἀναγκαιότητα τοῦ θανάτου ποὺ δυναστεύει τὴν ἀνθρώπινη φύση. Εὐ-αγγέλιο ὑπαρκτικῆς ἐλευθερίας καὶ θεμέλιο τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος εἶναι ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ, ἡ ἱστορικὴ ψηλάφηση τοῦ ἀναστημένου Χριστοῦ, νικητῆ τοῦ θανάτου. Ἄν ἡ ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι ἱστορικὸ γεγονός, τότε ὁ Χριστιανισμὸς ἀπομένει ἓνας ἐπιπλέον φαντασιώδης «-ισμὸς», ἔκφανση (ἴσως ἡ πληρέστερα ἐπεξεργασμένη) τῆς ὀρμέφυτης ἀνάγκης τοῦ ἀνθρώπου γιὰ θρησκεία.

Οὔτε ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ προβάλλεται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία σὰν (κορυφαῖο ἢ ὑπέρτατο) «θαῦμα» — ἀνερμήνευτο «ὑπερφυσικὸ» γεγονὸς ἀναβίωσης ἑνὸς πτώματος. Οἱ μαρτυρίες τῶν μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ βεβαιώνουν καὶ τὴν ἀνάστασή του ὡς σημεῖο, σημεῖο τῆς υἰότητος: δῆλωση-φανερώση ὑποστατικῆς ταυτότητας τοῦ Υἱοῦ-Λόγου τοῦ Πατρός.

Σημαίνει ἡ ἀνάσταση τὴν ἐλευθερία τοῦ Υἱοῦ νὰ ὑπάρχει τόσο μὲ τοὺς ὄρους (στὴ σχετικὴ ἀνθρώπινη γλώσσα) τῆς «θείας» φύσης ἢ οὐσίας ὅσο καὶ μὲ τοὺς ὄρους τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Εἶναι ἐλεύθερος ἀπὸ ὑπαρκτικὲς προδιαγραφές (περιορισμοὺς καὶ ἀναγκαιότητες) ὁποιασδήποτε φύσης: δὲν ὑποτάσσεται οὔτε στὴν ὑποχρεωτικὴ αἰωνιότητα τοῦ Θεοῦ οὔτε στὸν ἀναπότρεπτο θάνατο τοῦ ἀνθρώπου. Ἄντλεῖ τὴν ὑπαρξὴ καὶ ὑπόστασή του μόνο ἀπὸ τὴν ἐλευθερία τῆς σχέσης μὲ τὸν Πατέρα, ὄχι ἀπὸ δεδομένη φύση.

Ἡ ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ ὡς «θαῦμα» θὰ παρέπεμπε σὲ καινούργια θρησκεία, ἡ ἀνάσταση ὡς σημεῖο παραπέμπει σὲ καινούργιο τρόπο ὑπάρξεως. Αὐτὸν τὸν τρόπο θέλει νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἐκκλησιαστικὸ κοινωνικὸ γεγονός. Ὁ θάνατος εἶναι ὁ ἐπαχθέστερος, ἀφόρητα παράλογος, ὑπαρκτικὸς περιορισμὸς τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Καὶ ὁ Χριστὸς ἀναλαμβάνει στὴν ἱστορικὴ ὑπαρξή του αὐτὸν τὸν παραλογισμό, πεθαίνει, γιὰ νὰ σημάνει ὅτι καὶ ὁ θάνατος μπορεῖ νὰ βιωθεῖ ὡς ἐλευθερία

σχέσης με τὸν Πατέρα, δηλαδή ὡς ζωὴ ἀπεριόριστη. Ἀναλαμβάνει τὴν ἀνθρώπινη φύση «μέχρι θανάτου σταυροῦ»,¹⁴ ἐνὸς ἀπὸ τοὺς φρικωδέστερους τρόπους θανάτου. Γιὰ νὰ εἶναι ὁ φρικωδέστατος αὐτὸς θάνατος σωτηριῶδες σημεῖο.

Τὸ ἄτομο τῆς ἀνθρώπινης φύσης μπορεῖ νὰ ὑπάρχει χωρὶς τοὺς ὑπαρκτικούς περιορισμούς τῆς φύσης του: αὐτὸ εἶναι τὸ σημαίνόμενο τοῦ σημείου τῆς ἀνάστασης στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Χάρη στὸ ἄλμα τῆς σχέσης (ποὺ πραγματοποιεῖται μετὰ τὶς ἐνέργειες-δυνατότητες τῆς φύσης πέρα ἀπὸ τὶς ἀναγκαιότητες τῆς φύσης) ἡ ὑπόσταση τῆς φύσης «ἀντλεῖ ὑπαρξή» ὄχι ἀπὸ τὴ φύση, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ σχέση. Τότε καταργεῖται καὶ ἡ φυσικὴ ἀναγκαιότητα τοῦ θανάτου — τὰ γλωσσικὰ σημαίνοντα τῆς στάσης-ἐτοιμότητος ποὺ καταργεῖ αὐτὴ τὴν ἀναγκαιότητα σώζονται στὴ φράση τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Πατέρα του τὴ μαρτυρημένη ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του: «οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ».¹⁵

Τὸ θέλημα τῆς ἀγάπης τοῦ Πατρὸς εἶναι νὰ «σωθεῖ» ὁ ἄνθρωπος: νὰ γίνεῖ «σῶος» (ἀκέραιος), νὰ ἀποκατασταθεῖ στὴν πληρότητα τῶν ὑπαρκτικῶν δυνατοτήτων. Καὶ ἂν πληρότητα ὑπαρκτικῶν δυνατοτήτων εἶναι ἡ ἀγάπη ὡς θρίαμβος ἐλευθερίας, τότε ἡ «σωτηρία» τοῦ ἀνθρώπου δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ μόνον ἐλεύθερη ἐπιλογή. Ἀκόμα καὶ ἡ γνωστοποίηση τῶν δυνατοτήτων σωτηρίας μόνον μετὰ ὑπαινικτικὰ σημεῖα μπορεῖ νὰ ἐξαγγελθεῖ — ὄχι μετὰ τὰ κάθε λογῆς μέσα πειθοῦς ποὺ θὰ βίαζαν τὴν ἐλευθερία τῆς προαίρεσης. Στὴν ἐνανθρώπιση τοῦ Υἱοῦ, στὸν θάνατο καὶ στὴν ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ, τὸ θέλημα τῆς ἀγάπης τοῦ Πατρὸς ὑπεμφαίνεται μετὰ τὰ σημεῖα (λόγους καὶ ἔργα) τοῦ ἔνσαρκου Λόγου του.

Σὲ αὐτὰ τὰ σημεῖα (ποὺ μαρτυροῦνται καὶ πιστοποιοῦνται μετὰ συνεπὴ ἱστορικὸ ρεαλισμὸ) ἡ Ἐκκλησία ἀνιχνεύει τὴ δυνατότητα νὰ νικηθεῖ ὁ θάνατος. Καὶ εὐαγγελίζεται, πάλι μετὰ ἐμπειρικὰ σημαίνοντα παραπεμπτικὰ στίς δικές της ἀνιχνεύσεις, αὐτὴ τὴ δυνατότητα: Ὅτι καταργεῖται ἡ φυσικὴ ἀναγκαιότητα τοῦ θανάτου ὅταν μετὰ τὴν ἐλευθερία, ὄχι ἀπλῶς τῶν ἐπιλογῶν, ἀλλὰ τῆς ἔμπρακτης αὐταπαρνητικῆς ἀσκήσεως ἀποδεσμεύσει ὁ

ἄνθρωπος τὸ «γνωμικό» του θέλημα. Τὸ ἀπεξαρτήσῃ ἀπὸ τὶς ἐπιταγὰς τοῦ ἐγώ, τὶς ἀτομοκεντρικὲς ἀπαιτήσεις καὶ ἀναγκαιότητες αὐτοσυντήρησης, κυριαρχίας, ἡδονῆς ποὺ συναποτελοῦν τὴ δεδομένη στὴ φύση ὀρμὴ ὑπαρκτικῆς αὐτοτέλειας.

Εὐαγγελίζεται ἡ Ἐκκλησία ὅτι μιὰ τέτοια ἀποδέσμευση ἀπὸ τὸ ἐγώ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κατόρθωμα τοῦ ἐγώ, κερδίζεται μόνο μὲ τὸ ἄθλημα τῆς κοινωνούμενης αὐταπάρνησης, τῆς ἔνταξης σὲ σχέσεις κοινωνίας τῆς ζωῆς: εἶναι ἐπίτευγμα ἀγάπης. Ἡ ἀγάπη ποὺ ἐλευθερώνει ἀπὸ τὸν θάνατο, σημαίνεται ὡς ὑπαρκτικὸ ἀπήχημα τῆς ὑπακοῆς τοῦ Χριστοῦ στὸ θέλημα τοῦ Πατρός: Ὑπακοῆς ποὺ νοεῖται στοὺς ἀντίποδες τῆς πειθαρχίας καὶ τῆς νομικῆς ὑποχρέωσης, ἔκφραση «ἔρωτικῆς παραφορᾶς», τρόπος ὑπάρξεως αἰτιατὸς τῆς ἀγάπης.

Ἡ ἀναφορὰ τῆς Ἐκκλησίας σὲ Τριαδικὴ Αἰτιώδη Ἀρχὴ τοῦ ὑπαρκτοῦ (Πατέρα, Υἱό, Πνεῦμα) ἔχει ἀφετηρία ἱστορικοῦ ρεαλισμοῦ τὴν ἐμπειρία-μαρτυρία τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ. Καὶ τέλος-στόχος τῆς αἰτιολογικῆς ἀναφορᾶς, συνεπέστατου ἐπίσης ρεαλισμοῦ, εἶναι ἡ ἐλευθερία ἀπὸ ἐξαρτήσεις καὶ ἀναγκαιότητες ἀτομοκεντρικῆς ὑπαρκτικῆς αὐτοτέλειας.

Ὅ,τι εἶναι ἀτομικό, ἐγωκεντρικό, ἰδιοτελές, εἶναι γιὰ τὴν Ἐκκλησία τρόπος ἐπιβίωσης τῆς φυσικῆς θνητῆς ὄντοτητας — εἶναι ἀμαρτία (ὑπαρκτικὴ ἀστοχία καὶ ἀποτυχία), θάνατος. Ὅ,τι εἶναι αὐθυπέμβαση, αὐταπάρνηση, ἐκούσια παραίτηση ἀπὸ τὸ ἐγώ, ἀγάπη, ἔρωτας, εἶναι ζωὴ, θρίαμβος τῆς ζωῆς καταπάνω στὸν θάνατο. «Εἴτε γνῶσις, καταργηθήσεται· εἴτε γλῶσσαι, παύσονται· εἴτε προφητεῖαι, καταργηθήσονται· ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει».¹⁶

3. Σχετικότητα τῆς γλώσσας – προτεραιότητα τῆς ἐμπειρίας

Τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός θεμελιώνεται σὲ συνεπῆ ἱστορικὸ ρεαλισμό: στὴν ἐμπειρία ψηλάφησης τοῦ ἱστορικοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἔργων-σημείων του. Τὸ εὐ-αγγέλιο ποὺ κομίζει εἶναι γνώση καὶ ἡ γνώση προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐμπειρία σχέσεων προσωπικῆς ἀμεσότητας.

Ἡ μεταβίβαση αὐτῆς τῆς γνώσης στοὺς μεταγενέστερους προϋποθέτει ἐπίσης μιὰν ἐμπειρία σχέσης — δὲν λειτουργεῖ τὸ εὐ-αγγέλιο τῆς Ἐκκλησίας ὡς γνωστοποίηση πληροφοριῶν. Ἡ σχέση ποὺ μεταβιβάζει ὡς ἐμπειρία τὴ γνώση, δὲν εἶναι πιά ἡ ἄμεση ἱστορική αὐτοψία, ἡ αἰσθητὴ ἀναστροφή μὲ τὸ ἱστορικὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Εἶναι σχέση ἐμπιστοσύνης (πίστης) στοὺς κάποτε αὐτόπτες τῆς παρουσίας του, στὰ πρόσωπα ποὺ ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ, μὲ ἀλυσιδωτὴ διαδοχὴ τῆς ἴδιας ἐμπειρικῆς μετοχῆς, μεταβιβάζουν τὴ μαρτυρία ψηλάφησης τῶν εὐαγγελικῶν σημείων.

Τίποτα στὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονὸς δὲν λειτουργεῖ σὰν «ἀντικειμενικὸ» γνωστικὸ δεδομένο, σὰν ἀποσκευὴ πληροφορίας ποὺ μεταφέρεται ἀπὸ ἄτομο σὲ ἄτομο. Δὲν ὑπάρχει «ἀποκάλυψη» ποὺ προσθέτει γνώσεις γιὰ τὸ ὑπερβατικὸ, πληροφορίες ποὺ ἐνισχύουν τὴ γνωστικὴ αὐτάρκεια τοῦ ἀτόμου, τὴν ἐνστικτώδη ἀναζήτηση μεταφυσικῶν βεβαιότητων. Τὸ ἐκκλησιαστικὸ εὐ-αγγέλιο γνωστοποιεῖ ἕναν τρόπο σχέσης καὶ γνωστοποιεῖται μόνον ὡς ἐμπειρία σχέσης. Σχέσης ἀνάμεσα σὲ κάποιον ποὺ ἀγαπάει μεταγγίζοντας τὴ χαρὰ τῶν ψηλαφήσεων τῆς πίστης-ἐμπιστοσύνης του, καὶ σὲ κάποιον ποὺ ἀνταποκρίνεται ἐπίσης ἀγαπώντας γιὰ νὰ κοινωνήσῃ τὶς ἐμπειρικὲς ψηλαφήσεις.

Ἡ πίστη-ἐμπιστοσύνη εἶναι συνεχὲς ἄθλημα σχέσης, καὶ ἡ γνώση, ποὺ ἡ πίστη προσπορίζει, συνάρτηση τοῦ ἀθλήματος. Τὸ ἄθλημα σημαίνει προσπάθεια γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ κάτι δίχως τὴ βεβαιότητα τοῦ ἐπιτεύγματος — ὅσο διαρκεῖ τὸ ἄθλημα τίποτα δὲν εἶναι δεδομένο, σίγουρο, ἀσφαλές. Ἡ ἀγαπητικὴ σχέση κερδίζεται ἢ χάνεται κάθε στιγμὴ, κάθε στιγμὴ ἡ ἰδιοτέλεια παραμονεύει νὰ ἀκυρώσῃ τὴν σχέση, παραμονεύει ἡ φυσικὴ ὄρμη αὐτοσυντήρησης καὶ κυριαρχίας: Νὰ ὑποτάξῃ ἡ ὄρμη τὴ γνώση ποὺ προσπορίζει ἡ σχέση, στὴν ἀπαίτηση θωράκισης τοῦ ἀτόμου μὲ βεβαιότητες.

Γι' αὐτὸ καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονὸς δὲν κομίζει ἀντικειμενικὲς «ἀλήθειες» ἱκανὲς νὰ ἀποτελέσουν ἀτομικὲς «πεποιθήσεις», δὲν προϋποθέτει «δόγματα», ἀξιωματικὲς ἀποφάνσεις, ὑποχρεωτικὲς «ἀρχές», ὅπως οἱ θρησκείες. Ἡ μόνη

«ἀντικειμενική» πληροφόρηση συμβατή με τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονόσ, εἶναι ἡ πρόσκληση «ἔρχου καὶ ἴδε»:¹⁷ Δηλαδὴ ἓνα κάλεσμα νὰ μετάσχει ὁ ἄνθρωπος σὲ συγκεκριμένεσ σχέσεισ, σχέσεισ κοινωνίασ τῆσ ζωῆσ, σὲ κοινὸ ἄθλημα ἀτομικῆσ τοῦ καθενὸσ αὐθυπέρβασησ καὶ αὐτοπροσφορᾶσ. Μὲ στόχο ἐκεῖνη τῆ γνώση ποὺ προκύπτει ὅταν ἀγαπάει κανεῖσ.

«Αὕτη ἐστὶν ἡ ἄγνοια ἡ ὑπερτέρα τῆσ γνώσεωσ»:¹⁸ Φράση ποὺ ἀπηχεῖ λεκτικὸ παιχνίδι ἐντυπώσεωσ; Σαφέστατα ὄχι. Εἶναι τὸ εἶδος καὶ ὁ τρόπος τῆσ γνώσησ ποὺ κατακοῦν οἱ ἔμπειροὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότοσ. Ἡ ἄγνοια ἐδῶ σημαίνει κατόρθωμα, τὴν ἐκούσια παραίτηση ἀπὸ πλασματικὴ «γνώση» ψυχολογικῶν βεβαιότητων. Σημαίνει ἀπέκδυση τῆσ ὀρμέφυτησ (βιολογικῆσ) ἀνάγκησ γιὰ μεταφυσικὴ σιγουριά, γιὰ θωράκιση τοῦ ἐγὼ μὲ «ἀλάθητεσ» πεποιθήσεισ.

Εἶναι γνωστικὸσ ρεαλισμὸσ αὐτῆ ἡ ἄγνοια. Κάθαρη ἀπὸ ψευδαισθήσεισ, στάση ἀσυμβίβαστη μὲ συμπεράσματα ὑποθετικῶν συλλογισμῶν, νοητὰ εἶδωλα, συναισθηματικὲσ ὑποβολέσ. Ρεαλιστικὴ ἐπίγνωση τῆσ ἀδυναμίασ τοῦ ἀνθρώπου νὰ γνωρίσει τὰ μετὰ-τῆ-φύση μὲ τοὺσ τρόπουσ (τίσ γνωστικὲσ δυνατότητεσ) ποὺ προσπελάζει τῆ φύση. Δὲν ἐπαρκεῖ ἡ νόηση, ἡ κρίση, ἡ φαντασία, ἡ διαίσθηση, ἡ μυστικιστικὴ «ἐνόραση» — τίποτε ἀπὸ αὐτά.

Τέτοια παραίτηση ἀπὸ κάθε ἀτομικὴ (τῆσ φύσησ) γνωστικὴ δυνατότητα βιώνεται σὰν ἴλιγγοσ κενοῦ, ὀλοκληρωτικὴ ἀπόγνωση. Ἀποδείχεται ὡστόσο προϋπόθεση γιὰ νὰ ἐλευθερωθεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸ ἐγὼ του, τῆ φύση του, νὰ παραδοθεῖ, δίχωσ κρατούμενα, στὴν ἀγαπητικὴ σχέση, στὴν πίστη-ἐμπιστοσύνη. Καὶ εἶναι αὐτῆ ἡ αὐτοπαράδοση ποὺ καρπίζει γνώση ὑπέρτερη κάθε «ἀντικειμενικοῦ» ἐντοπισμοῦ.

Καρπὸσ σχέσησ ἡ γνώση στὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονόσ, συνάρτηση τῆσ πίστησ-ἐμπιστοσύνησ. Ἔχει τὸν ρεαλισμὸ τῆσ ἐμπειρικῆσ ἀμεσότητασ, ὅπωσ κάθε κατόρθωμα σχέσησ. Μπορεῖ στὴ θρησκεία «πίστη» νὰ σημαίνει τυφλὴ ἀποδοχὴ ἀρχῶν, δογμάτων, ἀξιωματικῶν ἀποφάνσεων, εὐνουχισμὸ τῆσ σκέψησ καὶ τῆσ κρίσησ. Ὅμωσ στὴν Ἐκκλησία ἡ πίστη ξαναβρίσκει τὸ καταγωγικὸ τῆσ νόημα: εἶναι ἄθλημα ἐμπιστοσύνησ, ἐλευθερία

αὐθυπέρβασης — δυναμικὴ πραγματοποίηση σχέσης με ἐμπειρικό της παράγωγο τὴ γνώση.

[Ἡ ἀτομικὴ αὐθυπέρβαση, ἡ ἐλευθερία ἀπὸ τὸ ἐγώ, δὲν καταργεῖ τὴν ὑποστατικὴν πραγματικότητα καὶ ἐνεργητικὴν ἑτερότητα τοῦ λογικοῦ ὑποκειμένου ποὺ εἶναι πάντοτε ἓνας ἀπὸ τοὺς ὄρους ἢ συντελεστὲς τῆς σχέσης. Δὲν συγκροτεῖται γεγονὸς σχέσης δίχως ὑπαρκτικὰ ἐνεργούς, αὐτοσυνείδητους ὄρους-συντελεστὲς τοῦ γεγονότος. Μόνο ἄλογες ὑπάρξεις ἢ ἀντι-κείμενα ἀπλῶς συσχετίζονται, συνδυάζονται ἢ καὶ συμφύρονται χάνοντας τὴν ἀτομικὴ τους ταυτότητα στὸ παραγόμενο μάγμα.

Ἡ ἐλευθερία ἀπὸ τὸν ἀτομοκεντρισμὸ (ποὺ θεμελιώνει τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός: τὴν πίστη ὡς παραγωγὸ γνώσης) εἶναι ἐλευθερία ἀπὸ τὴν ὑποταγὴν στὶς ἀπρόσωπες ἀναγκαιότητες τῆς φύσης, ὄχι ἄρνηση ἢ ἀμβλυνση τῆς ὑποκειμενικῆς ταυτότητας καὶ αὐτοσυνειδησίας. Γι' αὐτὸ καὶ μέσα ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ αὐθυπέρβαση, τὴν αὐτοπροσφορά, τὴν ἐλευθερία ἀπὸ τὸ ἐγώ, πραγματοποιεῖται κατεξοχὴν καὶ φανερῶνεται ἡ ὑπαρκτικὴ ἑτερότητα τοῦ ὑποκειμένου — ἡ μοναδική, ἀνόμοια καὶ ἀνεπανάληπτη ταυτότητά του.

Ὑποταγὴ στὶς ἀναγκαιότητες ποὺ διέπουν τὸ φυσικὸ ἄτομο, τὸ ψυχολογικὸ ἐγώ, σημαίνει συμμόρφωση με τὴν ἀδιαφοροποίητη (ἐξομοιωτικὴ τῶν ἀτόμων τοῦ εἴδους) φυσικὴ νομοτέλεια. Ἀντίθετα, ὅσο συνεπέστερος εἶναι ὁ ἄνθρωπος στὸ ἄθλημα τῆς ἀτομικῆς αὐθυπέρβασης καὶ αὐτοπροσφορᾶς, τῆς ἀγαπητικῆς σχέσης, τόσο ἐναργέστερη ἢ ὑπαρκτικὴ πραγματοποίηση καὶ φανέρωση τῆς ὑποκειμενικῆς του ταυτότητας ὡς ἐνεργητικῆς ἑτερότητας, ἀνεπανάληπτης μοναδικότητας.

Στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα διαστέλλουμε τὴν ἔννοια τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ προσώπου: Μὲ τὴ λέξη ἄτομο σημαίνουμε τὴν ἀδιαφοροποίητη μονάδα ὁμοειδοῦς συνόλου ποὺ μόνο ὡς ἀριθμὸς μπορεῖ νὰ ἐντοπιστεῖ. Μὲ τὴ λέξη πρόσωπο σημαίνουμε τὴν αὐτοσυνείδητη ἐνεργητικὴ (δημιουργικὴ) ἑτερότητα ποὺ μόνο στὴν ἀμεσότητα τῆς σχέσης μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ καὶ νὰ γνωσθεῖ.]

Ἄν καὶ τελικὰ πάντοτε ἀνυπότακτη στὴ γλωσσικὴ

ἀντικειμενοποίηση, δὲν εἶναι ἀκοινωνήτη ἡ γνώση ποὺ κερδίζεται μέσα ἀπὸ σχέσεις ἐμπειρικῆς ἀμεσότητας. Δὲν εἶναι ὀλότελα ἄρρητη. Σημαίνεται μὲ τὰ σημαίνοντα τῆς γλώσσας, ὅπως κάθε ἐμπειρικὴ γνώση (— ὅπως μέσα ἀπὸ τὶς λέξεις ἢ πέρα ἀπὸ τὶς λέξεις ἐκφράζει ρεαλιστικὴ ἐμπειρία καὶ ἡ ποίηση). Ὅπως κάθε σημαντικὴ τῆς ἐμπειρικῆς γνώσης, ἡ γλώσσα τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας μόνον σημαίνει τὴν ἐμπειρικὴ γνώση: παραπέμπει σὲ αὐτήν, δὲν τὴν ὑποκαθιστᾷ. Ἡ κατανόηση τῶν σημαίνοντων δὲν συνεπάγεται καὶ γνώση τῶν σημειομένων.

Προτοῦ γνωρίσει παραφθορὸς θρησκευοποίησης, τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός ἐκφράστηκε ἱστορικὰ μὲ γλώσσα ἀπολύτως συνεπῆ στὴ γνωσιοθεωρητικὴ ἀρχὴ τοῦ ἀποφατισμοῦ (στοιχείου ταυτότητας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς παράδοσης, τοῦ συνολικοῦ κάποτε ἑλληνικοῦ «παραδείγματος»). Ὀνομάζουμε ἀποφατισμὸ τὴν ἄρνηση νὰ ἐξαντλήσουμε τὴ γνώση στὴ διατύπωσή της. Ἡ διατύπωση μιᾶς ἀλήθειας (μιᾶς ἐμπειρικῆς πιστοποίησης) καὶ ἡ κατανόηση τῆς διατύπωσης δὲν ὑποκαθιστοῦν τὴ γνώση τῆς ἀλήθειας-πιστοποίησης. Μπορεῖ νὰ κατανοῶ μιὰ διατύπωση (γλωσσική, εἰκαστικὴ ἢ ὅποια ἄλλη), ἀλλὰ νὰ ἀγνοῶ τὴν ἀλήθεια (πραγματικότητα) στὴν ὁποία ἡ διατύπωση παραπέμπει. Γνώση τῆς ὁποιας ἀλήθειας δὲν εἶναι ἡ κατανόηση τῶν σημαίνοντων ποὺ τὴν ἐντοπίζουν, ἀλλὰ ἡ ἀμεσότητα τῆς σχέσης (ἡ ἐμπειρία τῆς σχέσης) μὲ τὴν σημειομένην πραγματικότητα ἢ μὲ τὴ μαρτυρία τῆς ἐμπειρίας ποὺ τὴ βεβαιώνει.

Γιὰ τὸν μέτοχο τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος δὲν ὑπάρχουν a priori ἀλήθειες, δοξασίαι νοητικὰ ὑποχρεωτικές, δὲν ὑπάρχουν προϋποθετικὲς ἀρχές (ἐπίσης νοητικὰ ἐπιβαλλόμενες), κωδικὲς μέθοδοι ἐρμηνείας, νομικὰ προκαθορισμένες διατάξεις συμπεριφορᾶς. Κάθε ἐκφάνση λειτουργικὴ καὶ δηλωτικὴ (κηρυγματικὴ) τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος παραπέμπει σὲ ἐμπειρικὴ ἀμεσότητα σχέσεων κοινωνίας, μαρτυρεῖ-βεβαιώνει ἐμπειρία σχέσεων κοινωνίας, καλεῖ σὲ ἐμπειρία μετοχῆς στὶς σχέσεις ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας.

Χαρακτηριστικὴ ἔνδειξη ρεαλισμοῦ τῶν παραπάνω ἀφορισμῶν,

Ένα ιστορικό δεδομένο:

Τὰ συμπτώματα παραφθορᾶς τῆς ἀλήθειας-πραγματικότητας τῆς Ἐκκλησίας (συμπτώματα θρησκευοποίησης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος) ἀντιμετωπίστηκαν, τουλάχιστον στοὺς ὀκτὼ πρώτους αἰῶνες, μὲ θεσμοὺς ποὺ ἐξασφάλιζαν (ὡς πρωταρχικὸ κριτήριον γιὰ τὴ διάκριση τῆς γνησιότητας ἀπὸ τὴν ἀλλοτρίωση) τὴ μαρτυρία ἐμπειρίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Οἱ θεσμοὶ αὐτοὶ ἦσαν: τὸ λειτούργημα τοῦ ἐπισκόπου καὶ τὸ συνοδικὸ σύστημα.

Τὴν ἀπόφανση γιὰ τυχὸν παραφθορὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος ἐξέφραζε σύνοδος ἐπισκόπων. Κάθε ἐπίσκοπος κόμιζε στὴ σύνοδο ὄχι ἀτομικὴ γνώμη καὶ ἄποψη, ἀλλὰ τὴν ἐμπειρία τῆς τοπικῆς ἐκκλησίας, στὴν ὁποία ὁ ἴδιος ἦταν προεστῶς στὴν εὐχαριστιακὴ τῆς συγκρότησι καὶ πατέρας-γεννήτορας κάθε μέλους στὴν κοινωνούμενη ζωὴ τοῦ σώματος.

Ἔτσι μιὰ σύνοδος ἐπισκόπων συνόψιζε τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐμπειρία τοῦ καθόλου σώματος (καθολικοῦ, ὁλόκληρου, ἐνιαίου) τῶν τοπικῶν εὐχαριστιακῶν κοινοτήτων τῶν ὁποίων οἱ προεστῶτες ἐπίσκοποι συγκροτοῦσαν τὴ σύνοδο. Αὐτὴ ἡ σύνοψη τῆς κοινῆς ὄλων ἐμπειρίας ἦταν κάτι ριζικὰ διαφορετικὸ τόσο ἀπὸ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ ὁμογνωμία ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν πολὺ μεταγενέστερη (τῆς νεωτερικῆς πιά ἐποχῆς) ἀρχὴ τῆς πλειοψηφίας. Στὴ σύνοδο τῶν ἐπισκόπων δὲν ἐκφέρονταν γνώμες, ὥστε νὰ θεωροῦνται (κατὰ σύμβαση) ὀρθότερες αὐτὲς ποὺ ἐπιδοκιμάζονταν ἀπὸ τὴν πλειονότητα καὶ νὰ πειθαρχεῖ ἡ μειοψηφία (μὲ τὴν ἴδια σύμβαση) στὴ γνώμη τῶν περισσοτέρων.

Μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν διαφωνίες καὶ διαφορὲς στὴ διατύπωση τῆς κοινῆς ἐμπειρίας. Ἀλλὰ ἂν ἡ διαφορετικὴ διατύπωση παραπέμπει καὶ σὲ διαφορετικὴ ἐμπειρία, ἀσύμπτωτη καὶ ἀσύμβατη μὲ τὴν καθολικὰ κοινωνούμενη, τότε τὸ ἐνδεχόμενον συμβιβασμοῦ τῆς διαφορᾶς εἶναι ἐκ τῶν πραγμάτων ἀποκλεισμένο. Ὅχι ἐπειδὴ συγκρούονται φανατισμοὶ «πεποιθήσεων», ἀλλὰ ἐπειδὴ διαφορετικὲς ἐμπειρίες συγκροτοῦν καὶ διαφορετικὲς σχέσεις κοινωνίας τῆς ἐμπειρίας.

Λέγεται συχνὰ ὡς ἀφαιρετικὸς ιστορικὸς συμπερασμὸς ὅτι,

στοὺς πρώτους αἰῶνες ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, κριτὴς τῆς λειτουργικότητας τῶν ἀποφάνσεων κάθε συνόδου ἦταν ὁλόκληρο τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα. Ναί, ἀλλὰ καὶ πάλι ὄχι ὡς ἀριθμητικὴ ὁλότητα ἢ ὡς πλειοψηφία. Ἡ ὁλοκληρία τοῦ σώματος, ἡ φανέρωση τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἦταν (καὶ εἶναι πάντοτε) γεγονὸς διάσωσης τῆς καθόλου ἀλήθειας-πραγματικότητας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εὐ-αγγελίου σὲ ὁρατὴ καὶ ζῶσα εὐχαριστιακὴ κοινότητα, χωρὶς σταθερὸ ὅπωςδήποτε καὶ μόνιμο τοπικὸ ἐντοπισμό.

Συνέβη κάποιες φορές ἐπίσκοπος νὰ καταθέτει σὲ σύνοδο μαρτυρία ἀσύμπυκτη μὲ τὴν ἐμπειρία τῆς τοπικῆς τοῦ ἐκκλησίας. Μὲ ἀποτέλεσμα, ὅταν ἐπέστρεφε στὴν ἔδρα του, ὁ λαὸς νὰ τὸν ἀποδοκιμάσει καὶ νὰ τὸν ἀποπέμψει. Συνέβη ὅμως κάποιες φορές καὶ τὸ ἀντίθετο: Νὰ καινοτομήσει ὁ ἐπίσκοπος στὴ σύνοδο καὶ ὁ λαὸς ἐκ τῶν ὑστέρων νὰ ἀνακαλύψει στὴν καινοτομία τοῦ ἐπισκόπου πληρέστερο φωτισμὸ τῶν ἐμπειρικῶν του στόχων.

Μέσα στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας κανένας παράγων δὲν ἦταν ποτὲ φορέας «ἀλαθῆτου»: οὔτε ὁ ἐπίσκοπος, οὔτε ὁ λαὸς ὡς ἀριθμητικὸ-ποσοτικὸ μέγεθος, οὔτε ἡ οἰκουμενικὴ σύνοδος — οὔτε, βέβαια, κάποια τοπικὴ ἐκκλησία. Πουθενὰ ἡ ὁρμὴ αὐτασφάλισης τοῦ φυσικοῦ ἀτόμου δὲν μπορούσε νὰ ἐντοπίσει ἀντικειμενικὴ «αὐθεντία», ἀπὸ πουθενὰ τὸ ἄτομο δὲν μπορούσε νὰ ἀντλήσει «ἀντικειμενικὲς» βεβαιότητες γιὰ τὴ θωράκιση τοῦ ψυχολογικοῦ ἐγώ.

Ἡ ἀλήθεια καὶ γνησιότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος ἦταν καὶ εἶναι πάντοτε μιὰ κοινὴ ἀναζήτηση, ποτὲ μιὰ πάγια κατάκτηση — ἓνα δυναμικὸ ἐνεργούμενο ἀνυπότακτο σὲ ἐντοπισμοὺς «ἰδοὺ ὧδε ἢ ἰδοὺ ἐκεῖ»:¹⁹ μιὰ «ἀτέλεστος τελειότης», «προτέλειος τελεσιουργία». Ἀκόμα καὶ οἱ ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων δὲν μεταγράφουν τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀλήθεια σὲ κωδικὲς (ιδεολογικὲς) συντεταγμένες, ἀπλῶς ὀρίζουν (βάζουν ὅρια «σημαντικῆς» προστασίας) στὴν ἐμπειρικὴ ἀναζήτηση (στὸ κοινὸν ἄθλημα) τῆς εὐχαριστιακῆς κοινότητας. Εἶναι ἐνδεικτικὲς προϋποθέσεις μετοχῆς στὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός, ποὺ ὁρατὰ κορυφώνεται στὸ κοινὸ ποτήριο τῆς

Εὐχαριστίας.

Ἐνα μέλος τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας περισσότερο πιστεύει-
ἐμπιστεύεται καὶ λιγότερο ἢ καθόλου βεβαιώνεται γιὰ τὸν
ἐντοπισμὸ τῆς ἀλήθειας τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτὴ ἡ σχέση
ἐμπιστοσύνης ἐνεργεῖται μὲ ὅλες τὶς φυσικὲς ἰκανότητες γιὰ σχέση
ποῦ διαθέτει ὁ ἄνθρωπος (σκέψη, κρίση, λογικὸ ἔλεγχος, κριτικὴ
βάσανο) — ἰκανότητες ὑπέρβασης τῶν πειρασμῶν εὐκολίας,
τυφλῆς ὑποταγῆς γιὰ ἀτομοκεντρικὴ ἐξασφάλιση, γιὰ ἀποφυγὴ
τῶν διακινδυνεύσεων εὐθύνης.

Ἐμπιστεύεται ὁ πιστὸς τῇ γνώσῃ ποῦ προσπορίζει ἡ σχέση-
μετοχὴ στὴν εὐχαριστιακὴ κοινότητα, ἀλλὰ ἡ σχέση εἶναι ἄθλημα
αὐθυπέρβασης καὶ τὸ ἄθλημα θὰ συντελεστεῖ μὲ τὴ βουλευτικὴ
ἐνεργοποίηση ἰκανοτήτων τῆς φύσης — ὄχι μὲ τὴ μηχανιστικὴ
παρέμβαση «ὑπερφυσικῆς» (μαγικῆς) χάριτος, ὅπως ἡ
ἀντικειμενοποιητικὴ λογικὴ τῆς θρησκείας ἀπαιτεῖ. Ὁ πιστὸς
πραγματοποιεῖ τὴ σχέση, ἐνεργοποιώντας τὶς ἰκανότητες τῆς
φύσης, γιὰ νὰ ὑπερβεῖ τὶς ἀναγκαιότητες τῆς φύσης — γιὰ νὰ
ἀντλεῖ ὑπαρξὴ ἢ ὑπαρκτικὴ του ὑπόστασις ὄχι ἀπὸ τὴν
ὑποταγμένην σὲ ἀναγκαιότητες φύση ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐλευθερίαν τῆς
σχέσης, κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ Χριστοῦ.

Ἔτσι τὸ «κοινὸν ἄθλημα» ποῦ συνιστᾶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ
γεγονός, ἡ γνησιότητα (μὴ ἀλλοτρίωση) τοῦ ἀθλήματος, ὀρίζεται
χωρὶς νὰ καθορίζεται: ὀρίζεται μὲ τὶς ἀποφάνσεις τῶν συνόδων,
μὲ τὰ κείμενα τῶν πατέρων-διδασκάλων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ
σώματος, μὲ τὴ γλώσσα τῆς λατρευτικῆς δραματοουργίας καὶ τῶν
ἐκφάνσεων τῆς τέχνης, χωρὶς ποτὲ ὁ ὀρισμὸς νὰ ἐξαντλεῖ τὸ ἴδιο
τὸ γεγονὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀλήθειας καὶ γνησιότητας. Ὁρατὸ
σημεῖο ἐντοπισμοῦ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος εἶναι τὸ ποτήριον
τῆς Εὐχαριστίας. Καὶ ὀρατὸ κριτήριον ἐκκλησιαστικῆς ἀλήθειας-
γνησιότητας ἢ μετοχῆ στὸ κοινὸ ποτήριον, ποῦ προϋποθέτει τὴν
ἐμμονὴ-παραμονὴ ἐντὸς τῶν ὀρίων-ὄρων τῶν συνοδικῶν
ἀποφάνσεων.

4. Ἡ ἐξουσία ὡς διακονία

Τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονὸς συγκροτεῖται ὡς κοινωνία

προσώπων, ἐνεργὸς ἐθελούσια συλλογικότητα μὲ συγκεκριμένο στόχο. Γιὰ νὰ συγκροτηθεῖ ἐνεργὸς συλλογικότητα μὲ στόχο, ἀπαιτεῖται ἡ λειτουργικὴ τῆς ἄρθρωσης, κάποια ὀργανωτικὴ τῆς δομῆ — ἡ διαφοροποίηση τρόπων συμβολῆς στὴ δυναμικὴ συνοχὴ τοῦ συνόλου. Οἱ διαφοροποιημένοι τρόποι συμβολῆς συνεπάγονται διάκριση καὶ διαβάθμιση εὐθυνῶν, ἱεραρχικὴ κλιμάκωση δυνατοτήτων, ὑποχρεώσεων, ἀρμοδιοτήτων. Προκύπτουν ἔτσι μορφές ἀσκήσεως ἐξουσίας. Εἶναι ἀναπόφευκτη προϋπόθεση γιὰ νὰ εἶναι λειτουργικὴ καὶ ἀποτελεσματικὴ ἡ συλλογικότητα.

Στόχος (περίπου αὐτονόητος) γιὰ νὰ συγκροτηθεῖ μιὰ συλλογικότητα εἶναι νὰ ἐξυπηρετεῖ κοινές ἀνάγκες — τὴν κοινωνία ἀναγκῶν («κοινωνία τῆς χρείας»). Στὴν περίπτωση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος ἡ ἀνάγκη ποὺ κοινωνεῖται δὲν εἶναι χρηστικὴ: Δὲν ἀποβλέπει σὲ πρακτικὲς ἐξυπηρετήσεις τοῦ βίου οὔτε σὲ ψυχολογικὲς διευκολύνσεις οὔτε καὶ στὴν ἱκανοποίηση ὀρμέμφυτων ἐπιταγῶν ὁμαδοποίησης γιὰ προστασία καὶ ἐξασφάλιση.

Κοινὴ ἀνάγκη στὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα εἶναι νὰ ἐπιδιωχθεῖ στόχος ὑπαρκτικός, συγκεκριμένος τρόπος ὑπάρξεως. Ἡ ἐπιδίωξη συνιστᾶ «κοινὸν ἄθλημα» καὶ τὸ κοινὸ ἄθλημα προϋποθέτει λειτουργικὴ συνοχὴ τῆς συλλογικότητας, ἱεραρχικὲς διαβαθμίσεις τῶν συντελεστῶν τοῦ ἀθλήματος: Κάποιοι καθοδηγοῦν καὶ κάποιοι καθοδηγοῦνται, κάποιοι προνοοῦν καὶ κάποιοι γίνονται δέκτες τῆς πρόνοιας, κάποιοι «καθαίρουν» καὶ «φωτίζουν», κάποιοι «καθαίρονται» καὶ «φωτίζονται».

Ὁ στόχος γιὰ τὸν ὁποῖο συγκροτεῖται τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα εἶναι κοινὸς γιὰ ὅλους, ἡ διαφορὰ τῶν λειτουργημάτων ἐξυπηρετεῖ τὴν κοινὴ ἐπιδίωξη τοῦ ἴδιου στόχου. Στόχος (ἐπιγραμματικὰ σημαϊνόμενος): νὰ ἀντλεῖ ὁ ἄνθρωπος ὑπάρξει ὄχι ἀπὸ τὴν ὑπαρκτικὰ πεπερασμένη φύση του ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ὑπαρκτικὰ ἀπεριόριστη σχέση. Νὰ ἀποβλέπει ἡ συλλογικότητα στὴν ἀγάπη ὡς τρόπο τῆς ὑπάρξεως, κατὰ τὸ πρότυπο τῶν τριαδικῶν ὑποστάσεων τῆς Ἀναίτιας Αἰτίας τοῦ ὑπαρκτοῦ. Νὰ κοινωνεῖται ἡ ὑπάρξει ὡς ἀγαπητικὴ αὐθυπέμβαση καὶ αὐτοπροσφορά.

Ἔτσι μέσα στὴν Ἐκκλησία οἱ διαφοροποιημένοι τρόποι

συμβολῆς στὸ «κοινὸν ἄθλημα» (ἡ διάκριση καὶ διαβάθμιση εὐθυνῶν, ἡ ἱεραρχικὴ κλιμάκωση δυνατοτήτων, ὑποχρεώσεων, ἀρμοδιοτήτων) λειτουργοῦν ὄχι ὡς ὑπεροχὴ καὶ ἐπιβολὴ κάποιων «ὑπέρτερων» σὲ κάποιους «ὑποδεέστερους» (ὅπως πάντοτε στὸ ἐξουσιαστικὸ φαινόμενο). Λειτουργοῦν οἱ ἱεραρχικὲς διακρίσεις μόνο ὡς λειτουργικὲς παραλλαγὲς τοῦ ἴδιου ἀθλήματος αὐθυπέμβασης καὶ αὐτοπροσφορᾶς.

Κάποιοι καθοδηγοῦν καὶ χειραγωγοῦν ἐπειδὴ κενωτικὰ ἀγαποῦν, καὶ κάποιοι καθοδηγοῦνται καὶ χειραγωγοῦνται ἐπειδὴ κενωτικὰ ἐμπιστεύονται. Κάποιοι «καθαίρουν» καὶ «φωτίζουν», ἐπειδὴ ἔχουν ἐνεργὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ κάθε ἐπιδίωξη αὐτοδύναμης ἀτομικῆς καθαρότητος καὶ φωτισμοῦ. Καὶ κάποιοι «καθαίρονται» καὶ «φωτίζονται» στὸ ποσοστὸ ποὺ συντονίζονται στὴν ἐνεργὸ αὐτοπαραίτηση.

Στὴν πρώτη γραπτὴ ἀποτύπωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας συναντᾶμε τὴ σαφέστατη ἄρνηση καὶ ἀνατροπὴ τῶν κριτηρίων λειτουργικότητος τῆς ἐξουσίας, ὅπως αὐτὰ ἰσχύουν, κατὰ κανόνα, σὲ κάθε συλλογικότητα. Διαβάζουμε: *Οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν· οὐχ οὕτως δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν, ἀλλ' ὅς ἐάν θέλῃ γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔσται ὑμῶν διάκονος καὶ ὅς ἂν θέλῃ ὑμῶν γενέσθαι πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος...²⁰ ὁ μείζων ἐν ὑμῖν γινέσθω ὡς ὁ νεώτερος καὶ ὁ ἡγούμενος ὡς ὁ διακονῶν.²¹*

Γιατὶ στὸ παραπάνω χωρίο ἐκφέρεται ὡς αὐτονόητη ἢ βεβαιότητα ὅτι ἡ ἐξουσία, παντοῦ καὶ πάντοτε, ἀσκεῖται τυραννικά; Προφανῶς ἐπειδὴ αὐτὸ μαρτυρεῖ ἡ κοινὴ ἐμπειρία. Κάθε μορφή ἐξουσίας ἔχει τὴν αἰτιώδη ἀρχὴ τῆς στὴν ἀνάγκη νὰ εἶναι λειτουργικὴ, ἀποτελεσματικὴ ἢ συλλογικότητα. Γι' αὐτὸ καὶ κάθε διαχείριση ἐξουσίας ἔχει πρωτογενῶς τὸν χαρακτήρα λειτουργήματος, εἶναι σεβαστὸ ἀπὸ ὅλους ὑπόουρημα, ὅποιος ἀσκεῖ τὴν ἐξουσία ὑπηρετεῖ τὰ κοινά, τὶς ἀνάγκες τῶν συνανθρώπων του. Ὅμως ἡ κοινὴ ἐμπειρία ἄλλα βεβαιώνει: ἡ ἄσκηση ἐξουσίας ἐμφανίζει γνωρίσματα διαμετρικῶς ἀντίθετα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ὑποθέτουμε ὡς καταγωγικὲς προδιαγραφές τῆς.

Εἶναι μέγιστη ἡδονὴ γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἢ ἄσκηση ἐξουσίας, ἴσως ὑπέρτερη ἀπὸ κάθε ἄλλη. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἱκανοποιεῖ κάποια βιολογικὴ ἀνάγκη κεφαλαιωδέστερη καὶ ἀπὸ τὴ διαιώνιση τῆς φύσης, κάποια ὀρμέμφυτη ἐνστικτώδη ἀπαίτηση τόσο οὐσιώδη γιὰ τὴ φυσικὴ νομοτέλεια, ὥστε ἡ πλήρωση-πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς ἀπαίτησης νὰ συνοδεύεται ἀπὸ πλησμονὴ ψυχοσωματικῆς εὐφρόσυνας ἀπόλαυσης.

Ἡ κλινικὴ ψυχολογία μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε στὴν ἀνάγκη (ἔως καὶ μανία) γιὰ ἐξουσία μιὰ τυπικὴ ἔκφραση τῶν ἐνορμήσεων κυριαρχίας : Στὶς ἐνορμήσεις αὐτὲς ἐκδηλώνεται πρῶτιστα ἢ βιολογικὴ ἀνάγκη νὰ ἀνταποκριθεῖ τὸ ἄτομο στὶς ἀπαιτήσεις τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς: τῆς λειτουργίας ποὺ ἐξασφαλίζει μακρότερη ἐπιβίωση καὶ γενετικὴ ἐπιβολὴ στὰ ἀνθεκτικότερα (ἰσχυρότερα) ἄτομα, τὰ ὀπωσδήποτε καταλληλότερα νὰ ὑπηρετήσουν τὴ δυναμικὴ τῆς ἐξέλιξης κάθε εἴδους (σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὰ ποικιλοτρόπως ἀσθενέστερα καὶ περισσότερο εὐάλωτα ἄτομα).

Οἱ ἐνορμήσεις κυριαρχίας ἐξακτινώνονται σὲ ἓνα πλέγμα ἀναγκῶν ἐκπλήρωσης ἡδονικῶν ἀπαιτήσεων τοῦ ἐγώ, πλέγμα ποὺ θὰ μπορούσε νὰ σημανθεῖ ἐνδεικτικὰ μὲ συνδυαστικὴ χρῆση τῶν σημαίνοντων: Ναρκισσισμός (κατοπτρικὴ σχέση μὲ πλασματικὴ εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ), ὑπερτροφικὸ ὑπερεγώ, ὑπεραναπλήρωση μειονεξίας, ἰδεοψυχαναγκαστικὲς φοβίες καὶ ἀνασφάλειες, ἀσυνείδητες ἀνάγκες σαδιστικῆς ἱκανοποίησης (ἡδονῆς ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ταπείνωση ἢ ὀδύνη τοῦ ἄλλου).

Μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα θὰ μπορούσε νὰ συμπεράνει κανεὶς ὅτι τὸ ἐξουσιαστικὸ φαινόμενο, ὡς ποιότητα ὑπαρκτικοῦ τρόπου, βρίσκεται ἀκριβῶς στοὺς ἀντίποδες τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τρόπου. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱεράρχηση λειτουργημάτων, οἱ διαφοροποιημένοι τρόποι συμβολῆς στὴ συγκρότηση καὶ ἐνεργὸ συνοχὴ τοῦ εὐχαριστιακοῦ σώματος, προϋποθέτουν σαφέστατα τὴν ἀντιστροφὴ τῶν ὅρων τῆς συνηθισμένης ἐξουσιαστικῆς πρακτικῆς — μιὰ πραγματικὴ ἀνατροπὴ.

Δίχως ἀνατροπὴ τῶν ὅρων τοῦ ἐξουσιαστικοῦ φαινομένου δὲν ὑπάρχει ἐκκλησιαστικὸ γεγονός, ὅπως δὲν ὑπάρχει ἐκκλησιαστικὸ

γεγονὸς δίχως τὸ δεῖπνο τῆς Εὐχαριστίας. Ὁ παραλληλισμὸς τολμηρὸς, ἀλλὰ ὄχι αὐθαίρετος. Συνάγεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ «λογικὴ» τῆς ἐκκλησιαστικῆς μαρτυρίας:

Τὸ δεῖπνο τῆς Εὐχαριστίας πραγματοποιεῖ δυναμικὰ καὶ προτυπώνει τὴν ἀντιστροφή τῶν ὄρων τῆς φυσικῆς ἀνάγκης γιὰ λήψη τροφῆς — ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος στὴν Εὐχαριστία κοινωνοῦνται, δὲν καταναλώνονται ἀτομικά, ἡ βρώση καὶ ἡ πόση ὑπηρετοῦν τὴ σχέση, ὄχι τὴ φύση, τὴ ζωὴ, ὄχι τὴν ἐπιβίωση. Ἡ κοινωνία τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου τῆς Εὐχαριστίας παραπέμπει σὲ μεταβολὴ ὄχι τοῦ ἥθους ἢ τῆς συμπεριφορᾶς, ἀλλὰ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Εὐχαριστία εἶναι τὸ σημεῖο ποὺ δηλώνει τὴν ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας, τὸ γεγονὸς ποὺ πραγματοποιεῖ καὶ φανερώνει τὴν Ἐκκλησία.

Τοὺς ἴδιους χαρακτηρισμοὺς μπορεῖ νὰ ἀποδώσει κανεὶς καὶ στὴν ἱεραρχικὴ ἄρθρωση τῶν ἐκκλησιαστικῶν λειτουργημάτων. Τὸ λειτούργημα τοῦ διακόνου, τοῦ πρεσβυτέρου, τοῦ ἐπισκόπου, ἡ σύνοδος, τὸ μητροπολιτικὸ σύστημα, ἡ πενταρχία τῶν πατριαρχῶν πραγματοποιοῦν καὶ φανερώνουν τὴν ἀντιστροφή τῶν ὄρων τῆς φυσικῆς ἀνάγκης γιὰ ἀποτελεσματικὴ συνοχὴ τῆς συλλογικότητας. Προϋποθέτουν τὰ ἐκκλησιαστικὰ λειτουργήματα τὴν παραίτηση (κένωση) τοῦ λειτουργοῦ ἀπὸ τὰ φυσικὰ ἐρείσματα τῆς ἐξουσιαστικῆς λειτουργίας: Ἀπὸ τὸ συμβατικὸ κύρος τοῦ ἀξιώματος. Ἀπὸ τὴν ἐπίδειξη πυγμῆς ἀπέναντι σὲ ἀνθρώπινες ἀνεπάρκειες ἢ ἀδυναμίες. Ἀπὸ τὴν ἀπαίτηση πειθάρχησης καὶ ὑποταγῆς ὅλων στὸ κοινὸ ζητούμενο. Ἀπὸ τὸ αὐτονόητο τῆς ἀπόδοσης τιμῶν στοὺς ἱεραρχικῶς προεξάρχοντες. Ἀπὸ τὴν ἐπιβολὴ ποινῶν. Ἀπὸ τὴν ὑποβλητικὴ μεγαλοπρέπεια τῆς ἐμφάνισης.

Τὰ ἐκκλησιαστικὰ λειτουργήματα δὲν ἀποβλέπουν στὴν ἀνάγκη συνοχῆς τῆς συλλογικότητας, ἀλλὰ στὴν ἐλευθερία τῶν σχέσεων κοινωνίας. Ὑπηρετοῦν τὴ σχέση, ὄχι τὴ φύση. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἱεράρχηση εὐθυνῶν στὰ ἐκκλησιαστικὰ λειτουργήματα (ὁ τρόπος διακονίας τοῦ κοινοῦ ἀθλήματος τῆς ἐνότητας) εἶναι ἐπίσης σημεῖο (ὅπως καὶ ἡ Εὐχαριστία): Δηλώνει τὴν ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας, τὴν κένωση ἀπὸ κάθε ἀτομοκεντρικὴ ἀξίωση, τὴν

ἀγαπητική αὐταπάρνηση. Δὲν πρόκειται γιὰ διαφορὰ ἤθους ἢ συμπεριφορᾶς στὴν ἄσκηση ἐξουσίας, ἀλλὰ γιὰ φανέρωση καὶ πραγματοποίηση διαφορετικοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως.

Ὅταν τὰ ἐκκλησιαστικὰ λειτουργήματα δὲν μαρτυροῦν κένωση ἀπὸ κάθε (συνειδητὴ ἢ ἀνεπίγνωστη) ἰδιοτέλεια, τότε ἐλλείπει τὸ σημεῖο παρουσίας τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀπουσία τοῦ σημείου εἶναι καὶ ἀπουσία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος. Μπορεῖ νὰ διασώζεται τὸ θεσμικὸ κέλυφος, λαμπρότητα ἐπιφάσεων, ψυχολογικὰ ὑποκατάστατα. Ὅχι τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός, ὄχι ἡ ἐλπίδα μεταβολῆς τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως.

Αὐτὰ ὅλα δὲν σημαίνουν ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὅπωςδήποτε συντελεσμένη ἱστορικὰ ἀρτίωση τοῦ εὐ-αγγελίου τῆς. Μιὰ τέτοια ἐκδοχὴ θὰ ἀκύρωνε τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός ὡς ρεαλιστικὸ, δυναμικὰ συντελούμενο ἄθλημα. Θὰ τὸ μετέθετε στὸ ἐπίπεδο τῆς ρομαντικῆς ψευδαίσθησης ἢ τῆς ἀπόγνωσης γιὰ τὸ ἀνέφικτο.

Ἐπειδὴ εἶναι ἄθλημα τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός προϋποθέτει καὶ τὴν ἀποτυχία, τὴν ἐμπεριέχει ὡς ὀριστικὸ (ὀρισμοῦ) στοιχεῖο τοῦ ἀθλήματος. Ἐμπεριέχει τὴν ἁμαρτία-ἀστοχία τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτο-ορίζεται ἡ Ἐκκλησία σὰν ἀγρὸς ὅπου φυτρώνει τὸ σιτάρι μαζί με ζιζάνια,²² σὰν σαγήνη (δίχτυ) ποὺ ἀνασύρει ἀπὸ τὴ θάλασσα σαπρὰ καὶ ἀγαθὰ.²³

Ἀποκαλύπτεται καὶ σὲ αὐτὴ τὴν πιστοποίηση ἢ διαφορὰ τῶν ἀναγκαιοτήτων τῆς φύσης ἀπὸ τὴν ἐλευθερία τῆς σχέσης: Στὴ συλλογικότητα τὴν ὑποταγμένη σὲ φυσικὲς (χρηστικὲς) ἀναγκαιότητες, ἢ ἁμαρτία-ἀποτυχία τοῦ ἀνθρώπου, ὡς πρὸς τοὺς τεθειμένους στόχους καὶ τοὺς ὅρους τῆς κοινῆς ἐπιδίωξης, θέτει τὸ ἄτομο ἐκτός: Γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ ἢ συλλογικότητα, ὅποιος ἰδιό-τροπος τὴν ὑπονομεύει πρέπει αὐτονόητα νὰ περιθωριοποιηθεῖ, νὰ ἀπομονωθεῖ, σὲ ἀκραῖες περιπτώσεις νὰ ἐξοντωθεῖ. Δὲν εἶναι τυχαῖο ποὺ κάθε ὀργανωμένη συλλογικότητα θεσμοθετεῖ ποινές, ἀφοῦ, ἂν μείνει ἀτιμώρητη ἢ ἁμαρτία-ὑπονόμευση, καταρρέει ἢ συνοχὴ τῆς συλλογικότητας.

Ὁ πειθαρχικὸς ἀποκλεισμὸς τῆς ἁμαρτίας εἶναι ἀναγκαιότητα ποὺ συνοδεύει τὴ φύση τῆς συλλογικότητας. Ἀντίθετα, τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός τὸ συγκροτεῖ ἐκείνη ἢ ἐλευθερία ἢ ἱκανὴ

νά μετατρέψει τὴ φύση σὲ σχέση, τὴν ἁμαρτία σὲ σχέση, τὸν θάνατο σὲ σχέση. Προϋπόθεση καὶ μέτρο μετοχῆς στὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός εἶναι ἡ ἐπίγνωση τοῦ ἀτόμου ὅτι ἀδυνατεῖ ἀπὸ μόνο του, μὲ τὶς φυσικὲς του ἱκανότητες, νὰ γευθεῖ τὴν πληρότητα τῆς ζωῆς. Ἀκόμα καὶ τὸ πιὸ ἐνάρετο, τὸ πιὸ ταλαντοῦχο ἄτομο ἀποκλείεται νὰ κερδίσει τὴ ζωὴ, τὴν ἐλευθερία ἀπὸ τὴ θνητότητα, χάρις στὴν ἀρετὴ του ἢ στὰ ταλέντα του.

Ἄν λοιπὸν τὴ ζωὴ τὴν προσπορίζει μόνο ἡ ἀτομικὴ αὐθυπέμβαση καὶ ἀγαπητικὴ αὐτοπροσφορά, τότε ἡ λογικὴ τῶν ἀναγκαιοτήτων ποὺ διέπουν τὴ φύση τῆς συλλογικότητος (ἡ νομικὴ λογικὴ τῆς ἁμαρτίας) ἀνατρέπεται: Ἁμαρτία (ἀποτυχία-ἀστοχία ὡς πρὸς τὸν στόχο πληρότητας τῆς ζωῆς) μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἐμμονὴ σὲ ἀτομικὲς ἀρετές, σὲ ἐπιδόσεις ἀγαθοεργίας. Καὶ χάρισμα ἐλευθερίας ἀπὸ τὴν παγίδευση στὸν ἀτομοκεντρισμὸ τῆς φύσης (ἐλευθερίας ἀπὸ τὸν θάνατο) νὰ εἶναι ἡ μέσα ἀπὸ πτώσεις καὶ ἀποτυχίες βίωση τῆς ἀνεπάρκειας τοῦ ἀτόμου, ἡ μετάθεση τῆς ἐμπιστοσύνης στὴν ἀγάπη, στὴν αὐτοπροσφορά.

Ὅταν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία μιλάει γιὰ προτεραιότητα τῆς μετάνοιας, δὲν ἀναφέρεται στὸν πληγωμένο ἴσως ναρκισσισμὸ τῆς μεταμέλειας γιὰ σφάλματα. Ἀναφέρεται στὴν ἐπίγνωση τῆς ἀτομικῆς ἀνεπάρκειας, ποὺ τροφοδοτεῖ δυναμικὰ τὴν αὐτοπαράδοση στὴν ἀγαπητικὴ σχέση.

Μὲ αὐτὸ τὸ νόημα τὸ ἐκκλησιαστικὸ εὐ-αγγέλιο «καταξιώνει» τὴν ἁμαρτία: βεβαιώνει ὅτι στὴν ἐπιδίωξη τῆς ὄντως ζωῆς μᾶς «προάγουν» (δείχνουν τὸν δρόμο) οἱ τελῶνες, οἱ πόρνες, οἱ ἄσωτοι, οἱ ληστὲς — ὄχι «οἱ πεπειθότες ἐφ' ἑαυτοῖς ὅτι εἰσὶ δίκαιοι». ²⁴ Βεβαιώνει ὅτι πρωτοπόροι στὴν ἐλευθερία ἀπὸ τὴ φύση εἶναι ὅσοι ἔχουν πραγματικὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ κάθε ἐμπιστοσύνη στὴ φύση: στὶς ἱκανότητες, στὶς ἐπιτυχίες αὐτοκυριαρχίας, στὶς ψυχολογικὲς ικανοποιήσεις τοῦ ἐγώ. Ὅσοι βλέπουν ὅτι ὁ ἑαυτὸς τους εἶναι τόσο ἁμαρτωλός, ποὺ δὲν τοὺς ἀφήνει τὸ παραμικρὸ περιθώριο νὰ τὸν ἐμπιστευθοῦν. Τὸ μόνο ποὺ τοὺς ἀπομένει εἶναι νὰ παραδοθοῦν στὴ σχέση, νὰ ἐγκαταλειφθοῦν στὴν ἀγάπη.

Ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός ἀποκλείει τὸν ἄνθρωπο μόνο ἡ

αίρεση: Μόνο ὅποιος ἐπιλέγει νὰ ἐπιμένει σὲ μιὰ αἰρετικὴ ἀντίληψη καὶ ἀναζήτηση τῆς ζωῆς θέτει τὸν ἑαυτό του ἔκτος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος.

Αἴρεση γιὰ τὴν Ἐκκλησία δὲν εἶναι οἱ «λαθεμένες» (σὲ σύγκριση μὲ κάποιες «ἐπίσημες») ἀπόψεις, πεποιθήσεις, διατυπώσεις, δὲν εἶναι ἡ παραβίαση κάποιου ἀντικειμενικοῦ κώδικα προϋποθέσεων «ὀρθοδοξίας». Αἴρεση εἶναι νὰ βεβαιώνεις σὰν ὁδὸ ζωῆς τὸν τρόπο τῆς θνητότητας, τὸν ἐγκλωβισμό στὴν ἀναγκαιότητα τοῦ θανάτου.

Νὰ ἀντικειμενοποιεῖς λ.χ. τὴν ἀγάπη σὲ ἀγαθοεργίες ποὺ τρέφουν τὸν ναρκισσισμό σου, ἐνῶ στὸ κέντρο τῆς ζωῆς σου, εἶδωλο, βρίσκεται μόνο τὸ ἐγώ σου, τὸ κύρος, ἡ φήμη σου. Ὁ φόβος γιὰ τὴ διακινδύνευση τῆς σχέσης, φόβος γιὰ τὸ ἀνοιγμα στὴν ἀγάπη, νὰ ὑποδύεται ἔξοχες «κλήσεις» καὶ ὑψιστες ἐφέσεις γιὰ «πνευματικὴ» ἡγεμονία πάνω στοὺς «ἄλλους» ποὺ ἀδυνατεῖς νὰ ἀγαπήσεις. Νὰ περιφέρεις ὡς ἀμαρτωλότητα τὴ σχολαστικὴ αὐτομεμφία γιὰ λεπτομερειακὰ σφάλματα συμπεριφορᾶς, ποὺ σοῦ ἀποκρύβουν τὴν πραγματικὴ εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ σου: τὴν ἀποτυχία σου ὡς ἀφορμὴ μετάνοιας, πραγματικῆς αὐτοπαραίτησης.

Αἰρετικὸς γίνεται ὄχι ὅποιος ἀμαρτάνει στὸ γράμμα κάποιας δογματικῆς σημειογραφίας, ἀλλὰ ὅποιος ἀποκόβεται ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὴν πραγματικότητα, φτιάχνει ἓνα δικό του κόσμο φαντασιώδη, δική του γλώσσα, δικά του αὐτονόητα, ἀκοινώνητες βεβαιότητες. Στὸ μικρὸ κλειστὸ σύμπαν τῆς αἴρεσης οἱ ἀντιφάσεις δὲν γίνονται ἀντιληπτές, τὰ ψευδῆ λόγια εἶναι ἡ πραγματικότητα, ἀνύπαρκτη ἢ ἔμπρακτη (ἀλλὰ ἀνεπιθύμητη) ἀσυνέπεια.

Αἴρεση ἀκόμα εἶναι: νὰ διαστρέφεις τὴ διαχείριση τῶν σημαινόντων σὲ ἐξουσιαστικὴ ψευδαίσθηση ἰσχύος — ἀντὶ νὰ διακονεῖς τὸν φωτισμὸ τῶν σημαινομένων. Νὰ ἀλλοτριώνεις σὲ ἡδονὴ ἐξουσιασμοῦ συνειδήσεων τὴ διακονία τῆς πατρότητας, ποὺ λειτουργεῖ τὸν «ἐγκεντρισμὸ» τῶν ἀνθρώπων στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Νὰ ἀντικειμενοποιοῦνται οἱ διατυπώσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας σὲ εἰδωλοποιημένες «ἀλήθειες», νὰ λατρεύεται τὸ γράμμα τῶν διατυπώσεων, ἡ «ὀρθὴ» ἀτομικὴ

κατανόησή του, δίχως τὴν παραμικρὴ ὑποψία ἢ ἔγνοια γιὰ τοὺς ὄρους μετοχῆς στὸ κοινὸ ἄθλημα ποὺ οἱ διατυπώσεις προϋποθέτουν.

Αἵρεση εἶναι: ἡ ἀλλοτρίωση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος σὲ σκληρυμένα μορφώματα θεσμικῆς καταξίωσης τοῦ φόβου τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἐξουσιαστικῆς ἡδονῆς.

Ἡ διαστροφή τῆς διακονίας σὲ ἐξουσία.

Τῆς Ἐκκλησίας σὲ θρησκεία.

Γ

Ἡ θρησκευτικοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος: Τὰ συμπτώματα

1. Ἡ πίστη ὡς ἰδεολογία

Τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονὸς αὐτοκαθορίζεται στοὺς ἀντίποδες τῆς ὀρμέφυτης θρησκευτικότητας, συνιστᾷ ἀντιστροφή τῶν ὄρων τῆς φυσικῆς θρησκείας. Ὅμως μπορεῖ καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονὸς νὰ θρησκευτικοποιηθεῖ: νὰ ἀλλοτριωθεῖ σὲ καθοριζόμενη ἀπὸ ἀνάγκες τῆς φύσης θρησκευτικότητα. Ἴσως καὶ χωρὶς νὰ ἐξαλειφθοῦν κάποια ἐξωτερικὰ ὄρατὰ γνωρίσματα χριστιανικῆς ἰδιαιτερότητας (στὴ διδαχὴ, στὴ λατρεία, στὴ μορφολογία τῶν θεσμῶν).

Αὐτὴ ἡ ἀλλοτρίωση συμβαίνει μᾶλλον «ἀνεπαισθήτως»: ὅταν ἀθέλητα καὶ ἀσυνείδητα πρυτανεύσουν οἱ ἀπαιτήσεις τῆς ὀρμέφυτης θρησκευτικῆς ἀνάγκης — πλεονάσουν στὸν προσωπικὸ βίον ἐνὸς ἢ περισσότερων μελῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Μπορεῖ τὸ σύμπτωμα νὰ περιορίζεται σὲ ἀνεπίγνωστες ἀτομικὲς ἀποκλίσεις ἢ σὲ δύσκολα ἐντοπιζόμενη ὁμάδα: νὰ συνιστᾷ μιὰν ἀδιόρατη αἴρεση. Μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει κυρίαρχη τάση σὲ μιὰ τοπικὴ ἐκκλησία ἢ σὲ περισσότερες, κατεστημένη νοο-τροπία γιὰ μιὰ ὀρισμένη περίοδο ἢ καὶ πέρα ἀπὸ χρονικοὺς περιορισμοὺς. Πάντοτε ὅμως χωρὶς συνείδηση ὅτι πρόκειται γιὰ ἀλλοτρίωση καὶ ἀναίρεση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος.

Τυπικὸ γνώρισμα τῆς θρησκευτικοποίησης: ἡ ἰδεολογικὴ ἐκδοχὴ τῆς πίστεως.

Ὀνομάζουμε ἰδεολογία ἓνα σύνολο ἀπὸ θεωρητικὲς προτάσεις (ιδέες, ἀρχές, στόχους, ἰδανικά, ἐρμηνευτικὰ σχήματα, δεοντολογικὲς κατευθύνσεις) ποὺ φιλοδοξοῦν νὰ καθοδηγήσουν τὴν πράξη τῶν ἀνθρώπων, τὴν πρακτικὴ τοῦ βίου τους. Ἡ ἀξία τῶν προτάσεων μιᾶς ἰδεολογίας κρίνεται ἀπὸ τὴ χρηστικὴ τους ἀποτελεσματικότητα, τὴν ὠφελιμότητά τους γιὰ τὰ ἄτομα καὶ τὰ ὀργανωμένα σύνολα.

Ἡ ἰδεολογικὴ ἐκδοχὴ τῆς πίστεως ἐκλαμβάνει τὴ μαρτυρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας σὰν θεωρητικὴς ἀκριβῶς προτάσεις μὲ συνεπαγωγὴς ἀμεσης χρησιμότητας γιὰ τὴν πρακτικὴ τοῦ ἀνθρώπινου βίου. Πίστη δὲν σημαίνει πιά τὴν ἐμπιστοσύνη ποὺ χαρίζεται στὸν ἄνθρωπο ὅταν εἰλικρινὰ ἀγαπάει, δὲν προϋποθέτει ἢ πίστη τὸ ἄθλημα σχέσεων κοινωνίας γιὰ νὰ ἐλευθερωθεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ δουλεία στὸ ἐγώ. Ἡ γνώση ποὺ κερδίζεται ὡς ἐμπειρία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀθλήματος, οἱ γλωσσικὲς διατυπώσεις αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας, ἀντικειμενοποιοῦνται, ἐκλαμβάνονται σὰν ἰδέες, ἀρχές, στόχοι, ἰδανικά, ἐρμηνευτικὰ σχήματα, δεοντολογικὲς κατευθύνσεις. Δηλαδή σὰν «ὕλικὸ» ποὺ ἡ νόηση τοῦ ἀτόμου μπορεῖ νὰ τὸ κατέχει ὡς ἰδιόκτητες «πεποιθήσεις».

Ἔτσι μεταποιεῖται ἡ πίστη σὲ ἰδεολόγημα ποὺ περιλαμβάνει, πρωταρχικά, «πληροφορίες» γιὰ τὴ μεταφυσικὴ πραγματικότητα. Οἱ «πληροφορίες» δὲν ἐλέγχονται ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, ὥστόσο ἡ ἀτομικὴ νόηση τίς προσλαμβάνει σὰν βεβαιότητες γιατί, ἂν καὶ δὲν ἐλέγχονται ἀπὸ τὴν κοινὴ ἐμπειρία οὔτε ἀποδεικνύονται μὲ τοὺς κανόνες τῆς ὀρθῆς συλλογιστικῆς, δὲν ἀντιφάσκουν στὴν ὀρθὴ συλλογιστικὴ. Κυρίως προσπορίζουν βεβαιότητες αὐτοὶ οἱ νοητικοὶ συμπερασμοί, ἐπειδὴ συνεπάγονται κανονιστικὲς ἀπαιτήσεις συμπεριφορᾶς ἀποδεδειγμένα χρήσιμες γιὰ τὴν ἁρμονία καὶ κοσμιότητα τῆς συλλογικῆς συμβίωσης.

Εἶναι ἀνάγκη ἐνστικτώδης νὰ θωρακίζεται τὸ ἄτομο μὲ βεβαιότητες μεταφυσικῆς «γνώσης», μὲ τὴ σιγουριὰ πεποιθήσεων «ἀντικειμενικὰ» κατοχυρωμένων. Δὲν ἀντέχει τὸ ἄτομο τὴ διακινδύνευση ἐνδεχομένων (ποτὲ προ-εξασφαλισμένων) ἐμπειρικῶν ψηλαφήσεων, τὴ σχετικότητα τῶν διατυπώσεων, τὸ ἄθλημα τῆς ἐμπιστοσύνης.

Ἰδεολογικὴ ἐκδοχὴ σημαίνει: γνώση νὰ λογαριάζεται ἡ κατανόηση, ἀλήθεια ἢ ὀρθότητα τῆς διατύπωσης. Ποιὸς ἐγγυᾶται τὴ λειτουργία τῆς κατανόησης; Μᾶλλον ἡ ἀσκημένη ἀτομικὴ (φυσικὴ) ἰκανότητα τοῦ νοεῖν, ἴσως καὶ ἡ δοκιμασμένα ἀποτελεσματικὴ ἐπικουρία μιᾶς μεθόδου (τοῦ ὀρθῶς διανοεῖσθαι). Καὶ ποιὸς ἐγγυᾶται τὴν ὀρθότητα τῆς διατύπωσης; Ἐδῶ δὲν

ἐπαρκεῖ οὔτε ἡ νόηση οὔτε ἡ μέθοδος, ἡ ἐνστικτώδης ἀπαίτηση γιὰ σιγουριὰ ὑποχρεώνεται νὰ προσφύγει σὲ ἀξιωματικὲς ἀποφάνσεις αὐθαίρετες. Αὐθαίρετες θὰ πεῖ: ἐμπειρικὰ καὶ ὀρθολογικὰ ἀναπόδεικτες, ἀλλὰ ψυχολογικὰ ἱκανὲς νὰ ἀνταποκριθοῦν στὴ φυσικὴ ἀνάγκη.

Ἔτσι ἐπινοεῖται μιὰ «ἀντικειμενικὰ» ἀλάθητη πηγὴ τῆς ἀλήθειας, δηλαδὴ τῆς ἐγκυρότητας τῶν διατυπώσεων: Ἡ ἐγκυρότητα ἀντικειμενοποιεῖται στὴν «πηγὴ», δηλαδὴ σὲ συγκεκριμένο εἶδωλο, σὲ ἱερὸ ταμπού, ὅπως σὲ ὅλες τὶς πρωτόγονες θρησκείες. «Πηγὴ» τῆς ἀλήθειας ἀναδειχνεται ἓνα γραπτὸ κείμενο, ἡ Ἁγία Γραφή: Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη. Ἡ ἐγκυρότητά της θεωρεῖται ἀναμφισβήτητη (πρόκειται γιὰ «ἀλάθητο» κείμενο), ἐπειδὴ συντάχθηκε μὲ ὄρους θεοπνευστίας.

Θεοπνευστία θὰ πεῖ: ὁ Θεὸς εἶναι ὁ πραγματικὸς συγγραφέας, αὐτὸς ἐνέπνευσε τὰ κείμενα στοὺς συγγραφεῖς τους. Ἡ τὰ ὑπαγόρευσε κατὰ λέξη, ὡς καὶ τὰ σημεῖα στίξεως (ἢ ἄκρως εἰδωλοποιητικὴ ἐκδοχὴ) ἢ ἄσκησε ἐπιστασία ποὺ ἀπέκλεισε τὴν πλάνη ἀπὸ τὴ συγγραφὴ τῶν κειμένων. Μιὰ τέτοια θεόθεν ἐγκυρότητα θωρακίζει πληρέστατα τὸ ἄτομο, ἐξουδετερώνει ἀνασφάλειες, ἀποκλείει ἀμφιβολίες.

Ὅμως, ἀκόμα καὶ τὰ «θεοπνευστα» κείμενα χρειάζονται ἐρμηνεία, ἀνάλυση, ἀνάπτυξη, σχολιασμό. Ποιὸς θὰ ἐγγυηθεῖ τὴν ὀρθότητα καὶ τῶν ἐρμηνευτικῶν προσεγγίσεων τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὥστε νὰ ἀποτρέπονται δευτερογενεῖς ἀμφιβολίες καὶ ἀνασφάλειες στὴν κατανόηση τῶν ἱερῶν κειμένων;

Στὴν ἀποτροπὴ αὐτὴ ἀποβλέπει ἡ εἰδωλοποίηση μιᾶς δεύτερης πηγῆς «ἀλάθητων» ἐγγυήσεων: τῆς Ἱερῆς Παράδοσης. Ἡ λέξη παράδοση χρησιμοποιήθηκε στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας γιὰ νὰ σημανθεῖ ἡ μεταβίβαση τῆς ἐμπειρίας τοῦ εὐχαριστιακοῦ σώματος ἀπὸ πρόσωπο σὲ πρόσωπο καὶ ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ: Πάντοτε μὲ γρηγοροῦσα ἐπίγνωση τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στὴ γνώση (ποὺ προσπορίζει ἢ μετοχὴ στὴν ἐμπειρία) καὶ σὲ μόνη τὴν κατανόηση τῶν διατυπώσεων τῆς ἐμπειρίας.

Στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση ἡ μετάγγιση τῆς εὐχαριστιακῆς ἐμπειρίας κατορθώνεται μὲ τοὺς ὄρους τοῦ ἀθλήματος τῆς σχέσης:

τοὺς ὅρους τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ τῆς ἀγάπης — ὄχι μὲ τὸν τρόπο μεταβίβασης «ἀντικειμενικῶν» πληροφοριῶν ἀπὸ ἄτομο σὲ ἄτομο. Ἔτσι ἡ λέξη παράδοση σημαίνει στὴν ἐκκλησιαστικὴ τῆς χρήσης τὴν ὅποια πείρα μᾶς παραδίνεται, ποὺ εἶναι καὶ ἡ πείρα στὴν ὅποια παραδινόμαστε. Κάτι ἀνάλογο συμβαίνει σὲ κάθε σχέση ὅπου ἡ ἐμπειρικὴ γνώση προσφέρεται μὲ ἀγάπη καὶ γίνεται δεκτὴ μὲ ἐμπιστοσύνη: στὴν ἀνιδιοτελεῖ σχέση δάσκαλου καὶ μαθητῆ, μάστορα καὶ παραγιοῦ.

Παραδίδεται μέσα στὴν Ἐκκλησία, ὡς κατόρθωμα ἀγάπης καὶ ἐμπιστοσύνης, ἡ ἐμπειρία τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὅποιο προσεγγίζουμε τὴ μαρτυρία τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν Πατέρων (τῶν πρώτων χειραγωγῶν στὴν ψηλάφηση τῆς ζωτικῆς ἐλπίδας). Τοῦ τρόπου ποὺ «διαβάζουμε» καὶ ἀναπαράγουμε κάθε συμβολικὴ ὑποτύπωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας: Τοῦ τρόπου ποὺ ζωγραφίζουμε, ποὺ χτίζουμε ναοὺς, ποὺ τραγουδάμε, ποὺ ὀργανώνουμε τὸν λατρευτικὸ χῶρο, ποὺ τελοῦμε τὴν Εὐχαριστία, ποὺ καθιστοῦμε ἐπισκόπους καὶ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους, ποὺ συγκροτοῦμε συνόδους, ποὺ προσευχόμαστε ἐκκλησιαστικά (καὶ ὄχι ἀτομικά), ποὺ νηστεύουμε ἐκκλησιαστικά (καὶ ὄχι ἀτομικά). Παράδοση εἶναι αὐτὴ ἡ ἐμπειρία τοῦ τρόπου ποὺ διαφοροποιεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός ἀπὸ κάθε θρησκεία, τρόπου ποὺ τὸν μαθαίνουμε ἐμπειρικά, ὄχι νοητικὰ σὰν πληροφορία.

Αὐτὸς ὁ ἔμπρακτος τρόπος δὲν εἶναι ἄσχετος μὲ τὴ «θεωρία»: τὶς λεπτὲς νοηματικὲς διατυπώσεις ποὺ παραπέμπουν στὴ μεταφυσικὴ πραγματικότητα. Ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο»,²⁵ ἡ μεταφυσικὴ σαρκώνεται στὴν Ἱστορία καὶ οἱ νοηματικὲς διατυπώσεις ὀρίζουν τὴν ἐμπειρία ἱστορικῶν ψηλαφήσεων τῆς μεταφυσικῆς (εἶναι τὰ ὅρια, οἱ ὀριοθετήσεις αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας). Ἡ φιλοσοφικὴ γλῶσσα ποὺ χρησιμοποίησε ἡ Ἐκκλησία γιὰ νὰ δηλώσει τὴν ἐμπειρία τῆς, δὲν πλεονεκτεῖ ὅπωςδὴποτε σὲ ἐνάργεια ὡς πρὸς τὴ γλῶσσα τῆς τέχνης ἢ τῆς ἀσκήσεως ἢ τῶν θεσμῶν ποὺ δηλώνουν τὴν ἴδια ἐμπειρία, τὸ ἴδιο εὐ-αγγέλιο ἐλπίδας. Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὅλες αὐτὲς οἱ ὑποτυπώσεις, οἱ γλῶσσες, οἱ τρόποι τῆς πρακτικῆς, ὅταν λειτουργοῦν καὶ μεταβιβάζονται μὲ τοὺς ὅρους τοῦ ἀθλήματος τῆς

σχέσης: τοὺς ὅρους τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ τῆς ἀγάπης.

Στὴ θρησκευοποιημένη χριστιανοσύνη ἡ «παράδοση» εἶναι κάτι ἄλλο, κάτι ριζικὰ διαφορετικὸ ἀπὸ τὴ μετάγγιση τῆς εὐχαριστιακῆς ἐμπειρίας. Εἶναι μιὰ ἐπιπλέον ἐγγύηση θωράκισης τοῦ ἀτόμου μὲ βεβαιότητες γιὰ τὴ μεταφυσική, ἀλάθητες βεβαιότητες κατοχυρωμένες μὲ κύρος ὑπερφυσικό. Ἀντικειμενοποιεῖται ἡ παράδοση σὰν δεύτερη (μαζὶ μὲ τὴν Ἁγία Γραφή) πηγὴ «ἀλαθῆτου», μὲ ἐντοπισμένες καὶ πάλι τὶς προδιαγραφὰς ἐγκυρότητας.

Οἱ ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ ἡ ὁμόφωνη γνώμη τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας συγκροτοῦν τὴν «παράδοση». Πρόκειται πάντοτε, στὴ θρησκευοποιημένη ὀπτική, γιὰ γραπτὲς διατυπώσεις ποὺ συμπληρώνουν καὶ διασαφηνίζουν ὅσες μεταφυσικὲς πληροφορίες προσφέρονται στὴν Ἁγία Γραφή μὲ τρόπο ἐλλειπτικὸ ἢ ἔμμεσο. Ἡ «παράδοση» κατοχυρώνει τὴν ἔγκυρη ἐρμηνεία τῶν «δογμάτων» — ἀφορᾶ καὶ στὶς θεωρητικὲς «ἀρχές», ὅπως καὶ σὲ ἄλλες ἐκφάνσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς μαρτυρίας. Ὅ,τι μπορεῖ νὰ ἀντικειμενοποιηθεῖ σὲ ὀριστικὲς διατυπώσεις, μόνον αὐτὸ περιέχεται στὴν «παράδοση». Μόνον ὅ,τι μπορεῖ νὰ κατέχεται ὡς ἰδιόκτητη βεβαιότητα ἀπὸ τὸ ἄτομο.

Ὅμως δύσκολα ἀντικειμενοποιεῖται τὸ κριτήριον, λ.χ., τῆς οἰκουμενικότητος τῶν συνόδων, δύσκολα καὶ τὸ κριτήριον τῆς ὁμοφωνίας τῶν Πατέρων. Ὑπῆρξαν σύνοδοι ποὺ συγκλήθησαν γιὰ νὰ εἶναι οἰκουμενικὲς καὶ αὐτοανακηρύχθησαν οἰκουμενικὲς, ὥστόσο στὴν Ἱστορία καταγράφησαν ὡς «ληστρικὲς». Πολλὰ ἐρωτήματα προκύπτουν καὶ γιὰ τὴν ὁμοφωνία τῶν Πατέρων: Εἶναι συνάρτηση τῆς ἀριθμητικῆς ὀλότητος ἢ ἐγκυρότητα τῆς ὁμοφωνίας, συνάρτηση ποσοτικῶν μεγεθῶν; Ἄν ὄχι, τότε ποιὰ κριτήρια (ποιότητας ἢ ἠθικῆς) θὰ ἐγγυηθοῦν τὴ γνήσια «πατρότητα» καὶ θὰ ἐντοπίσουν τὸ κριτήριον τῆς ὁμοφωνίας μόνον στοὺς «γνήσιους» ἐκκλησιαστικοὺς Πατέρες; Καὶ εἶναι δυνατὸν οἱ ἴδιοι Πατέρες νὰ ἐκφράζονται ἀλάθητα ὅταν συμφωνοῦν, καὶ νὰ σφάλλουν ὅταν σὲ κάτι ἢ γνώμη τους διαφοροποιεῖται;

Στὴ θρησκευοποιημένη χριστιανοσύνη τέτοια ἐρωτήματα ἢ παρακάμπτονται ἢ ἀναζητοῦνται ἀπαντήσεις σὲ νομικὰ σχήματα.

Λέγεται και γράφεται, λ.χ., ότι στις συνόδους οί επίσκοποι δέν εκφράζονται ώς έντολοδόχοι τών πιστών, αλλά αποφαίνονται αλάθητα ipso jure: με χάρισμα πού τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἐξασφαλίζει στο ἀξιώμά τους (ὄχι στὰ πρόσωπά τους)! Ὅμως παρ' ὄλο πού οί αποφάσεις τους εἶναι jure divino αλάθητες (ὄχι «ἐκ συναινέσεως» τών πιστών), ἐξωτερικὸ γνώρισμα και κριτήριό τῆς οἰκουμενικότητος θεωρεῖται ἡ ἀναγνώριση τών συνοδικῶν αποφάσεων ἀπὸ ὀλόκληρη τὴν Ἐκκλησία. Καὶ παραμένει «αὐτονόητα» ἐκκρεμῆς ἡ ἀντίφαση: νὰ αποφασίζουν αλάθητα οί επίσκοποι ἐρήμην τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας με βάση τὸ χάρισμα τοῦ ἀξιώματός τους, ἀλλὰ προϋπόθεση ἐγκυρότητας τοῦ ἀλαθήτου νὰ εἶναι ἡ συναίνεση τοῦ πληρώματος!

Ἡ εἰδωλοποιητικὴ ἀπαίτηση «ἀντικειμενικότητος» (ιδιόκτητων ἀτομικῶν βεβαιότητων) ὑποκαθιστᾷ τὴ ζωντανὴ ἐμπειρικὴ παράδοση με κυκεῶνα ἐγκεφαλικῶν νομικῶν σχημάτων: Γιὰ νὰ ἐντοπίσουμε τὸ consensus Patrum (τὴ συμφωνία Πατέρων), πρέπει νὰ ὀρίσουμε, με ἀντικειμενικὰ κριτήρια, ποιοὶ ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους και διδασκάλους μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν «Πατέρες» τῆς Ἐκκλησίας και ποιοὶ νὰ ἀποκλειστοῦν ἀπὸ μιὰ τέτοια ἀναγνώριση. Τὸ εὔχρηστο νομικὸ σχῆμα εἶναι νὰ χαρακτηρίσουμε Πατέρες ἐκείνους τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς, πού κείμενά τους και διατυπώσεις τους χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὶς Οἰκουμενικὲς Συνόδους γιὰ τὴ σύνταξη τών συνοδικῶν ἀποφάνσεων. Ἡ ἐκείνους πού πρόσφεραν «πλουσίαν ὕλην πρὸς οἰκοδόμησιν πλήρους δογματικοῦ συστήματος», ἔστω κι ἂν ἡ προσφορά τους δέν ἀξιοποιήθηκε συνοδικά.

Ἐνα τέτοιο σχῆμα ἀδυνατεῖ νὰ συμπεριλάβει στοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐπισκόπους πού δέν κατέλιπαν συγγραφές, ἔστω κι ἂν τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα διαχρονικὰ ἀναγνωρίζει στὰ πρόσωπά τους τὴν ψηλαφητὴ πραγματάωση τῆς ἐσχατολογικῆς του ἐλπίδας — ὅπως εἶναι ὁ Τριθυμοῦντος Σπυρίδων, π.χ., ἢ ὁ Μύρων τῆς Λυκίας Νικόλαος. Τὸ πρόβλημα «λύνεται» με τὴν προσθήκη ἐπιπλέον κριτηρίου γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῆς «ἀντικειμενικῆς» πατρότητος : τοῦ κριτηρίου τῆς «ἀγιότητος». Ὅποτε ἀρχίζει καινούργιος κύκλος προσπαθειῶν, γιὰ νὰ προσδιοριστοῦν τώρα με

«ἀντικειμενικότητα» τὰ στοιχεῖα ἢ τεκμήρια τῆς ἀγιότητος.

Ὁ κύκλος τῶν νομικῶν ἀπαιτήσεων ἀποδείχεται φαῦλος: οἱ ἀνάγκες κατασφάλισης βεβαιότητων αὐξάνουν συνεχῶς, οἱ σχηματικὲς ἐπινοήσεις γιὰ τὸν ἀποκλεισμὸ ρωγμῶν ἀμφιβολίας περιπλέκονται. Πολυδαίδαλοι «νόμοι ἱερῆς πειθαρχίας» (Sacrae Disciplinae Leges), ὅπως τοὺς ἀπαιτεῖ ἡ φύση γιὰ τὴν αὐτοπροστασία της, ὑποκαθιστοῦν τὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς: τὸ ἄθλημα τῶν σχέσεων κοινωνίας, τὴν περιπέτεια τῆς ἐλευθερίας.

Ὅταν τὸ ἰδεολόγημα ὑποκαταστήσει τὴν ἐμπειρικὴ πιστοποίηση καὶ τὴν ἀσκητικὴ ἀναζήτηση, τότε ἡ ἀλλοτριωτικὴ ὑποκατάσταση ἀποτυπώνεται ἀμέσως στὴ γλῶσσα: Κατακλύζεται ἡ γλῶσσα ἀπὸ νοηματικὰ αὐτονόητα καὶ συμβατικὰ στερεότυπα, ξεκρέμαστες ἔννοιες — σημαίνοντα ποὺ δὲν παραπέμπουν σὲ ἐμπειρία σημανομένων, λειτουργοῦν αὐτοδύναμα ἐπιβάλλοντας σὰν «γνώση» τὴν ἀπλὴ κατανόηση. Ἡ θρησκευτικὴ ἰδεολογία ἐκφράζεται μὲ γλῶσσα «νοητῶν εἰδώλων»,²⁶ ἐννοιῶν αὐτονομημένων ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴ πιστοποίηση (καὶ ἡ αὐτονόμηση ἀποκλείει ἔστω καὶ τὴν ὑποψία τοῦ ἐνδεχομένου ἐμπειρικῆς πιστοποίησης).

Σκόρπια φραστικὰ δείγματα: Ἀποφαίνεται ἀφοριστικὰ ἡ θρησκευτικὴ γλῶσσα ὅτι «ὁ Χριστὸς ἐκόμισε τὴν πλήρη καὶ τέλεια ἀποκάλυψη»: Ἡ ἀπόφανση δὲν ἀφήνει περιθώρια ἔγνοιας γιὰ τὸ ἐνδεχόμενο νὰ κατανοεῖται ἡ «ἀποκάλυψη» σὰν ἐξασφαλιστικὴ τοῦ ἐγὼ «ὑπερφυσικὴ» πληροφορία. Ἀντίθετα, εἶναι φανερὸ ὅτι σκοπεύει στὴ θωράκιση τοῦ ἀτόμου μὲ ψυχολογικὴ σιγουριά, θέλει νὰ πείσει δογματικὰ τὸ ἄτομο ὅτι ἀκολουθώντας τὸν Χριστὸ κάνει τὴν καλύτερη ἐπιλογή, τὴν ἐπιτυχέστερη «ἀγορά». Ἐξαλείφει κάθε ἴχνος ἐκφραστικῆς ποὺ θὰ συνιστοῦσε κλήση σὲ ἐμπειρικὴ πιστοποίηση τῶν σημανομένων.

«Ὁ πνευματικὸς κόσμος ἀποκαλύπτεται μόνο στοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς»: Καμιὰ πρόνοια στὴ διατύπωση γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ τυχὸν πλατωνικὴ κατανόηση (στοὺς ἀντίποδες τῆς ἐκκλησιαστικῆς) τόσο τοῦ προσδιορισμοῦ «πνευματικὸς» ὅσο καὶ τῆς λέξης «ψυχὴ». Στὴ θρησκευτικὴ γλῶσσα οἱ ἀναφορὲς σὲ «πνευματικότητα», «πνευματικὴ ζωὴ», «πνευματικὰ

ἐπιτεύγματα», «πνευματικὸ κόσμος», «πνευματικὸ ἄνθρωπο» καὶ πλῆθος ἄλλες παρόμοιες, εἶναι ἀπὸ αὐτὲς ποὺ εὐκολότατα αὐτονομοῦνται ἀπὸ κάθε ὄντολογικὸ ρεαλισμὸ, διολισθαίνουν στὴ νοηματικὴ αὐταλήθεια, σὲ «πραγματικότητα» καθεαυτὴν νοητικὰ μόνον συλλαμβανόμενη. Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς συμβαίνει εὐκολότατα καὶ μὲ τὴ λέξη «ψυχή».

«Ἄν δὲν κατανοεῖς, πίστεψε, ἢ γνώση εἶναι ἀμοιβὴ τῆς πίστεως — μὴ ζητᾶς νὰ καταλάβεις γιὰ νὰ πιστέψεις, πίστεψε γιὰ νὰ καταλάβεις»: Ἀφοριστικὴ καὶ πάλι ἀπόφανση μὲ πλήρη ἀμεριμνησία γιὰ τὸν κίνδυνον νὰ ἐκλαμβάνεται ἢ πίστη μόνον σὰν ψυχολογικὴ αὐθυποβολή, μὲ συνεπῆ εὐνουχισμὸ τῆς κριτικῆς σκέψης, ὅπως πάντοτε ἡ ὀρμέμφυτη ἀπαίτηση ἐπιβάλλει. Τόσο ἡ γνώση ὅσο καὶ ἡ πίστη λειτουργοῦν στὴ θρησκευτικὴ γλώσσα σὰν ἐπιτεύγματα ἀκοινώνητης ἀτομικῆς αὐτάρκειας, περίπου σὰν διαβαθμίσεις πληρότητας τῆς κατανόησης.

«Ἡ Χάρις τοῦ Θεοῦ εἶναι ὑπερφυσικὴ δωρεὰ ποὺ παρέχεται στὸν ἄνθρωπο, σὰν ἐσωτερικὸς φωτισμὸς, προκειμένου νὰ κατανοεῖ τὰ ὅσα διαβάζει στὸν νόμον καὶ στὴ διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας»: Ὑπερφυσικὸ χάρισμα ποὺ προσθέτει *ικανότητα κατανόησης* στὸ ἄτομον, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κάτι ἄλλο ἢ κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ ὅσα τὰ γλωσσικὰ σημαίνοντα (καὶ τὸ ἀντίκρισμα τούτων στὴν κοινὴ ἀντίληψη) δηλώνουν: Κάποιο εἶδος μαγικῆς ἐνέργειας ποὺ ἐπενεργεῖ μηχανικὰ μὲ μετρητὴ ἀποτελεσματικότητα — προστίθεται στὸ ἄτομον, δὲν βλασταίνει σὰν δῶρον ἀπὸ τὴ σχέση, τὴν ἀγαπητικὴ ἀνταπόκριση στὴ θεία ἀγάπη. Καὶ ἐπενεργεῖ ἡ χάρις σὰν ἐσωτερικὸς φωτισμὸς, ὅπου μὲ τὸν προσδιορισμὸ «ἐσωτερικὸς» καὶ τὴ λέξη «φωτισμὸς» εἰσάγεται μιὰ ἐξαιρετικὰ εὐόλισθη στὸν ψυχολογισμὸ ἀπροσδιοριστία ὑποκειμενικότητας. Στὴ θρησκευτικὴ γλώσσα οἱ ἀναφορὲς σὲ «ἐσωτερικότητα», «ἐσωτερικὴ ζωὴ», «ἐσωτερικὸ κόσμος», «ἔσω γνώση», «ἐσωτερικὴ θέαση» καὶ πλῆθος ἄλλες ἀνάλογες, εὐκολότατα αὐτονομοῦνται ἀπὸ κάθε ὄντολογικὸ ρεαλισμὸ, διολισθαίνουν σὲ «πραγματικότητα» ἐλεγχόμενη μόνον ἀπὸ τὰ ὑποκειμενικὰ ψυχολογικὰ βιώματα.

«Ὁ ἐπὶ γῆς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ὁμοιωθεῖ κατὰ

τὸ δυνατὸ πρὸς τὸν τέλειο ἠθικὸν χαρακτήρα τοῦ Χριστοῦ, πρὸς τὴν ἀρετὴν τοῦ Χριστοῦ.» — «Μέγα καὶ ὕψιστο καὶ αἰώνιο συμφέρον ἔχουμε ὅλοι νὰ ἀποκτήσουμε τὴν ἀληθινὴν καὶ ζωντανὴν πίστη, μὲ τὴν ὁποία καὶ μόνο θὰ γίνουμε αἰώνια εὐτυχισμένοι καὶ μακάριοι.» — «Ὅταν ὁ Χριστιανὸς ἀγαπάει τὸν Θεὸ μὲ ὅλην τὴν καρδιά, τὸν ἑαυτὸ του ἀγαπάει, γιατί τὸν ἑαυτὸ του ὠφελεῖ, τὴ δική του προαγωγὴ καὶ τελειότητα ἀγαπάει, τὴ δική του αἰώνια εὐδαιμονία καὶ μακαριότητα.» — «Μεγάλῃ ὠφέλειᾳ ἐπέρχεται στοὺς ἀνθρώπους πού, συνηγμένοι στὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, ζητᾶνε ἀπὸ κοινοῦ τὸν καταρτισμὸ τῶν ψυχῶν τους καὶ τὴν πνευματικὴν τους τελειοποίησιν. Καὶ ὠφελοῦνται ὅπωςδῆποτε αὐτοί, ὅταν καὶ οἱ πράξεις τους εἶναι σύμφωνες μὲ τὶς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ.»

Οἱ φραστικοὶ αὐτοὶ κοινοὶ τόποι τῆς θρησκευτικῆς γλώσσας εἶναι τυπικὸν δεῖγμα ἀτομοκεντρικῆς καὶ ἐρμητικῆς ἐγκοσμιοκρατικῆς χρησιμοθηρίας, ἀπροκάλυπτο σύμπτωμα τῆς ὀρμέμφυτης ἀνάγκης γιὰ θωράκιση αὐτοπροστασίας τοῦ ἐγώ. Δὲν παραπέμπουν σὲ ἐμπειρικὴ καὶ κοινωνούμενη ψηλάφησιν νοήματος τῆς ὑπαρξῆς, τοῦ κόσμου, τῆς Ἰστορίας, σὲ ἐλπίδα φωτισμοῦ τοῦ αἰνίγματος τοῦ θανάτου. Εἶναι ἰδεολογικὴ γλώσσα ψυχολογικῆς αὐτοϊκανοποίησης, συγκροτημένη μὲ αὐτονόητους ἀπριορισμούς, ἀξιωματικὰς «βεβαιότητες».

2. Ἡ ἐμπειρία ὡς ψυχολόγημα

Ὀνομάζουμε ψυχολόγημα τὴν πλασματικὴν βεβαιότητα ποὺ προκύπτει (καὶ κηρύττεται ὡς «ἀλήθεια») ὅταν ἡ ὑποκειμενικὴ ἐπιθυμία ἀντικειμενοποιεῖ ἀσυνείδητα τὸν στόχο τῆς, τὸν μετασηματίζει σὲ ψευδαίσθησιν πραγματικοῦ βιώματος.

Πρόκειται γιὰ τυπικὸν μηχανισμὸν ἀμυνας τοῦ ψυχισμοῦ ποὺ ἐνεργοποιεῖ τὴ δημιουργικὴ ἰκανότητα τῆς φαντασίας γιὰ νὰ συγκαλύψει τὴν ὀδυνηρὴν πραγματικότητα τῆς στέρησης. Οἱ φαντασιώσεις ὑποκαθιστοῦν τοὺς πραγματικοὺς στόχους τῆς ἐπιθυμίας, γίνονται ὁ «τόπος» ἀσυνείδητων ἀμυντικῶν διεργασιῶν ἀποφόρτισης ἢ ἐξιδανίκευσης τῆς ἐπιθυμίας — παρέχουν τελικὰ τὴν ψευδαισθητικὴν (ἀλλὰ ἐπιθετικὴν) βεβαιότητα πραγματικῆς

βιωματικής εμπειρίας.

Όταν ἡ ἐπιθυμία εἶναι γέννημα ἀσυνείδητων (ὀρμέμφυτων) ἀναγκῶν, ἔχει συχνὰ ὡς ἀφετηρία μνημονικὰ ἴχνη προγενέστερης ψευδαισθητικῆς ἱκανοποίησης (πρωτογενοῦς ἢ διδαγμένης-μιμητικῆς). Δὲν παύει νὰ συνιστᾷ ἡ ἐπιθυμία (πάντοτε) ἀναζήτηση πραγματικῆς ἱκανοποίησης τῆς πρωτογενοῦς ἀνάγκης, ὅμως συγκροτεῖται (πολὺ συχνὰ) στὴ βάση ἐπανεπένδυσης σὲ μνημονικὰ ἴχνη ψευδαισθήσεων.

Τὰ μνημονικὰ ἴχνη παραπέμπουν σὲ συγκινήσεις, ἐξάρσεις, συναισθηματικὴ εὐεξία, ἐνθουσιασμό, κατάνυξη, δικαιοδική συντριβή, ἀνακούφιση, χαρά, εἰρηναία αὐτάρκεια κ.λπ. Καὶ ἡ παραπεμπτικὴ τους δυναμικὴ ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν ἀντικειμενοποίησή τους: τὰ μνημονικὰ ἴχνη ἐπενδύονται σὲ γλωσσικὰ σημαίνοντα-σήματα τῆς ψευδαισθητικῆς ἱκανοποίησης.

Ἔτσι ἡ ἀνάκληση τῶν γλωσσικῶν σημαινόντων ἐπανενεργοποιεῖ τὶς μνημονικὲς παραστάσεις σὰν πιστοποιήσεις πραγματικοῦ βιώματος μεταφέροντας τὴ βεβαιότητα τοῦ πραγματικοῦ στὸ ἐπίπεδο τῆς γλώσσας (ἀφοῦ ἀπὸ τὰ γλωσσικὰ σημαίνοντα ἀντλεῖται πιά ἡ ψευδαισθητικὴ ἱκανοποίηση τῆς ἐπιθυμίας). Ἡ σημαντικὴ τῶν σημαινόντων ταυτίζεται μὲ τὴν ὑποκειμενικὴ βεβαιότητα βιωματικῆς μαρτυρίας, ἄρα ἐμπειρικῆς πιστοποίησης τοῦ πραγματικοῦ, χάρις στὴν ἐνάργεια τῶν ψυχολογικῶν σημαινομένων.

Ὁ τρόπος ὑπαρξῆς ποὺ εὐαγγελίζεται καὶ ἐπιδιώκει τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός (τρόπος ἐλευθερίας ἀπὸ περιορισμοὺς χρόνου, χώρου, φθορᾶς, θανάτου) εἶναι ἡ ἀγάπη. Καὶ ἀγάπη σημαίνει τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὶς ἐγωτικὲς θωρακίσεις τῆς ἀτομικῆς φύσης, τὴν ὑπαρξῆ ὡς μετοχὴ σὲ σχέσεις κοινωνίας τῆς ὑπαρξῆς.

Αὐτὴ ἡ ἔξοδος καὶ μετοχὴ (ἢ αὐθυπέρβαση τοῦ φυσικοῦ ἀτομοκεντρισμοῦ καὶ ἡ πραγματοποίηση τῆς ζωῆς ὡς ἀγαπητικῆς σχέσης) συνιστᾷ τρόπο ὑπαρξῆς ἀλλὰ καὶ τρόπο γνώσης: Διαφέρει ἡ ἀτομικὴ κατανόηση ἀπὸ τὴ γνώση ὡς ἐμπειρία σχέσης, ὅπως διαφέρει καὶ ἡ ἀτομικὴ ἐπιβίωση ἀπὸ τὸ ἐρωτικὸ πλήρωμα τῆς ζωῆς.

Τρόπος ζωῆς καὶ τρόπος γνώσης ὁ ἔρωτας (ἢ αὐθυπερβατικὴ

δοτικότητα) είναι πάντοτε μιὰ δυναμικὴ ἐπιδίωξη, ποτὲ μιὰ ὀριστικὴ κατάκτηση — πάντοτε «ἀτέλεστος τελειότης». Καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός, ποὺ ὀριοθετεῖ ἱστορικὰ-θεσμικὰ τὸν εὐαγγελισμὸ αὐτοῦ τοῦ τρόπου, εἶναι μόνο καὶ πάντοτε ἄθλημα κοινὸ κοινῆς ἐπιδίωξης. Ἡ γλῶσσα ποὺ εὐαγγελίζεται τὸν ἐκκλησιαστικὸ τρόπο ζωῆς καὶ γνώσης, πάντοτε ἀποφατικῆ: παραπέμπει στὴν ἔξοδο ἀπὸ τὸ ἐγώ, σὲ μετοχὴ στὴ ζωὴ ὡς σχέση. Δὲν ὑποκαθιστᾶ μὲ νοητικὲς βεβαιότητες τὸν παραπεμπτικὸ στὴν ἐμπειρία χαρακτήρα τῶν σημαινόντων τοῦ εὐ-αγγελίου. Οὔτε μεταλλάζει τὴ διακινδύνευση τοῦ ἀθλήματος σὲ ψυχολογικὲς βεβαιότητες ψευδαισθητικῶν ἱκανοποιήσεων.

Ἄλλὰ τὰ φυσικὰ ὀρμέφυτα ἀπαιτοῦν τὴ θωράκιση τοῦ ἐγώ μὲ βεβαιότητες καὶ ἡ φυσικὴ ἀπαίτηση ἀλλοτριώνει ἀνεπαίσθητα τὴν ἀποφατικὴ γλῶσσα σὲ δογματικὴ νοησιαρχία, ὅπως ἀλλοτριώνει καὶ τὴν πραγματικότητα τοῦ ἀθλήματος σὲ ἐκζήτηση ψυχολογικῶν ἱκανοποιήσεων. Νοησιαρχία καὶ ψυχολογισμὸς θρησκευτικοῦ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός.

Τὴ θρησκευοποιημένη χριστιανοσύνη δὲν τὴν ἐνδιαφέρει ἡ ὀντολογία: ἡ πάλη γιὰ νόημα τῆς ὑπαρξῆς, τοῦ κόσμου, τῆς Ἱστορίας, γιὰ ἐμπειρικὴ ψηλάφηση ζωτικῆς ἐλπίδας. Τὴν ἐνδιαφέρει ἡ ψυχολογία: ὄχι ὡς ἐπιστήμη ποὺ ἐρευνᾷ τὰ ψυχικὰ ἐνεργήματα καὶ τοὺς «νόμους» ποὺ τυχὸν τὰ διέπουν, ἀλλὰ ὡς προτεραιότητα ὑποκειμενικῶν βιωμάτων ποὺ παίρνουν ἀξία πραγματικότητας γιὰ τὸ ὑποκείμενο.

Τὸ ἄτομο ποὺ χριστεπώνυμω θρησκεύει, δὲν ἀπασχολεῖται (ἴσως δὲν πληροφορήθηκε ποτὲ κάτι σχετικὸ) μὲ τὴ σχέση ὡς τρόπο ὑπαρξῆς καὶ γνώσης, τρόπο αὐθυπερβατικῆς δοτικότητας. Εἶναι «χριστιανός», ὄχι ἐπειδὴ μετέχει στὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός ὡς μέλος συγκεκριμένου εὐχαριστιακοῦ σώματος. Ἄλλὰ ἐπειδὴ ἀτομικὰ «πιστεύει» στὰ δόγματα τοῦ «Χριστιανισμοῦ» καὶ στίς ἠθικὲς ἐντολές του — οἱ «χριστιανικὲς ἀρχές» εἶναι ἀτομικὲς του πεποιθήσεις.

Προσπαθεῖ ὁ θρησκευόμενος «χριστιανός» νὰ εἶναι συνεπὴς ὡς ἄτομο στὰ καθήκοντα ποὺ ἐπιβάλλουν οἱ πεποιθήσεις του, νὰ προσαρμόζει τὴ συμπεριφορὰ του στίς ἐντολές (κανονιστικὲς

ἀρχές) τῆς «χριστιανικῆς Ἡ θικῆς». Παίρνει μέρος στὴν ὁμαδικὴ λατρεία, ἀλλὰ γιὰ νὰ προσευχηθεῖ ἀτομικὰ καὶ νὰ διδαχθεῖ (ὠφεληθεῖ) ἀτομικὰ, ἄγνωστος ἴσως καὶ ἄσχετος μὲ τοὺς γύρω του. Οἱ γύρω του εἶναι ὁμοϊδεάτες καὶ ὁμόθρησκοι, συναισθηματικὰ μόνο καὶ συμβολικὰ «ἀδελφοί» του — δὲν διανοεῖται τὸ ἐνδεχόμενο (πραγματικὴ δυνατότητα) νὰ μοιράζεται μαζί τους τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴ ζωὴ.

Κοινωνεῖ ἀπὸ τὸ κοινὸ ποτήριο καὶ τὸν κοινὸ ἄρτο τῆς Εὐχαριστίας, ἀλλὰ γιὰ τὴν «ἄφεση» τῶν δικῶν του ἀτομικῶν ἁμαρτημάτων, νὰ ἐξασφαλίσει γιὰ τὸ ἄτομό του «ζωὴ αἰώνια». Νηστεύει γιὰ τὴν ἀξιομισθία ποὺ τοῦ προσπορίζει ἢ νηστεία, ὄχι γιὰ νὰ μετᾶσχει σὲ κοινὸ τρόπο λήψης τῆς τροφῆς μαζί μὲ ὀλόκληρὴ τὴν Ἐκκλησία. Προσέρχεται στὸ μυστήριό τῆς μετάνοιας καὶ ἐξομολόγησης γιὰ νὰ καθαρθεῖ, ἀτομικὰ καὶ πάλι, ἀπὸ ἐνοχές, νὰ κερδίσει ἔγκυρα βεβαιωμένη «ἄφεση» — ὄχι γιὰ νὰ προσκομίσει καὶ κοινωνήσει μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα τὴν ἀποτυχία του, τὶς ἐγωκεντρικὲς του ἀντιστάσεις στὴν αὐθυπέμβαση καὶ αὐτοπροσφορά.

Κοντολογίς, θρησκεύει τὸ χριστεπώνυμο ἄτομο γιὰ νὰ κερδίσει μὲ τὶς δικές του προσπάθειες καὶ ἀξιομισθίες τὴν ἀτομικὴ του σωτηρία, τὴ δυνατότητα νὰ ὑπάρχει τὸ ἐγὼ του αἰώνια. Ζεῖ τὴ θρησκευτικότητά του σὰν σύνολο καθηκόντων, ὑποχρεώσεων, ὀφειλῶν, ποὺ εἶναι ὄροι ἀντικειμενικοὶ καὶ προϋποθέσεις προκειμένου νὰ ἀνταμειφθεῖ τὸ ἄτομό του, νὰ κερδίσει αἰώνια εὐτυχία, ἀτομικὰ καὶ μόνος, ἔστω κι ἂν οἱ πολὺ πλησίον του χαθοῦν ἢ βασανίζονται αἰώνια.

Ἡ θρησκευτικότητά βιώνεται σὰν τίμημα ποὺ ὀφείλει νὰ καταβάλλει τὸ ἄτομο γιὰ τὴν αἰώνια εὐτυχία του. Τίμημα σημαίνει κάτι ποὺ ἔχει τιμὴ, ποὺ κοστίζει — δὲν ὑπάρχει ἀδάπανη, ἀνώδυνη, δίχως κόστος μεταφυσικὴ ἐξασφάλιση. Βέβαια, ὁ ἐπιθυμητὸς στόχος τῆς θρησκευτικότητος εἶναι καὶ ἐπιθυμία ὀρμέμφυτη, φυσικὴ ἀνάγκη ἐπιτακτικὴ, ὅποτε τὸ ὅποιο τίμημα παρηγοριέται ἢ καὶ ἐξιδανικεύεται γιὰ νὰ ἱκανοποιηθεῖ ἢ ἀπαίτηση τῆς ὀρμῆς. Δὲν χάνεται ὅμως ποτὲ ἢ δυσφορία τοῦ κόστους, ἢ αἴσθησις περιορισμοῦ τῶν ἀτομικῶν ἐπιλογῶν,

πειθαρχίας σὲ ὄρους ἑτεροκαθορισμοῦ τοῦ βίου, δεσμεύσεων ἐπίμοχθων, συχνὰ δυσβάσταχτης τεταμένης ἐγρήγορης. Ἀρχετυπικὴ ὁδὸς τῆς ἀρετῆς εἶναι ἡ «στενὴ ὁδός», ἡ δύσβατη, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν «εὐρύχωρη ὁδὸ» τῆς ἀπώλειας.

Ὁ ἐπιτακτικὸς χαρακτήρας τῆς ὀρμέμφυτης ἀνάγκης γιὰ αἰώνια ἐξασφάλιση τοῦ ἀτόμου παρηγορεῖ τὸ τίμημα τῆς «στενῆς ὁδοῦ» κυρίως χάρις σὲ ψυχολογικὰ ἀναπληρώματα τῆς ποθητῆς βεβαιότητας. Διολισθαίνει ὁ ψυχισμός (ἢ φύση) σὲ ψευδαισθητικὴς ἱκανοποιήσεις στεγανὰ ἀτομοκεντρικὴς: σὲ συγκινήσεις, ἐξάρσεις, ἀνατάσεις, μεταρσιώσεις, ἐνθουσιασμούς, πληθωρισμὸ συναισθημάτων, συναρπαστικὴ κατάνυξη.

Κάθε θρησκεία προσφέρει στοὺς πιστοὺς τῆς τὶς περισσότερες δυνατὲς ἀφορμὲς τέτοιων ψυχολογικῶν ἀναπληρώσεων τῆς ποθητῆς βεβαιότητας γιὰ σωτηρία. Μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μετριέται ἡ θρησκευτικὴ (καὶ τελικὰ νὰ ταυτίζεται) μὲ ψυχολογικὴς κυρίως καταστάσεις ποὺ βιώνει τὸ ἄτομο. Εἶναι πρῶτιστη μέριμνα τῶν θρησκειῶν νὰ μεθοδεύουν τρόπους πρόκλησης ψυχολογικῶν ἱκανοποιήσεων: Χρησιμοποιοῦν ὑποβλητικὴς τελετουργίες, ἐντυπωσιακὴς ἀμφιέσεις, μεγαλόπρεπη ἐθιμοτυπία, βαρύγδουπους ὑπερθετικὸς τίτλους καὶ προσφωνήσεις, σκόπιμες χρήσεις φωτὸς καὶ ἤχου. Κάθε μορφή τέχνης ἐπιστρατεύεται, καλλιεργεῖται τύπος (ξεχωριστὸ εἶδος) ἐκφραστικῆς, μὲ ψυχολογικὴς σκοπιμότητες, σὲ κάθε μορφή τέχνης — στὴ μουσικὴ, στὴ ζωγραφικὴ, στὴν ἀρχιτεκτονικὴ, στὴ γλυπτικὴ, στὴ διακοσμητικὴ, στὴ δραματολογία. Οἱ ἴδιες ψυχολογικὴς προτεραιότητες ἐπιβάλλονται καὶ στὴν ἐκφορὰ τοῦ προφορικοῦ λόγου, στίς χειρονομίες, στὸ λεξιλόγιο, στίς πρακτικὴς «ποιμαντικῆς» καθοδήγησης τῶν ἀτόμων.

Χάρις σὲ αὐτὴ τὴν ταύτιση τῆς θρησκευτικότητος μὲ τὴν ἀτομικὴ ψυχολογία μποροῦν οἱ θρησκευόμενοι νὰ μετροῦν τὶς θρησκευτικὴς τοὺς ἐπιδόσεις μὲ μέτρο τὴν ἔνταση καὶ τὴ συχνότητα συγκινήσεων καὶ συναισθηματικῶν ἐξάρσεων. Ἐκτιμᾶται ἰδιαίτερα ἡ ροπή στὴ μυστικοπάθεια, τὸ γλυκερὸ λεξιλόγιο καὶ ὕφος, ὁ θεατρinizmὸς τῆς μεταρσίωσης ἢ τῆς ταπεινοσχημίας. Σαγηνεύουν τὰ θρησκευτικὰ κηρύγματα λυρικῆς

αισθαντικότητας, οί περιπαθείς λόγοι, ή ρητορική αισθηματολογία. Μέτρο-κριτήριο αξιομίμητης ευσέβειας είναι τὰ δάκρυα, οί γονυκλισίες, ό ένθουσιασμός αλλά και ή δραματική αυτομεμφία, οί συναισθηματικές εκρήξεις χαράς και έτοιμότητας για θυσία.

Κατά κανόνα (και πολύ φανερά) όλες αυτές οί επιδόσεις έχουν έγωκεντρικό-ναρκισσιστικό χαρακτήρα, λειτουργούν με τή δυναμική τής αυτοϊκανοποίησης, τής αυτοκατοχύρωσης — και αναπόφευκτα γεννᾶνε αυταρέσκεια, ανεπίγνωστη έπαρση, αυτοθαυμασμό. Δεν προκύπτουν οί ψυχολογικές επιδόσεις από μετοχή σε σχέσεις κοινωνίας, από τὸ ἄθλημα τής αὐθυπέμβασης, βρίσκονται μάλλον στους αντίποδες τής κοινωνούμενης εμπειρίας. Είναι άτομικά βιώματα, διαστέλλουν τὸ ἄτομο από τή δυναμική τής σχέσης, τὸ ἐγκλωβίζουν στην ἐγωτική «έσωτερικότητα».

Τυπικές εκφράσεις τής θρησκευτικής γλώσσας αποτυπώνουν έναργέστατα τὸν στεγανὰ άτομοκεντρικό χαρακτήρα (τὴν ἐγωτική «έσωτερικότητα») τῶν ψυχολογικῶν βιωμάτων:

«Νὰ με γλυκάνεις Ἐσύ, πιστή μου γλυκύτητα, γλυκύτητα εὐφρόσυνη και ἀσφαλής, πὸ με συλλέγεις ὅταν σκορπίζομαι, ὅταν σπάζω σε χίλια κομμάτια και Ἐσύ τὰ ἐνώνεις». «Ὅταν ἐπικαλοῦμαι τὸν Θεό, τὸν Θεό μου και Κύριό μου, σημαίνει ὅτι τὸν καλῶ πρῶτα μέσα μου. Εἰσχωρῶ μέσα μου και με τὰ μάτια τής ψυχῆς μου βλέπω, παρὰ τὴν ἀδυναμία μου, ψηλότερα ἀπὸ τὸ βλέμμα μου, ψηλότερα ἀπὸ τὸ πνεῦμα μου, βλέπω τὸ ἀμετάβλητο φῶς τής ἀλήθειας Του».

Τυπικά γλωσσικά δείγματα ψυχολογικῆς θρησκευτικότητας:

«Νιώθω ὑπέροχα ὅταν προσεύχομαι», «πετάω ἀπὸ χαρὰ μετὰ τὴν ἐξομολόγηση», «ή ψυχή μου φτερουγίζει στὴ λατρεία», «μιλάει στὴν καρδιά μου αὐτὸ τὸ κήρυγμα», «θαυμάζω αὐτὸν τὸν ἱερέα, πῶς μεταρσιώνεται ὅταν λειτουργεῖ»!

«Ὁ Χριστιανισμός είναι μιὰ ὑπαρξιακή πληρότητα, ή ὑπαρξη τοῦ Χριστιανοῦ αποκτᾶ ἓνα τεράστιο περιεχόμενο ὅταν ή καρδιά του ζεῖ τὴν πίστη, ὅταν με πάθος ἀποδέχεται τὸ ὑπερούσιο παράδοξο».

«Ἄς ἀνεβοῦμε ἀπὸ τὴ σκάλα τῶν ἀρετῶν κοντὰ στὸν Χριστό. Ἄς πετάξουμε με τὰ φτερά τής προσευχῆς στὸ θέλημά Του. Ἄς

ἀνεβουῶμε στήν οὐράνια βασιλεία Του με τή μετάνοια καί τή θεία Εὐχαριστία. Ἄς γίνουμε ἄρχοντες τοῦ πνεύματος με τή μελέτη τοῦ λόγου Του. Ἄς γίνουμε ὁδοδείκτες τοῦ κόσμου με τήν ἐφαρμογή τῶν ἐντολῶν Του».

«Κάθε Κυριακή στὸν ναὸ ἐκφράζουμε αἰσθήματα λατρείας στὸν Θεό». «Βίωση τοῦ παραδείσου στή γῆ εἶναι: νὰ κυβερνάει τὴν καρδιά σου ὁ Χριστός, νὰ κατευθύνει αὐτὸς τὰ βήματά σου, νὰ ἐμπνέει τὴ σκέψη σου, νὰ εἶναι ὁ προσωπικός σου σωτήρας καί λυτρωτής».

Ἐλάχιστα αὐτὰ σποράδην δείγματα τῆς γλώσσας ποὺ διαμορφώνει ἡ θρησκευοποιημένη Χριστιανοσύνη. Γλώσσα ὑποταγμένη στήν ἐγωτική (ψυχολογικοῦ χαρακτήρα) ἐνδοσκόπηση: στὸ «πῶς νιώθει», «τί αἰσθάνεται» τὸ φυσικὸ ἄτομο. Ὅλα κρίνονται με βάση τὸ πόσην ἡδύτητα προκαλοῦν, ἡ ἀτομικὴ ψυχολογικὴ ἀπόλαυση ἐπαληθεύει τὴ θρησκευτικὴ ἐμπειρία.

Ἵπάρχει ἀνάγκη «ἀντικειμενικῶν» ἐρεισμάτων τῆς θρησκευτικότητας: ἀνάγκη προσευχῆς, ἐξομολόγησης, ἐκκλησιασμοῦ, κηρύγματος, τήρησης ἐντολῶν. Καί δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀφορμὲς ὅλα αὐτὰ ἢ μόνο ἐφαλτήρια γιὰ τὸ κυρίως ἄθλημα τῆς σχέσης, τῆς αὐθυπέμβασης, τῆς αὐτοπροσφορᾶς — γι' αὐτὸ καί δὲν βιώνονται ὡς μετοχὴ στὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός. Χρησιμοποιοῦνται ὡς ἀντικειμενικὰ τεκμήρια προκειμένου νὰ καταστοῦν μετρητὲς οἱ θρησκευτικὲς ἐπιδόσεις τοῦ ὑποκειμένου, νὰ θωρακίσουν τὴν ἐγωτικὴ αὐτάρκεια.

Γλώσσα τῆς θρησκευοποιημένης Χριστιανοσύνης: δίχως ὄντολογικὴ ραχοκοκαλιά, αἰωρεῖται στήν ἀπουσία πραγματικοῦ ἀντικρίσματος, παραπέμπει σὲ ψυχολογικὰ ὑποκατάστατα τοῦ πραγματικοῦ. Οἱ συμβολισμοὶ τῆς ἀναφέρονται σὲ συναισθηματικὲς προσλαμβάνουσες, οἱ εἰκόνες ἀνακλοῦν στεγανὰ ἀτομικὲς συγκινησιακὲς εὐαισθησίες. Τὸ αἴνιγμα τοῦ θανάτου ἀναπάντητο στήν προοπτικὴ μιᾶς παιδαριωδῶς αὐθαίρετης ἐπέκτασης, χρονικὰ ἀτελεύτητης, τοῦ φυσικοῦ ἐγώ. Ἀνύπαρκτη κάθε ἀποκαλυπτικὴ δυναμικὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος.

Τὰ ψυχολογήματα ὑποκαθιστοῦν τὸν ρεαλισμὸ τοῦ ἐρωτικοῦ

ἀθλήματος, ἡ συναισθηματικὴ ὑποβολὴ λογαριάζεται πραγματικὴ ἐμπειρία.

3. Ἡ σωτηρία ὡς ἀτομικὴ ἀξιομισθία

Ἡ λέξις σωτηρία ἔχει δύο ἐτυμολογήσεις ἀπὸ τὶς ὁποῖες προκύπτουν δυὸ «ἀποχρώσεις» τῆς σημασίας της:

Σύμφωνα μὲ τὴν πρώτη, ἡ λέξις παράγεται ἀπὸ τὸ ἀρχαῖκὸ ρῆμα σάώω-σῶω, ποὺ μεταγενέστερα ἐκφέρεται ὡς σῶζω καὶ σημαίνει: καθιστῶ κάτι σῶο, τὸ ἀνάγω στὴν ὀλοκληρία του, στὴν ἀκεραιότητά του.

Ἡ δεύτερη ἐτυμολόγηση θέλει τὴ λέξις νὰ παράγεται ἀπὸ τὸ οὐσιαστικὸ σωτήρ, ποὺ δηλώνει τὸν ἐνεργοῦντα τὸ σῶζειν, ὅποτε σωτηρία εἶναι ἡ πράξις ἢ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἐνέργειας, ἡ ἀπαλλαγὴ-ἀπελευθέρωση ἀπὸ κάποια ἀπειλή, ἀπὸ δυσχερὴ κατάσταση, κίνδυνο ἢ καταστροφή.

Στὸ ἐκκλησιαστικὸ εὐαγγέλιο ἡ σωτηρία ἀπηχεῖ περισσότερο τὴν πρώτη ἐτυμολόγηση: Τὸ κοινὸ ἄθλημα τῆς Ἐκκλησίας ἔχει στόχο καὶ σκοπὸ νὰ καταστήσει τὸν ἄνθρωπο ὑπαρκτικὰ σῶον, ὀλοκληρο, νὰ τὸν ὀδηγήσει στὴν ἀκεραιότητα τῶν ὑπαρκτικῶν δυνατοτήτων — στὴν ἐλευθερία ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς τῆς κτιστότητας. Νὰ χαριστεῖ στὸν ἄνθρωπο ἡ ὑπαρξὴ ὡς σχέση-αὐθυπέμβαση-ἀγαπητικὴ αὐτοπροσφορά.

Πρὸς τὴ δεύτερη ἐτυμολόγηση ἀποκλίνει ἡ θρησκευοποιημένη Χριστιανοσύνη: Ταυτίζει τὴ σωτηρία μὲ τὴν ἐξασφάλιση, τὴ σίγουρη (στὸ διηνεκές) διατήρηση τοῦ ἤδη ὑπάρχοντος (τοῦ ἀτόμου, τοῦ ψυχολογικοῦ ἐγώ), τὴν ἀπαλλαγὴ τοῦ ἤδη ὑπάρχοντος ἀπὸ δεινά, κινδύνους, ἀπειλὴ ἀφανισμοῦ, θάνατο.

Στὴν ἐκκλησιαστικὴ προοπτικὴ ἡ σωτηρία εἶναι δυναμικὸ ζητούμενο, προσδοκώμενη ὀλοκληρία πάντοτε ἀνοιχτὴ σὲ πληρέστερη ὀλοκλήρωση, οὐδέποτε περατούμενη — «ἡ τελεία τῶν τελείων ἀτέλεστος τελειότης».²⁷ Καὶ ἡ ὀλοκληρία τῶν ὑπαρκτικῶν δυνατοτήτων (ἐλευθερία ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς τῆς κτιστότητας) μόνο ὡς χάρις-χάρισμα μπορεῖ νὰ νοηθεῖ — μόνο ὡς δῶρημα στὸν κτιστὸ ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ἄκτιστη καὶ προσωπικὴ Αἰτιώδη Ἀρχὴ τῆς ὑπαρξὸς καὶ τῆς ζωῆς. Δῶρημα ποὺ ἡ ἐπίσης προσωπικὴ

ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου τὸ δέχεται ἢ τὸ ἀπορρίπτει, ἀφοῦ ἡ αἰτιώδης συνάφεια ἐνεργεῖται ὑπαρκτικὰ ὡς ἐλευθερία διαπροσωπικῆς σχέσης. Καὶ ἡ κατάφαση τῆς σχέσης (ἡ ἀγάπη, ὁ ἔρωσ) πραγματώνεται δυναμικὰ χωρὶς ποτὲ νὰ παγιώνεται ἢ πληρότητά της.

Μιλᾶμε γιὰ δυναμικὴ τῆς ἐλπίδας: γιὰ «σχέση» καὶ «πληρότητα» στὴν ὁποία τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἄθλημα προσβλέπει «ἐπ' ἐλπίδι». Ἡ μόνη ἐμπειρικὴ πρόγευση ποὺ μαρτυρεῖται ἀπὸ μετόχους τοῦ ἀθλήματος, εἶναι γιὰ τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ ἐλπιζόμενο «τέλειον» καὶ στὸ τωρινὸ «ἐκ μέρους» — στὴν ποθούμενη πληρότητα ζωῆς (τὸ «περισσὸν» τῆς ζωῆς²⁸) καὶ στὴν ἀτομικὴ σήμερα τοῦ καθενὸς πραγματικότητα. «Ἐκ μέρους γινώσκομεν καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν· ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται».²⁹

Ἡ διαφορὰ τοῦ «ἐκ μέρους» ἀπὸ τὸ «τέλειον» σημαίνεται παραδειγματικὰ μὲ τὴν ἀπόσταση ὠριμότητας ποὺ χωρίζει τὸ νήπιο ἀπὸ τὸν ἐνήλικα: Εἶναι ἀδύνατο γιὰ τὸ νήπιο νὰ συλλάβῃ (νὰ προῖδεαστεῖ, νὰ προβλέψῃ) αὐτὸ ποὺ θὰ εἶναι καὶ τὰ ὅσα θὰ γνωρίζει ὡς ἐνήλικας. Καὶ ὁ ἐνήλικας εἶναι ἀδύνατο νὰ ξαναγυρίσῃ στὸ ἐπίπεδο ἐπιγνώσεων τοῦ νηπίου: «Ὅτε ἤμην νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλουν, ὡς νήπιος ἐφρόνουν, ὡς νήπιος ἐλογιζόμην· ὅτε δὲ γέγονα ἀνὴρ, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου».³⁰

Ὁ θρησκευτικὸς ἄνθρωπος δὲν ἱκανοποιεῖται μὲ στόχους δυναμικῆς ἀπροσδιοριστίας οὔτε μὲ μέτρα ποιοτικῶν διαφορῶν. Ἡ ἐνστικτώδης θρησκευτικὴ ἀπαιτεῖ ψυχολογικὲς βεβαιότητες αἰώνιας ἐξασφάλισης τοῦ ἐγὼ καὶ μόνον ἔτσι (σὰν αἰώνια ἐξασφάλιση) καταλαβαίνει τὴ σωτηρία.

Μὲ τὴν αὐστηρὴν (ἂν καὶ συνήθως λανθάνουσα) λογικὴ τῆς αὐτοκατοχύρωσης, βεβαιότητα σωτηρίας δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ἂν ἡ σωτηρία εἶναι χάρισμα-χάρη καὶ ὄχι ἀτομικὴ κατάκτηση. Θωρακίζεται ἡ βεβαιότητα ὅταν τὸ ἄτομο ἔχει ἀντικειμενικὰ τεκμήρια ὅτι δικαιούται τὴ σωτηρία, τὴν ἔχει ἀπὸ μόνου του κερδίσει μὲ καταβολὴ ἀναγκαίου τιμήματος — ὅτι τοῦ ὀφείλεται ἡ σωτηρία ὡς μισθὸς γιὰ τὶς ἀξίες σωτηρίας πράξεις του, τὶς ἀξιόμισθες ἀρετές του.

Γιὰ νὰ λειτουργήσῃ, ἐπομένως, ἡ βεβαιότητα τῆς σωτηρίας ἀπαιτεῖται πρωταρχικὰ ἓνα ἀντικειμενικὸ (νομικὸ-δικανικὸ) πλαίσιο, ποὺ νὰ κωδικοποιεῖ τοὺς ὅρους τῆς σχέσης τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεὸ σὲ συγκεκριμένους ἀπαιτήσεις-ἐντολές τοῦ Θεοῦ, ὑποχρεώσεις-καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου. Πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ ὑπάρχουν ἀπαιτήσεις τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο καὶ οἱ ἀπαιτήσεις νὰ ἐκφράζονται μὲ συγκεκριμένες ἐντολές ποὺ ἡ τήρησή τους νὰ ἐξασφαλίζει τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου.

Σαφὲς νομικὸ πλαίσιο σημαίνει: Ἡ τήρηση τῶν ἐντολῶν (προϋπόθεση τῆς σωτηρίας) νὰ μπορεῖ νὰ πιστοποιηθεῖ καὶ μετρηθεῖ μὲ ἀναμφισβήτητη ἀντικειμενικότητα. Νὰ μὴν ἔχει περιθώρια ἀμφιβολίας τὸ ἄτομο γιὰ τὸν καθορισμὸ τοῦ «καλοῦ» καὶ τοῦ «κακοῦ», ὁ νόμος-κώδικας τῶν ἐντολῶν νὰ ὀρίζει λεπτομερῶς κάθε περίπτωση συμπεριφορᾶς (ἀλλὰ καὶ λογισμοῦ καὶ πρόθεσης), κάθε ἐνδεχόμενον δίλημμα. Μόνον ὁ διευρυμένος σὲ ἐκτεταμένη περιπτωσιολογία νόμος προσφέρει στὸ ἄτομο τὴ σιγουριὰ νὰ βεβαιώνεται γιὰ τὴν πειθάρχησή του στὶς ἐντολές τοῦ Θεοῦ, νὰ ξέρεῖ ὅτι κερδίζει δικαιοματικὰ τὴ σωτηρία του.

Ὁ νόμος! Στὴ γραπτὴ μαρτυρία τῆς πρωτοχριστιανικῆς ἐμπειρίας ἡ λέξη παραπέμπει σὲ σκοτεινὴ ἀπειλὴ βασανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι κατὰρα ὁ νόμος,³¹ δύνამις τῆς ἁμαρτίας.³² Διότι ἐγκλωβίζει τὸν ἄνθρωπο στὸ ἄγχος νὰ προσπαθεῖ μὲ τὶς δικές του δυνάμεις, τὶς ἱκανότητες τῆς θνητῆς φύσης του, νὰ ὑπερβεῖ τὴ θνητότητα. Ψευδαπατᾶται ὁ ἄνθρωπος ὅτι θὰ νικήσῃ τὸν θάνατο τηρώντας τὸν νόμο, ὑποτάσσοντας τὸν ἀτομικὸ νοῦ καὶ στὴν ἀτομικὴ θέληση τῆ συμπεριφορᾶ καὶ τὶς προθέσεις του. Ἐὰν ἁμαρτία (ὑπαρκτικὴ ἀστοχία-ἀποτυχία) εἶναι ἡ ἐμμονὴ στὴν ἀτομοκεντρικὴ ὑπαρξή, τότε, πραγματικά, δύναμη τῆς ἁμαρτίας εἶναι ὁ νόμος, ἀφοῦ αὐτὸς παγιδεύει τὸν ἄνθρωπο στὴν ψευδαίσθηση ὅτι μὲ ἀτομοκεντρικὲς προσπάθειες θὰ σωθεῖ ἀπὸ τὸν ἀτομοκεντρισμό.

Ὁ ρεαλισμὸς τῶν μετόχων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος βεβαιώνει ὅτι «τὴν φύσιν ἑαυτοῦ νικήσαί τινα τῶν οὐκ ἐνδεχομένων ἐστί».³³ Μόνον τὸ ἐνδεχόμενον τῆς σχέσης, τῆς ἀγαπητικῆς αὐθυπέμβασης καὶ αὐτοπροσφορᾶς, μπορεῖ νὰ

ὁδηγήσει σὲ ἐλευθερία ἀπὸ τὶς ἀναγκαιότητες τῆς φύσης — μόνο ἢ παραίτηση ἀπὸ κάθε αὐτοπεποίθηση, ἢ παράδοση τοῦ ἀνθρώπου στὴ χάρη-χάρισμα τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ. «Ὅπου γὰρ ἐνδημήσει ὁ ὑπὲρ φύσιν Θεός, ὑπὲρ φύσιν λοιπὸν καὶ τὰ πράγματα γίνονται».³⁴

Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἐνδημία τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ χαρισματικὸ καὶ ἔκτακτο, ἐνῶ τὸ συχνὸ καὶ κυρίαρχο εἶναι ἡ ἐμμονὴ (ἴσως καὶ ἀνεπίγνωστη) στὶς δυνατότητες τῆς φύσης. Γι' αὐτὸ καὶ ἱστορικὰ πλεονεκτεῖ ἡ θρησκευτικοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, ἡ καταράδα καὶ πάλι στὴν κατάρα τοῦ νόμου.

Στὰ πρῶτα κιόλας ἱστορικὰ βήματα τῆς Ἐκκλησίας ἐμφανίζονται, στὶς κοινότητες τῆς Παλαιστίνης, οἱ «ἰουδαῖζοντες» Χριστιανοί: αὐτοὶ ποὺ θέλουν νὰ καταξιώσουν καὶ μέσα στὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονὸς τὴ φυσικὴ ἀνάγκη γιὰ θρησκεία. Ἀπαιτοῦν νὰ ἐπιβάλλεται στοὺς «ἐξ ἔθνῶν» Χριστιανούς (σὲ ὅσους δὲν ἀκολουθοῦσαν τὴ θρησκεία τῶν Ἑβραίων) ἡ θρησκευτικὴ ὑποχρέωση τῆς περιτομῆς³⁵ καὶ τῆς τήρησης τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου.³⁶

Βέβαια, στὴ λεγόμενη «Ἀποστολικὴ Σύνοδος»,³⁷ ἡ Ἐκκλησία ἀπέριψε αὐτὴ τὴν πρώτη καὶ ἀπροσχημάτιστη ἀπαίτηση θρησκευτικοποίησής της: Ἀρνήθηκε νὰ ὑποτάξει τὴν εὐαγγελικὴ ἐλπίδα στὶς ἀτομοκεντρικὲς ἐξασφαλίσεις ποὺ παρέχουν ὁ Νόμος καὶ ἡ περιτομή, ἀπέκρουσε τὴν ἐπιβουλὴ ἀντικειμενικῶν-δικανικῶν προϋποθέσεων τῆς σωτηρίας. Ὡστόσο, δὲν ἀρνήθηκε ἡ Ἀποστολικὴ Σύνοδος τὸ «ἐπάναγκες» κάποιων δεσμεύσεων τῆς ἀτομικῆς συμπεριφορᾶς: «σημείων» ἀντικειμενικῆς-κοινωνικῆς διάκρισης τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τοὺς εἰδωλολάτρεις. Ὅρισε νὰ ἀπέχουν οἱ «ἐξ ἔθνικῶν» Χριστιανοὶ «εἰδωλοθύτων καὶ αἵματος καὶ πνικτοῦ καὶ πορνείας».³⁸

Στοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη σαφέστερου καθορισμοῦ ἀντικειμενικῶν ὁρίων ποὺ νὰ ἐξασφαλίζουν τὴν ὁρατὴ ὁμοείδεια καὶ ἐνότητα ζωῆς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Ὑπάρχει γιὰ τοὺς Χριστιανούς τὸ κοινὸ καὶ συνεχὲς ἐνδεχόμενο τοῦ μαρτυρίου: αὐτὸ συντονίζει τὴ ζωὴ τους, εἶναι μέτρο καὶ κριτήριο μαρτυρίας τῆς σωτηρίας — ἔμπρακτὴ μαρτυρία καὶ

φανέρωση τοῦ τρόπου ὑπάρξεως ποὺ διαφοροποιεῖ τὴν «καινὴ κτίση» τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τὸν βίον τοῦ «κόσμου».

Ὅμως, στὴ συνέχεια τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας, μετὰ τὴν περίοδο τῶν διωγμῶν καὶ τοῦ μαρτυρίου, τὸ «ἐπάναγκες» τῶν δεσμεύσεων ποὺ εἶχε ὀρίσει γιὰ τοὺς Χριστιανοὺς ἡ σύνοδος τῶν Ἀποστόλων ἀυξάνεται ἐντυπωσιακά: Γίνονται ὅλο καὶ περισσότερες, πῶς συγκεκριμένες καὶ περιπτωσιολογικές, οἱ νομικὲς προϋποθέσεις μετοχῆς στὴν εὐχαριστιακὴ συγκρότηση τῆς Ἐκκλησίας — ἢ ἀποκοπῆς ἀπὸ αὐτήν.

Ἡ αὐξηση τῶν νομικῶν κριτηρίων ἴσως νὰ μὴν εἶναι ἄσχετη μὲ τὴν ἀναγνώριση τῆς Ἐκκλησίας (μετὰ τὸ τέλος τῶν διωγμῶν) ὡς «ἐπίσημης θρησκείας» τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας (Religio Imperii). Πρέπει νὰ ἐπηρέασε, σὲ κάποιο ποσοστό, αὐτὴ ἢ ἀναγνώριση τόσο τῆ θεσμικῆς λειτουργίας τῆς Ἐκκλησίας ὅσο καὶ τὴ νοο-τροπία τῶν Χριστιανῶν — νὰ συνέβαλε ἴσως στὴ θρησκευοποίηση κάποιων ἐκφάνσεων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου.

Εἰδικὰ τὸ σύμπτωμα προοδευτικοῦ πληθωρισμοῦ τῶν Κανόνων (νομικῶν-κανονιστικῶν διατάξεων) ποὺ θεσμοθετοῦνται ἀπὸ τοπικὲς (ἀρχικὰ) καὶ οἰκουμενικὲς (στὴ συνέχεια) συνόδους, δικαιολογεῖ τὸ ἐρώτημα: Μήπως πρόκειται γιὰ ἄμβλυνση τῆς συνείδησης ὅτι ἡ ἐκκλησία εἶναι «καινὴ κτίση» καὶ ὄχι μιὰ καινούργια θρησκεία, ἄλλος τρόπος ὑπάρξεως καὶ ὄχι ἀπλῶς ἄλλος (ἠθικότερος) τρόπος συμπεριφορᾶς;

Ὡς καὶ τὸν 7ο ἀκόμα αἰῶνα, οἱ Κανόνες τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων (ποὺ ἔχουν κύρος καθολικὸ γιὰ τὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας) ἀποφεύγουν νὰ ὀριοθετήσουν τὴν ἀτομικὴ συμπεριφορά, νὰ προσδιορίσουν καὶ ἀξιολογήσουν περιπτώσεις ἀτομικῶν ἁμαρτημάτων ποὺ συνεπάγονται ἀφορισμὸ (ἀποκοπὴ ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα, αὐτοαποκλεισμὸ ἔξω ἀπὸ-τὰ-ὄρια τοῦ σώματος). Τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν Κανόνων τῶν τεσσάρων πρώτων Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἀναφέρεται σὲ ζητήματα ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας, δικαιοδοσιῶν τοῦ κλήρου, κύρους τῶν χειροτονιῶν, συμπεριφορᾶς πρὸς τοὺς αἵρετικούς, κ.τ.ῶ. Οἱ ἐλάχιστες περιπτώσεις ἀτομικῶν παρεκτροπῶν ποὺ «κανονίζονται», ἔχουν συνέπειες στὴν εὐχαριστιακὴ δομὴ καὶ λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας

(: πρβλ. τὸν ιζ' κανόνα τῆς Α' Οἰκουμενικῆς, περὶ τῶν τοκιζόντων κληρικῶν, τὸν β' τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς, περὶ τοῦ μὴ χειροτονεῖν διὰ χρημάτων, τὸν ιστ' τῆς ἴδιας συνόδου, περὶ παρθένων καὶ μοναζόντων, μὴ ἐξεῖναι γάμω προσομιλεῖν — ὅπου πολὺ χαρακτηριστικὴ ἢ προσθήκη: εἰ δέ γε εὐρεθεῖεν τοῦτο ποιοῦντες, ἔστωσαν ἀκοινώνητοι. Ὁρίσαμεν δὲ ἔχειν τὴν αὐθεντίαν τῆς ἐπ' αὐτοῖς φιλανθρωπίας τὸν κατὰ τόπους ἐπίσκοπον — κ.λπ.).

Μόνο ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 7ου αἰώνα (καὶ συγκεκριμένα μὲ τὴν Πενθέκτη ἐν Τρούλλῳ Οἰκουμενικῇ Σύνοδο, τὸ 692) ἀρχίζει μιὰ ραγδαία αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Κανόνων ποὺ ἀναφέρονται σὲ γενικὲς περιπτώσεις ἀτομικῶν ἀμαρτημάτων, σὲ διαβλητὲς ἐκδηλώσεις κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς (κληρικῶν καὶ λαϊκῶν), στὸν καθορισμὸ ἐπιτιμίων γιὰ κοινωνικὰ ἐγκλήματα, στὴ συσχέτιση τῆς φυσικῆς ζωῆς (ἰδιαίτερα τῆς σεξουαλικῆς) μὲ τὴ μετοχὴ στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι, ἐνῶ τὸ σύνολο τῶν Κανόνων ποὺ καθιέρωσαν οἱ τέσσερις πρῶτες Οἰκουμενικὲς Σύνοδοι φτάνει μόλις τοὺς 68, μόνη ἡ Πενθέκτη ἐν Τρούλλῳ διατυπώνει 102 Κανόνες καὶ ἐπιπλέον ἐπικυρώνει (καθιερώνει ὡς Κανόνες καθολικοῦ γιὰ τὴν Ἐκκλησία κύρους) ἕναν ἐξαιρετικὰ μεγάλο ἀριθμὸ διατάξεων προγενέστερων τοπικῶν συνόδων καὶ ἀποφάνσεων μεμονωμένων Πατέρων σὲ θέματα καὶ περιπτώσεις ἀτομικῆς («ἠθικῆς») συμπεριφορᾶς.

Περιβάλλονται κύρος ἀποφάσεων οἰκουμενικῆς συνόδου Κανόνες ποὺ ὑπηρετοῦν τὶς ἀπαιτήσεις ἀτομικῆς εὐυποληψίας, ναρκισσιστικοῦ καθωσπρεπισμοῦ, ἐγωτικῆς αὐτάρκειας — Κανόνες ἄσχετοι μὲ τὸ εὐ-αγγέλιο τῆς Ἐκκλησίας, σχετικοὶ μᾶλλον μὲ ἀκρότητες θρησκευτικοῦ πουριτανισμοῦ. Ἐξόφθαλμες ἀκρότητες, ἀφοῦ Κανόνες τῆς Πενθέκτης συνόδου ἐπιβάλλουν καθαίρεση στοὺς κληρικοὺς καὶ ἀφορισμὸ στοὺς λαϊκοὺς ὅταν παρακολουθοῦν «μίμους καὶ θέατρα» (να' κανῶν), ὅταν «κυβεύουν», δηλαδὴ παίζουν ζάρια (ν' κανῶν) ἢ ὅταν «εὐθετίζουν τὴν κόμην» (χσ' κανῶν).

Ἀπὸ τὴν Πενθέκτη Οἰκουμενικῇ Σύνοδο καὶ μετὰ, οἱ περιπτώσεις (τὸ πλῆθος καὶ τὸ εἶδος) ἀτομικῶν ἀμαρτημάτων ποὺ ἀρχίζουν νὰ προβλέπονται ἀπὸ ἐκκλησιαστικοὺς Κανόνες, εἶναι

πραγματική έκπληξη. Βρίθουν οί Κανόνες ἀπὸ τὶς πιὸ ἀπίθανες διαστροφές, ἐξιδιασμένες ἐπινοήσεις ἀσελγημάτων — ποικιλότροπα ἐφευρήματα κτηνοβασίας, αἰμομιξίας, ὁμοφυλοφιλίας, αὐνανισμοῦ. Ἐπεκτείνονται καὶ σὲ εὐρύτατο πεδίο κοινωνικῶν ἐγκλημάτων: τοκογλυφίας, ἐπιτορκίας, τυμβωρυχίας, κλοπῆς. Θεσμοποιοῦν ἀπαιτήσεις ἄμεμπτης κοινωνικῆς διαγωγῆς, κυρίως τῶν κληρικῶν, ἀντικειμενοποιοῦν καὶ ἐκνομικίζουσιν προϋποθέσεις ἐγκυρότητας τῶν μυστηρίων, ἰδιαίτερα τοῦ γάμου, ἐπιμένουσιν σὲ λεπτομερῆ προγραμματισμὸ τῶν σεξουαλικῶν σχέσεων τῶν συζύγων.

Καὶ μὲ τὴν ἀγαθότερη διάθεση ἂν ἀντιμετωπίσει κανεὶς τέτοιους Κανόνες, δὲν μπορεῖ νὰ μὴ διακρίνει τὴ σκιά ἐνὸς καινούργιου Νόμου, σὲ πολλὰ ἀνάλογου μὲ τὸν Μωσαϊκό, νὰ ἀπειλεῖ τὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ὡσὰν νὰ μὴν προηγήθηκε ὁ ἀγώνας τῆς γενιᾶς τῶν Ἀποστόλων γιὰ τὴν ἄρνηση τῆς δουλείας στὸν Νόμο, ὡσὰν νὰ μὴν εἶναι ἡ Ἐκκλησία τὸ τέλος, ἡ ὑπέρβαση καὶ κατάργηση τῆς θρησκευτικῆς ἐκδοχῆς τοῦ Νόμου, ἐπαναφέρουσιν οἱ Κανόνες διακρίσεις «καθαρῶν» καὶ «ἀκάθαρτων» ἀντικειμένων, «καθαρῶν» καὶ «ἀκάθαρτων» ἀνθρώπων. Καὶ καθόλου παράδοξο ποὺ ὑπάρχει τελικὰ καὶ κανόνας «περὶ τοῦ μὴ ὁδοιπορεῖν ἄνευ ἀνάγκης ἐν Κυριακῇ ἡμέρᾳ» (κανὼν α΄ ἐκ τῶν Ζ΄ Νικηφόρου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως³⁹) κατὰ πιστὴ ἀντιγραφὴ τοῦ Νόμου τῶν Ἑβραίων.

Ὁ ἐκνομικισμὸς τῆς νοο-τροπίας εἶναι τεκμήριο ἐναργὲς θρησκευτικοποίησης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος καὶ ἡ θρησκευτικοποίηση συνεπιφέρει τὴν ἐπιφύλαξη ἢ σκοτεινὴ φόβια εἰδικὰ γιὰ τὴ σεξουαλικότητα καὶ τὴ φυσικὴ λειτουργία τῆς μητρότητας. Ὑπάρχουσιν Κανόνες ποὺ θεωροῦν τὴ νέα μητέρα, τὴ λεχώ, «ἀκάθαρτη» καὶ τῆς ἀπαγορεύουσιν νὰ μπεῖ στὸ δωμάτιο τοῦ βρέφους τῆς ἂν αὐτὸ ἔχει ἤδη βαφτιστεῖ.⁴⁰ Ἀπαγορεύουσιν στίς γυναῖκες τὴ μετοχὴ στὸ ποτήριον τῆς Εὐχαριστίας κατὰ τὶς ἡμέρες τῆς «ἐμμήνου ροῆς»: θεωροῦν «ἀκάθαρτη» τὴ φυσιολογικὴ λειτουργία ποὺ ὑπηρετεῖ τὸ χάρισμα τῆς μητρότητας.⁴¹ Ἀπαιτοῦν τὴν ἀποχὴ ἀπὸ τὴ συζυγικὴ σχέση πρὶν καὶ μετὰ τὴ θεία

κοινωνία.⁴² Ἄρνούνται τὴν ἱεροσύνην σὲ ὅποιον ὑπέστη στὴν παιδική του ἡλικία βιασμό.⁴³ Τὴν ἄρνούνται καὶ σὲ ὅποιον εἶχε σχέση ἔρωτικὴ ἐξώγαμη, ἔστω κι ἂν ἔζησε μετάνοια ποὺ τὸν ὀδήγησε σὲ χάρισμα θαυμάτων, ἀκόμα καὶ ἀνάστασης νεκρῶν.⁴⁴

Χάνονται τὰ ὅρια τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στὴν ἐκκλησιαστικὴ ὀπτικὴ καὶ στὴν ὀρμέφυττὴ θρησκευτικότητα ποὺ δαιμονοποιεῖ τὴ γενετήσια ὀρμή, περιθωριοποιεῖ καὶ εὐτελίζει κοινωνικὰ (σὰν ἐξίλαστήριο θύμα τοῦ φόβου) τὴ γυναίκα. Κατισχύοντας προοδευτικὰ ἡ θρησκευτοποίηση ὀδήγησε σὲ πλῆθος ψευδῶνυμων «χριστιανικῶν» παραβλαστημάτων ποὺ ἐμφανίζουν σὰν «εὐαγγελικὸ» κανόνα βίου ἕναν στυγνὸ καὶ ἀπάνθρωπο νομικισμὸ καὶ ἠθικισμὸ, μιὰ τυπικὰ ψυχοπαθολογικὴ φοβία γιὰ τὸν ἔρωτα. Ταυτίζουν τὸν Χριστιανισμὸ μὲ συνειρμοὺς μόνον ἐνοχῆς καὶ τρόμου, μὲ δικανικὸ πνιγμὸ τῆς ζωῆς. Τεχνουργοῦν ἐντυπωσιακοὺς κώδικες Δικαίου, περίπλοκη δαιδαλώδη περιπτωσιολογία — χῶρο σκοτεινὸ ναρκισσιστικῆς αὐτοάμυνας, ἔμφροβων ἀντιστάσεων στὴν ἐνηλικίωση.

Ποικίλες οἱ παραλλαγές: Corpus Juris Canonici τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν, ἀστυνομικὸς ἠθικισμὸς τῶν Καλβινιστῶν, πιετισμὸς τῶν Λουθηρανῶν, πουριτανισμὸς τῶν Μεθοδιστῶν, Βαπτιστῶν, Κουάκερων, εἰδωλοποιημένος μανιχαϊσμὸς Ἀναβαπτιστῶν, Παλαιοαποστολικῶν, Ζβιγγλιανῶν, Κονγκρεκασιοναλιστῶν, «Στρατοῦ Σωτηρίας». Ὁ ἴδιος νευρωσικὸς φονταμενταλισμὸς καὶ στοὺς «Γνησίους Ὀρθοδόξους» τόσο τοῦ ἐλληνικοῦ ὅσο καὶ τοῦ σλαβικοῦ χῶρου.

Κάθε μιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς ὀνομασίες, μαζὶ καὶ μὲ πολλὰς ἀκόμα, ἀντιπροσωπεύουν κάποιες γενιὲς ἀνθρώπων, χιλιάδες ἢ ἑκατομμύρια ἀνθρώπων, ποὺ ἔζησαν τὴ μία καὶ μοναδικὴ ζωὴ τους πάνω στὴ γῆ σὲ κόλαση φαντασιωδῶν ἐνοχῶν, ἀπωθημένων ἐπιθυμιῶν, ἀδυσώπητου ἄγχους, ναρκισσιστικοῦ αὐτοβασανισμοῦ. Γενιὲς ὀλόκληρες παγιδευμένες ἀθέλητα στὸν βασανισμὸ τοῦ νομικισμοῦ, στὴν ἀναπηρία τοῦ ἀνέραστου βίου. Ταύτισαν τὸν ἔρωτα μὲ τὸν τρόπο τῆς ἁμαρτίας, τὴν ἀρετὴ μὲ τὴν ἀπέχθεια γιὰ τὸ ἴδιο τους τὸ σῶμα, τὴν αἰσθητὴ ἔκφραση τῆς στοργῆς μὲ τὴ σιχασιὰ τῆς ταπεινωτικῆς παραχώρησης στὸ κτῆνος.

Όλα αυτά για να υπηρετηθεῖ ἡ ὀρμέμφυτη ἀνάγκη ἐξασφάλισης βεβαιότητων ἀτομικῆς σωτηρίας, αἰώνιας κατασφάλισης τοῦ ἐγώ.

4. Ἡ εὐχαριστιακὴ σύναξη ὡς ἱεροτελεστία

Ὁρισμὸς τῆς Ἐκκλησίας (πραγμάτωση καὶ φανέρωση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος) εἶναι τὸ δεῖπνο τῆς Εὐχαριστίας. Ἐκεῖ εἰκονίζεται, δηλαδὴ πραγματοποιεῖται δυνάμει καὶ φανερώνεται, ὁ καινούργιος τρόπος τῆς ὑπάρξεως ποὺ εὐαγγελίζεται ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία. Τρόπος ἐλευθερίας ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς τῆς κτιστότητας, ψηλάφησης τῶν ἐνδεχομένων πληρότητας τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑπαρξης. Ὁμοίωση τοῦ τρόπου τῆς Τριαδικῆς Αἰτιώδους Ἀρχῆς τῶν ὑπαρκτῶν.

Προσλαμβάνουμε στὴν Εὐχαριστία τὴν τροφή μας, ποὺ εἶναι προϋπόθεση τῆς ζωῆς μας. Προσλαμβάνουμε τὰ ἀντιπροσωπευτικὰ καὶ συμπεριληπτικὰ κάθε τροφῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶδη: τὸ ψωμὶ καὶ τὸ κρασί. Ὅμως αὐτὴ ἡ πρόσληψη πραγματοποιεῖται μόνο ὡς εὐχαριστήρια κοινωνία: ἐπιχειροῦμε νὰ βιώσουμε τὴν προϋπόθεση τῆς ζωῆς μας (τὴ λήψη τῆς τροφῆς) ὄχι ὡς ἀτομικὴ ἀνάγκη ἀλλὰ ὡς αἶτημα κοινωνίας — ὄχι πειθαρχώντας στὴν ὀρμὴ τῆς αὐτοσυντήρησης ἀλλὰ ἐπιλέγοντας νὰ κοινωνήσουμε τὴν ἴδια τὴν προϋπόθεση τῆς ζωῆς μας: Νὰ μεταποιήσουμε σὲ πράξη κοινωνίας (γεγονὸς ἐλευθερίας) τὴ φυσικὴ ἀναγκαιότητα αὐθυπαρξίας.

Αὐτὸ τὸ ἐγγεῖρημα, στὰ πλαίσια τοῦ εὐχαριστιακοῦ δείπνου, δὲν εἶναι ἠθικὴ ἐπιδίωξη οὔτε νοητικὴ ἀπλῶς ἀπόφαση. Εἶναι εἰκονισμὸς, μὲ τὴ βιβλικὴ σημασία τῆς λέξης, ὅπου εἰκόνα σημαίνει δόξα, δηλαδὴ φανέρωση μιᾶς ὄντολογικῆς πραγματικότητας.⁴⁵ Δικό μας ἐνέργημα εἶναι ἡ συγκρότηση τοῦ δείπνου καὶ ἡ θέληση νὰ μοιραζόμαστε τὸ ψωμὶ καὶ τὸ κρασί μὲ ἀδελφοὺς συνανθρώπους μας — τὸ ἴδιο κομμάτι ψωμὶ καὶ τὸ ἴδιο ποτήρι κρασί. Μέχρις ἐδῶ τὸ ἐνέργημά μας δὲν θὰ ξεπερνοῦσε τὴ διδακτικὴ ἢ συναισθηματικὴ δυναμικὴ μιᾶς συμβολικῆς τελετῆς.

Γιὰ νὰ λειτουργήσῃ ὡς εἰκόνα τὸ ἐνέργημά μας (νὰ πραγματοποιεῖ σὲ αἶτημα τὴν ἐπιθυμία κοινωνίας τῆς ζωῆς),

πρέπει να παραπέμπει ως πράξη (ὄχι ως ἐννόημα) σὲ δεδομένο (ὄχι ὑποθετικὸ) ὑπαρκτικὸ γεγονός: σὲ ὄντολογικὴ πραγματικότητα, σὲ ἐφικτὸ τρόπο τῆς ὑπάρξεως. Τὸ δείπνο τῆς Εὐχαριστίας παραπέμπει στὸ ἱστορικὸ γεγονός τῆς ἐνανθρώπισης τοῦ Θεοῦ ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἐνανθρώπιση δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι περιστατικὸ συμβάν, ἂν ἀληθεύει συνιστᾶ τρόπο ὑπάρξεως, ὄντολογικὴ πραγματικότητα. Αὐτὴ τὴν ὄντολογικὴ πραγματικότητα τὴν καθιστᾶ ἔμπρακτο αἴτημα (πράξη ἀναφορᾶς) τὸ εὐχαριστιακὸ δείπνο.

Ὁ Χριστὸς εἶναι, γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία, εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου,⁴⁶ ἡ ὑπαρξή του εἰκονίζει (δυναμικὰ φανερώνει) τὴν ἐλευθερία τοῦ Θεοῦ ἀπὸ προκαθορισμοὺς (περιορισμοὺς-ἀναγκαιότητες) φύσης ἢ οὐσίας: Ἄν ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ Θεὸς ἐν σαρκί, ἡ ἱστορικὴ του παρουσία βεβαιώνει τὴν ἐλευθερία τοῦ Θεοῦ ἀπὸ προκαθορισμοὺς θεότητας. Καὶ ἂν, πραγματικά, ἀνέστη ἐκ νεκρῶν ὁ Χριστός, τότε ἡ ἀνάστασή του φανερώνει ὅτι ἐνανθρώπισε μένοντας ἐλεύθερος καὶ ἀπὸ τοὺς προκαθορισμοὺς τῆς ἀνθρωπότητας.

Ἡ ἀφηρημένη ἔννοια «Θεὸς» δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ νὰ δηλώσει τὴν ὑπαρκτικὴ ἐλευθερία τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ ἀναγκαιότητες-προκαθορισμοὺς θείας καὶ ἀνθρώπινης φύσης. Εἶδαμε ὅτι αὐτὴ ἡ ἐλευθερία δηλώνεται μὲ τὸν γλωσσικὸ προσδιορισμὸ Υἱὸς-Λόγος τοῦ Θεοῦ-Πατρός: Ὁ Χριστός, ὡς ἔνσαρκος Υἱὸς-Λόγος τοῦ Θεοῦ-Πατρός, φανερώνει τὴν ἐμπράγματη «συνήχηση» τοῦ θελήματος τοῦ Υἱοῦ μὲ τὸ θέλημα τῆς ἀγάπης τοῦ Πατρός.⁴⁷ Τὸ ἐνεργὸ θέλημα παραπέμπει στὸν τρόπο τῆς ἐλευθερίας καὶ ἡ «συνήχηση» τῶν θελημάτων σημαίνεται ὡς ὑπακοή τοῦ Υἱοῦ,⁴⁸ δηλαδὴ ὡς ἐλευθερία ἀγάπης. Ὁ Χριστός, στὴ γλώσσα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας, εἶναι ἐλεύθερος ἀπὸ περιορισμοὺς θεότητας καὶ ἀνθρωπότητας μόνο ἐπειδὴ ἀγαπᾶ τὸν Πατέρα καὶ ἡ ἀγάπη του, ὡς ἐλευθερία ὑπακοῆς («συνήχησης» τῶν θελημάτων), εἶναι ὁ τρόπος ὑπάρξεώς του. Ἡ ἱστορικὴ παρουσία τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Υἱοῦ-Λόγου εἶναι ἀποκάλυψη τῆς ἐλευθερίας ὡς ἀγάπης, τῆς ἀγάπης ὡς ἀπεριόριστης ὑπαρκτικῆς ἐλευθερίας. Εἶναι ἡ ἀγάπη αἰτιώδης «ἀρχή» τῆς ἐκούσιας υἰότητας καὶ τῆς

έκούσιας πατρότητας στο άπερινόητο μυστήριο τῆς Τριαδικῆς Θεότητος.

Τὸ δεῖπνο τῆς Εὐχαριστίας εἰκονίζει (πραγματοποιεῖ δυνάμει, φανερώνει) τὴν ὄντολογικὴ πραγματικότητά τῆς σάρκωσης τοῦ Θεοῦ. Ποιὰ ἐμπράγματα δεδομένα συγκροτοῦν τὴν εἰκόνα; Ἀφαιρετικὰ συνοφίζοντας: οἱ κοινωνοῦντες τοῦ δεῖπνου, τὰ κοινωνούμενα καὶ ὁ στόχος τῆς κοινωνίας.

Κοινωνοῦντες εἶναι ὅσοι μὲ τὴν πράξη τῆς μετοχῆς στὸ δεῖπνο δηλώνουν ἐνεργὰ τὸ θέλημά τους νὰ ὑπάρχουν ἀγαπώντας καὶ ἐπειδὴ ἀγαποῦν —θέλημα παραίτησης ἀπὸ κάθε ἀπαίτηση ἀτομικῆς ὑπαρκτικῆς αὐτάρκειας— κατὰ τὸ μέτρο τῆς ὑπακοῆς τοῦ Χριστοῦ. Κοινωνοῦν οἱ μετέχοντες τῆ βρώση καὶ τὴν πόση, τὴν τροφή-προϋπόθεση τῆς ἀτομικῆς μας ὄντότητας: τὰ ἐλεύθερα θελήματα συμπίπτουν (μὲ συγκεκριμένη πράξη) στὸ κοινὸ αἶτημα νὰ κοινωνεῖται ἡ ὑπαρξὴ ὡς ἀγάπη. Καὶ αὐτὴ ἡ σύμπτωση εἶναι ἔμπρακτὴ ἀνάμνηση ⁴⁹ τῆς ὑπακοῆς τοῦ Χριστοῦ στὴν ὄντοποίησιν καὶ ζωοποίησιν ἀγάπης τοῦ Πατρός, εἶναι συμμόρφωση μὲ αὐτὴ τὴν ὑπακοή: ἀναφορὰ τῆς θνητῆς ζωῆς μας στὸν Πατέρα, πίστη-ἐμπιστοσύνη-προσδοκία ἀνάστασης.

Τὰ κοινωνούμενα στὸ δεῖπνο εἶναι ψωμὶ καὶ κρασί: τὰ βασικὰ καὶ συμπεριληπτικὰ τῆς τροφῆς μας εἶδη, ποὺ εἶναι καὶ συγκεφαλαίωση τοῦ κάθε ἐτήσιου κύκλου τοῦ ἀνθρώπινου βίου (σπορᾶς, θέρου, τρύγου). Ἀναφέρουμε στὸν Πατέρα τὴν προϋπόθεση τῆς ζωῆς μας κοινωνούμενη, γιὰ νὰ δηλώσουμε ἔμπρακτα τὸ θέλημα μετοχῆς μας στὸν ὑπαρκτικὸ τρόπο ποὺ ἀποκάλυψε ἡ σάρκωση τοῦ Χριστοῦ: τρόπο ἐλευθερίας ἀπὸ τὶς ἀναγκαιότητες καὶ τοὺς περιορισμοὺς τῆς κτιστότητας. Ὁ Χριστὸς ἀποκάλυψε αὐτὸ τὸν τρόπο ὄχι μὲ πληροφορίες (διδαχὲς καὶ νουθεσίες), ἀλλὰ μὲ τὰ «σημεῖα»-ἔργα του, τὸν σταυρικὸ του θάνατο, τὴν ἀνάστασή του. Ἐγκαινίασε (πραγματοποίησε πρῶτος ιδρύοντας τὴ δυνατότητα πραγματοποίησης) τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴ φύση του — τὴν πραγματικὴ, μὲ σάρκα καὶ αἷμα, ὑπαρκτικὴ δυνατότητα ὑπέρβασης τῶν περιορισμῶν τῆς κτιστότητας. Ὁ ἐγκαινιασμὸς αὐτῆς τῆς δυνατότητας εἶναι τὸ χάρισμα τοῦ Χριστοῦ στὴν ἀνθρωπότητα — ὅ,τι στὴν Εὐχαριστία

ὀνομάζεται ἡ Χάρη τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος — τὸ εὐ-αγγέλιο τῆς Ἐκκλησίας.

Σάρκα καὶ αἷμα συγκροτοῦν κάθε ὑπόσταση τῆς ἀνθρώπινης φύσης, εἶναι οἱ πραγματικοὶ ὄροι πραγματικῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς. Σάρκα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ ὑποστασιάζουν τὴν ἀνθρώπινη φύση ἐλεύθερη ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς τῆς κτιστότητας: εἶναι οἱ πραγματικοὶ ὄροι ποὺ ὑποστασιάζουν τὴν χάρη-χάρισμα τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους. Τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός καλεῖ τοὺς ἀνθρώπους νὰ οἰκειωθοῦν τὸ χάρισμα ἐπίσης μὲ ὄρους πραγματικῆς ὑπαρξῆς, προϋποθετικούς τῆς ὑπαρξῆς: ὄρους βρώσης καὶ πόσης. Προσφέρεται στὴν Εὐχαριστία ἡ χάρη-χάρισμα τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὴν κτιστότητα μὲ ὄρους πραγματικῆς ἐνανθρώπισης τοῦ χαρίσματος (σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ), προσφέρεται στοὺς ἀνθρώπους ὡς βρώση καὶ πόση, δηλαδὴ ὡς ζωτικὴ προϋπόθεση πραγματικῆς ὑπαρξῆς τους: κοινωνούμενη τροφή, κοινωνία ἄρτου καὶ οἴνου.⁵⁰

Αὐτὰ ὅλα (μελιζόμενα καὶ μὴ διαιρούμενα) εἶναι τὰ κοινωνούμενα στὴν ἐκκλησιαστικὴ Εὐχαριστία: Κοινωνεῖται ἡ τροφή (τὸ ψωμὶ καὶ τὸ κρασί) ὡς ἔμπρακτη ἀναφορὰ στὸν τρόπο ποὺ κοινωνεῖ τὴν ὑπαρξὴ ὁ Υἱὸς μὲ τὸν Πατέρα. Ὁ ἴδιος αὐτὸς τρόπος ὑποστασιάζει τὴν ἐνανθρώπιση τοῦ Υἱοῦ, εἶναι σάρκα καὶ αἷμα Χριστοῦ: ὑπαρκτικὴ πραγματικότητα ἐλευθερίας ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς τῆς κτιστότητας. Κοινωνεῖται στὴν Εὐχαριστία τὸ χάρισμα μετοχῆς σὲ αὐτὸ τὸν τρόπο καὶ εἶναι ἔμπρακτη ἡ κοινωνία τοῦ χαρίσματος: ἐξ ἑνὸς ἄρτου καὶ ποτηρίου πρόσληψη τῆς προϋπόθεσης γιὰ ζωὴ. Τὸ χάρισμα προσλαμβάνεται κοινωνούμενο καὶ ὄχι ἀτομικὰ κατεχόμενο, ἀναφερόμενο ἔτσι ὥστε ἡ ἔμπρακτη πρόσληψη νὰ εἶναι καὶ ἔμπρακτη προσφορά, νὰ μὴν ἀντικειμενοποιεῖται τίποτα σὰν ἔρεισμα ιδιόκτητο ἀτομικῆς ἐξασφάλισης. «Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέρομεν.»

Τίποτα δὲν ἀντικειμενοποιεῖται ὡς ὀριστικὸ δεδομένο στὸ γεγονός τοῦ δείπνου τῆς Εὐχαριστίας, στὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός. Ἡ ὄντολογικὴ πραγματικότητα τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, ὁ τρόπος τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὴν κτιστότητα, δὲν μπορεῖ

νά γίνει αντικείμενο πού τὸ ἀνθρώπινο ἄτομο τὸ κατέχει καὶ τὸ κυριαρχεῖ. Ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος τῆς ἐκκλησιαστικῆς Εὐχαριστίας δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ εἶναι τὸ θρησκευτικὰ ἱεροποιημένο μαγικὸ φετιχ προσφερόμενο σὲ ἀτομικὴ κατανάλωση γιὰ ἐξασφάλιση ἀτομικῆς σωτηρίας.

Ὅμως, προοδευτικὰ καὶ ἀνεπαίσθητα, ἡ θρησκευοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος κατόρθωσε, σὲ πολλὰς περιπτώσεις καὶ ἱστορικὰς περιόδους, νὰ ὑποτάξει ἀκόμα καὶ τὸ εὐχαριστιακὸ δεῖπνο στὶς ἀπαιτήσεις τῶν ἐγωκεντρικῶν προτεραιοτήτων. Καίριο ἐπίτευγμα θρησκευοποίησης ἢ ἐκδοχὴ τῆς κοινωνούμενης βρώσης καὶ πόσης ὡς ὑπερφυσικοῦ αντικειμένου καθεαυτοῦ, ἐκδοχὴ πού συνεπιφέρει τὴν ἱκανοποίηση τῆς ὀρμέφυτης θρησκευτικῆς ἀνάγκης τοῦ φυσικοῦ ἀτόμου νὰ κατέχει σὰν αντικείμενο τὸ θαῦμα, τὸ μυστήριον καὶ τὸ κύρος. Τὸ θαῦμα, τὸ μυστήριον καὶ τὸ κύρος συνοψίζονται καὶ αντικειμενοποιοῦνται στὰ αἰσθητὰ εἶδη τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου χάρις στὸ νοητικὸ εὖρημα τῆς μετουσίωσής τους κατὰ τὴν Εὐχαριστία.

Ὁ ὅρος μετουσίωση (*transsubstantiatio*=μεταβολὴ τῆς οὐσίας ἢ φύσης) ἀρχίζει νὰ χρησιμοποιεῖται στὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ἀπὸ τὸν 12ο περίπου αἰῶνα — ἕναν αἰῶνα μετὰ τὴν ὀριστικὴ ἐκεῖ ἐξουδετέρωση τῆς λατινικῆς ἐκκλησιαστικῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τὴν ἐπικράτηση τῶν νεόφυτων τότε (στὸν Χριστιανισμὸ καὶ στὸν πολιτισμὸ) Φράγκων. Χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος γιὰ νὰ ἀντικρούσει τὴν ἀμφισβήτηση: ἂν εἶναι, πραγματικά, σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος τῆς Εὐχαριστίας. Θεωρητικὸς τῆς ἀμφισβήτησης φέρεται ἱστορικὰ ὁ Φράγκος θεολόγος Bérenger de Tours (1000-1088 περίπου). Γιὰ τὴν ἀναίρεση τῶν ἀπόψεών του ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Tours Hildebert (1055-1133) χρησιμοποιεῖ γιὰ πρώτη φορά τὸν ὅρο *transsubstantiatio*: Ὁ φαινόμενος σὰν ἄρτος εἶναι κατὰ τὴν οὐσία του σάρκα καὶ ὁ φαινόμενος σὰν οἶνος εἶναι κατὰ τὴν οὐσία του αἷμα τοῦ Χριστοῦ.

Ὁ ὅρος καθιερώνεται ἐπίσημα στὴ Δύση μὲ τὴν Τέταρτη Σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ (1215) καὶ ἀπὸ ἐκεῖ εἰσβάλλει καὶ στὴν ἑλληνικὴ Ἀνατολή: Μεταφράζεται ὡς μετουσίωση καὶ χρησιμοποιεῖται γιὰ πρώτη φορά ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Μιχαήλ

Ἡ Παλαιολόγο (1224-1282) σὲ ἐπιστολή του πρὸς τὸν πάπα Γρηγόριο Ι'. Τὸν προσλαμβάνει ἀργότερα ὁ Γεννάδιος Σχολάριος (1398-1472) καὶ στὴ συνέχεια τὸν ὑπερασπίζουν οἱ ρωμαιοκαθολικοῦ χαρακτήρα Ὁμολογίες Πίστεως τοῦ Πέτρου Μογίλα, μητροπολίτη Κιέβου (1638/42) καὶ Δοσιθέου, πατριάρχου Ἱεροσολύμων (1672), ὅπως καὶ οἱ ρωμαιοκαθολικοῦ χαρακτήρα συγγραφές «Ὁρθόδοξης» Δογματικῆς τοῦ Χρήστου Ἀνδρούτσου (1907) καὶ τοῦ Παναγιώτη Τρεμπέλα (1961).

Ἡ διαπάλη γύρω ἀπὸ τὸν ὄρο *transsubstantiatio* διατρέχει τοὺς αἰῶνες τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεώτερης εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας — ἀπὸ τὸν Θωμᾶ Ἀκινάτη καὶ Ἀλβέρτο τὸν Μέγα ὡς τὸν Ντεκάρτ, τὸν Χιούμ καὶ τὸν Χέγκελ.⁵¹ Ὁξύνθηκε ἡ διαμάχη κυρίως ὅταν ὁ Προτεσταντισμὸς ἀπέρριψε μαχητικὰ τὸ ρωμαιοκαθολικὸ ἐφεύρημα τῆς μετουσίωσης. Καὶ ὁ μὲν Λούθηρος κατέφυγε στὸ νοητικὸ παίγνιο ὅτι δὲν μεταστοιχειώνεται ἡ φύση-οὐσία τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου τῆς Εὐχαριστίας, ἀλλὰ κάπου «μέσα» καὶ «ὑπὸ» τὸν ἄρτο καὶ τὸν οἶνο ὑπάρχει ἡ παρουσία τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ (*in et sub pane et vino*) ποὺ μεταδίδεται μόνον «κατὰ τὴ χρήση» (*in usu*) τοῦ μυστηρίου. Περισσότερο εὐθεῖς ὁ Καλβίνος καὶ ὁ Ζβίγγλιος χαρακτήριζαν τὰ εἶδη τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου τῆς Εὐχαριστίας μόνον σύμβολα: ἀφορμὲς ἀνάμνησης τῆς σταυρικῆς θυσίας τοῦ Χριστοῦ, αἰσθητὰ σημεῖα ποὺ ἐνδέχεται νὰ μᾶς μεταδίδουν κάποια χάρη καὶ δύναμη ὅταν τὰ προσλαμβάνουμε ὡς κοινὴ βρώση καὶ πόση.

Τόσο ἡ ἀποδοχὴ ὅσο καὶ ἡ ἀπόρριψη τῆς μετουσίωσης τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου τῆς Εὐχαριστίας μοιάζουν ἐκδοχὲς ἐξίσου παγιδευμένες στοὺς ὄρους θρησκευοποίησης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος. Πρῶτος ὄρος τῆς θρησκευοποίησης (ἀφετηρία καὶ αἰτιώδης ἀρχὴ) εἶναι ἡ ἐξατομίκευση τῆς μετοχῆς στὴν Εὐχαριστία, ποὺ συνεπάγεται καὶ τὴν ἀντικειμενοποίηση τῆς μετοχῆς: Ἀπομονώνεται ἡ μετάληψη τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, διαστέλλεται ἀπὸ τὴ μετοχὴ στὸ γεγονὸς τῆς κοινωνίας τῶν σχέσεων ποὺ συγκροτοῦν τὴν Εὐχαριστία (τὸ εὐχαριστιακὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας) — γίνεται ἡ μετάληψη ἀτομικὸ γεγονὸς, ἄσχετο μὲ ὑπαρκτικὴ ἀλλαγὴ, ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως.

Ὅριζουμε ὡς ἀτομικὸ ἓνα γεγονὸς ποὺ ἐξαντλεῖται στὰ ὅρια τῶν ἀναγκῶν καὶ ἐπιδιώξεων τοῦ ἀτόμου, ὁπότε καὶ κρίνεται, ἀναπόφευκτα, μὲ μέτρο τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἀτομικῶν ἀπαιτήσεων, τὴν ἀτομικὴ χρησιμότητα, ὠφελιμότητα, ἀποτελεσματικότητά του. Ἔτσι καὶ τὰ εἶδη τῆς Εὐχαριστίας, στὴν ἀτομοκεντρικὴ προοπτικὴ, ἀξιολογοῦνται κατ' ἀρχὰς καθεαυτὰ (καθορίζεται ἢ πραγματικότητά τους) προκειμένου νὰ κριθεῖ καὶ τὸ πόσο ἀνταποκρίνονται στὴν ἀτομικὴ θρησκευτικὴ ἀνάγκη: Εἶναι ἀπλῶς σύμβολα καὶ ἀναπαραστάσεις (figurae, similitudines) τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἢ πρόκειται γιὰ «μεταβολὴν οὐσίας εἰς ἑτέραν οὐσίαν ἐν ἀκαρεῖ γενομένην, τῶν συμβεβηκότων (τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου) ἀμεταβλήτων μενόντων»;⁵²

Θρησκευτικὴ ἀνάγκη τοῦ ἀτόμου εἶναι νὰ γνωρίζει, μὲ βεβαιότητα καὶ σιγουριά, τι ἀκριβῶς ἐσθίει καὶ πίνει στὸ εὐχαριστιακὸ δεῖπνο: Τοῦ προσφέρεται ἔνσαρκη ἢ Θεότητα καὶ μόνο φαινομενικὰ τὰ προσφερόμενα ἐκλαμβάνονται σὰν ψωμὶ καὶ κρασί, ἢ αὐτὸ ποὺ μεταλαμβάνει ταυτίζεται μὲ αὐτὸ ποὺ φαίνεται καὶ ἀπλῶς ἀλληγορικὰ τὸ ψωμὶ καὶ τὸ κρασί θυμίζουν τὴν ἔνσαρκη θεότητα τοῦ Χριστοῦ (παραπέμπουν νοητικὰ σὲ αὐτήν); Ἡ ὀρμέμφυτη θρησκευτικὴ ἀπαιτεῖ «ἀντικειμενικὴ» ἀπάντηση, τεκμηριωμένη γνώση ποὺ νὰ ἐξασφαλίζει τὸ ἄτομο — κατανοεῖ τὸ ὑπαρκτικὸ γεγονὸς μόνο μὲσω τῆς πιστοποίησης ἀτομικῶν ἰδιωμάτων καθορισμένης ὄντοτητας.

Ἀδύνατο νὰ κατανοήσῃ ἢ φυσικὴ θρησκευτικὴ ὅτι ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος τῆς Εὐχαριστίας εἶναι σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ἐπειδὴ καὶ ἡ σάρκωση τοῦ Χριστοῦ ἦταν καὶ εἶναι ὄντολογικὴ πραγματικότητα, τρόπος ὑπάρξεως τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ὄχι ἀντικειμενικὴ μεταβολὴ τῆς φύσης (μετουσίωση) ἐνὸς ἀνθρώπινου ἀτόμου, ὄχι ὑπερφυσικὸ τέχνασμα ἢ φακιρικὸ θαῦμα. Ἡ σάρκωση τοῦ Χριστοῦ δὲν παραβίασε τὴν ἀνθρώπινη φύση, μόνο νίκησε τοὺς ὅρους τῆς φύσης, τοὺς περιορισμοὺς τῆς κτιστότητας. «Νενίκηνται τῆς φύσεως οἱ ὅροι» ὄχι μὲ τὴν παρέμβαση κάποιας ὑπερφυσικῆς δυνάμεως, ἀλλὰ μόνο μὲ τὴν κένωση τοῦ Ἰησοῦ: μὲ τὸ ὅτι στὸ ἱστορικὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ πραγματοποιοῦνται ἢ

άνθρωπινη φύση τῆ σχέση πού ἔχει ὁ Υἱὸς μὲ τὸν Πατέρα.

Αὐτὴ ἡ ὄντολογικὴ πραγματικότητα συγκροτεῖται δυνάμει καὶ φανερώνεται (εἰκονίζεται, μὲ τὴ βιβλικὴ σημασία τῆς εἰκόνας) στὸ γεγονὸς τῆς Εὐχαριστίας: Ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μεταβάλλονται σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ὄχι ἐπειδὴ παρεμβαίνει κάποια ὑπερφυσικὴ δύναμη καὶ παραβιάζει τοὺς ὅρους τῆς φύσης «μετουσιώνοντας» τὸν ἄρτο καὶ τὸν οἶνο, ἀλλὰ ἐπειδὴ οἱ μετέχοντες τοῦ δείπνου κοινωνοῦν τὴν προϋπόθεση τῆς ζωῆς τους (τὴ βρώση καὶ τὴν πόση) ὡς ἐπανάληψη τῆς κένωσης τοῦ Χριστοῦ. Προσλαμβάνοντας τὸν ἄρτο καὶ τὸν οἶνο πραγματοποιοῦν οἱ μετέχοντες τοῦ δείπνου, μὲ τὶς προϋποθέσεις τῆς ἀνθρώπινης φύσης τους, τὴ σχέση πού ἔχει ὁ Υἱὸς μὲ τὸν Πατέρα: τὴν ὑπαρξὴ ὡς ἀγαπητικὴ κοινωνία, τὴ ζωὴ ὡς παραίτηση ἀπὸ κάθε ἀπαίτηση αὐθυπαρξίας. Καὶ «νικῶνται τῆς φύσεως οἱ ὅροι»: ἡ κοινωνία τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἶνου εἶναι μετοχὴ στὴ σάρκα καὶ στὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, στὸν τρόπο ὑπάρξεως πού συγκροτεῖ τὴν Ἐκκλησία.

Μόνο ἡ ὀλοκληρία ὄλων τῶν παραμέτρων τοῦ ἐνικοῦ γεγονότος τῆς σάρκωσης τοῦ Χριστοῦ μπορεῖ νὰ φωτίσει τὸ πῶς ἓνα δείπνο συγκροτεῖ τρόπο ὑπάρξεως: τὴν Ἐκκλησία — πῶς τὸ ψωμὶ καὶ τὸ κρασὶ τῆς καθημερινῆς τροφῆς μας μεταβάλλονται σὲ κοινωνία σώματος καὶ αἵματος Χριστοῦ. Δὲν κοινωνεῖται ἓνα ἱεροποιημένο (ὑπερφυσικὸ) φετίχ, ἀλλὰ ἓνα ὑπαρκτικὸ γεγονός: ἡ κτιστὴ φύση ἐλεύθερη ἀπὸ τοὺς ὅρους τῆς κτιστότητας. Κοινωνεῖται ἡ σύμπασα κτίση στὴν ἐλευθερία τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ: κοινωνεῖται ὁ παρελθὼν χρόνος (ἡ εὐχαριστήρια ἀνάμνηση) καὶ τὸ ἐμπειρικὸ παρόν (τὸ ἀγαπητικὸ ἄθλημα πού συνιστᾶ τὴν Ἐκκλησία), μαζὶ καὶ τὸ ἐσχατολογικὸ μέλλον (ἡ ἐλπίδα καὶ προσδοκία τῆς ἄχρονης «Βασιλείας»).

Προοδευτικὰ καὶ ἀνεπαίσθητα ἡ θρησκευοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος ἐπέφερε καὶ τὴν ἀλλοτριωμένη ἐκδοχὴ τοῦ εὐχαριστιακοῦ δείπνου: τὴν ὑποκατάσταση τῆς ὄντολογικῆς πραγματικότητος πού εἰκονίζεται στὴν Εὐχαριστία, ἀπὸ ἀτομικὲς ψυχολογικὲς ἀπαιτήσεις. Ἡ θρησκευοποιημένη συνείδηση ἐκδέχεται τὴν Εὐχαριστία ὄχι ὡς πραγματοποίηση καὶ φανέρωση

τῆς Ἐκκλησίας (τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, τρόπου κοινωνίας τῆς ζωῆς). Τὴν ἐκδέχεται ὡς ἀντικειμενικὰ τελούμενη (ἀπὸ προκαθορισμένον τελεστή-ιεροουργὸ) ἱεροπραξία, ποὺ προσφέρει ἀτομικὰ στὸν καθένα ἀπὸ τοὺς «παρακολουθοῦντες» τὴ δυνατότητα νὰ μεταλάβει ὑπερφυσικοῦ δωρήματος: «πυρὸς» ποὺ καταφλέγει τὶς ἀτομικὲς ἁμαρτίες, ἐξαγνίζει τὸν ἀτομικὸ νοῦ, τὴν ἀτομικὴ «ψυχὴν καὶ καρδίαν», ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἐξασφαλίζοντας ἐγγυημένη αἰώνια ζωὴ.

Αὐτὴ ἡ ἀλλοτρίωση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ (σχέσεων κοινωνίας) χαρακτήρα τῆς Εὐχαριστίας, ἡ ἐπικράτηση ἀτομοκεντρικῶν προτεραιοτήτων, ἐμφανίζεται συντελεσμένη ἀπὸ τὸν 13ο κιόλας αἰῶνα (τουλάχιστον στὴν Ὁρθόδοξη Ἀνατολὴ ὡς προῖον σαφέστατου ἱστορικὰ συσηματισμοῦ μὲ τὴν, πολὺ προγενέστερη, θρησκευοποίηση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴ φραγκικὴ Δύση). Ἀποτυπώνεται ἐνδεικτικὰ τὸ τετελεσμένο σὲ συλλογὴ ὕμνων καὶ εὐχῶν ποὺ ἀπαρτίζουν τὴ λεγόμενη ὡς σήμερα Ἀκολουθία τῆς Θείας Μεταλήψεως.

Ἡ Ἀκολουθία ἔχει σκοπὸ νὰ προετοιμάσει ἀτομικὰ τὸν κάθε Χριστιανὸ γιὰ τὴ μετάληψη τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου τῆς Εὐχαριστίας. Τόσο οἱ ὕμνοι ὅσο καὶ οἱ εὐχὲς ἔχουν συνταχθεῖ σὲ πρῶτο ἐνικὸ πρόσωπο: εἶναι ἀτομικὲς προσευχὲς, ποὺ ὅλες ζητοῦν νὰ καταστεῖ τὸ ἄτομο ἄξιο καὶ ἱκανὸ γιὰ νὰ προσλάβει ἀτομικὰ τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ. Δὲν ὑπάρχει μνεία μετοχῆς σὲ δῶρημα κοινωνούμενο μὲ ἀδελφούς, ἀπουσιάζει κάθε ἀναφορὰ (ἔστω ἔμμεση) σὲ γεγονὸς σχέσεων κοινωνίας, συγκρότησης σώματος ἐκκλησιαστικοῦ. Ἡ Ἀκολουθία θὰ ἦταν ἡ ἴδια καὶ ἂν ἡ μεταβολὴ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου μπορούσε νὰ συντελεστεῖ χωρὶς τὸ γεγονὸς τῆς Εὐχαριστίας ἢ ἐρήμην ἐκκλησίας ἀδελφῶν.

Ὅλο τὸ νοηματικὸ βᾶρος εὐχῶν καὶ ὕμνων ἐπικεντρώνεται στὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀτομικὴ ἐξασφάλιση τοῦ δεομένου, τὴν ἐξάλειψη τῶν ἀτομικῶν του ἁμαρτημάτων, τὴν παραθεώρηση τῆς ἀτομικῆς του ἀναξιότητος. Ἐνδιαφέρει ἀτομικὰ ὁ Χριστιανὸς νὰ μεταλάβει «ἀνενόχως» καὶ «ἀκατακρίτως» τῶν ὑπερφυσικῶν δωρημάτων. Τὸ πόσο ἐμφατικὰ ἀγνοεῖται τὸ ἐκκλησιαστικὸ

γεγονός, ἡ ὕπαρξη συν-κοινωνούντων ἀδελφῶν, εἶναι πραγματικὴ ἔκπληξη.⁵³

Ὑμνοι καὶ εὐχὲς τῆς Ἀκολουθίας ἀναφέρονται στὰ προσφερόμενα πρὸς μετάληψη εἶδη μὲ προσδιορισμούς, χαρακτηρισμούς καὶ σημαίνοντα ποὺ σαφῶς προϋποθέτουν ἀντικειμενοποιημένη ἐκδοχὴ «μετουσίωσης». Καὶ εἶναι φυσικὸ νὰ κυριαρχεῖ αὐτὴ ἡ ἐκφραστικὴ ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ παρακάμπτεται ἢ ἀγνοεῖται ὁ ἐκκλησιαστικὸς (σχέσεων κοινωνίας) χαρακτήρας τῆς Μεταλήψεως.

Βέβαια οἱ εὐχὲς ποὺ συγκροτοῦν τὴν Ἀκολουθία ἀποδίδονται ἐπωνύμως σὲ κορυφαίους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας: Δύο εὐχὲς στὸν Μέγα Βασίλειο, τέσσερις στὸν Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο, δύο στὸν Ἰωάννη τὸν Δαμασκηνό, μία στὸν Συμεὼν τὸν Νέο Θεολόγο καὶ μία στὸν Συμεὼν τὸν Μεταφραστή. Ὅμως ἀπουσιάζει μιὰ ἱστορικο-φιλολογικὴ μελέτη ποὺ νὰ ἀπαντάει στὸ ἐρώτημα: σὲ ποῖο πλαίσιο ἀναγκῶν καὶ μὲ ποιὸν σκοπὸ συντάχθηκαν αὐτὲς οἱ εὐχὲς σὲ διαφορετικοὺς αἰῶνες (4ο, 8ο, 10ο καὶ 11ο — ἂν πραγματικὰ οἱ εὐχὲς ἔχουν συγγραφῆ ἀπὸ τοὺς Πατέρες στοὺς ὁποίους ἀποδίδονται καὶ δὲν εἶναι ψευδεπίγραφες). Καὶ κατὰ πόσο ἡ συμπερίληψή τους στὴν Ἀκολουθία τῆς Θείας Μεταλήψεως τίς ἐντάσσει σὲ πλαίσιο ποὺ σίγουρα ἀνταποκρίνεται στὶς ἀρχικὲς προθέσεις καὶ στοὺς στόχους τῆς συγγραφῆς τους.

Ἡ μετοχὴ σὲ σχέσεις κοινωνίας ἀσφαλῶς προϋποθέτει ἄρνηση ἢ ὑπέρβαση ἐγωκεντρικῶν προτεραιοτήτων — γι' αὐτὸ καὶ ἡ μετοχὴ στὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός ὀρίζεται ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ ἐμπειρία ὡς ἄθλημα (ἄσκηση) ἀγαπητικῆς αὐθυπέρβασης. Προϋποτίθεται ἡ ἄσκηση γιὰ τὴ μετοχὴ στὸ δεῖπνο τῆς Εὐχαριστίας, ἡ ἀτομικὴ προετοιμασία, ἡ ἔμπρακτὴ ἐτοιμότητα κοινωνίας. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος, στὰ πολὺ πρῶτα χρόνια ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, μιλάει γιὰ τὴν ἀνάγκη τέτοιας ἀτομικῆς προετοιμασίας τοῦ πιστοῦ πρὶν τὸ εὐχαριστιακὸ δεῖπνο.⁵⁴

Ὅμως ἡ ἀτομικὴ προετοιμασία-ἄσκηση-ἄθληση ποὺ ἔχει στόχο τὴ μετοχὴ σὲ σχέσεις κοινωνίας, εἶναι κάτι ριζικὰ διαφορετικὸ ἀπὸ κάθε ἀντίστοιχη προσπάθεια ποὺ ἀποβλέπει σὲ στόχους ἀτομοκεντρικούς, ἔστω τοὺς «ιερότερους». Εἶναι ἄλλης τάξεως

γεγονός ή άτομική επιδίωξη αυταπάρανησης, για πληρέστερη κατά τὸ δυνατὸ μετοχή σὲ γεγονόδες σχέσεων ἀγαπητικῆς ἀλληλοπεριχώρησης, καὶ ἐντελῶς ἄλλης τάξεως ή στόχευση στήν ἀτομική κάθαρση ἀπὸ ἐνοχές, στήν ἀτομική ἀξιοσύνη, στήν ἐξασφάλιση ἀτομικῆς σωτηρίας.

Τὰ κείμενα (ὕμνοι καὶ εὐχές) ποὺ συγκροτοῦν τὴν Ἀκολουθία τῆς Θείας Μεταλήψεως, ἔχουν ὅλα ὅσα στοιχεῖα ἀπαιτοῦνται γιὰ νὰ τὰ χαρακτηρίσουμε ὅτι σκοπεύουν μόνο στήν ἐξασφάλιση ἀτομικῶν ὠφελημάτων καὶ ἐγγυήσεων. Εἶναι κείμενα ποὺ ὑπηρετοῦν ἐγωτικὲς ἀποκλειστικὰ ἐπιδιώξεις ἀμνήστευσης σφαλμάτων, ἐξίλασμοῦ, κάθαρσης, «ἀγιασμοῦ». Δὲν ὑπάρχει ή παραμικρὴ νύξη ποὺ νὰ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι τὰ αἰτούμενα δὲν ἐξαντλοῦνται στὴ δικαίωση ή θωράκιση τοῦ ἐγώ. Ὅτι χρειάζονται γιὰ νὰ ἱκανώσουν τὸ ἄτομο νὰ αὐθυπερβαθεῖ, νὰ ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ τὶς φυσικὲς ἐνορμήσεις ἀυτασφάλισης, νὰ μετάσχει στὸν ἐκκλησιαστικὸ τρόπο τῆς ὑπάρξεως. Κανένα τέτοιο σημάδι.

Ὅταν ὁ κεντρικὸς στόχος τοῦ εὐχαριστιακοῦ δείπνου, ή μετάληψη τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἀλλοτριωθεῖ σὲ ἐπιδίωξη ἀτομοκεντρικῆς ἐξασφάλισης, τότε, ἀναπόφευκτα, καὶ κάθε ἄλλο στοιχεῖο τῆς Εὐχαριστίας παύει ἀνεπαισθήτως νὰ λειτουργεῖ ὡς ἀφετηρία καὶ ἐφαλτήριο σχέσεων κοινωνίας. Ἐκπίπτει σὲ ἀγαθὸ προσφερόμενο γιὰ ἀτομική κατανάλωση — αἰσθητική, συναισθηματική, διδακτικὴ ἰδιοχρησία.

Ἄν ὁ πολιτισμὸς τῶν Ἑλλήνων ἄφησε ἔκτυπη τὴ σφραγίδα του στήν ἱστορικὴ σάρκα τῆς ἐκκλησιαστικῆς Εὐχαριστίας (στὴ δραματογραφία, στὴ μουσική, στήν ποίηση, στήν εἰκονογραφία, στήν ἀρχιτεκτονική: σὲ ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ συν-τελοῦν τὸ εὐχαριστιακὸ γεγονός, συλλειτουργοῦν στήν τέλεσή του) εἶναι, ἀκριβῶς, ἐπειδὴ συγκεφαλαίωσε μακραίωνη παράδοση κοινωνιοκεντρικῆς (ὄχι ἀτομοκεντρικῆς) τέχνης. Παράδοση (καὶ ὑψηλὰ ἐπιτεύγματα) πάλης προκειμένου ή τέχνη νὰ ὑπηρετεῖ τὴν πόλιν (τὸ ἄθλημα τῶν σχέσεων κοινωνίας) καὶ ὄχι τὴν τέρψη ή τὴν ὠφέλεια τοῦ ἰδιώτη.

Θὰ μπορούσε κανεὶς συμπερασματικὰ νὰ ἰσχυριστεῖ ὅτι τὴν

είδοποιὸ ταυτότητα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης καθόριζε πάντοτε ὁ συμβολικὸς χαρακτήρας τῆς, χαρακτήρας συμβόλου: Ἡ αἰσθητὴ μορφή δὲν σημαίνει (φανερώνει) τὸν ἑαυτό τῆς, ἀλλὰ λειτουργεῖ ὡς σημεῖο παραπεμπτικὸ στὴν οὐσία τοῦ εἰκονιζομένου (Ἀρχαία Ἑλλάδα) ἢ στὴν ὑπόσταση τοῦ εἰκονιζομένου (ἐκχριστιανισμένος Ἑλληνισμός). Διαβαίνει ἐπὶ τὸ πρωτότυπον ἢ αἰσθητὴ μορφή,⁵⁵ δηλαδὴ παραπέμπει στὴν ἀμεσότητα τῆς σχέσης μὲ τὸ πραγματικὰ ὑπαρκτό (τὸ ὄντως ὄν), ἰδρύει αὐτὴ τὴ σχέση.

Ταυτόχρονα, ἀποβλέποντας νὰ λειτουργεῖ ὡς σύμβολο ἢ αἰσθητὴ μορφή (τὸ καλλιτέχνημα) συν-βάλλει (βάζει μαζί, συντονίζει) κάθε ἀτομικὴ σχέση-πρόσβαση στὴν ἐμπειρία τοῦ πρωτοτύπου: κοινωνεῖται αὐτὴ ἢ ἐμπειρία (ὑπὸ πάντων μετέχεται καὶ μετέχεται ὑπὸ πάντων ἐνικῶς) — εἴτε τὸ κοινωνούμενο εἶναι ὁ δεδομένος λόγος-οὐσία τοῦ κάθε ὑπαρκτοῦ (Ἀρχαία Ἑλλάδα) εἴτε εἶναι ἢ ὑπόσταση-πρόσωπο καὶ τὸ ἐνέργημα τῆς ἐλευθερίας τοῦ προσώπου (ἐκχριστιανισμένος Ἑλληνισμός).

Αὐτὸ τὸ κατόρθωμα νὰ λειτουργοῦν ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ εὐχαριστιακοῦ δείπνου ὡς ἀφορμὴ καὶ γεγονὸς σχέσεων κοινωνίας (νὰ κοινωνεῖται ὄχι μόνον ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος, ἀλλὰ καὶ τὸ μέλος, ἢ ποίηση, ἢ ζωγραφιὰ, ἢ δραματολογία, ὁ φωτισμός, ὁ διάκοσμος — τίποτε νὰ μὴν ἀποβλέπει σὲ ἀτομικὴ κατανάλωση) ἀκυρώνεται αὐτὸ τὸ κατόρθωμα, σὲ ὅλες του τὶς ἐκφάνσεις, ὅταν κεντρικὸς στόχος τῆς Εὐχαριστίας θεωρηθεῖ ἢ ἀτομικὴ «κάθαρση», ἢ ἀτομικὴ σωτηρία.

Χρειάζεται μιὰ εἰδικὴ μελέτη ποὺ νὰ καταδείξει ἱστορικὰ τὴ βαθμιαία ὑποταγὴ τῶν στοιχείων τοῦ εὐχαριστιακοῦ γεγονότος σὲ σκοπιμότητες θρησκευτικῆς, ἀτομοκεντρικῆς. Νὰ φωτίσει ἢ μελέτη τὸ πῶς καὶ τὸ ποῦ, σὲ ποιῆς ἱστορικῆς καὶ κοινωνικῆς συνθήκες ἐμφανίστηκε αὐτὴ ἢ ἀλλοτρίωση καὶ γιατί ἐπικράτησε μὲ τόση εὐκολία, σχεδὸν χωρὶς ἀντιστάσεις.

Στὴν ἀρχιτεκτονικὴ διαμόρφωση καὶ στὴν ἐσωτερικὴ ὀργάνωση τοῦ λειτουργικοῦ χώρου, στὴ δραματολογία, στὸ μέλος, στὴ στιχογραφία, στὴ ζωγραφικὴ, στὸν φωτισμό, στὴν ἀπαγγελία, παντοῦ, κυριάρχησαν σκοπιμότητες διδακτικῆς, συγκινησιακῆς

ὑποβολῆς καὶ συναισθηματικῆς εὐφορίας, ἐνθουσιαστικῶν ἐξάρσεων καὶ ρομαντικῆς περιπάθειας — προτεραιότητες ἀτομοκεντρικές: Νὰ ἐντυπωσιαστεῖ τὸ ἄτομο, νὰ συνεπαρθεῖ ψυχολογικά, νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἐνστικτώδη ἀνάγκη του γιὰ μεταφυσικὴ ἐξασφάλιση, γιὰ οἰκείωση τοῦ ὑπερβατικοῦ.

Στὰ νεωτερικὰ πολιτειακὰ σχήματα, μετὰ τὴν (σχεδὸν) ἐξάλειψη τοῦ θεσμοῦ τῆς βασιλείας, ἡ κρατικὴ ἐθιμοτυπία ἀπλουστεύτηκε ἐντυπωσιακὰ: περιορίστηκε ἢ ἐκζήτηση μεγαλοπρέπειας καὶ ἐπιδείξεων, ἄλλαξαν οἱ τρόποι ψυχολογικοῦ ἐπηρεασμοῦ τῶν ὑπηκόων. Ὅμως, ἀκόμα καὶ ἡ καίρια αὐτὴ ἀλλαγὴ πρακτικῆς καὶ νοοτροπίας στὰ ἐπίπεδα τῆς κρατικῆς ἐξουσίας δὲν ἐπηρέασε, οὔτε στὸ ἐλάχιστο, τὶς θρησκευτικὲς ἡγεσίες τοῦ λεγόμενου χριστιανικοῦ κόσμου. Μὲ εὐρηματικὲς δικαιολογίες λειτουργικῶν τάχα συμβολισμῶν, ἢ ἐκκλησιαστικὴ λατρεία, μὲ ἐπίκεντρο τὸ εὐχαριστιακὸ γεγονός, ἐμφανίζεται ἀλλοτριωμένη σὲ σκόπιμα θεαματικὴ θρησκευτικὴ τελετουργία. Βαρύτιμες στολῆς βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ἢ μεσαιωνικῶν βασιλέων, χρυσὰ σκῆπτρα, ποικιλμένες μὲ πολύτιμους λίθους μίτρες καὶ τιάρες, χρυσοσμάλινα ἐγκόλπια καὶ ἐπιστήθιοι σταυροί, ἡγεμονικοὶ μανδῦες μὲ μακρὰ σερνάμενη οὐραία κατάληξη, μεταβάλλουν τοὺς λειτουργοὺς σὲ ἐξωπραγματικὲς φιγοῦρες ἄλλοτε πανσθενῶν ἡγεμόνων ποὺ συνεχίζουν, ὡς θρησκευτικοὶ ἄρχοντες (ἀρχιερεῖς, ποντίφηκες, πριμάτοι, δεσπότες) νὰ διαχειρίζονται ὑπερβατικὲς ἐξουσίες καὶ δυνατότητες. Ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως τὶς ἀπαιτεῖ ἡ ὀρμέμφυτη ἀνάγκη τοῦ φυσικοῦ ἀτόμου γιὰ θρησκεία.

Βεβαιότατα καὶ δὲν ἀρκεῖ γιὰ τὴν ἐπανεύρεση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος ἢ ὀρθολογικὴ καὶ προγραμματικὴ «ἀπλούστευση» τοῦ λατρευτικοῦ τυπικοῦ. Τὸ μέτρο τῆς γνησιότητος δὲν εἶναι ἠθικολογικό, δὲν εἶναι ἡ παραίτηση ἀπὸ τὴ ματαιοδοξία, τὴ σπουδαιοφανῆ πολυτέλεια, τὴν ἡγεμονικὴ ἀλαζονεία. Μέτρο γνησιότητος εἶναι μόνον ἡ ἐπανεύρεση τοῦ κοινωνικοῦ χαρακτήρα τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ἐπιστροφή στὶς σχέσεις κοινωνίας ποὺ συγκροτοῦν καὶ φανερώνουν τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός.

Οί προτεσταντικές όμολογίες προγραμματίσαν καί κατόρθωσαν τήν «άπλούστευση» τοῦ λατρευτικοῦ τυπικοῦ, ἐμμένοντας ὅμως στόν θρησκευτικό ἀτομοκεντρισμό καί ἀνυποψίαστες γιά τόν ἐκκλησιαστικό τρόπον τῆς ὑπάρξεως. Γι' αὐτό καί τὸ ἀποτέλεσμα τῆς «άπλούστευσης» ἦταν μιὰ ἀκόμα πιό τραγική ἔκπτωση σέ επίπεδο ἀφελέστατου διδασκισμοῦ, παιδαριωδῶν ψαλμάτων, νηπιώδους μεταφυσικοῦ προβληματισμοῦ. Τὸ γεγονός ὅτι ἀναδείχθηκαν στόν Προτεσταντισμό καί σπουδαῖοι ἐπιστήμονες θεολόγοι, δέν ἐπηρέασε τόν ἀπλοϊκὸ ἢ ἀφελή χαρακτήρα τῆς λατρευτικῆς του πρακτικῆς.

5. Ἡ Τέχνη στήν ὑπηρεσία τῶν ἐντυπώσεων, τῆς διδαχῆς, τοῦ συναισθήματος

Μιλώντας γιά Τέχνη ἀναφερόμαστε σέ ποικιλία «γλωσσῶν»: σέ διαφορετικούς τρόπους ἔκφρασης-κοινωνίας τῆς ἐμπειρίας.

Τήν ποικιλία τῶν γλωσσῶν τῆ δημιουργεῖ ἡ διαφορότητα τῶν «σημαινόντων» — τῶν «μέσων», τοῦ «ὕλικου» τῆς ἔκφρασης. Στήν ποίηση καί σέ κάθε εἶδος λογοτεχνίας τὰ σημαίνοντα εἶναι λέξεις-ἐννοιες-προτάσεις (τὸ ὕλικὸ τῆς κοινῆς γλώσσας). Στὴ μουσικὴ εἶναι ἤχοι, στὴ ζωγραφικὴ σχέδιο καί χρῶμα, στὴ γλυπτικὴ καί στήν ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι ἡ μορφοποίηση (σύνταξη) στέρεων ὕλικῶν.

Ἡ σύνταξη εἶναι ὀριστικὸ (συντακτικὸ) στοιχεῖο τῆς γλώσσας — σέ κάθε Τέχνη τὸν καλλιτέχνη (ποιητὴ, δημιουργὸ) τὸν ἀναδείχνει (καί τὸν διαφοροποιεῖ) ἡ ἰκανότητά του νὰ συντάσσει τὸ ὕλικό του, νὰ κατορθῶνει ὅλο καί ἐναργέστερα συντεταγμένη ἔκφραση. Ἡ σύνταξη συντάσσει τὰ σημαίνοντα μὲ τρόπο ποὺ ἀνταποκρίνεται ἢ στήν ἀπεικονιστικὴ τῆς πραγματικότητας λειτουργία τῆς γλώσσας-τέχνης ἢ στήν ἀλληγορικὴ-ὑπαινικτικὴ λειτουργία τῆς. Οἱ δυὸ αὐτοὶ τρόποι σύνταξης δέν εἶναι κωδικὰ διαφοροποιημένοι, συνήθως ἀντιδιαστέλλονται, ἀλλὰ καί κάποτε ἀλληλοπεριχωροῦνται.

Ὅταν ἡ σχέση γλώσσας-τέχνης καί πραγματικότητας εἶναι ἀπεικονιστικὴ, ἡ σύνταξη ὑπηρετεῖ μᾶλλον χρηστικὲς προτεραιότητες: Γνωστοποιεῖ, περιγράφει, ἀφηγεῖται, διδάσκει,

ἀποδεικνύει, διακοσμεῖ, τέρπει. Ὄταν ἡ σχέση εἶναι ἀλληγορικῆ-
ὕπαινικτική, ἡ σύνταξη παραπέμπει μέσω τῶν σημαινόντων σὲ
σημαινόμενο νόημα τῆς πραγματικότητας καὶ οἱ προτεραιότητες
εἶναι μᾶλλον «ἀποκαλυπτικές» καὶ λιγότερο ἀναπαραστατικές.

Στὴ δεύτερη αὐτὴ περίπτωση ἡ γλῶσσα-τέχνη λειτουργεῖ ὡς
σημεῖο: σημαίνει κάτι ἄλλο ἀπὸ τὴ δική της συντακτικὴ ἀριότητα,
τὴ δική της μορφολογικὴ ἐπάρκεια, τὴ θεματικὴ της
παραστατικότητα — συνιστᾷ ἀλληγορία (ἄλλο-ἀγορεύει). Καλεῖ
τότε ἡ γλῶσσα-τέχνη (εἶναι κλήση) σὲ διάβασιν ἐπὶ τὸ
πρωτότυπον: σὲ ἀναγωγὴ ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς φαινομενικότητας
στὸν τρόπο τῆς ἀλήθειας, τρόπο τῆς ὄντως ὑπάρξεως.

Στὴν περίπτωση, λ.χ., τῆς ἀρχαιοελληνικῆς τέχνης (εἴτε γιὰ τὴ
γλυπτικὴ τῆς κλασικῆς περιόδου πρόκειται εἴτε γιὰ τὴν
ἀρχιτεκτονικὴ εἴτε γιὰ τὴν τραγωδίαν) ὁ καλλιτέχνης, μένοντας
ρεαλιστικὰ συνεπῆς στὴν αἰσθητὴ πραγματικότητα, ἐπιδιώκει νὰ
ὑπερβεῖ τὰ περιστατικὰ καὶ περιστασιακὰ γνωρίσματα τῶν
δεδομένων ἀτομικοτήτων (ἢ συγκεκριμένου φυσικοῦ περίγυρου)
ὥστε μὲ τὴν ἀφαίρεση αὐτῶν τῶν γνωρισμάτων νὰ ἀναγάγει τὸν
κοινωνὸ τοῦ ἔργου στὴ θεά-θεωρία τοῦ λόγου τῆς οὐσίας τοῦ
εἰκονιζομένου: Τοῦ νοητοῦ λόγου-τρόπου (ἄφθαρτου,
ἀναλλοίωτου, ἄχρονου, ἀθάνατου — ὄντως ὑπαρκτοῦ) ποὺ κάνει
τὴν αἰσθητὴ ἀτομικότητα νὰ εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶναι.

Προκειμένου νὰ ἀπεικονίσει π.χ. τὴν Ἀφροδίτη ὁ
ἀρχαιοελληνας γλύπτης, δὲν ἀπέβλεπε νὰ κατασκευάσει τὸ
ἀντίγραφο συγκεκριμένης ὥραίας γυναίκας (ὅπως θὰ κάνει
ἀργότερα ὁ καλλιτέχνης τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἀναγέννησης). Ζητοῦσε
νὰ ἀφαιρέσει ὅλα τὰ περιστατικὰ (ἀτομικὰ) γνωρίσματα ἀπὸ
κάθε ὥραία γυναίκα καὶ νὰ ἀποτυπώσει στὸ ἔργο του τὰ
γνωρίσματα ποὺ προσδίδουν τὸ κάλλος τῆς θηλυκότητας σὲ κάθε
ὥραία γυναίκα — νὰ ἀποτυπώσει τὴν οὐσία-ιδέα τοῦ γυναικείου
κάλλους. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ ἔργο του ἦταν «ἄγαλμα»: πρόξενος τῆς
ἀγαλλίασης ποὺ προξενεῖ ἡ θεά τῆς ἀλήθειας.

Τὸ ἴδιο καὶ ὁ ἀρχιτέκτονας στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα: Ζητάει νὰ
ἀποτυπώσει στὸ κτίσμα του ἐκείνους τοὺς λόγους (σχέσεις)
ἀρμονίας τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ποὺ ἀλληγοροῦν τοὺς

δεδομένους νόμους τῆς συμπαντικῆς τάξης καὶ κοσμιότητας: Νὰ ἀποκρυπτογραφήσει καὶ νὰ φανερώσει στὸ ἔργο του τὶς σχέσεις ἀνα-λογίας, συμπληρωματικότητας καὶ εὐρυθμίας τῶν μεγεθῶν, ποὺ συγκροτοῦν τὴν ὑλικὴ πραγματικότητα σὲ κόσμον (κόσμημα) — διαφοροποιοῦν τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴ ζωὴ ἀπὸ τὴν ἀταξία, ἀμετρία καὶ ἀλογία. Νὰ δείξει ὁ ἀρχιτέκτονας τὸ πῶς ἡ ἀμορφία καὶ ἀκοσμία μπορεῖ νὰ λογοποιηθεῖ καὶ μορφοποιηθεῖ σὲ κόσμον ὄντως καλόν. Καὶ πῶς, ἀντίστοιχα, ἡ ἀπλῶς κοινωνία τῆς χρείας μπορεῖ νὰ μεταποιηθεῖ σὲ κοινωνίαν κατ' ἀλήθειαν, δηλαδή σὲ πόλιν, μὲ τοὺς ἴδιους λόγους-νόμους τῆς κοσμικῆς ἀρμονίας: τῶν ἠθικῶν δυνατοτήτων τῆς ζωῆς.

Ἀνάλογη ἡ λειτουργία τῆς Τέχνης καὶ στὸ (ψευδωνύμως λεγόμενο) «Βυζάντιο»: στὴν ἐξελληνισμένη αὐτοκρατορία τῆς Νέας Ρώμης-Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ λειτουργία ἀνάλογη γιὰ τὸ στόχος ἴδιος: Νὰ σημάνει ἡ Τέχνη τὴν κλήση γιὰ «διάβαση» ἀπὸ τὴ φαινομενικότητα στὴν ἀλήθεια, στὸν κατ' ἀλήθειαν (τὸν «ὄντως») τρόπον τῆς ὑπάρξεως.

Βέβαια, στὸν ἐκχριστιανισμένο Ἑλληνισμό ὁ ἐντοπισμὸς τῆς ἀλήθειας δὲν εἶναι ὁ ἴδιος, τὸ «ὄντως ὑπαρκτὸ» δὲν εἶναι πιά ἡ ἀνερμήνευτη (καὶ νομοτελειακὰ δεδομένη) λογικότητα ποὺ συγκροτεῖ καὶ διέπει τὸν κόσμον, τὸ ὑπαρκτικὸ γεγονός δὲν προκαθορίζεται ἀπὸ τὸν «ξυνὸ» (κοινὸ) λόγο καὶ δὲν ἐξαντλεῖται στὴ στοχοθεσία τῆς μορφοποίησης. Τώρα τὸ ἀληθινὰ ὑπαρκτὸ εἶναι τὸ πρόσωπο ὡς πρωτογενὲς ὑπαρκτικὸ δεδομένο: αὐθυπόσταση αὐτοσυνείδητης ἐλευθερίας, ἐλευθερίας ποὺ πραγματώνεται ὑπαρκτικὰ-ὑποστατικὰ ὡς ἀγάπη, ὡς αὐθυπέρβαση καὶ αὐτοπροσφορά.

Καὶ ἡ ἀλλαγὴ στὸν ἐντοπισμὸ τοῦ ἀληθινὰ ὑπαρκτοῦ συµμεταβάλλει καὶ τὴ σύνταξη τῆς γλώσσας-τέχνης, τὴ μορφικὴ ἔκφραση τῶν σημαινόντων, τὴ λειτουργικὴ χρῆση τους: Στὴ «βυζαντινὴ» εἰκόνα, λ.χ., ἡ σύνταξη παραμένει ἀφαιρετικὴ ὅσο καὶ στὸ ἀρχαιοελληνικὸ ἄγαλμα, ἀλλὰ τώρα ἡ ἀφαίρεση τῶν συµβεβηκότων (ποὺ θὰ καθήλωναν τὴ θεὰ στὴ φυσικὴ ἀτομικότητα) καλεῖ σὲ «διάβαση» ὄχι τῆς ἀτομικῆς νόησης στὴν καθολικὴ οὐσία-ιδέα. Καλεῖ σὲ «διάβαση» ἀπὸ τὴ θεὰ-θεωρία

στή σχέση-κοινωνία: στην προσέγγιση του πρωτοτύπου της εικόνας (της υποστατικής έτερότητας στην όποια ή εικόνα παραπέμπει) μέσω του άθλήματος της αὐθυπέμβασης, της αγαπητικής σχέσης.

Πάντως, τόσο στην περίπτωση της αρχαίας ελληνικής όσο και της έλληνότροπης εκκλησιαστικής (της λεγόμενης «βυζαντινής») τέχνης, επιδιωκόμενος στόχος είναι ή ανίχνευση και κατάδειξη νοήματος του ύπαρκτου: Νά λειτουργήσει ή τέχνη ως κλήση για αναγωγή σέ αυτό τὸ νόημα: για μετοχή στην κοινωνία του νοήματος. Αρχαιοελληνική και «βυζαντινή» τέχνη υπηρετούν τὸ ἄθλημα της μεταφυσικής αναζήτησης: ὄχι «πεποιθήσεις», «βεβαιότητες», «διδάγματα» θρησκευτικής (ἀτομοκεντρικής) αὐτάρκειας.

Θὰ μπορούσε νά ισχυριστεί κανείς ὅτι ή σύνταξη που υπηρετεῖ τὴν ἀπεικονιστική σχέση γλώσσας-τέχνης και πραγματικότητας, ἀνταποκρίνεται κατεξοχήν στις ἀπαιτήσεις της ἀτομοκεντρικής (ὀρμέφυτης-ένστικτώδους) θρησκευτικότητας. Ἡ θρησκευτική γλώσσα-τέχνη θέλει νά διδάξει, νά μεταγγίσει πεποιθήσεις και κανονιστικές ἀρχές, νά συγκινήσει τὸ ἄτομο, νά τὸ ὑποβάλει, νά τοῦ προσφέρει συναισθηματική εὐφορία, μυστικιστική περιπάθεια. «Ἄφηγεῖται» ή θρησκευτική γλώσσα-τέχνη ὑπερφυσικά συμβάντα, ἀναπαριστάνει διδακτικές σκηνές, διακοσμεῖ ὑποβλητικά τὸν λατρευτικό χῶρο ἢ και τὸν συγκροτεῖ (τὸν δια-μορφώνει) με στόχο νά ἐντυπωσιάσει τὸ ἄτομο, νά τοῦ ἐπιβληθεῖ ψυχολογικά, νά τὸ πειθαρχήσει σέ ὑπερβατικές ἀθηντίες, σὸ κύρος της «ιερότητας».

Γι' αὐτὸ και ή θρησκευιοποίηση τοῦ εκκλησιαστικοῦ γεγονότος συνεπιφέρει και τὴν ἀλλοτρίωση της εκκλησιαστικής γλώσσας-τέχνης: τὴν ἔκπτωση ἀπὸ τὴν ἀποκαλυπτική (ἀλληγορική, ὑπαινικτική νοήματος τοῦ ὑπαρκτοῦ) σύνταξη στην ἀπλῶς ἀπεικονιστική.

Ὅπου θρησκευιοποίηση, ἐκεῖ ή γλώσσα παύει νά υπηρετεῖ τὴν ἀποφατική ἔκφραση και ή τέχνη παύει νά λειτουργεῖ ὡς μεταφυσική ἀναζήτηση. Οἱ ὄροι (ὄρια) της κοινωνούμενης εκκλησιαστικής ἐμπειρίας μεταποιοῦνται σέ δόγματα

(ὕποχρεωτικὲς ἀτομικὲς πεποιθήσεις) καὶ ἡ Εἰκόνα σὲ φυσιογνωστικὴ ζωγραφιὰ ἀναπαραστατικὴ ὄντικῶν ἀτομικοτήτων. Γλῶσσα καὶ τέχνη ὑποτάσσονται στὶς ὁρμέμφυτες ἀπαιτήσεις τοῦ φυσικοῦ ἀτόμου: νὰ ἀντικειμενοποιεῖται ἡ σημαίνουσα πραγματικότητα γιὰ νὰ μπορεῖ τὸ ἄτομο νὰ τὴν κυριαρχεῖ, νὰ τὴν κατέχει. Νὰ προσφέρεται ἡ μεταφυσικὴ μὲ τοὺς ὅρους-προϋποθέσεις τῆς φυσικῆς.

Θρησκευτικὴ γλῶσσα καὶ θρησκευτικὴ τέχνη ἀπευθύνονται στὸ φυσικὸ ἄτομο: στὴ διάνοια τοῦ ἀτόμου, στὶς ψυχολογικὲς του ἀνάγκες, στὴν ἠθικὴ του βούληση. Τὸ προϋποθέτουν ὡς ἀδιαφοροποίητο δέκτη καὶ χρήστη, ἀπρόσωπη μονάδα ὁμοειδοῦς συνόλου. Φιλοδοξοῦν τὴ μέγιστη δυνατὴ «ἀντικειμενικότητα» γιὰ νὰ εἶναι ἐξομοιωμένα προσιτὴ ἢ πρόσληψη-χρῆση γλῶσσας καὶ τέχνης ἀπὸ ὅλα τὰ ἀδιαφοροποίητα ἄτομα. Ἔτσι, ἡ θρησκευτικὴ γλῶσσα πειθαρχεῖ στοὺς κανόνες μιᾶς κοινὰ ἀποδεκτῆς λογικῆς μεθόδου ποὺ καταφάσκει καὶ ἀπολυτοποιεῖ τὶς ἰκανότητες τῆς ἀτομικῆς διάνοιας. Καὶ ἡ θρησκευτικὴ τέχνη πειθαρχεῖ σὲ μιὰ κοινὰ ἀναγνωρίσιμη μορφικὴ ἀναπαραγωγὴ φυσικῶν δεδομένων (στὸν λεγόμενον νατουραλισμὸ).

Συντονισμένες στὴν ὁρμέμφυτη θρησκευτικὴ ἀνάγκη τοῦ φυσικοῦ ἀτόμου γλῶσσα καὶ τέχνη καταργοῦν τὴν κοινωνικὴ δυναμικὴ τους: δυναμικὴ πρόκλησης σχέσεων κοινωνίας, κοινωνούμενης μέθεξης στὴν ὑπαρκτικὴ ἑτερότητα. Ὑπηρετώντας τὴν ἀντικειμενικότητα λόγου καὶ εἰκόνας ἡ θρησκευτικὴ γλῶσσα καὶ τέχνη παρακάμπτουν τὴν ὑποκειμενικότητα τοῦ δέκτη. Δηλαδή συνεργοῦν σὲ μία ἔξωθεν καὶ ἐκβιαστικὴ ὑποταγὴ τοῦ ὑποκειμένου στὶς ἀντικειμενικὲς (γενικὲς καὶ ἀδιαφοροποίητες) ἀναγκαιότητες τῆς φύσης — ὑπονομεύουν τὴν ἴδια τὴν ὑπαρκτικὴ ἑτερότητα, τὸ ἐνδεχόμενον ἐλευθερίας τοῦ ὑποκειμένου ἀπὸ τὴ φύση.

Ἡ θρησκευτικοποίηση παρακολουθεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός ἀπὸ τὶς πρῶτες στιγμὲς τῆς συγκρότησης καὶ ἐμφάνισής του — σὲ ἐπόμενο κεφάλαιο θὰ σκιαγραφηθεῖ σύντομη ἱστορικὴ ἀναδρομὴ. Ἄλλὰ τὸ ἀπλῶς ἐνδεχόμενον, ὁ πειρασμὸς ἢ καὶ παρεκτροπὲς θρησκευτικοποίησης δὲν συνιστοῦν ἀπειλὴ ἀλλοτρίωσης τοῦ

ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος. Ἀπειλὴ συνιστᾶ ἢ θεσμοποίηση τῆς παρεκτροπῆς. Καὶ θεσμοποιημένη θρησκευοποίηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας καὶ τέχνης ἀρχίζουμε νὰ πιστοποιοῦμε σὲ συγκεκριμένο ἱστορικὸ χρόνο καὶ γεωγραφικὸ χῶρο: Στὴν κεντρικὴ καὶ δυτικὴ Εὐρώπη, λίγους αἰῶνες μετὰ τὴν κατάλυση τῆς Δυτικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας (476 μ.Χ.) καὶ τὴν προοδευτικὴ ἐκεῖ περιθωριοποίηση τῆς λατινικῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀρθοδοξίας. Ἡ θρησκευοποίηση θεσμοποιεῖται στὴν καινούργια πραγματικότητα ποὺ προέκυψε στὴ Δύση μὲ τὴν εἰσβολὴ ἐκεῖ καὶ ἐγκατάσταση (ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 4ου καὶ κυρίως στὸν 5ο καὶ 6ο μ.Χ. αἰῶνα) βάρβαρων (τότε) φύλων καὶ ὀρδῶν (Γότθων, Φράγκων, Οὐννων, Βουργουνδῶν, Βανδάλων, Λογγοβάρδων, Νορμανδῶν, Ἄγγλων, Σαξῶνων) ποὺ ἔσπευσαν νὰ ἐκχριστιανοῦν.

Εὐθύνες γιὰ ἐπιπόλαιο ἐκχριστιανισμό, ἀλλοτρίωση καὶ θρησκευοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, δὲν μπορεῖ νὰ καταλογίσει κανεὶς σὲ λαοὺς ποὺ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀντιληφθοῦν τὴ διαφορὰ τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴ θρησκεία. Ἀδύνατο νὰ παρακολουθήσουν τὴν κυρίαρχη τότε ἑλληνικὴ ἔκφραση (γλώσσα καὶ τέχνη) αὐτῆς τῆς διαφορᾶς. Ἐκφραση ποὺ προέκυπτε καὶ συνόψιζε τὴν πάλη αἰῶνων τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου στὸ πεδίο τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν τεχνῶν, πάλη («γιγαντομαχίαν περὶ τῆς οὐσίας» ἤγουν τοῦ ὑπαρκτικοῦ αἰνίγματος) ἀφομοιωμένη ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία καὶ καταληκτικὰ ἱκανὴ νὰ φωτίσει τὰ ὀξύτερα καὶ γονιμότερα ἐρωτήματα ποὺ ἔθεσε ποτὲ ἢ ἀνθρώπινη σκέψη.

Οἱ νεήλυδες τότε στὴν κεντρικὴ καὶ δυτικὴ Εὐρώπη πληθυσμοὶ ἔσπευσαν νὰ ἐκχριστιανοῦν, γιὰτὶ ὁ ἐκχριστιανισμὸς ἰσοδυναμοῦσε μὲ εἴσοδο στὸν πολιτισμὸ. Ἀργά, ἀλλὰ μὲ συνέπεια καὶ ἐξελικτικὴ σταθερότητα, ἄρχισαν οἱ λαοὶ αὐτοὶ νὰ τετραποδίζουσαν στὸν πολιτισμὸ, γιὰ νὰ ὀδηγηθοῦν, ὕστερα ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνες, σὲ πρωτόγνωρα γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία ἄλματα: Στὴ δημιουργία δικοῦ τους πολιτιστικοῦ «παραδείγματος», στοὺς ἀντίποδες τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ, ἀλλὰ μὲ ἄκρως ἐντυπωσιακὰ ἐπιτεύγματα — τοῦ πρώτου ὡς σήμερα

πολιτισμοῦ με ἀσύγκριτη δυναμικὴ παγκοσμιότητος.

Ὅμως οἱ λαοὶ τῆς Δύσης στὴν πρώτη ἐκείνη (καὶ καθοριστικὴ γιὰ τὴ συνέχεια τοῦ ἱστορικοῦ τους βίου) πρόσληψη τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν εἶδαν κάτι διαφορετικὸ ἢ κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰ πλεονεκτικότερη κάλυψη τῶν ὀρμέμφυτων θρησκευτικῶν ἀναγκῶν τους. Θὰ χρειαζόταν ξεχωριστὴ μελέτη γιὰ νὰ ἐντοπιστοῦν τεκμηριωμένα καὶ νὰ ἀναλυθοῦν τὰ ἐξ ὑπαρχῆς ὀρατὰ ἱστορικὰ βήματα αὐτῶν τῶν λαῶν πρὸς τὴ θεσμοποίηση τῆς ἀλλοτρίωσης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος. Ἐδῶ θὰ περιοριστοῦμε σὲ συντομογραφικὲς ἐνδείξεις ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς Τέχνης.

Στοὺς πρώτους αἰῶνες ἐκχριστιανισμοῦ τους, οἱ καινούργιοι πληθυσμοὶ τῆς Δύσης μιμοῦνται τὴν ἐκκλησιαστικὴ τέχνη, ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ζωγραφικὴ, τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ἱεραποστόλων ποὺ τοὺς μετέδωσαν τὸ ἐκκλησιαστικὸ εὐ-αγγέλιο ἢ τῶν γηγενῶν ἐκεῖ χριστιανικῶν πληθυσμῶν τοὺς ὁποίους ὑπέταξαν. Ὁ λεγόμενος ρωμανικὸς ρυθμὸς στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ *maniera bizantina* στὴ ζωγραφικὴ ἐπιβιώνουν ἀπὸ τὸν 5ο ὡς, περίπου, τὸν 12ο αἰῶνα. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις συνδυάζονται προσλήψεις τόσο ἀπὸ τὴ λατινο-ρωμαϊκὴ ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἑλληνο-ρωμαϊκὴ παράδοση.

Αὐτοὶ οἱ ἑπτὰ αἰῶνες φαίνεται πὼς ἦταν ἕνας ἀπαραίτητος χρόνος μιμητισμοῦ, ἕως ὅτου ἐκκολαφθεῖ στὴν Τέχνη, φυσικὰ καὶ ἀπροσχημάτιστα, ἡ θρησκευτικοποίηση τῆς Ἐκκλησίας στὴ Δύση. Στὸν 12ο αἰῶνα ἔχει πιά καὶ ἐπίσημα συντελεστεῖ ἡ ἀποκοπὴ τῆς καινούργιας εὐρωπαϊκῆς Χριστιανοσύνης ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορικὴ σάρκα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας — ἡ ἔξοδος τῆς ἀπὸ τοὺς ὄρους (ὄρια) ποὺ διαστέλλουν τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός ἀπὸ τὴ φυσικὴ θρησκεία: Ἔχει προηγηθεῖ τὸ λεγόμενο *Πρῶτο Σχίσμα* (867) — ἡ καταδίκη θεολογικῶν ἀυθαιρεσιῶν καὶ κοσμοκρατορικῶν ἀπαιτήσεων τῆς φραγκοκρατούμενης Ρώμης ἀπὸ Μεγάλῃ Σύνοδο τῶν λοιπῶν Πατριαρχείων, στὴ Νέα Ρώμη-Κωνσταντινούπολη. Καὶ ἔχει ἀκολουθήσει τὸ δεύτερο καὶ ὀριστικὸ ἢ *Μέγα Σχίσμα* (1054) ποὺ θεσμοποίησε τὴ συντελεσμένη ἀποκοπὴ καὶ διαφοροποίηση.

Δὲν ἦταν ρήξη τῆς φραγκικῆς Δύσης μόνο μὲ τὴν ἑλληνικὴ Ἀνατολή, ἦταν καὶ μὲ τὴ λατινικὴ ἐκκλησιαστικὴ ὀρθοδοξία — ἀποκοπὴ μιᾶς μειονότητας τότε τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς καθόλου (καθολικῆς κατὰ τὴν οἰκουμένην) Ἐκκλησίας. Βέβαια, ἤδη ἀπὸ τὸ 1014 (ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ Φράγκος ἀναδείχθηκε ἐπίσκοπος-πάπας Ρώμης) τὴ λατινικὴ παράδοση τὴ σφετερίζονταν πλαστογραφημένα οἱ Φράγκοι — ὅπως σφετερίστηκαν ἀργότερα (ὅταν οἱ Τοῦρκοι εἶχαν ἐξαλείψει τὸν Ἑλληνισμό ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ προσκήνιο) καὶ τὴν ἱστορικὴ συνέχεια τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας (πλαστογραφώντας ψευδωνύμως ὡς «Βυζάντιο» τὴ χιλιόχρονη ἱστορικὴ ἀνθησι τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου μὲ κέντρο τὴ Νέα Ρώμη-Κωνσταντινούπολη). Ἡ ὅπως σφετερίστηκαν, πέρα ἀπὸ κάθε ἱστορικὴ λογικὴ, καὶ τὴν ἀποκλειστικότητα διαχείρισης τῆς ἀρχαιοελληνικῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς.

Ἀπὸ τὸν 12ο λοιπὸν αἰῶνα ἀρχίζει ἡ Τέχνη στὴ Δύση νὰ ἐκφράζει τὴ συντελεσμένη θρησκευοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος — μὲ ἐνάργεια ἴσως περισσότερη καὶ ἀπὸ αὐτὴν τῆς θεολογικῆς γλώσσας. Στὸ λεγόμενο «γοθτικὸ»⁵⁶ ἀρχιτεκτόνημα (τεχνικὰ ἰδιοφυές, ὅπωςδήποτε, σὲ σύλληψη καὶ θαυμαστὸ σὲ ἐκτέλεση) ἡ θρησκευτικὴ-ἰδεολογικὴ σκοπιμότητα πρυτανεῦει φανερά: Ἡ οἰκοδομὴ θέλει νὰ ἐντυπωσιάσει, νὰ ἐπιβληθεῖ ψυχολογικὰ στὸ ἄτομο, νὰ ὑποβάλει αἴσθησι μεγαλείου τοῦ κτίσματος καὶ τοῦ θεσμοῦ ποὺ ταυτίζεται μὲ τὸ κτίσμα. Νὰ νιώσει ὁ ἄνθρωπος μικρὸς καὶ ἀσήμαντος, γι' αὐτὸ καὶ δέος θαυμαστικὸ γιὰ τὴν ἐξουσιαστικὴ ἰσχὺ τῆς θρησκευτικῆς αὐθεντίας.

Βρισκόμαστε στοὺς ἀντίποδες τῆς ἀρχαιοελληνικῆς καὶ «βυζαντινῆς» ἀρχιτεκτονικῆς: Ἡ τεχνικὴ τῆς γοθτικῆς κατασκευῆς δὲν εἶναι ἄθλημα σεβασμοῦ καὶ σπουδῆς τῶν «λογικῶν» δυνατοτήτων τοῦ ὕλικου — δυνατοτήτων νὰ σαρκώσει ἢ ὑλῆ τὸν Ἄσαρκο καὶ νὰ χωρέσει τὸν Ἀχώρητο, νὰ φανερώσει τὸ κτίσμα τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα τοῦ Λόγου. Ἀντίθετα, στὸ γοθτικὸ ἀρχιτεκτόνημα τὸ ὕλικὸ βιάζεται, τιθασσεύεται ὀρθολογικά, προκειμένου νὰ ἐξυπηρετηθοῦν ψυχολογικὲς σκοπιμότητες, ἰδεολογικὲς προδιαγραφές.

Νευρώδης διαπλοκή πεσσών και κίωνων, μεγαλοπρέπεια μεγεθών, ὀρθολογικά ἐδραιωμένη στατική ἰσορροπία, θέλουν και τείνουν νὰ δώσουν τὴν αἰσθητὴ εἰκόνα αὐθεντίας, κύρους ὑπερβατικοῦ, θεσμοῦ μονολιθικῆς στερεότητας και ἐξουσιαστικῆς διαχείρισης τῶν ἀποκαλύψεων και ἐπιταγῶν τῆς Θεότητας. Δὲν εἶναι κτίσμα ποὺ θέλει νὰ στεγάσει και νὰ ἐκφράσει εὐχαριστιακὸ δεῖπνο ἀδελφῶν, ἐκκλησία κοινωνίας προσώπων. Εἶναι ἰδιοφυῆς ἀρχιτεκτονικὴ ἀπομνημείωση τῆς ἀνθρώπινης φιλοδοξίας νὰ ἀντιπροσωπευθεῖ ἐπὶ γῆς ἢ ἰσχύς τοῦ ὑπερβατικοῦ, ἢ ψυχολογικὰ τρομακτικὴ ἐξουσία τοῦ «δεσμεῖν και λύειν» ἢ ἐμπεπιστευμένη στὸν θεσμό.⁵⁷

Ἀπὸ τὸν 13ο αἰῶνα ἐγκαταλείπεται και στὴ ζωγραφικὴ ὀριστικὰ ἢ ἑλληνοπρεπῆς τεχνοτροπία — αὐτὴ ποὺ πολὺ ἀργότερα ὀνομάστηκε maniera bizantina. Μὲ τὸ ἔργο τοῦ Giotto, τοῦ Lorenzetti, τοῦ Martini, τοῦ Cimabue ἀρχίζει νὰ διαφαίνεται ἡ νατουραλιστικὴ (καλύτερα: φυσιογνωστικὴ) ἀναπαράσταση προσώπων, τοπίων, ἱστορικῶν συμβάντων. Ἔχει βέβαια προηγηθεῖ ἢ ἀκόμα ρεαλιστικότερη» γλυπτικὴ: ἀγάλματα, ποὺ κατακλύζουν τοὺς χριστιανικοὺς ναοὺς στὴ Δύση ἀπὸ τὸν 12ο κίολας αἰῶνα — μὲ κορύφωμα αἰσθησιοκρατικοῦ νατουραλισμοῦ τὰ χρωματισμένα ἀγάλματα (π.χ. τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Volterra ἢ τοῦ Naumburg).

Μοναδικὸ νόημα τοῦ ὑπαρκτοῦ (ἀναγωγὴ στὴν ὄντως πραγματικότητά του) εἶναι τώρα γιὰ τὴ δυτικὴ τέχνη ἢ «φυσικότητα», ἢ «ἀντικειμενικὴ» πιστότητα σὲ ἀτομικὰ πρωτότυπα: Ἡ τέχνη προσφέρει τὴν πραγματικότητα μὲ τρόπο ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ κυριαρχηθεῖ ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις και τὴ διάνοια τοῦ ἀτόμου, νὰ ὑποταχθεῖ στὶς δυνατότητες μιᾶς θετικῆς, ἀδιαμφισβήτητης και ἀποτελεσματικῆς γνώσης. Στὸν 14ο, και ὀριστικὰ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 15ου αἰῶνα, μοιάζει νὰ μὴν ὑπάρχουν πιά εἰκαστικὲς ἀναζητήσεις τῆς ἀλήθειας τοῦ ὑπαρκτοῦ πέρα ἀπὸ τὴ φυσιογνωστικὰ προσεγγιζόμενη διαστατὴ ἀτομικότητα.

Στὸ ἔργο, γιὰ παράδειγμα, τοῦ Van Eyck, τοῦ Pisanello, τοῦ Van der Weyden, ἢ τεχνο-τροπία (χρῆση χρωμάτων, μορφολογία, στάσεις, φόντα) εἶναι ὀλοκληρωτικὰ ὑποταγμένα στὶς ἀπαιτήσεις

μιᾶς γνωστικῆς βεβαιότητος ποὺ παρέχεται, ὡς ἀμεσότητα ἐμπειρίας, μόνο μέσω τῶν αἰσθήσεων. Τὸ «πραγματικὸ» δηλώνεται στὴν ἀπεικόνιση τοῦ «φυσικοῦ» καὶ «ἀντικειμενικοῦ», νοεῖται μόνο σὰν ἀνταπόκριση στὴν ὑποκειμενικὴ αἴσθηση τοῦ διαστατοῦ, τοῦ ὄντικοῦ.

Ἡ εἰκαστικὴ ἀναπαράσταση θέλει νὰ ὑποτάξει τὴν ἀτομικὴ ὀπτικὴ σὲ ψυχολογικὲς ἀτομοκεντρικὲς σκοπιμότητες: Νὰ διδάξει, ἀλλὰ καὶ νὰ συγκινήσει «ἀντικειμενικά», νὰ ὑποβάλει στὶς ἀτομικὲς αἰσθήσεις τὶς ἐντυπώσεις ποὺ καθορίζουν καὶ ἐξαντλοῦν τὸ νόημα τῶν εἰκονιζομένων. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ὀπτικὴ πλαστότητα, ἡ προοπτικὴ, τὸ βάθος, ἡ ὀφθαλμαπάτη, τὸ παιχνίδι τοῦ κιάρο-σκοῦρο γίνονται τὰ μέσα τοῦ καλλιτέχνη γιὰ νὰ ἐξάψει τὸ συναίσθημα, νὰ διεγείρει τὸ νευρικό μας σύστημα, νὰ χαρίσει εὐφορία, ἀνάταση, ἔξαρση.

Ἡ θεματικὴ τῶν ἔργων (καὶ μόνο) διακρίνει τὴ ζωγραφικὴ σὲ «κοσμικὴ» καὶ «θρησκευτικὴ» — ἡ παραδεδεγμένη ἱστορικὴ «ιερότητα» προσώπων, συμβάντων ἢ τοπίων προσδιορίζει τὸν θρησκευτικὸ χαρακτήρα τοῦ πίνακα. Τὰ ἴδια τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα καὶ ἀντι-κείμενα εἶναι αὐτὰ τῆς ἐμπειρίας τοῦ διαστατοῦ χώρου καὶ τοῦ μετρητοῦ χρόνου — δὲν ὑπάρχει φιλοδοξία ἢ ἀνάγκη τοῦ καλλιτέχνη νὰ ὑπερβεῖ τὴν πρόσκαιρη, ἐφήμερη φαινομενικότητα τῶν ὄντικῶν ἀτομικοτήτων.

Γι' αὐτὸ καὶ στὴ θρησκευτικὴ ζωγραφικὴ τῆς Δύσης ἡ ὁποιαδήποτε νέα γυναίκα μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ μοντέλο γιὰ νὰ ζωγραφιστεῖ ἢ Παναγία, ὁ ὁποιοσδήποτε νέος ἄνδρας μπορεῖ νὰ δανείσει τὴ μορφὴ του γιὰ νὰ παρασταθεῖ ὁ Χριστὸς ἢ ἓνας ἅγιος. Τὸ ὁποιοδήποτε τοπίο παίρνει τὴ θέση τοῦ χώρου τῶν ἀποκαλυπτικῶν εὐαγγελικῶν «σημείων». Οἱ ἀσώματοι ἄγγελοι παριστάνονται σὰν ὄντα σάρκινα παχυλῆς ὑλικότητος. Ἀκόμα καὶ αὐτὴ ἡ ἀπρόσιτη σὲ ὀρισμοὺς Αἰτιώδης Ἀρχὴ τοῦ ὑπαρκτοῦ, ὁ ἀόρατος, ἀπερινόητος, ἀκατάληπτος, ἀνέκφραστος, ἀνώνυμος Πατήρ, εἰκονογραφεῖται σὰν πολιδὸς γέρον. Ὁ δὲ Παράκλητος, τὸ ζωποιοῦ Πνεῦμα τοῦ Πατρός, σὰν καλοθρεμμένο περιστέρι!

Ἀσφυκτικὰ ἐγκοσμιοκρατικὴ ἢ θρησκευτικὴ ζωγραφικὴ λειτουργεῖ ὑποταγμένη στὶς εἰδωλοποιητικὲς ἀπαιτήσεις τῆς

ὀρμέμφυτης θρησκευτικότητας. Ἄγνοεῖ κάθε ἀπόπειρα «διάβασης ἐπὶ τὸ πρωτότυπον»: παραπομπῆς στὴν πραγματικότητα τῆς προσωπικῆς ὑπόστασης, τοῦ λόγου προσωπικῶν ἐνεργημάτων. Ἄναπαριστάνει τὸν κόσμον τῶν αἰσθήσεων ἰδεολογικὰ ἱεροποιημένο, δηλαδὴ παγιδευμένο σὲ προκαθορισμοὺς ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ διάνοια, τὴν ἀτομικὴ ψυχολογικὴ ἀνάγκη.

Αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς Τέχνης ἐξέφρασε τὴ θρησκευτικοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος στὴ Δύση καὶ τὴν ἐκφράζει ὡς σήμερα — μὲ παραλλαγὰς ἐπικαιρικῶν ρυθμῶν (style). Τὸ ἴδιο αὐτὸ εἶδος Τέχνης προσέλαβε καὶ ἡ ὀρθόδοξη Ἀνατολή, ἀμέσως μόλις ἄρχισε καὶ ἐκεῖ ραγδαία ἡ θρησκευτικοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος.

Πρώτη ἡ ρωσικὴ Χριστιανοσύνη υἱοθέτησε ἀδίστακτα τὴ φυσιογνωστικὴ (νατουραλιστικὴ) θρησκευτικὴ ζωγραφικὴ τῆς Δύσης, στὰ πλαίσια τοῦ γενικότερου ἐκδυτικισμοῦ ποὺ τῆς ἐπέβαλαν οἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ Μεγάλου Πέτρου (τέλη 17ου-ἀρχὲς 18ου αἰῶνα). Ἀκολούθησε, ἀπὸ τὸν 19ο αἰῶνα ὡς σήμερα, ὁ ἐκούσιος (καὶ γι' αὐτὸ ριζικὸς) ἐκδυτικισμὸς τοῦ βίου καὶ ἡ συναφὴς θρησκευτικοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος στοὺς λαοὺς τῶν Ἑλλήνων, τῶν Σέρβων, τῶν Ρουμάνων, τῶν Βουλγάρων, συμπαρασύροντας καὶ τὰ πρεσβυγενῆ πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς. Σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς τοπικὲς ἐκκλησίες (ἀκόμα καὶ στὸ Ἅγιον Ὄρος) κυριάρχησε ἀνεμπόδιστα ἡ ἐγκατάλειψη τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰκονογραφίας, ἡ γενικευμένη χρῆση τοῦ θρησκευτικοῦ εἰκαστικοῦ νατουραλισμοῦ.

Χρειάστηκαν πολὺ λιγότεροι αἰῶνες γιὰ νὰ συντελεστεῖ καὶ στὴ νεωτερικὴ Ἀνατολὴ αὐτὸ ποὺ προηγήθηκε στὴ μεσαιωνικὴ Δύση — χωρὶς αὐτὴ τὴ φορὰ νὰ προὑπάρξει Σχίσμα, δηλαδὴ ὀρατὴ ρήξη μὲ κάποιο (ἐνεργὸ ἱστορικὰ) λειμμα γνησιότητας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος. Ἡ πιστότητα στὴν ὀρθόδοξη διατύπωση τῶν «δογμάτων» ἢ στὴν κάποια διάσωση συνέχειας τοῦ λατρευτικοῦ τυπικοῦ δημιουργεῖ σὲ πολλοὺς τὴν ψευδαίσθηση ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει ζωτικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ἀνατολικὴ καὶ στὴ δυτικὴ Χριστιανοσύνη. Ὅμως ἡ Τέχνη, παράγοντας μὴ ἐλεγχόμενος ἀπὸ ἰδεολογικὲς ἐπιλογές, βεβαιώνει

ρεαλιστικότερα την «άνεπαισθήτως» συντελεσμένη έξομοίωση, δηλαδή τή θρησκευτικοποίηση τῆς πλειονότητας πιά τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου σέ Δύση καί Ἀνατολή.

Στίς ἀκόμα λεγόμενες «ὀρθόδοξες ἐκκλησίες» συνεχίζει νά γιορτάζεται, κάθε χρόνο, ἡ *Κυριακή τῆς Ὁρθοδοξίας*: Ἑορτασμός καί πανήγυρις γιά τήν κάποτε ἀναστήλωση τῶν *Εἰκόνων* (τὸ 843), τή διάσωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας τῶν *Εἰκόνων* ἀπὸ τήν ἐπιβουλή τῆς *Εἰκονομαχίας* — διάσωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνείδησης ποῦ ἐκφράζεται στήν τέχνη τῶν ἐκκλησιαστικῶν *Εἰκόνων*. Καί ἡ *Εἰκονομαχία* ἦταν τυπικὸ δείγμα θρησκευτικῆς νοο-τροπίας, ποῦ εἰδωλοποιεῖ νοητικὲς συλλήψεις καί ἠθικὲς διδαχές, ἀρνεῖται τή διακινδύνευση τῆς σχέσης-κοινωνίας, τὸ ρίσκο τῆς «διάβασης» στὸ «πρωτότυπο» τῆς προσωπικῆς ὑπόστασης τοῦ εἶναι.

Συνεχίζει λοιπὸν νά γιορτάζεται ἀπὸ τοὺς «Ὁρθοδόξους» ἡ «ἀναστήλωση τῶν *Εἰκόνων*», ἀλλὰ μέσα σέ ναοὺς ὅπου ἐκκλησιαστικὲς *Εἰκόνες* δὲν ὑπάρχουν πιά, κυριαρχεῖ ὀλοκληρωτικά, ἢ σέ μέγιστο ποσοστό, ἡ φυσιοκεντρικὴ θρησκευτικὴ ζωγραφικὴ. Ἀπεικασματα τῆς αἰσθητῆς καί ἐφήμερης πραγματικότητας, εἰδωλοποιητικὰ συναισθημάτων καί ἀφελοῦς διδασμοῦ, τιμῶνται καί λιτανεύονται στή θέση τῶν *Εἰκόνων*, δίχως κὰν ὑποψία ὅτι ὁ ἑορτασμός τελεῖται μὲ ἀναποδογυρισμένους τοὺς ὅρους τῆς ἑορτῆς, ὅρους-σημαίνοντα τοῦ εὐ-αγγελίου τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀμείλικτη ἡ Τέχνη κραυγάζει τή θρησκευτικοποίηση. Ἡ γλώσσα τῶν νοημάτων ἔχει τεχνάσματα νά κρύβει τήν ἀλλοτρίωση, νά καμουφλάρει τὸ ψεύτισμα — τὸ ἴδιο καί ἡ εὐσέβεια: μπορεῖ θαυμάσια νά συντηρεῖ ψευδαισθήσεις γνησιότητας. Ὅμως ἡ Τέχνη δὲν γίνεται νά ὑποκριθεῖ, θὰ δηλώσει ὅπωςδήποτε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὅσοι τὴν ἀσκοῦν καί ὅσοι τὴν ἐπιλέγουν βλέπουν τὴν πραγματικότητα καί τὴ νοηματοδοτοῦν — δὲν μπορεῖ νά κρύψει ἡ Τέχνη ποιὲς ἀνάγκες ὑπηρετεῖ. Ὁ γοτθικὸς ρυθμὸς στὸν Μεσαίωνα (καί τὸ μπαρόκ, στή συνέχεια, τὸ ροκοκό, τὸ νεοκλασικὸ ἀρχιτεκτόνημα) φανερὰ ἀπέβλεπε νά στεγάσει θρησκευτικὲς τελετές, ὅχι τὸ γεγονὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς

Εὐχαριστίας. Ἀλλὰ στὸ ἴδιο ἀποβλέπουν καὶ τὰ οἰκοδομήματα τῶν ναῶν στίς «ὀρθόδοξες» χῶρες, ἀπὸ τὸν 19ο αἰῶνα ὡς σήμερα: Κραυγάζουν ὅτι εἶναι παντελῶς ἄσχετα μὲ τὸ εὐχαριστιακὸ γεγονός καὶ τὸ εὐχαριστιακὸ ἦθος — τὴν ἀτομοκεντρικὴ ψυχολογικὴ θρησκευτικὴ ὑπηρετοῦν, κυρίως ὅταν μιμοῦνται (μὲ μορφολογικὰ στερεότυπα, δηλαδὴ μὲ πρόθεση ψεύδους) τὸ «βυζαντινὸ» ὑπόδειγμα.

Ὅταν καὶ ὅπου λειτουργεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός, τὸ κάθε τι σὲ αὐτὴ τὴ λειτουργία, ἢ παραμικρὴ λεπτομέρεια, εἶναι ἔμπρακτὴ εὐχαριστία: Πρόσληψη τοῦ κόσμου ὡς ἔλλογου δώρου τῆς θείας ἀγάπης, καὶ κοινὴ-κοινωνούμενη λογικὴ ἀναφορά του στὸν Αἴτιο καὶ Χορηγὸ τοῦ δώρου. Ἡ χρῆση τοῦ κόσμου (τῆς πέτρας, τοῦ ξύλου, τῶν χρωμάτων, τῶν ἤχων, τοῦ κεριοῦ, τοῦ θυμιάματος, τοῦ ἄρτου, τοῦ οἴνου) γίνεται σχέση ἀγαπητικῆς κοινωνίας — ἢ φύση γίνεται σχέση.

Τίποτα δὲν λειτουργεῖ διακοσμητικὰ σὲ αὐτὴ τὴ λειτουργία. Δηλαδὴ, τίποτα δὲν ἀποβλέπει στὸ ἄτομο γιὰ νὰ τὸ ἐντυπωσιάσει, νὰ τὸ διδάξει, νὰ τὸ εὐφράνει, νὰ τὸ συγκινήσει, νὰ τὸ μεταρσιώσει. Ἐκκλησιαστικὸ γεγονός σημαίνει, νὰ γίνεται ἡ ζωὴ ἐκ-στατικὴ ἀναφορά, ἀγαπητικὴ αὐτοπροσφορά, ἐμπειρία ἐλευθερίας ἀπὸ τὴν ἀτομοκεντρικὴ βιοτὴ τὴν προκαθορισμένη γιὰ τὸν θάνατο.

Τὸ κτίσμα ποὺ στεγάζει τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, τὴν εὐχαριστιακὴ κοινότητα, λειτουργεῖ καὶ αὐτὸ μὲ τὸν τρόπο τῆς Ἐκκλησίας: ἀποτυπώνει σχέση τοῦ οἰκοδόμου μὲ τὰ ὑλικά τῆς οἰκοδομῆς — σεβασμὸ τοῦ ὑλικοῦ καὶ γι' αὐτὸ ἀνάδειξη τῶν λογικῶν του δυνατοτήτων, δυνατοτήτων τοῦ κάθε ὑλικοῦ νὰ σημάνει λόγος τοῦ ἄρρητου. Ὁ σκοπὸς καὶ τὸ κίνητρο τῆς οἰκοδομῆς δὲν εἶναι ἰδεολογικός, οὔτε αὐτόνομα αἰσθητικός, οὔτε ψυχολογικός. Ὁ καλλιτέχνης ἀναλαμβάνει νὰ φανερώσει μὲ τὸν τρόπο τῆς κατασκευῆς τὴν ἴδια σχέση ποὺ πραγματοποιοῦν μὲ τὸν ἄρτο καὶ τὸν οἶνο οἱ κοινωνοῦντες στὴν Εὐχαριστία.

Οὔτε τὸ μουσικὸ μέλος εἶναι ἀπλῶς εὐφραντικὸ ἢ διδακτικὸ ὅταν λειτουργεῖ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός — ὑπηρετεῖ καὶ αὐτὸ τὴν

κοινωνία τῶν προσώπων. Τὸ γρηγοριανό, ὅπως καὶ τὸ σήμερα λεγόμενο βυζαντινὸ λειτουργικὸ μέλος, εἶναι τέχνη μουσικὴ ποὺ ἀποβλέπει σὲ ὅ,τι θὰ ὀνομάζαμε ἐλευθερία ἀπὸ τὸ ἐγώ: ἔξοδο ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ τέρψη-συγκίνηση-ἔξαρση, προκειμένου νὰ κατορθωθεῖ ἡ μετοχὴ σὲ κοινωνία τρόπου κοινῆς (ἐκκλησιαστικῆς) ἀναφορᾶς-δέησης-εὐχαριστίας.

Ἀντίθετα, ἡ πολυφωνικὴ μουσικὴ (τέχνη ἀναμφισβήτητα θαυμαστὴ σὲ ἐπιτεύγματα) ἀνταποκρίνεται κυρίως στὴ θρησκευτικὴ ἀνάγκη καὶ ἀπαίτηση: Ἀπευθύνεται στὸ ἄτομο γιὰ νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ ἄτομο, τὴν αἰσθηματικὴ-ψυχολογικὴ εὐαισθησία τοῦ ἀτόμου, τὶς θρησκευτικὲς ἱκανοποιήσεις ποὺ ζητάει νὰ καταναλώσῃ τὸ ἄτομο — τὴν ὑποβλητικὴ μεγαλοπρέπεια, τὴ μυστικιστικὴ εὐπιστία, τὴ μεταρσίωση καὶ συναισθηματικὴ ἀγαλλίαση.

Ὅμως οἱ λεγόμενες «ὀρθόδοξες» ἐκκλησίαι στὴ Ρωσία, Ἑλλάδα, Σερβία, Ρουμανία, Βουλγαρία ἢ ὅπου ἄλλοῦ, δὲν ἐμφάνισαν τὸν παραμικρὸ δισταγμὸ νὰ προσλάβουν τὸ πολυφωνικὸ μέλος στὴ λατρεία, τὸ υἱοθέτησαν ἀνεκδοίαστα, ὅπως καὶ τὴ νατουραλιστικὴ ζωγραφικὴ. Αὐτὴ ἡ αὐτονόητη πρόσληψη τῆς ἀτομοκεντρικῆς Τέχνης, στοὺς ἀντίποδες τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τρόπου, εἶναι τεκμήριο μᾶλλον ἀδιάσειστο συντελεσμένης θρησκευτικοποίησης.

Στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 20οῦ αἰῶνα κάτι σὰν ἀφύπνιση στὴν ἐπίγνωση τῆς συντελεσμένης ἀλλοτρίωσης ἄρχισε νὰ ἐμφανίζεται στὸν βίον τῶν «ὀρθόδοξων» ἐκκλησιῶν. Ἀντιπροσωπευτικὰ τῆς ἀνάγκης νὰ ξαναβρεῖ ἡ λειτουργικὴ τέχνη, καὶ εἰδικὰ ἡ ζωγραφικὴ, τὸν ἐκκλησιαστικὸν χαρακτήρα της, θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν δυὸ ὀνόματα: τοῦ Λεωνίδα Οὐσπένσκου καὶ τοῦ Φώτη Κόντογλου. Βοήθησε στὴν ἀφύπνιση καὶ ἡ μεγάλη ἔκπληξη τοῦ καλλιτεχνικοῦ κόσμου τῆς Δύσης γιὰ τὶς ἐκκλησιαστικὲς Εἰκόνες τῆς ρωσικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς παράδοσης.

Κάτι ἀντίστοιχο παρατηρήθηκε καὶ στὸν τομέα τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, στὸν ἑλληνικὸ κυρίως χῶρο. Ἐδῶ τὰ ὀνόματα τοῦ Σίμωνος Καρρᾶ καὶ τοῦ Λυκούργου Ἀγγελόπουλου

θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν ἀντιπροσωπευτικὰ τῆς προσπάθειας νὰ διευρυνθεῖ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ συναρπαστικὴ αὐτὴ μουσικὴ παράδοση (τὴν καταγραφὴ, τὴ σπουδὴ, τὴν ἐπανενεργοποίησή της). Χωρὶς νὰ ὑποτιμᾶται ἡ συμβολὴ μεγάλων πρωτοφαιτῶν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ποὺ ἔφτασαν στὴν Ἑλλάδα πρόσφυγες.

Μιλᾶμε γιὰ ἀφύπνιση, πιστοποιημένη καὶ ἀναγνωρισμένη. Εἶναι ὥστόσο δύσκολο νὰ ξεχωρίσει κανεὶς ἂν πρόκειται πάντοτε γιὰ συνειδητοποίηση συντελεσμένης θρησκευτικοποίησης καὶ συναφῆ ἀναζήτηση ἐκκλησιαστικῆς γνησιότητος. Ἡ ἂν συγκινεῖ κατὰ προτεραιότητα ἡ ἀνακάλυψη μιᾶς ὑψηλῆς τέχνης, ποὺ εἶχε παραγκωνιστεῖ καὶ ὑποκατασταθεῖ ἀπὸ προϊόντα πολὺ ὑποδεέστερης ἀξίας καὶ ἐνδιαφέροντος. Ἡ νεκρὴ κωδικὴ ἀπομίμηση τοῦ «βυζαντινοῦ» ζωγραφικοῦ προτύπου ἢ ἡ συναυλιακὴ ἐπανενεργοποίηση τοῦ «βυζαντινοῦ» μέλους, γιὰ εὐσεβῆ ἔστω ἀτομικὴ κατανάλωση, δὲν σημαίνουν ὅπωςδήποτε καὶ ἐπιστροφὴ στὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός.

Εἶναι μᾶλλον σαφές: Ἐκκλησιαστικὴ τέχνη δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει, χωρὶς νὰ λειτουργεῖ ζωντανὸ κύτταρο ἐκκλησιαστικοῦ σώματος: εὐχαριστιακὴ κοινότητα-ἐνορία.

6. Ἡ ἔκλειψη τῆς ἐνορίας

Ἡ θρησκευτικοποίηση τῆς Ἐκκλησίας ταυτίζεται μὲ τὴν ἐξατομίκευση τῆς πίστεως, τῆς ἄσκησης, τῆς λατρείας: Ἡ πίστη ἀλλοτριώνεται σὲ ἀτομικὲς πεποιθήσεις, ἡ ἄσκηση σὲ ἀτομικὴ ἠθικὴ, ἡ λατρεία σὲ ἀτομικὸ καθῆκον. Οἱ ὀρθὲς πεποιθήσεις, ἡ πειθάρχησις σὲ ἠθικὰς ἐντολὰς καὶ ἡ συνέπεια σὲ λατρευτικὰς ὑποχρεώσεις ἀρκοῦν γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν στὸ ἄτομο τὴ δικαίωση, τὴ σωτηρία.

Τίποτε τὸ συλλογικὸ δὲν προϋποτίθεται στὴ θρησκευτικὴ ἐκδοχὴ τῆς εὐσέβειας, τῆς σωτηρίας. Οὔτε κοινότητα, σῶμα σχέσεων κοινωνίας ποὺ συγκροτεῖται στὸ εὐχαριστιακὸ δείπνο, οὔτε συμ-μετοχὴ σὲ αὐτὴ τὴ συγκρότηση, οὔτε ἀναζήτησις σωτηρίας στὴν ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως: στὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ φυσικὴ ὄρμη αὐτοσυντήρησης-κυριαρχίας στὴν ἀγαπητικὴ

αὐθυπέρβαση καὶ αὐτοπροσφορά.

Στὴ θρησκευοποιημένη Χριστιανοσύνη κάθε μορφὴ συλλογικότητος δικαιολογεῖται μόνο ἐφόσον συνεργεῖ (σὰν βοήθημα, παράγοντας ἐνισχυτικὸς) στὴν καλλιέργεια τῆς ἀτομικῆς εὐσέβειας. Ἡ λατρεία εἶναι ὁμαδική, γιὰ νὰ παραδειγματίζεται τὸ ἄτομο ἀπὸ τοὺς συμπροσευχόμενους στὸν ἴδιο χῶρο, νὰ ἐνισχύεται ὁ ζῆλος του γιὰ ἀτομικὴ προσευχή. Στὸ δειπνο τῆς Εὐχαριστίας μετέχει τὸ ἄτομο γιὰ τὴν ἐπιβράβευση τῆς ἀρετῆς καὶ «καθαρότητάς» του, γιὰ δευτερεύουσα ἐπικύρωση τῆς ἄφεσης τῶν ἁμαρτιῶν ποὺ τοῦ δόθηκε στὴν ἐξομολόγηση, γιὰ τὴν (αἰνιγματικὴ-«ὑπερφυσικὴ», περίπου μαγικὴ) προεξασφάλιση «ζωῆς αἰωνίου».

Καὶ τὰ ὑπόλοιπα μυστήρια στὴ θρησκευοποιημένη Χριστιανοσύνη εἶναι ὅλα μὲ συνέπεια ἐξατομικευμένα: Ἀποκομμένα ἀπὸ τὸ εὐχαριστιακὸ γεγονός συγκρότησης τῆς Ἐκκλησίας, συντηροῦνται σὰν τελετὲς ποὺ ἀφοροῦν μόνο συγκεκριμένο ἄτομο (καὶ συναισθηματικὰ τοὺς οἰκείους καὶ φίλους του), σὰν «ἱεροπραξίες» παροχῆς κάποιας ἀπροσδιόριστης, μαγικὰ ἐπίσης ἐκλαμβανόμενης, ὑπερφυσικῆς εὐλογίας-«χάρης». Τὸ μυστήριο τοῦ γάμου, π.χ., νομιμοποιεῖ τὴ (θεωρούμενη ἁμαρτωλὴ καθεαυτὴν) σεξουαλικὴ σχέση τοῦ ζεύγους, τῆς παρέχει κοινωνικὴ ἀναγνώριση, τὴ συνοδεύει μὲ ἠθικὲς συμβουλές. Τὰ μυστήρια τοῦ βαπτίσματος καὶ τοῦ χρίσματος τελοῦνται μὲ ἀπούσα τὴν εὐχαριστιακὴ κοινότητα στὴν ὁποία ὑποτίθεται ὅτι ἐγκεντρίζεται (ὡς σὲ ζωντανὸ σῶμα) ὁ νεοφώτιστος — ἀποτελοῦν συμβολικὲς πρακτικὲς γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς χριστιανικῆς ιδιότητος.

Στὴν ἐξομολόγηση καὶ στὸ εὐχέλαιο ἔχουμε ἐπίσης δυὸ ἱεροπραξίες ἐντελῶς ἐξατομικευμένες: Μπορεῖ νὰ τὶς τελέσει ὁ ὁποιοσδήποτε κληρικὸς γιὰ τὸν ὁποιονδήποτε λαϊκὸ, ἄτομο πρὸς ἄτομο, ἔξω ἀπὸ κάθε πλαίσιο συγκεκριμένης εὐχαριστιακῆς κοινότητος. Μοιάζει νὰ μὴν ὑπάρχει ἐπίγνωση ὅτι πρόκειται γιὰ «μυστήρια»: ποὺ γιὰ τὴν Ἐκκλησία σημαίνει φανέρωση καὶ πραγματοποίησι τῆς ἀλήθειας τῆς, δηλαδὴ τοῦ εὐχαριστιακοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως ἑνσαρκου σὲ κοινότητα.

Ἀκόμα καὶ ἡ χειροτονία, τὸ μόνο μυστήριο ποὺ παραμένει ἔνταγμένο στὴν Εὐχαριστία, τελεῖται ἐρήμην τοῦ συγκεκριμένου ἐκκλησιαστικοῦ σώματος στὸ ὁποῖο ὁ χειροτονούμενος ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος καθίσταται ποιμένας. Μιὰ τυπικὴ ἱεροπραξία εἶναι καὶ τὸ μυστήριο τῆς χειροτονίας στὴ θρησκευοποιημένη Χριστιανοσύνη, γι' αὐτὸ καὶ τελεῖται στὸν ὅποιονδῆποτε ναὸ ἀπὸ τὸν ὅποιονδῆποτε ἕναν ἢ περισσότερους ἐπισκόπους, ὡσὰν νὰ πρόκειται γιὰ ἀπονομὴ ἀτομικοῦ θρησκευτικοῦ ἀξιώματος («ἱερέως» ἢ «ἀρχιερέως», ὅπως σὲ ὅλες τὶς θρησκείες) μὲ παντελῶς ἀμέτοχο τὸ σῶμα τῆς ἐπισκοπῆς ἢ ἐνορίας ποὺ θὰ τὸν βιώσει ὡς πατέρα.

Καὶ ἂν τὰ ἐκκλησιαστικὰ μυστήρια (σημεῖα πραγμάτωσης καὶ φανέρωσης τῆς Ἐκκλησίας) ἔχουν ἐντελῶς ἐξατομικευθεῖ στὴ θρησκευοποιημένη Χριστιανοσύνη, εὐκόλα συμπεραίνει κανεὶς τὸ τι συμβαίνει μὲ τὴν ἄσκηση: τοὺς τρόπους τοῦ κοινοῦ ἀθλήματος γιὰ τὸν συντονισμό θελήματος καὶ πράξης στὸν στόχο τῆς ἀγαπητικῆς ὁμοτροπίας. Ἄγνωστο νόημα ἢ ἄσκηση, ὁ ἐκκλησιαστικὸς χαρακτήρας τῆς, ἄγνωστος ὁ κοινωνούμενος τρόπος καὶ στόχος τῆς, ἢ καισαρικὴ διαφορὰ ποὺ τὴν διαστέλλει ἀπὸ τὴν ἠθική. Τὸ ἄτομο στὴ θρησκευοποιημένη Χριστιανοσύνη νηστεύει, προσεύχεται, δίνει ἐλεημοσύνες, συνεργεῖ σὲ ἀγαθοεργίες, ἐπειδὴ αὐτὰ ὅλα ἐξασφαλίζουν ἀτομικὲς ἀξιομισθίες, εἶναι ἐχέγγυα ἀτομικῆς σωτηρίας.

Χάνεται ἡ ἐπίγνωση ὅτι οἱ Χριστιανοὶ προσευχόμεστε, τελοῦμε μυστήρια, πιστεύουμε-ἐμπιστευόμεστε τὸ ἐκκλησιαστικὸ εὐ-αγγέλιο, ἀναλαμβάνουμε ἄθλημα ἀσκήσεως, μόνο ἐπειδὴ ζοῦμε ἔνταγμένοι σὲ συγκεκριμένο σῶμα εὐχαριστιακῆς κοινότητας. Μόνο σὲ αὐτὴ τὴν ἔνταξη ψηλαφοῦμε ρεαλιστικὴ ἐλπίδα ἀλλαγῆς τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, ἐλευθερίας ἀπὸ τὸν χρόνο καὶ τὸν θάνατο. Δίχως τὴ συγκεκριμένη ἔνταξη-μετοχὴ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα μένουν στὴ σφαῖρα ἐφήμερων ψυχολογικῶν βιωμάτων ἢ ψευδαισθήσεων θρησκευτικότητας, ἄσχετα μὲ τὴν πραγματικότητα τῆς ὑπαρξῆς καὶ τῆς ζωῆς μας.

Ἡ θρησκευοποίησις ἀναιρεῖ τὴ συστατικὴ τῆς Ἐκκλησίας προτεραιότητα τοῦ εὐχαριστιακοῦ σώματος, χωρὶς νὰ καταργεῖ τὰ

θεσμικά-ὀργανωτικά σχήματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς συλλογικότητος: τὴν ἐπισκοπὴν καὶ τὴν ἐνορίαν. Τὰ σχήματα συντηροῦνται, ἐνῶ ἀλλοτριώνονται ριζικά. Ἄξονας, αἰτία καὶ σκοπὸς τῆς συγκρότησός τους δὲν εἶναι πιά τὸ εὐχαριστιακὸ δεῖπνο, ἡ πραγματοποίησις καὶ φανέρωσις σώματος εὐχαριστιακῆς κοινότητος. Ἐπισκοπὴ καὶ ἐνορία καθορίζονται ἀπὸ προτεραιότητες «πρακτικῆς» χρησιμότητος, ἀπαιτήσεις ὀργανωτικῆς ἀποτελεσματικότητος.

Στὶς συνθήκας τῆς θρησκευοποίησης οἱ ἄνθρωποι καταλαβαίνουν μὲ τὴ λέξιν «ἐκκλησία» τὸν ὀργανωτικὸν καὶ διοικητικὸν μηχανισμόν μιᾶς θρησκείας — τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Μηχανισμὸς ποῦ ὑπάρχει γιὰ νὰ ἐξυπηρετεῖ καὶ αὐτὸς «τὰς θρησκευτικὰς ἀνάγκας τοῦ λαοῦ». Ἄν ὑπερτερεῖ ὁ Χριστιανισμὸς, ἀριθμητικὰ στὶς προτιμήσεις τοῦ πληθυσμοῦ, ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὴν νεωτερικὴν νομοθεσίαν ὡς «ἐπικρατοῦσα θρησκεία» μὲ κάποιες προνομίες. Ἄν ὄχι, ἀπολαμβάνει τὸ ἴδιον νομικὸν καθεστῶς μὲ ὅποιονδήποτε ἄλλην θρησκείαν ἢ σέκταν θρησκευτικῆν.

«Ἐκκλησία» λοιπὸν σὲ συνθήκας θρησκευοποίησης εἶναι ἡ διοικητικὴ ἔκφρασις τῆς «χριστιανικῆς θρησκείας». Ἔχει τὴν κεντρικὴν ὀργανωτικὴν τῆς κορυφὴν (πατριαρχεῖον ἢ ἀρχιεπισκοπὴν) συνήθως σὲ πρωτεύουσα κράτους, καὶ τοπικὰ διοικητικὰς μονάδας (ἐπισκοπὰς, μητροπόλεις) στὴν περιφέρεια — ὅπως ὅλοι οἱ ὀργανισμοὶ κοινῆς ὠφέλειας. Ἡ κάθε περιφερειακὴ μονάδα διαθέτει ἐπιμέρους «παραρτήματα» («ὑποκαταστήματα») σὲ κάθε συνοικίαν ἀστικὴν ἢ κοινότητα τῆς ὑπαίθρου (ἐνορίες) γιὰ νὰ ἐξυπηρετοῦν τὶς θρησκευτικὰς ἀνάγκας τοῦ πληθυσμοῦ. Ἔτσι, στὴ συνείδησιν τῶν πολλῶν, δὲν διαφέρει ἡ θρησκευοποιημένη ἐκκλησία ἀπὸ ὅποιονδήποτε ἄλλον ὀργανισμόν κοινῆς ὠφέλειας (τὶς κοινωνικὰς ἀσφαλίσεις, τὰ γραφεῖα εὐρέσεως ἐργασίας, τὰ κέντρα φροντίδας ὑπερηλίκων, προαγωγῆς τοῦ ἀθλητισμοῦ κ.τ.ῶ.).

Καθόλου τυχαῖα οἱ ἄνθρωποι, στὶς συνθήκας θρησκευοποίησης, μὲ τὴ λέξιν «ἐκκλησία» ἐννοοῦν μόνον κτήρια, γραφεῖα, διοικητικὴν στελέχωση. Καὶ ὅπως ταυτίζουν κάθε δημόσιον ὀργανισμόν μὲ τὴν ἱεραρχικὰ ἀνώτερην διοικητικὴν του ὑπαλληλίαν, ἔτσι ταυτίζουν καὶ

τὴν «ἐκκλησία» μόνο μὲ τοὺς ἐπισκόπους ἢ, ἔστω, εὐρύτερα μὲ τὸν κλῆρο.

Ὅμως αὐτὴ ἢ ταύτιση σαφῶς κολακεύει τοὺς ἐπισκόπους, ποὺ τὴ χρησιμοποιοῦν σὰν αὐτονόητη. Λένε «ἡ ἐκκλησία ἀποφάσισε», «ἡ ἐκκλησία κρίνει», «ἡ ἐκκλησία νομίζει» καὶ ἐννοοῦν ἀποκλειστικὰ τὸ ἄτομό τους ἢ τὸν διοικητικὸ θεσμὸ τῆς συνόδου τῶν ἐπισκόπων, μὲ ἀνυποψίαστη (καὶ ἐκπλήσσοισα) αὐταρέσκεια. Μοιάζει νὰ ἀγνοοῦν ὅτι ἐπίσκοπος δὲν ὑπάρχει χωρὶς λαϊκὸ σῶμα ἐπισκοπῆς, οὔτε ἐκκλησία ὑπάρχει χωρὶς λαὸ στὸν ὁποῖο ὁ ἐπίσκοπος κατεστάθη πατέρας καὶ διάκονος.

Ὅταν ἡ ἐνορία πάψει νὰ ταυτίζεται μὲ εὐχαριστιακὴ κοινότητα, σῶμα σχέσεων κοινωνίας, ὅταν αὐτονόητα θεωρεῖται «παράρτημα» ἢ «ὑποκατάστημα» κεντρικὰ διευθυνόμενου θρησκευτικοῦ θεσμοῦ, τότε γίνεται καὶ ἀριθμητικὰ ἀνεξέλεγκτη: Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐνοριτῶν δὲν προσδιορίζεται ἀπὸ τὸν στόχο νὰ συγκροτοῦν κοινότητα, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν στόχο νὰ ἐξυπηρετοῦνται ἀτομικὲς «θρησκευτικὲς ἀνάγκες». Καὶ ἡ ἐνορία, στὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα, ἔχει ἀποδειχθεῖ ὅτι μπορεῖ νὰ ἐξυπηρετεῖ «θρησκευτικὲς ἀνάγκες» πολλῶν χιλιάδων ἢ καὶ δεκάδων χιλιάδων ἀτόμων.

Βέβαια, γιὰ νὰ ἐξυπηρετηθοῦν αὐτὲς οἱ δεκάδες χιλιάδες «ἐνοριτῶν» δὲν ἐπαρκεῖ ἓνας πρεσβύτερος. Γι' αὐτὸ προστίθεται στὴν ἴδια ἐνορία καὶ δεῦτερος καὶ τρίτος — ὀλόκληρη ὁμάδα πρεσβυτέρων. Ἔτσι χάνεται ὀλοκληρωτικὰ ὁ στόχος συγκρότησης σώματος εὐχαριστιακοῦ μὲ ἓναν πατέρα καὶ ποιμένα, ἀφοῦ λειτουργὸς σὲ κάθε τέλεση Εὐχαριστίας στὸν ἴδιο ναὸ δὲν εἶναι πάντα ὁ ἴδιος πρεσβύτερος. Ἡ ρωμαιοκαθολικὴ ἐκκλησία, ποὺ πρώτη ἀπώλεσε τὴν ἐπίγνωση καὶ τὴν πραγματικότητα τῆς ἐνορίας, καθιέρωσε τὶς πολλαπλές, διαδοχικὲς τελέσεις τῆς Εὐχαριστίας, τὴν ἴδια μέρα, στὸν ἴδιο ναό. Καί, μὲ τὴν ἐπέκταση τῆς ἀστικοποίησης, ἔσπευσαν καὶ οἱ λεγόμενες ὀρθόδοξες ἐκκλησίες νὰ τὴ μιμηθοῦν. Ἔτσι ἀποκλείστηκε καὶ λειτουργικὰ ἢ ταύτιση τῆς Εὐχαριστίας μὲ τὴ συγκρότηση κοινότητας ἐνοριακῆς — παγιώθηκε στὶς συνειδήσεις ἡ ἐνορία σὰν «παράρτημα» ἢ «ὑποκατάστημα» θρησκευτικοῦ θεσμοῦ ποὺ προσφέρει ποσοτικὰ

ἐπαρκεῖς ὑπηρεσίαις ἀνταπόκρισης στίς ψυχολογικὰς ἀνάγκαις ἄγνωστων μεταξὺ τοῦς ἀτόμων.

Στίς «ἐνορίες» τῶν νεωτερικῶν μεγαλουπόλεων ποὺ ἀριθμοῦν δεκάδες χιλιάδες «ἐνοριτῶν», οἱ ἄνθρωποι μετέχουν στήν Εὐχαριστία σὲ συνθήκαις ἀπόλυτης ὁ καθέναις ἀνωθυμίας καὶ μοναξιάς. Ἄγνωστος μεταξὺ ἀγνώστων κάθει «ἐκκλησιαζόμενος», περισσότερο μόνος ἀπὸ ὅ,τι σὲ μιὰν αἴθουσα κινηματογράφου, θεάτρου, συναυλίας ἢ σὲ κερκίδες γηπέδου. Προσεύχεται μόνος, κατανύσσεται, διδάσκειται, ἀγάλλεται ἢ θρηνεῖ μόνος, χωρὶς τίποτε νὰ κοινωνεῖ μὲ τοὺς γύρω του. Καὶ περιμένει ὑπομονετικὰ στή σειρά νὰ «κοινωνήσει» ἄρτου καὶ οἴνου, βεβαιωμένος διανοητικὰ καὶ ψυχολογικὰ ὅτι δέχεται σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ ἀπὸ τὰ χέρια ἑνὸς λειτουργοῦ μὲ τὸν ὁποῖο δὲν ἔχει οὔτε κὰν μιὰ τυπικὴ κοσμικὴ γνωριμία — ὅπως δὲν ἔχει ἀνταλλάξει ποτὲ ἔστω μιὰ καλημέρα μὲ ὅσους «κοινωνοῦν» πρὶν ἢ μετὰ ἀπὸ αὐτὸν τοῦ κοινοῦ ποτηρίου.

Ἀποκαλυπτικὴ ἢ γλώσσα στήν ὀρθολογικὰ ἀνεξέλεγκτη «σημαντικὴ» λειτουργία της, ἐπιστρέφει μὲ τὴ θρησκευοποίηση στὸ λεξιλόγιο τῆς φυσικῆς θρησκείας: Δὲν μιλάνε πιά οἱ Χριστιανοί, οὔτε ἰδιωτικὰ οὔτε ἐπίσημα, γιὰ πρεσβυτέρους καὶ ἐπισκόπους, μιλάνε γιὰ ἱερεῖς καὶ ἀρχιερεῖς, ὅπως σὲ κάθει θρησκεία. Καὶ αὐτὴ ἢ ἀλλαγὴ στή γλώσσα ἀντανაკλᾶ ἀλλαγὴ στήν πραγματικότητα τῶν σηματομένων.

Πραγματικὰ ὁ ἐπίσκοπος στίς συνθήκαις θρησκευοποίησης εἶναι μόνος ἢ κυρίως ἀρχιερέας: Ἀξιωματοῦχος θρησκευοτικῦ θεσμοῦ, φορέας «ἱερῆς» ἐξουσίας, διοικητῆς καὶ δικαστῆς ἀπόλυτα ἐξαρτημένων ἀπὸ τίς ἀποφάσεις του ἱερέων, μονάρχης ὑπηρεσιῶν καὶ γραφείων τοῦ ὀργανωτικοῦ μηχανισμοῦ ποὺ συνιστᾶ τὴν ἐπισκοπὴ του, διαχειριστῆς συχνὰ μεγάλου οἰκονομικοῦ κεφαλαίου ἀπὸ ἔσοδα ἐνοριῶν καὶ μονῶν, δωρεές, ἐπιχορηγήσεις. Θεσμικὲς δυνατότητες νὰ εἶναι ὁ πατέρας καὶ ποιμένας σώματος σχέσεων κοινωνίας μᾶλλον δὲν ὑπάρχουν. Ἡ πατρότητα καὶ ἢ ποιμαντικὴ εὐθύνη ἐκλαμβάνονται σὰν ὑποχρέωση εὐσεβῶν συμβουλῶν, παραινέσεων, ἠθικοδιδασκτικῶν κοινοτοπιῶν — ἢ σταυρικὴ ἐπισκοπικὴ διακονία ἔχει διαστραφεῖ σὲ ἱεροκηρυκτικὴ

μονομανία. Ὁ ἐπίσκοπος «ὀφείλει» νὰ εἶναι προπαγανδιστὴς ἰδεολογικῶν πεποιθήσεων καὶ κανονιστικῶν ἀρχῶν συμπεριφορᾶς, ἀλλὰ καὶ παραγωγὸς ἔργων κοινωνικῆς ὠφελιμότητος: εὐαγῶν ἰδρυμάτων, προνοιακῶν καταστημάτων, ἀλτροῦιστικῶν πρωτοβουλιῶν.

Τὸ πρότυπο τοῦ ἐπισκόπου σὲ συνθήκες θρησκευοποίησης εἶναι σαφῶς βατικάνιο: Ὁ ἀρχιερεὺς-pontifex ἐλέγχει τὴν πιστότητα στὴν ἐπίσημη θρησκευτικὴ ἰδεολογία καὶ τὴν ἐπάρκεια τῶν ἱερέων τοῦ γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν θρησκευτικῶν ἀναγκῶν τοῦ λαοῦ. Κυρίως ὅμως φροντίζει τὴν εἰκόνα τοῦ ὡς «ἀντιπροσώπου τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς» (vicarius Christi) — πρωτεύει ἢ σκηνοθετικὴ μεγαλοπρέπεια τῆς λειτουργικῆς ἐμφάνισης: προκλητικὰ ἐπιδεικτικὴ, βαρύτιμη, ἐξωπραγματικὴ. Ὅλα δικαιολογοῦνται σὰν συμβολισμοί (ἄκρως νοησιαρχικοί), ἐνῶ ἡ ἱστορικὴ τους προέλευση βεβαιώνει τὴν πονηρὴ γενίκευση κάποιων ἐξατομικευμένων προνομίων ποὺ αὐτοκράτορες παραχώρησαν σὲ συγκεκριμένους πατριάρχες.⁵⁸

Τὸ διακριτικὸ τοῦ ἐπισκόπου ἦταν τὸ ὠμοφόριο πάνω ἀπὸ τὸ φαιλόνιο τοῦ πρεσβυτέρου — ὅπως στὴν ἀγιογραφικὴ παράδοση εἰκονίζονται οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Σήμερα, ἀκόμα καὶ στὴ μικρότερη, τὴν πιὸ φτωχικὴ ἐπισκοπὴ, ὁ «ἀρχιερέας» καὶ «δεσπότης» ἀνεβαίνει σὲ θρόνο ντυμένος κυριολεκτικὰ σὰν ἐξωγήινος ἀνάμεσα στὴν ἀγροτικὴ ἢ ἐργατικὴ φτωχολογία: Μὲ σάκκο Ρωμαίου αὐτοκράτορα (ἢ μανδύα μὲ οὐραία ἀπόληξη), στέμμα (μίτρα) καὶ σκῆπτρο (πατερίτσα) — ἐνῶ πολυχρονίζεται κατὰ κόρον ἀπὸ τοὺς χοροὺς τῶν ψαλτῶν (μὲ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐπευφημία: «εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα») καὶ θυμιάζεται ὡς εἰδωλικὸ ξόανο ἀπὸ τοὺς διακόνους.

Οἱ «ἀρχιερεῖς» ὑπεραμύνονται τοῦ «παραδοσιακοῦ» πιὰ αὐτοῦ τυπικοῦ ἐξηγγώντας ὅτι ὀφείλουν νὰ περιβάλλονται τὴ μυθώδη αὐτὴ μεγαλοπρέπεια προκειμένου νὰ συμβολίζουν τὸν Χριστὸ ποὺ προσέλαβε τὴν ἀνθρώπινη φύση γιὰ νὰ τὴν δοξάσει μὲ δόξα βασιλική. Δὲν ἐξηγοῦν, γιατί πρέπει νὰ συμβολίζουν μόνο τὴ βασιλικὴ δόξα τῆς ἀνθρώπινης φύσης τοῦ Χριστοῦ καὶ ποτὲ τὸ πρότυπο ποὺ κατέλιπε ὡς ἐπιταγὴ στοὺς μαθητὲς του: «ὀφείλετε

ἀλλήλων νίπτειν τοὺς πόδας. Ὑπόδειγμα γὰρ δέδωκα ὑμῖν, ἵνα καθὼς ἐγὼ ἐποίησα ὑμῖν καὶ ὑμεῖς ποιῆτε»⁵⁹ — «ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔσται ὑμῶν δοῦλος».⁶⁰

Λόγια, ποὺ τὴ σημασία τους τὴν ἔχει ἀπονευρώσει ἡ ὀρμέμφυτη ἀνάγκη τῆς θρησκευτικοποίησης. Καὶ μένει ἀπορίας ἄξιό, πῶς, ἄνθρωποι ποὺ δέχονται τέτοιες τιμὲς ἱεροποίησης τοῦ ἀτόμου τους, κατορθώνουν νὰ διασώζουν ψυχολογικὴ (καὶ διανοητικὴ) ἰσορροπία — ὅταν μάλιστα ἀνέρχονται σὲ τέτοια μεγαλεῖα προερχόμενοι ἀπὸ χαμηλὸ κοινωνικὸ καὶ μορφωτικὸ περιβάλλον (ὅπως εἶναι ὁ κανόνας στὶς συνθῆκες τῆς νεωτερικότητας). Καὶ ὅταν ὅλη αὐτὴ ἡ αὐτονόητη, προγραμματικὴ καὶ θεσμοποιημένη κολακεία τῶν ναρκισσιστικῶν ὀρμεμφύτων τους συνοδεύεται ἐπιπλέον ἀπὸ σεξουαλικὴ στέρηση. Στέρηση ποὺ (συχνὰ ἢ κατὰ κανόνα) δὲν τὴν ἐπέλεξαν ἐπειδὴ εἶχαν κλίση γιὰ βίο μοναχοῦ καὶ ἀσκητῆ, οὔτε ἀπὸ πόθο γιὰ ἔνταξη σὲ κοινὸ ἄθλημα κοινωνίας: σὲ μοναστικὸ κοινόβιο. Ἀλλὰ δέχτηκαν τὴ σεξουαλικὴ στέρηση προγραμματικὰ ὡς προϋπόθεση καριέρας: ἀνόδου σὲ ἐξουσιαστικὰ θρησκευτικὰ ἀξιώματα.

Ἡ ὀδυνηρότερη πάντως συνέπεια τῆς «ἀρχιερατικῆς» ἀλλοτριώσεως τοῦ ἐπισκοπικοῦ λειτουργήματος εἶναι μᾶλλον ἡ συσκότιση τοῦ στόχου (πανανθρώπινης ἐλπίδας) ποὺ ὑπηρετεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός. Ἡ «ἀρχιερατικὴ» συμπεριφορὰ τοῦ ἐπισκόπου διαστρέφει τὴν εὐχαριστιακὴ πραγμάτωση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος σὲ θρησκευτικὸ θέαμα καὶ ἀκρόαμα, συναισθηματικὰ καταναλώσιμη ἀτομικὴ ἱκανοποίηση ἄσχετη μὲ ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως. (Εἶναι τόσο ἐπιτακτικὴ ἢ προτεραιότητα τοῦ θεάματος, ὥστε σὲ «ὀρθόδοξες» λειτουργίες, συχνά, ὁ «ἀρχιερεὺς» μεταθέτει τὴ μετοχὴ τῶν πιστῶν στὸ ποτήριον τῆς Εὐχαριστίας μετὰ τὸ πέρας τῆς ἱεροπραξίας, γιὰ νὰ μὴ διακοπεῖ ἡ «θεατρικὴ ροὴ» τῶν τελουμένων. Μετατίθεται ἡ κοινωνία ὡσὰν νὰ πρόκειται γιὰ δευτερεῦον, ἰδιωτικοῦ χαρακτήρα στοιχεῖο.)

Τὸ εὐχαριστιακὸ γεγονός μεταποιημένο σὲ θέαμα καὶ ἀκρόαμα γίνεται ἀποκλειστικότητα τῶν τελετουργῶν ἱερέων καὶ ἀρχιερέων, ὁ λαὸς παθητικὰ μόνον παρακολουθεῖ, καταναλώνει.

Στή θρησκευοποιημένη λατρεία δὲν χρειάζεται ὁ λαὸς γιὰ νὰ συντελεστοῦν τὰ τελούμενα, στόχος τῶν τελουμένων δὲν εἶναι νὰ συγκροτηθεῖ καὶ φανερωθεῖ ἡ Ἐκκλησία, σῶμα ἐνορίας. Γι' αὐτὸ οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ κατάργησαν καὶ τυπικὰ τὴν παρουσία εὐχαριστιακοῦ σώματος ὡς προϋπόθεση γιὰ τὴν τέλεση τῆς Εὐχαριστίας: ἐπιτρέπουν στὸν ἱερέα (ἢ στὸν ἀρχιερέα) νὰ τελεῖ κατὰ μόνας τὴν Εὐχαριστία, στὸ δωμάτιό του, κοινωνώντας τὰ ἀκοινωνήτα.

Οἱ «Ὁρθόδοξοι» ἀκόμα δὲν υἱοθέτησαν τὴ συνεπὴ αὐτὴ στάση.

7. Εἰδωλοποίηση τῆς Παράδοσης

Παράδοση στὴ γλωσσικὴ μας σημαντικὴ σημαίνει αὐτὸ ποὺ μᾶς παραδίδεται ἀπὸ τοὺς προγενέστερους, τὴν πείρα ποὺ μᾶς κληροδοτεῖ τὸ ἐγγύτερο καὶ ἀπώτερο παρελθόν. Πείρα ἀποτυπωμένη σὲ τρόπους καὶ πρακτικὲς τοῦ βίου, σὲ κοινούς ἐθισμούς, στὴ μαστορικὴ τῶν ἐπιτηδευμάτων. Ἀποτυπωμένη καὶ στὴ γλωσσικὴ ἐκφραστικὴ, στὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἐπιστήμης, τοῦ λόγου, τῆς Τέχνης, στὶς ἀντιλήψεις ποὺ νοηματοδοτοῦν τὴ ζωὴ καὶ τὸν θάνατο, τὴν καθημερινότητα τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ παράδοση διασώζει καὶ μεταφέρει στοὺς μεταγενέστερους ἐπιτεύγματα, προσλήψεις καὶ συνήθειες κάθε γενιᾶς — ὅ,τι ἐπιβίωσε στὸν χρόνο, δηλαδὴ συνέχισε νὰ ἐνδιαφέρει καὶ τὶς ἐπόμενες γενιές, νὰ ἀνταποκρίνεται ἀποτελεσματικὰ σὲ ἀνάγκες τους. Ἐπιβιώνει καὶ παραδίδεται αὐτὸ ποὺ ξεδιάλεξε καὶ ἀξιολόγησε ἢ ἐμπορικὴ κρίση τῶν πολλῶν — ὄχι ὀπωσδήποτε μὲ συνειδητὸ (συλλογιστικὰ ἐπεξεργασμένο) προβληματισμό. Τὴν παράδοση καθορίζουν κριτήρια ἀξιολόγησης ποὺ ἐπιβάλλει ἢ ἀνάγκη, ἢ πρακτικὴ τῆς ζωῆς.

Ἄν λοιπὸν ἔχει ἀξία ἢ παράδοση καθεαυτὴν, ἢ ἀξία ἐντοπίζεται στὴν κριτικὴ δοκιμασία μὲ τὴν ὁποία ἐπιλέγεται ὅ,τι τελικὰ παραδίδεται, ἔγκειται ἢ ἀξία στὸν ἔλεγχο (στὸ ξεδιάλεγμα) ποὺ ἀσχεῖ ἢ κοινὴ πείρα στὰ ὅσα κληροδοτοῦνται ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ. Δὲν εἶναι τόσο ἡ παλαιότητα (τὸ βάθος χρόνου τῆς προέλευσης) ποὺ καταξιώνει τὴν παράδοση ὅσο ἡ συλλογικὴ κριτικὴ λειτουργία ἀποτίμησης τῶν ὅσων ἢ παράδοση

μεταφέρει. Μὲ κριτήριον τῆς κρίσης τὴν ἀνταπόκριση σὺν ἀνθρώπινες ἀνάγκες. Μόνον.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία εἶδε πάντοτε στὴν παράδοση τὸν θησαυρισμό, ἀκριβῶς, τῆς πείρας τῶν προγενέστερων: τὴν ἐμπειρικὴ κριτικὴ δοκιμασία τοῦ χριστιανικοῦ εὐ-αγγελίου ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ. Στὴν παράδοση οἱ μέτοχοι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος διακρίνουν, ἂν τὸ εὐ-αγγέλιον τῶν ἐλπίδων τοὺς ἔχει ρεαλιστικὸ ἀντίκρισμα ὑπαρκτικοῦ νοήματος καὶ προοπτικῆς, ἢ ἂν πρόκειται γιὰ «σεσοφισμένους μύθους»,⁶¹ ἰδεολογικὸ σκαρίφημα καὶ θρησκευτικὴ ψευτοπαρηγόρια.

Ξεχωριστὴ ἀξία εἶχε γιὰ τὴν Ἐκκλησίαν πάντοτε ἡ παράδοση ποὺ κληροδοτήθηκε ἀπὸ τὴν πρώτη ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα καὶ καταγράφηκε στὰ κείμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης. Πρόκειται γιὰ τὴν πείρα καὶ τὴ μαρτυρία τῶν αὐτοπτῶν καὶ αὐτήκων μαρτύρων τῆς ἱστορικῆς παρουσίας Ἰησοῦ τοῦ ἀπὸ Ναζαρέτ — παραδίδουμε, βεβαιώνουν, «ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἐωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν».⁶² Ἡ παρέμβαση τοῦ Θεοῦ στὴν Ἱστορία, ἡ ἐνανθρώπιση καὶ ἀνάστασή του, εἶναι ἡ ἰδρυτικὴ ἀφετηρία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, γι' αὐτὸ καὶ ἡ μαρτυρία αὐτοπτῶν μαρτύρων αὐτῆς τῆς παρέμβασης ταυτίστηκε σὺν συνειδήσεις μὲ τὴν ἰδρυτικὴ ἀλήθεια τῆς Ἐκκλησίας.

Ὅμως δὲν εἶναι λόγοι ἀποδεικτικῆς σκοπιμότητος οὔτε συναισθηματικῆς προτεραιότητος ποὺ δίνουν ξεχωριστὴ γιὰ τὴν Ἐκκλησίαν ἀξία στὴ μαρτυρία τῶν κειμένων τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἡ «ἀντικειμενικὴ» τεκμηρίωση τῶν «σημείων» ποὺ συνόδευαν τὴν ἀποκαλυπτικὴ παρουσία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐνδιαφέρει μόνον περιθωριακὰ, ἀφοῦ ἡ γνώση τῶν ὄσων σημαίνονται μὲ αὐτὰ τὰ σημεία δὲν ἐξαντλεῖται σὲ ἱστορικὲς πληροφορίες — πάμπολλοι ἀρνητὲς τοῦ εὐ-αγγελίου μελετοῦν ἐμβριθέστατα τὶς πληροφορίες τῶν κειμένων τῆς Καινῆς Διαθήκης, χωρὶς νὰ ἀναστέλλεται, οὔτε ἐλάχιστα, ἡ ἄρνησή τους.

Ἡ γνώση τῆς εὐαγγελικῆς μαρτυρίας εἶναι γεγονὸς καὶ ἐμπειρία σχέσης. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ κείμενα τῆς πρωτοχριστιανικῆς κοινότητος παραδίδονται μέσα ἀπὸ τὴν πράξη τῆς λατρείας,

προσεγγίζονται μέσα από την εμπειρία σχέσης-μετοχής στη συγκρότηση του ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Ἀσφαλῶς καὶ δὲν ἀποκλείεται ἡ ἀτομικὴ-ιδιωτικὴ ἀνάγνωση, ἀλλὰ μὲ συνειδητὴ τὴ διαφορὰ ποὺ συνεπάγεται ὡς δυνατότητα γνώσης τῆς εὐ-αγγελικῆς μαρτυρίας: Διαφέρει, *mutatis mutandis*, ἡ ιδιωτικὴ ἀπὸ τὴν «ἐπ’ ἐκκλησίαις» ἀνάγνωση τῆς *Καινῆς Διαθήκης* ὅσο διαφέρει καὶ ἡ κατὰ μόνας μελέτη μιᾶς παρτιτούρας, ἀπὸ τὴν ἴδια ἀνάγνωση ὅταν συνοδεύει τὴ μετοχὴ στὴ συμφωνικὴ ἐκτέλεση μουσικοῦ ἔργου. Μόνο ἡ εμπειρία τῆς μετοχῆς στὰ σημεινόμενα (καὶ ὄχι ἀπλῶς ἡ πληροφόρηση γιὰ τὰ συμβάντα) σώζει τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός ἀπὸ τὴν ἀλλοτριώσή του σὲ ιδεολόγημα, μόνο αὐτὴ ἐπαρκέστερα ἐγγυᾶται τὴν κατανόηση, τὴ μὴ παρερμηνεῖα τῶν κειμένων.

Ἡ μαρτυρία τῆς *Καινῆς Διαθήκης* εἶναι γιὰ τὴν Ἐκκλησία ξεχωριστῆς ἀξίας καὶ σημασίας παράδοση, σαφῶς ἐπειδὴ μεταφέρει στοὺς μεταγενέστερους, μὲ τὴν ἐνάργεια τῆς ἐμπειρικῆς ἀμεσότητος, τὰ ἰδρυτικὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος ἱστορικὰ δεδομένα. Ἀλλὰ μᾶλλον καὶ γιὰ ἓνα δεύτερο λόγο: Ἐπειδὴ ἀποτελεῖ τὸ κατεξοχὴν κληροδότημα ποὺ ἀλλάζει ριζικὰ τὸν τρόπο τῆς μεταφυσικῆς ἀναζήτησης. Προϋποθέτει (καὶ ὀρίζει) τὴ γνώση ὄχι ὡς νοητικὴ πληροφορία, θεωρητικὴ ὑπόθεση, ψυχολογικὴ πεποίθηση, ἀλλὰ ὡς ἐρωτικὴ ἀμοιβαιότητα, ἐνεργὸ πίστη-ἐμπιστοσύνη — αὐτοπαράδοση σὲ σχέσεις ἀγαπητικῆς κοινωνίας τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐλπίδας.

Σώζεται στὸ καινοδιαθηκικὸ κληροδότημα ἡ προσέγγιση τῆς μεταφυσικῆς ὄχι μέσα ἀπὸ τὴ σκέψη ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὴ σχέση. Ὁ Θεὸς τῆς Ἐκκλησίας εἶναι «ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν», Προσωπικὴ Ἐτερότητα ποὺ βεβαιώνεται μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ εμπειρία προσωπικῶν μαζί Του σχέσεων στὴ διαδοχὴ τῶν γενεῶν. Δὲν εἶναι ὁ Θεὸς διανοητικὴ σύλληψη Πρώτης Αἰτίας, «*Dieu des philosophes et des savants*». ⁶³ Ὁ Θεὸς γνωρίζεται μόνον ὡς Πατήρ, ἀγάπη καὶ ἔρωτας αἰτιώδης κάθε ὑπαρκτοῦ. Γνωρίζεται μὲ τὴν εἴσοδό του στὴν Ἱστορία «ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ», μαρτυρουμένου Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Πατρὸς, «ἐν Πνεύματι», στὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός.

Δὲν ἐμφανίζει ἀπαιτήσεις ἀλάθητης θρησκείας ἢ Ἐκκλησία, ἀνταγωνιστικῆς ἰδεολογίας, ἀποτελεσματικότερης ἀπὸ ἄλλες ἢ «ὕψηλότερης» ἠθικῆς. Μιὰ πρόταση κομίζει ἐμπειρικῆς μετοχῆς σὲ ἄθλημα ψηλάφησης νοήματος τῆς ὕπαρξης — ἐλπίδας. «Ἔρχου καὶ ἴδε.» Μιλáει γιὰ ἄθλημα πίστεως, δηλαδὴ ἐρωτικῆς αὐθυπέμβασης, ποὺ συνιστᾶ γνῶση. Κατακτᾶται μὲ τὴν παραίτηση ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐγώ, ἀπαιτήσεις ἰδιο-τέλειας. Παραίτηση ἀπὸ βεβαιότητες, σιγουριά, θωρακίσεις ἐξασφάλισης — δὲν ἔχει ἢ πίστη ἄλλη δεοντολογία ἢ στήριγμα ἀπὸ τὴν ἐρωτικὴ ἀμοιβαιότητα. Γι' αὐτὸ καὶ συνιστᾶ μιὰ συνεχῆ διακινδύνευση, ὅπως κάθε ἔρωτας.

Διακινδύνευση στὴν κόψη τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στὴν Ἐκκλησία καὶ στὴ θρησκεία: στὴν ἐλευθερία τῆς ἐρωτικῆς αὐθυπέμβασης καὶ στὴν ἡδονικὴ ψευδαίσθηση αὐθυπέμβασης ποὺ εἶναι ἢ βολικὴ πειθαρχία στὴ θρησκευτικὴ αὐθεντία. *Θρησκευιοποίηση* λέμε, πρὶν ἀπὸ κάθε τι ἄλλο, αὐτὴ τὴ δυσδιάκριτη ἀλλοτρίωση τοῦ ἐρωτικοῦ κατορθώματος σὲ ἐγωτικὴ αὐτασφάλιση, τῆς ἐμπιστοσύνης σὲ ὑποταγή, τῆς ἐμπειρικῆς προτεραιότητας σὲ συμμόρφωση μὲ δεδομένες βεβαιότητες, ἀξιωματικὲς ἀρχές, κανονιστικὲς διατάξεις.

Διακρίσεις αὐτὲς νοηματικὰ σαφεῖς, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα δυσδιάκριτες, σχεδὸν ἀπρόσιτες στὸν συνειδητὸ αὐτοέλεγχο, καθὼς τὰ πραγματικὰ δεδομένα καμουφλάρονται καὶ παραλλάσσουν σὲ ψευδαισθητικὲς ἐπιφάσεις ψυχολογικὰ ἐπιθυμητές. Παραδινόμαστε στὴν Παράδοση μὲ τὴν ψευδαίσθηση συχνὰ τῆς αὐθυπέμβασης καὶ τῆς πίστεως, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα θηρεύουμε μὲ τὴν πίστη-ἐμπιστοσύνη μας ἐγωτικὴ ἐξασφάλιση. Νομίζουμε ὅτι βιώνουμε τὴν πιστότητα στὴν Παράδοση σὰν ἄλμα ἐλευθερίας ἀπὸ τὴ φυσικὴ νομοτέλεια: τὴν προτεραιότητα τοῦ ἐγωτικοῦ θελήματος, τὴν αὐτάρκεια τῆς ἀτομικῆς νόησης καὶ κρίσης. Καὶ ὅμως βρισκόμαστε ἀνεπίγνωστα παγιδευμένοι στὴ θωράκιση καὶ πάλι τοῦ ἐγώ, τώρα μὲ τὴν ἀξιόμισθη πιστότητά μας στὴν «αὐθεντία» τῆς Παράδοσης.

Διολισθαίνει ἀνεπαίσθητα καὶ εὐκολότατα ὁ ἄνθρωπος ψυχισμὸς σὲ παραίτηση ἀπὸ τὴν ἐλευθερία, προκειμένου νὰ

εἰσπράξει ἀντικειμενικὰ ἐχέγγυα ἀτομικῆς «δικαίωσης» καὶ «σωτηρίας». Χρησιμοποιεῖ τὴν Παράδοση σὰν ὀχύρωμα ἐξασφάλισης, ἀναγορεύοντας τὸ παρελθὸν σὲ ὑπέρτατη ἐγγύηση ἀλήθειας, γνησιότητας, ἐγκυρότητας. Ἀποσπᾶται ἡ ἀλήθεια ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς καὶ ταυτίζεται μὲ τὸ γράμμα τοῦ ἱστορικοῦ πρωτοτύπου μιᾶς διδαχῆς, τὴν ἀκρίβεια τῶν πρώτων διατυπώσεων, τοὺς ἐθιμικοὺς κανόνες — ἡ εἰδωλοποίηση τοῦ παρελθόντος ὀρίζει τὴ μόνη «ὀρθὴ δόξα», τὴν ὀρθοδοξία. Οἱ «γνήσιοι Ὀρθόδοξοι» εἶναι ἀξιόμισθοι «ὑπερασπιστές», «φύλακες», «φρουροὶ» τῆς Παράδοσης. Ἔτσι, ὅσο θρησκευοποιεῖται βαθμιαῖα τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός, ἐπιβάλλεται καὶ θεσμικὰ ἡ Παράδοση σὰν πηγὴ τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας καὶ πίστεως. Ἡ χριστιανικὴ ἀλήθεια δὲν εἶναι πιά ἐμπειρία μετοχῆς σὲ καινούργιο τρόπο τῆς ὑπάρξεως, δὲν εἶναι ἄθλημα, περιπέτεια ἐλευθερίας, ποὺ μόνον σχετικὰ (ἀποφατικὰ) σημαίνεται στὴ γλώσσα, στὴν Τέχνη, στὸ τυπικὸ τῆς λατρείας. Ἀλήθεια εἶναι τὰ ἀντικειμενικὰ δεδομένα ποὺ ὀρίζονται ὡς Παράδοση: διατυπώσεις, κανόνες, ἐθιμικοὶ τύποι — ὅ,τι μπορεῖ τὸ ἄτομο νὰ τὸ κατέχει σὰν ἀντικείμενο, νὰ τὸ κυριαρχεῖ, νὰ τὸ ἰδιοποιεῖται σὰν θωράκιση θρησκευτικῆς ἐξασφάλισης.

Γιὰ ἓνα σημαντικὸ τμήμα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, τὸ προτεσταντικὸ (διαμαρτυρόμενο) ἢ μεταρρυθμιστικὸ ἢ εὐαγγελικὸ, τέτοια πηγὴ τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας εἶναι μόνον κείμενα γραπτὰ τοῦ παρελθόντος, ἱερὰ κείμενα θείας «ἀποκάλυψης»: ἡ λεγόμενη Ἀγία Γραφή, τόσο ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ὅσο καὶ ἡ Καινὴ Διαθήκη. Γιὰ τὸν ρωμαιοκαθολικὸ καὶ γιὰ τὸν ὀρθόδοξο Χριστιανισμὸ οἱ «πηγές» εἶναι δύο: Ἡ Ἀγία Γραφή καὶ ἡ Ἱερὴ Παράδοση. Ἡ δεύτερη περιλαμβάνει γραπτὲς ἐπίσης ἀπομνημειώσεις τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας καὶ πίστεως: τοὺς ὅρους («δόγματα») καὶ τοὺς κανόνες Οἰκουμενικῶν Συνόδων ὡς πρωτεῦον καὶ ὑποχρεωτικὸ δεδομένο. Περιλαμβάνει καὶ τὰ συγγράμματα ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων (Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας), τοὺς τύπους καὶ τὰ κείμενα τῆς λατρείας, ὀργανωτικὰ μορφώματα καὶ ἐθιμικὲς πρακτικὲς ἄσκησης, ὡς βοηθητικὴ καὶ σχετικοῦ κύρους πηγὴ ἀλήθειας.

Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις ή Παράδοση αντικειμενοποιείται ως δεδομένη αλήθεια: Περιέχει τις προϋποθέσεις στις οποίες αν πειθαρχήσει το άτομο, μπορεί έγγυημένα να κατέχει την αλήθεια — να έχει τις όρθες πεποιθήσεις και αξιόμισθη συμπεριφορά. Να κατέχει έπομένως τη σιγουριά της ατομικής δικαίωσης, της ατομικής σωτηρίας. Η πιστότητα και συνέπεια έμμονής στην Παράδοση εξασφαλίζει ό,τι ακριβώς απαιτεί ή όρμέμφυτη-ένστικτώδης θρησκευτική ανάγκη του ανθρώπου.

Όρθότερα: ή κάθε είδους όρμέμφυτη-ένστικτώδης ανάγκη για ατομική ψυχολογική κατασφάλιση, αυτοβεβαιότητα, θωράκιση του έγώ. Διότι ή άπολυτοποίηση της αξίας της παράδοσης είναι φαινόμενο που δεν έξαντλείται στη θρησκευτικότητα, συνοδεύει κατά κανόνα κάθε κοινωνική και πολιτική ιδεολογία με κάπως μακρά ιστορική διαδρομή, κάθε μακρόβιο θεσμικό μόρφωμα, ακόμα και έπιστημονικές θεωρίες άνθεκτικές έπίσης στον χρόνο. Η μαρξιστική ιδεολογία και ή φροϋδική θεωρία είναι κλασικά παραδείγματα πεδίων ανάπτυξης σκληρυμένων παραδοσιαρχικών (traditionalist) τάσεων.

Όνομάζουμε φονταμενταλισμό (Fundamentalism) τις σκληρυμένες και μαχητικές έκφάνσεις έμμονής στην παράδοση, συνήθως σε κάποια θρησκευτική παράδοση. *Fundamental* στα άγγλικά (άπό το λατινικό *fundamentum*, που θα πει θεμέλιο) σημαίνει το θεμελιώδες, το πρωταρχικό, άρα το άυθεντικό και γνήσιο μιās διδαχής, θεωρίας, κοσμοαντίληψης. Άπό τον 19ο κιόλας αιώνα ομάδες Προτεσταντών στις ΗΠΑ περιέφεραν με καύχηση αυτό το όνομα: φονταμενταλισμός. Σήμαινε την έμμονή, με άπόλυτη συνέπεια, στις θεμελιώδεις και βασικές αρχές του χριστιανικού εύαγγελίου.

Αυτή ή φιλοδοξία και καύχηση σχηματοποιήθηκε σε κοινωνικό μόρφωμα ή ρεϋμα ως αντίδραση σε τάσεις «έκμοντερνισμού» (έκκοσμίκευσης) του Χριστιανισμού και ειδικά της πουριτανικής (άπό την καταγωγή της) κοινωνίας των ΗΠΑ: Είναι γνωστό ό,τι ή άμερικανική κοινωνία συγκροτήθηκε, αρχικά, κυρίως άπό άκραίους πουριτανούς φυγάδες Άγγλοσάξωνες. Αυτοί πρώτοι και

ὀργανωμένα ἐγκατέλειψαν τὴν Εὐρώπη μὲ τὸ ὄραμα νὰ ἀναδείξουν τὴν Ἀμερικὴ σὲ καινούργια «γῆ τῆς ἐπαγγελίας», νὰ ἀποτελέσουν οἱ ἴδιοι τὸν «νέο Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ», νὰ πραγματοποιήσουν ἄμεσα ἐκεῖ τὴ «Βασιλεία τοῦ Θεοῦ».

Τέτοιες ἐπιδιώξεις θεωρήθηκε ὅτι ὑπονομεύονται ἀπὸ τὸν «μοντερνισμό»: τὶς νεωτερικὲς ἐπιστημονικὲς μεθόδους καὶ κοσμοαντιλήψεις, τὴν ἱστορικὸ-φιλολογικὴ ἐρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τὶς φιλελεύθερες κοινωνικοπολιτικὲς θεωρίες. Καὶ ἀντίδραση στὸν μοντερνισμό ἦταν ἡ ἐνθουσιαστικὴ «ἐπιστροφή στὰ θεμέλια», ἡ φανατικὴ προσκόλλησις στὶς διδασχὲς καὶ ἐντολὰς τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τῆς Βίβλου. Βασικὴ πίστις τῶν φονταμενταλιστῶν εἶναι ἡ «θεοπνευστία» τῆς Βίβλου: ἡ Βίβλος ὑπαγορεύτηκε στοὺς συγγραφεῖς τῆς ἀπὸ τὸν Θεὸ κατὰ λέξη, εἶναι θεόπνευστη κατὰ γράμμα μέχρι καὶ τῶν σημείων στίξεως.

Ἔτσι, ἐμμένοντας στὴ Βίβλο, κατέχουν οἱ φονταμενταλιστὲς τὴν «ἀντικειμενικὴ» ἀπόλυτη ἀλήθεια, τὴν ἀλάθητη διατύπωση τῆς ἀλήθειας. Καὶ ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι ἀφηρημένη θεωρία. Εἶναι πολὺ συγκεκριμένες ἐντολές, κώδικας ἠθικῆς συμπεριφορᾶς, ἀκριβέστατος ἐντοπισμὸς τοῦ «καλοῦ» καὶ τοῦ «κακοῦ», μέτρο γιὰ νὰ μετράει ὁ ἄνθρωπος τὴ βεβαιότητα τῆς ἀτομικῆς του σωτηρίας. Χάρη σὲ αὐτὴ τὴν εἰδωλοποίηση τῆς Βίβλου οἱ φονταμενταλιστὲς ἔχουν τὴν ἀράγιστη ψυχολογικὴ σιγουριὰ ὅτι κατέχουν τὴν ἀλήθεια, τὴν ἀρετὴ, τὴν αἰώνια σωτηρία. Ἐδονίζονται μὲ νομικὲς ὀριοθετήσεις «εὐσεβοῦς» ναρκισσιζμοῦ, ἐξειδικευμένη περιπτωσιολογία διαβάθμισης φαντασιωδῶν ἐνοχῶν ἢ ἀρετῶν.

Ἀναπτύσσονται στὰ φονταμενταλιστικὰ περιβάλλοντα ψυχικοὶ μηχανισμοὶ ποὺ ἐξωραϊζοῦν σὰν «θυσία» καὶ «αὐταπάρηση» τὴν κόλαση ἀδυσώπητου ἄγχους γιὰ ἀπωθημένες ἐπιθυμίες, τὸν φόβο γιὰ τὴν ἐνηλικίωση, γιὰ τὴν εὐθύνη τῆς ἐλευθερίας. Ταυτίζουν «ἥρωικά» τὴ θρησκεία μὲ τὴ φόβια τοῦ «κακοῦ», τὸν τρόμο τῆς ἁμαρτίας, ταυτίζουν τὴν ἀρετὴ μὲ τὴν ἀπέχθεια γιὰ τὸ ἴδιο τους τὸ κορμί. Διερωτᾶται κανεὶς πῶς γίνεται νὰ συνυπάρχει ἓνας τέτοιος θρησκευτικὸς πρωτογονισμὸς μὲ κοινωνικὰ ἐπιτεύγματα ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνολογικῆς πρωτοπορίας. Πῶς καὶ γιὰτὶ

«προοδευμένες» κοινωνίες καταπίνουν με τέτοια άνεση παιδαριώδεις ἀφέλειες, δογματικὰ κλισέ, μικρονοϊκές «τεκμηριώσεις» πεποιθήσεων, βάνουση ἀχρήστευση τῆς λογικῆς καὶ τῆς κριτικῆς σκέψης.

Ὁρμέφυτη καὶ ἐνστικτώδης ἀνάγκη ἢ θρησκευτικότητα ἀποδείχεται ἰσχυρότερη ἀπὸ τὴν ὅποια καλλιέργεια τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν κριτηρίων, πῶς δυναστευτικὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἀδυσώπητη ὄρμη τῆς διαιώνισης (ἀφοῦ τόσο συχνὰ ἢ σεξουαλικότητα ἀκυρώνεται ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ ἀνάγκη). Εἶναι ἡ προτεραιότητα τοῦ ἐνστίκτου τῆς αὐτοσυντήρησης ποὺ σαρώνει τὶς ἀπαιτήσεις τῆς λογικῆς, τῆς νηφάλιας κρίσης — ἀκόμα καὶ τὴν ἐρωτικὴν ἐπιθυμία. Ἀπαιτεῖ ἀκλόνητες βεβαιότητες, πεποιθήσεις μὲ κύρος μεταφυσικό, κατοχυρωμένες μὲ τὴν αὐθεντία «θεόπνευστης» ἀποκάλυψης ἀντικειμενοποιημένη στὴ Γραφὴ ἢ στὴ Γραφὴ καὶ στὴν Παράδοση.

Ὁ φονταμενταλισμὸς δὲν εἶναι σύμπτωμα ἀποκλειστικὰ τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Φονταμενταλιστικὰ κινήματα, ὀργανώσεις, τάσεις, ἀδελφότητες ἢ μεμονωμένες παρουσίες ἀνθοῦν τόσο στὸν ρωμαιοκαθολικὸ ὅσο καὶ στὸν ὀρθόδοξο Χριστιανισμό. Καὶ ἐμφανίζονται, σχεδὸν πάντοτε, ὡς ἀντίδραση σὲ νεωτεριστικὴς τάσεις, τάσεις φιλελευθερισμοῦ, ἐκκοσμίκευσης, σχετικισμοῦ, ὅπως καὶ σὲ προσπάθειες συγκρητισμοῦ χριστιανικῶν «ὁμολογιῶν» ἢ καὶ θρησκευτικῶν παραδόσεων.

Τυπικὸ σύμπτωμα φονταμενταλισμοῦ εἶναι στὶς ὀρθόδοξες ἐκκλησίες τὸ παλαιοημερολογικὸ σχίσμα: Πρόκειται γιὰ ὀμάδες Χριστιανῶν ποὺ ἀρνήθηκαν τὴν ἀποδέσμευση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐορτολογίου ἀπὸ τὸ παλαιὸ (καὶ ἀστρονομικὰ ἀνεπαρκέστατο) Ἰουλιανὸ ἡμερολόγιο καὶ τὴν προσαρμογὴ του στὸ (κάπως ὀρθότερο) Γρηγοριανό. Γιὰ τὸ θέμα καὶ μόνον τοῦ ἡμερολογιακοῦ ἐντοπισμοῦ τῶν ἀκίνητων ἐορτῶν (ὁ πασχάλιος ἐορτολογικὸς κύκλος παρέμεινε γιὰ ὅλους τοὺς Ὀρθοδόξους ἐξαρτημένος ἀπὸ τὸ Ἰουλιανὸ ἡμερολόγιο) οἱ «παλαιοημερολογίτες» ἀρνήθηκαν νὰ μετέχουν στὸ ἴδιο εὐχαριστιακὸ σῶμα μὲ τοὺς «νεοημερολογίτες». Συγκρότησαν δικές τους ἐπισκοπὲς καὶ ἐνορίες τῶν «Γνησίων Ὀρθοδόξων», δικές τους συνόδους — ἀποτέλεσαν χωριστὴ

«ἐκκλησία». Βέβαια, μέσα σὲ ἐλάχιστες δεκαετίες ἐμφάνισαν ὅλα τὰ τυπικὰ συμπτώματα τῆς σέκτας: πληθωρική πολυδιάσπαση, κοινωνική περιθωριοποίηση, ψυχοπαθολογικὸ φανατισμὸ ἐμμονῆς σὲ ἐντελῶς ἐξειδικευμένες λεπτομέρειες «παραδόσεων».

Ὅμως ἓνας παλαιοημερολογίτης εἶναι ἀπόλυτα πεπεισμένος ὅτι ἡ εὐαγγελικὴ σωτηρία καὶ ἡ «αἰώνια ζωὴ» θὰ χαριστεῖ ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στοὺς ἐλάχιστους «Γνησίους Ὁρθοδόξους» τῆς δικῆς του σέκτας — ὅλα τὰ ὑπόλοιπα δισεκατομμύρια τῶν ἀνθρώπων, τοῦ παρελθόντος, τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, πλάστηκαν ἀπὸ τὸν Θεὸ γιὰ νὰ βασανίζονται σὲ ἀτελεύτητη κόλαση. Καὶ αὐτὸ εἶναι χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ φονταμενταλιστῆ, τεκμήριο τῆς ἀκαταμάχητης δύναμης τοῦ θρησκευτικοῦ ὀρμεμφύτου: Θυσιάζεται ἡ λογικὴ, ἡ κρίση, ἡ σοβαρότητα, γιὰ νὰ ικανοποιηθεῖ ἡ ἀνάγκη βεβαιότητας τοῦ ἀτόμου ὅτι κατέχει τὴ σωτηρία, ἀνάγκη, νὰ βρεῖ ἀντιστάθμισμα στὸν φόβο τοῦ θανάτου. Ἡ σωτηρία ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο ἀπὸ τὶς δεκατρεῖς μέρες ποὺ χωρίζουν τὸν παλαιοημερολογιτικὸ ἀπὸ τὸν νεοημερολογιτικὸ ἑορτασμὸ τῶν ἴδιων ἀκίνητων ἑορτῶν.

Σὲ κάθε μορφή φονταμενταλισμοῦ συναντᾶμε τὴν ἴδια αὐτὴ (ψυχοπαθολογικοῦ, τελικά, χαρακτήρα — νευρωτικοῦ ἢ καὶ ψυχωτικοῦ) «ἀπολυτοποίηση τοῦ σχετικοῦ, ποὺ συνεπάγεται ἀναπότρεπτα τὴ σχετικοποίηση τοῦ ἀπολύτου»: ⁶⁴ Δευτερεύοντα στοιχεῖα καὶ ἀσήμαντες λεπτομέρειες ἀποκτοῦν τεράστια σημασία γιὰ τὸ ἄτομο, γίνονται τὸ κέντρο τῶν ἐνδιαφερόντων του καὶ ὁ ἄξονας τοῦ βίου του, τὸ ἀπασχολοῦν κατὰ ἀπόλυτη προτεραιότητα, τὸ παθιάζουν σὲ σημεῖο ποὺ νὰ ἀχρηστεύεται ἡ λογικὴ του σκέψη καὶ κρίση. Ἀληθινὸς Χριστιανὸς γιὰ τὸν φονταμενταλιστὴ δὲν εἶναι ὁ ἔμπειρος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, ὁ μέτοχος τοῦ ἀθλήματος κοινωνίας τῆς ὑπαρξῆς καὶ τῆς ζωῆς. Εἶναι ὁ τυφλὰ προσκολλημένος σὲ τύπους καὶ σχήματα ποὺ ἔχουν ἀπόλυτη ἀξία ἐπειδὴ τὰ κληροδότησε τὸ παρελθὸν καὶ συνιστοῦν «παραδόση». Ἀντικειμενοποιημένα εἶδωλα βεβαιότητων ἀπαιτεῖ τὸ θρησκευτικὸ ὀρμέμφυτο καὶ προσιτότερη ικανοποίηση τῆς ἀπαίτησης προσφέρει ἡ εἰδωλοποίηση τῆς

Παράδοσης.

Ἡ θρησκευοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος συνεπιφέρει πληθωρισμὸ συμπτωμάτων εἰδωλοποίησης τῆς Παράδοσης.

Μιλᾶμε γιὰ εἰδωλοποίηση καὶ κυριολεκτοῦμε: πρόκειται γιὰ λατρεία εἰδώλων, ἀπολίθωση τοῦ παρελθόντος σὲ τύπους, σχήματα, ἔθιμικὰ κατάλοιπα, ποὺ ἡ σημασία καὶ ἀξία τους ἀπολυτοποιοῦνται, ἀνάγονται σὲ προϋποθέσεις τῆς χριστιανικῆς ιδιότητος.

Εἰδικὰ στὶς λεγόμενες σήμερα ὀρθόδοξες ἐκκλησίες ὁ πειρασμὸς εἰδωλοποίησης τῆς Παράδοσης ἐμφανίζεται μᾶλλον αὐξημένος, ἴσως ἐπειδὴ ἡ «ὀρθοδοξία» κατανοεῖται κυρίως σὰν ἱστορικὴ γνησιότητα, πιστότητα στὸ ἀποστολικὸ καὶ πατερικὸ παρελθόν. Σὲ μιὰ τέτοια ὀπτική δὲν διαφέρει ἡ χριστιανικὴ ἐκδοχὴ τῆς ὀρθοδοξίας ἀπὸ κάθε ἄλλη κοσμικὴ ἐκδοχὴ — ἀπὸ τὴ φροῦδική, λ.χ., τὴ μαρξιστικὴ, τὴν ἐγγελιανὴ ὀρθοδοξία. Ἀλλάζει τὸ εἶδος τῶν εἰδώλων, δὲν ἀλλάζει ἡ ἐνστικτώδης ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου νὰ λατρεύει εἶδωλα, προκειμένου νὰ θωρακίζεται μὲ βεβαιότητες τὸ ἐγώ.⁶⁵

Θὰ μπορούσε νὰ ἀναλύσει κανεὶς διὰ μακρῶν ἐκφάνσεις εἰδωλοποίησης οὐσιωδῶν δεδομένων τῆς ἐκκλησιαστικῆς Παράδοσης: Τῆς θεολογικῆς μαρτυρίας, π.χ., ποὺ κωδικοποιεῖται σὲ «δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα». Τῶν συνοδικῶν (καὶ ὄχι μόνο) κανόνων ποὺ συντάσσονται σὲ «σύστημα Δικαίου» (Κανονικὸ Δίκαιο) καὶ λειτουργοῦν σὰν νομικὸς νάρθηκας ὑπερβατικοῦ κύρους. Τῶν πατερικῶν κειμένων ποὺ ἱεροποιοῦνται συλλήβδην σὰν αὐθεντία (κατὰ γράμμα) ἀποδεικτικοῦ ὕλικου τῆς «ἀλήθειας». Θεσμικῶν σχημάτων ἐκκλησιαστικῆς ὀργάνωσης (Πενταρχία τῶν Πατριαρχῶν) ἢ τοῦ λατρευτικοῦ τυπικοῦ, ποὺ ἀπολιθώνεται σὲ ἐπαναλήψεις πολυχρονισμῶν τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, σὲ δεήσεις γιὰ τὴν «οὐρανόθεν» χορήγηση στρατιωτικῶν θριάμβων, γιὰ «νίκας κατὰ βαρβάρων», «στήριξιν τῆς τῶν Ὀρθοδόξων πολιτείας».

Μᾶλλον ὅμως ἐναργέστερη ἀποκαλύπτεται ἡ πραγματικότητα τῆς εἰδωλοποίησης σὲ ἀσήμαντες λεπτομέρειες μεταποιημένες σὲ κριτήρια «ὀρθοδοξίας» καὶ προϋποθέσεις σωτηρίας — ἀκριβῶς

ὅπως ἡ ἐμμονὴ στὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο. Ἡ ἀπολυτοποίηση τῆς σημασίας τέτοιων λεπτομερειῶν βασανίζει, πολὺ συχνά, κληρο καὶ λαὸ στὰ «ὀρθόδοξα» περιβάλλοντα: Λειτουργοῦν οἱ λεπτομέρειες ὡς κανονιστικὴ ἀπαίτηση «γνησιότητας», ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἀσκησιμὴ ἐλέγχου ἢ καὶ τρομοκρατίας τῶν πολλῶν ἀπὸ κάποιους σαβοναρολικούς ὑπερασπιστὲς τῆς «παράδοσης».

Τὸ ὀρθόδοξο ἦθος καὶ ἡ «πνευματικότητα» ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων κρίνεται, π.χ., πολὺ συχνά, ἀπὸ τὸ μῆκος τῆς κόμης καὶ τῶν γενειῶν τους. Ἱεροποιεῖται, ἀπὸ ἐλάχιστους ἴσως, τὸ ἄθικτο τῆς φυσικῆς τριχοφυΐας, ἐπιβάλλεται ὅμως καθολικὰ ὡς αὐτονόητη ἐπιταγὴ τῆς «παράδοσης». Ἡ γενειάδα στὴ φυσικὴ τῆς κατάσταση καὶ ἡ ἄρνηση κουρᾶς τῆς κόμης μετὰ τὴ χειροτονία λογαριάζονται τεκμήριο θεοσέβειας καὶ πιστότητας στὴν Ὀρθοδοξία.

Τὸ σύμπτωμα ἀπαντᾶται σὲ πολλὲς θρησκείες καὶ πρέπει νὰ ἀνάγεται σὲ ἀρχετυπικούς συμβολισμούς «ἀφιέρωσης» (ἱεροποίησης στοιχείων τοῦ φύλου). Ἀλλὰ ὁ συμβολισμὸς, ἔστω καὶ μὲ τὴν ἀγαθότερη σημασία του, πασιφανῶς πιά δὲν λειτουργεῖ, ὅποτε ἡ ἐπιμονὴ στὴ συντήρηση τοῦ νεκροῦ τύπου πρέπει μᾶλλον νὰ καλύπτει ἀνάγκες ἄλλες, ψυχολογικὲς, ὀρμέμφυτες. Ἴσως τὴν ἀνάγκη νὰ εἰδωλοποιοῦν οἱ ἄνθρωποι τὸν «ἱερέα», τὸν διαχειριστὴ τῆς πρόσβασης στὸ ὑπερβατικὸ — νὰ τὸν διαφοροποιοῦν ἐμφατικὰ ἀπὸ τοὺς κοινούς θνητούς. Καὶ ἡ διαφοροποίηση-ἀπόσταση ἐπιτείνεται (σημαίνεται ἐναργέστερα) μὲ τὴν ἰδιάζουσα ἀμφίεση ποὺ συνοδεύει τὴν ἄθικτη τριχοφυΐα: Ἀμφίεση ἄλλων ἐποχῶν καὶ ἄλλων κοινωνιῶν, ὥστε ἡ συντήρησή της νὰ δικαιολογεῖται σὰν ἐμμονὴ καὶ πάλι στὴν Παράδοση.

Τὸ περσικὸ ἀντερί,⁶⁶ ὁ φαρδομάνικος τουρκικὸς τσουμπές,⁶⁷ τὸ ἰταλικὸ καλυμμαύχι (κάλυμμα κεφαλῆς τῶν ἄλλοτε δικολάβων) παραμένουν ὡς σήμερα, σὲ εὐρωπαϊκὲς χῶρες μὲ πλεονεκτούσα τὴν ὀρθόδοξη παράδοση, ἢ καθημερινὴ ἐνδυμασία τῶν κληρικῶν, ἐγγάμων καὶ ἀγάμων. Δάνεια ἐνδύματα ποὺ υἱοθετοῦνται γιὰ νὰ συντηροῦν τὴν ἱερατικὴ ἰδιο-μορφία, λειτουργοῦν ὡς στολὴ ἐξουσιαστικοῦ λειτουργήματος — ὁ ἐπίσκοπος καὶ ὁ πρεσβύτερος τοῦ εὐχαριστιακοῦ σώματος πειθαρχοῦν, αὐτονόητα, στίς

ἀπαιτήσεις ἐξωτερικῆς ἐμφάνισης λειτουργῶν θρησκείας. Ἐπιστρέφουν σὲ ὅ,τι ὁ εὐαγγελικὸς λόγος κατάγγελλε καὶ ἀποστρεφόμενοι στὴν περίπτωση Φαρισαίων καὶ Γραμματέων: «Κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε... Πλατύνουσι γὰρ τὰ φυλακτήρια αὐτῶν καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα τῶν ἱματίων αὐτῶν. Φιλοῦσι δὲ τὴν πρωτοκλισίαν ἐν τοῖς δείπνοις καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ραββὶ ραββί... Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως». ⁶⁸

Ὅμως ἡ προσφώνηση ραββὶ ραββί» ἀποδείχθηκε σεμνότατη σὲ σύγκριση μὲ ἀκραΐας κολακείας προσαγορεύσεις κληρικῶν ποὺ διαιωνίζονται σὲ «ὀρθόδοξα» περιβάλλοντα συντηρώντας «βυζαντινὴ» παράδοση εἰδωλοποιημένη. Ὁ ἄγαμος πρεσβύτερος, λ.χ., προσφωνεῖται πανοσιολογιώτατος: ἡ ιδιότητά του τοῦ ἐπιδαφιλεύει τὸ ἅπαν τῆς ὀσιότητος καὶ τὴν πλήρη λογιότητα. Ὁ ἔγγαμος πρεσβύτερος εἶναι ἀπολύτως αἰδέσιμος: αἰδεσιμώτατος ἢ καὶ αἰδεσιμολογιώτατος. Ὁ ἐπίσκοπος ὑπερθετικὰ θεοφιλῆς (θεοφιλέστατος), ὁ μητροπολίτης ὑπερθετικὰ σεβάσμιος (σεβασμιώτατος), ὁ ἀρχιεπίσκοπος ὑπερθετικὰ μακάριος (μακαριώτατος). Ὁ πατριάρχης, εἰδικὰ τῆς Κωνσταντινούπολης, συγκεντρώνει στὸ πρόσωπό του τὸ ἅπαν τῆς ἀγιότητος: εἶναι παναγιώτατος, μὴν ἀφήνοντας ἄλλα γλωσσικὰ περιθώρια γιὰ προσαγόρευση τοῦ Θεοῦ. Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, στοὺς πολυχρονισμοὺς ποὺ τοῦ ψάλλονται, προσαγορεύεται «πατὴρ πατέρων, ποιμὴν ποιμένων, δέκατος τρίτος τῶν Ἀποστόλων»!

Κάθε κοινωνία διαμορφώνει ἐθιμικὲς ἐκφράσεις εὐγενικῶν προσρήσεων γιὰ νὰ τιμήσει καὶ κολακεύσει τὰ διακεκριμένα μέλη της — στὸ λεγόμενο Βυζάντιο τέτοιες προσρήσεις τὶς καλλιεργοῦσαν μὲ ἐξαιρετικὴ παιγνιώδη ἐπιδεξιότητα. Ἀλλὰ ἡ συντήρηση τῶν ἴδιων προσρήσεων πολλοὺς αἰῶνες ἀργότερα, σὲ κοινωνίες ἐθισμένες πιά στὶς συνθηκὲς τῆς μαζικοδημοκρατικῆς νεωτερικότητος καὶ τῆς ἐξομοίωσης τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν φορέων τους, προκαλεῖ πολλὴν ἀπορία — ἂν ὅχι κακεντρεχὴ θυμηδία. Καλύπτεται ὅμως καὶ αὐτὴ ἡ (καθόλου σοβαρὴ ἢ σαφῶς κωμικὴ) ἔκφραση τοῦ ὀρμέμφυτου ναρκισσισμοῦ

μὲ τὴν ἐξωραϊστικὴν ἐπίφραση τῆς «παράδοσης». Κανένας δὲν ἀρνείται γιὰ τὸν ἑαυτό του τὴν καθιερωμένην προσαγόρευση, οὔτε τολμάει νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν σοβαρότητα τέτοιων προσρήσεων. Ὅτι ἀποβάλλεται ὡς παράταιρο καὶ ἀδιανόητο ὅταν λειτουργεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός, ἱεροποιεῖται ἀναντίρρητα καὶ ἐπιβάλλεται αὐτονόητα στὰ πλαίσια τῆς θρησκευοποίησης του.

Τὰ στοιχεῖα τῆς Παράδοσης ποὺ εἰδωλοποιοῦνται δὲν εἶναι ὅπως δὴποτε τὰ παλαιότερα, τὰ ἀναγόμενα στὴν ἀποστολικὴ καὶ πατερικὴ ἐποχὴ. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ στοιχεῖα, ἀκόμα καὶ πρόσφατου σχετικὰ παρελθόντος, ποὺ ἀνταποκρίνονται σὲ ἀνάγκες τῆς «βιολογικῆς» θρησκευτικότητος — σὲ ψυχολογικὰς ἀπαιτήσεις ἀτόμων (τόσο τοῦ λαοῦ ὅσο καὶ τοῦ κλήρου). Οἱ ὑπερθετικὰς προσαγορεύσεις καὶ ἡ ἐξωκόσμια ἀμφίεση τοῦ κλήρου ἱκανοποιοῦν τὴν ἀνάγκη νὰ ἱεροποιοῦν οἱ ἄνθρωποι, αἰσθητὰ καὶ διακριτὰ, τοὺς διαχειριζόμενους τὴν πρόσβαση στὸ ὑπερβατικόν. Καὶ ταυτόχρονα ἡ ἀντικειμενοποιημένη ἱεροποίηση μᾶλλον κολακεύει, ἀσυνείδητα ἀλλὰ συναρπαστικά, τὸν ναρκισσισμό τῶν διαχειριστῶν — ἴσως νὰ πρόκειται γιὰ κορυφαία, ἀσύγκριτη μὲ ὅποια δὴποτε ἄλλη, ἡδονή.

Ἄν ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ δὲν ἰσχύει, μένουν ἀνεξήγητα πολλὰ φαινόμενα εἰδωλοποίησης τῆς Παράδοσης ποὺ ἐκπλήσσουν μὲ τὴν πληθωρικὴν τους ἀφέλεια, τὸν ἀνυπόκριτα παιδαριώδη χαρακτήρα τους, κυρίως μὲ τὴν κραυγαλέα ἀντίφραση ποὺ ἐμφανίζουν πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸ εὐ-αγγέλιο.

Μένει ἀνεξήγητη, γιὰ παράδειγμα, ὅπως καὶ παραπάνω ἀναφέραμε, ἡ ταχύτατη γενίκευση (πέρα ἀπὸ ἐθνικά, γλωσσικά, ἐθιμικά σύνορα) τῆς χρήσης ἐνδυμάτων καὶ διακριτικῶν (συμβόλων ἐξουσίας) τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορα ὡς λειτουργικῶν ἀμφίων τοῦ ἐπισκόπου. Προνόμιο αὐτὴ ἡ χρῆσι καὶ παραχωρήθηκε προοδευτικὰ (ἓνα πρὸς ἓνα στοιχεῖο) ἀπὸ συγκεκριμένους αὐτοκράτορες σὲ συγκεκριμένους πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ γενικεύτηκε χωρὶς φραγμό, ἔτσι ὥστε σήμερα, ἀκόμα καὶ οἱ λεγόμενοι «βοηθοὶ ἐπίσκοποι», ἀπλῶς τιτουλάριοι, δίχως ἐπισκοπὴ καὶ ποιμνιο (δήμαρχοι χωρὶς δῆμο) νὰ ἱεουργοῦν μὲ αὐτοκρατορικὸ σάκκο ἢ μανδύα, σκῆπτρο

(πατερίτσα) καὶ στέμμα (μίτρα) Ρωμαίου δεσπότη.

Εἰδωλοποίηση σχημάτων, τύπων, συμβόλων, εἰκονογραφικῶν καὶ μουσικῶν προτύπων, διοικητικῶν μορφωμάτων, ἀγιογραφικῆς καὶ πατερικῆς αὐθεντίας, ὁμολογιακῶν κειμένων, ἀναπόφευκτα καὶ χειρονομιῶν. Στὴν πράξη τῆς λατρείας σήμερα συναντᾶμε τυποποιημένες κινήσεις τοῦ λειτουργοῦ δίχως κανένα νόημα, καμιὰ ἐξήγηση. Καταλήγουν νὰ εἰσπράττονται σὰν μαγικὲς χειρονομίες («ἄμπρα κατάμπρα»), ἀλλὰ εἶναι σίγουρο πὼς ἐνδεχόμενη παράλειψή τους ἢ πρωτοβουλία κατάργησής τους θὰ καταδικαζόταν σὰν ἀσέβεια πρὸς τὴν Παράδοση.

Οἱ κινήσεις, γιὰ παράδειγμα, ποὺ ἐκτελεῖ ὁ προεδρεύων τῆς Εὐχαριστίας κατὰ τὴν ἑναρξὴ τῆς Ἀναφορᾶς κρατώντας τὸν «ἀέρας»: Ὁ ἀέρας εἶναι κεντημένο, ἐλαφρὸ ὕφασμα, μὲ τὸ ὁποῖο καλύπτονται τὰ ἀναφερόμενα δῶρα, ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος. Ἀφαιρεῖται ὁ ἀέρας καὶ παύει νὰ καλύπτει τὸ ποτήριο μὲ τὸν οἶνο καὶ τὸ δισκάριο μὲ τὸν ἄρτο, τὴν ὥρα ποὺ ὁ ἀναγνώστης ἀπαγγέλλει τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως. Ἀλλὰ ἐνῶ ἀποσύρεται ἀπὸ τὴν ἔλλογη χρῆση του, παραμένει σὲ χρῆση ἄλογη: τινάζεται σειόμενος ὁ ἀέρας πάνω ἀπὸ τὰ δῶρα στὴ διάρκεια τῆς ἀπαγγελίας τοῦ Συμβόλου καὶ στὴ συνέχεια διπλώνεται, ὁ λειτουργὸς πλέκει τὰ δάχτυλά του ἀνάμεσα στὸ ὕφασμα καὶ τὸ περιφέρει, χωρὶς λόγο καὶ σκοπὸ, γύρω καὶ πάνω ἀπὸ τὰ δῶρα. Χειρονομίες ἀκατανόητες, κυριολεκτικὰ μαγικὲς.

Οἱ ἱστορικοὶ μελετητὲς τῆς ἐκκλησιαστικῆς λατρείας λένε ὅτι ὁ ἀέρας εἶχε τὸν λειτουργικὸ καὶ ἀπαραίτητο ρόλο νὰ προστατεύει τὰ ἀναφερόμενα δῶρα ἀπὸ τὰ πολυπληθῆ (ιδιαίτερα σὲ θερμὲς περιοχὲς) ἔντομα — εἴτε σκεπάζοντας τὸ ποτήριο καὶ τὸ δισκάριο εἴτε χρησιμοποιούμενος ἀπὸ τὸν λειτουργὸ σὰν ριπίδιο γιὰ νὰ ἀποδιώχνει τὰ ἔντομα. Ὁ λειτουργικὸς καὶ ἀπαραίτητος ρόλος ἔγινε κάποτε περιττός, ἀλλὰ οἱ χειρονομίες ποὺ τὸν συνιστοῦσαν εἰδωλοποιήθηκαν σὰν στοιχεῖο τῆς «παράδοσης» καὶ διατηροῦνται ἄσκοπες καὶ ἄλογες, οἶονεὶ μαγικὲς.

Τέτοιες χωρὶς νόημα κινήσεις καὶ χειρονομίες ἢ μαγικὲς ἐκδοχὲς λατρευτικῶν τύπων καὶ ἐθιμικῶν λεπτομερειῶν θὰ μπορούσε νὰ καταγράψει κανεὶς σὲ ἀρκετὰ μεγάλο ἀριθμὸ. Εἶναι

στοιχεία ειδωλοποίησης τῆς Παράδοσης ποὺ ὁ ἀνθρώπινος ψυχισμὸς τὰ ἔχει ἀνάγκη σὰν παρήγορες ψευδαισθήσεις ὑπερβατικῶν σημείων καὶ συμβόλων.

Πρόκειται, πραγματικά, γιὰ ἱστορικὸ παράδοξο: Τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός ἐμφανίστηκε στὴν Ἱστορία μὲ πρωτεῦον γνῶρισμα τὴν ἐπιθετικὴ ἀντιδιαστολὴ καὶ ἀντιπαράθεσή του στὴν παραδοσιαρχία ποὺ δυνάστευε τὸν ἐβραϊκὸ θρησκευτικὸ βίον — βασάνιζε μὲ «φορτία βαρέα καὶ δυσβάστακτα» τὸν ἐβραϊκὸ λαόν. Καὶ μέσα ἀπὸ τὴ διαδρομὴ τῶν αἰώνων, «ἀνεπαισθήτως» ἔφτασε τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός σὲ ἴδιες ἢ καὶ πῶς βασανιστικὲς σκληρύνσεις συγγενῆς παραδοσιαρχίας. Ἴσως τὸ παράδοξο νὰ παραπέμπει στὴν πάντοτε ἀκαταγώνιστη δύναμη τῶν ὀρμεμφύτων τῆς ἀνθρώπινης φύσης, στὴ χθόνια ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ θρησκεία: Δηλαδή στὸ ἰλιγγιῶδες γιὰ τὴ λογικὴ σκέψη ὑπαρκτικὸ προαπαιτούμενο τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας — ἀφοῦ ἡ ἐλευθερία τοῦ κτιστοῦ μόνο ὡς ἀποδέσμευση ἀπὸ τὶς αὐτόνομες ὑπαρκτικὲς ἀπαιτήσεις τῆς κτιστότητας (φύσης) μπορεῖ νὰ νοηθεῖ καὶ νὰ πραγματωθεῖ.

8. Δαιμονοποίηση τῆς σεξουαλικότητας

Ἡ θρησκευοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος φέρνει μαζί καὶ τὸν φόβο γιὰ τὴ σεξουαλικότητα. Φόβο ποὺ δηλώνεται μὲ ἐπιφύλαξη, ἀποστροφή, περιφρόνηση τῆς γενετήσιας λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπου. Στὸν θρησκευοποιημένον Χριστιανισμό ἡ σεξουαλικότητα συνιστᾷ ἀπειλή: εἶναι ἀκαθαρσία, μολυσμὸς, ἢ κατεξοχὴν ἁμαρτία.

Γιὰ ποιούς λόγους ἡ φυσικὴ, ὀρμεμφυτὴ θρησκευτικότητα εἶναι συνήθως (μᾶλλον κατὰ κανόνα) ἐχθρικὴ ἀπέναντι στὴ σεξουαλικότητα; Χρειάζεται καὶ ἐδῶ μιὰ σοβαρὴ μελέτη μὲ τὴ βοήθεια τῆς κλινικῆς Ψυχολογίας.⁶⁹ Νὰ διερευνήσῃ καὶ νὰ καταδείξῃ τὰ πραγματικὰ κίνητρα, τὶς ἀνθρωπολογικὲς ρίζες τοῦ φαινομένου. Πάντως, στὴν περίπτωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἶναι ἱστορικὰ μᾶλλον σαφὲς ὅτι στοιχεῖα ποικιλότητος φοβικῆς ἐναντίωσης στὴ σεξουαλικότητα κληροδοτήθηκαν καταγωγικὰ ἀπὸ τὴν ἐβραϊκὴν θρησκευτικὴν παράδοσιν καὶ κοινωνικὴν πρακτικὴν.

Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἐκκλησιαστικὸ γεγονὸς μὲ ἱστορικὴ πάντοτε σάρκα, κοινωνικὴ καὶ πολιτιστικὴ, συγκεκριμένου λαϊκοῦ σώματος — δὲν εἶναι ἰδεολογία, δόγμα, ἠθικὴ, θεωρητικὸ χαρακτήρα, ἀνεξάρτητου ἀπὸ ἱστορικὲς πραγματοποιήσεις. Οἱ πρῶτες ἐκκλησιαστικὲς κοινότητες συγκροτήθηκαν ἀπὸ Ἑβραίους στὴν Παλαιστίνη, ὄχι τυχαῖα, ἀφοῦ καὶ ἡ ἐνανθρώπιση τοῦ Λόγου πραγματοποιήθηκε «ἐξ Ἑβραίων» προετοιμασμένη μέσω τῆς Διαθήκης ποὺ εἶχε συνάψει ὁ Θεὸς μὲ τὸν λαὸ τοῦ Ἰσραήλ. Τὰ πρῶτα ἀναγνώσματα καὶ ψάσματα στὶς εὐχαριστιακὲς συνάξεις τῶν Χριστιανῶν ἦταν μεσσιανικὰ κείμενα τῆς Βίβλου τῶν Ἑβραίων (ψαλμοί, προφητεῖες, ἀλληγορούμενες ἐξιστορήσεις). Τὰ ἴδια αὐτὰ κείμενα συνέχισαν νὰ τροφοδοτοῦν τὴν ἐκκλησιαστικὴ ποίηση, ὑμνολογία, λατρεία, ἐν πολλοῖς καὶ τῇ γλώσσᾳ τοῦ κηρύγματος, γλώσσᾳ τοῦ χριστιανικοῦ εὐ-αγγελίου.

Στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ἡ Ἐκκλησία ἀναγνώρισε προτυπώσεις τῆς ἀποκάλυψης τοῦ Θεοῦ ποὺ πραγματοποιήθηκε μὲ τὸν Χριστό, χωρὶς νὰ παραγνωρίζει τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἴδια αὐτὴ Διαθήκη ἦταν ταυτόχρονα καὶ καταγραφή τῆς Ἱστορίας τοῦ ἑβραϊκοῦ λαοῦ. Καταγραφή δηλαδὴ καὶ συλλογικῶν ἢ ἀτομικῶν περιπετειῶν, ἐγκλημάτων, φανατισμένων παθῶν, διαφθορᾶς, πολεμικῶν ἀγριοτήτων — ὅπως καὶ νομοκανονικῶν ἐγχειρημάτων προκειμένου νὰ τιθασσευθεῖ ἡ δυσήνια ἀνθρώπινη φύση. Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἐξιστορεῖ τὴ σχέση τοῦ Θεοῦ μὲ τὸν ἐκλεγμένο λαὸ Του, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ σχέση δὲν σήμαινε πάντοτε θετικὴ ἀνταπόκριση τοῦ λαοῦ στὴν ξεχωριστὴ κλήση ποὺ δέχθηκε. Σήμαινε καὶ συχνὴ ἀπείθεια, ἀπιστία, σκληροκαρδία, ἀποκλίσεις στὴν εἰδωλολατρεία, ἐπηρεασμοὺς ἀπὸ θρησκείες γειτόνων λαῶν.

Πολλοὶ τέτοιοι ἐπηρεασμοὶ παρεισφρέουν στὴ Βίβλο τῶν Ἑβραίων, συγκροτοῦν γλώσσα, ἀναπόφευκτα, θρησκείας φυσικῆς — δὲν εἶναι προϋπόθεση κάθε ἱστορικοῦ βιβλίου νὰ εἰσάγει καὶ καινούργιο γλωσσικὸ κώδικα. Ἴσως γι' αὐτὸ καὶ θρησκευτικὲς προκαταλήψεις (ἢ ἐμμονές) ἀρχαίων φυλῶν τῆς Μεσοποταμίας ἐμφιλοχωροῦν στὰ κείμενα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης: στοιχεῖα πρωτόγονου φόβου καὶ ἀπέχθειας γιὰ τὴ σεξουαλικότητα, γιὰ τὸν «μολυσματικὸ» καὶ «ἀκάθαρτο» χαρακτήρα της.⁷⁰ Ἐνῶ δὲν

παύει, παράλληλα, να καταφάσκεται απόλυτα ή παλλακία, να είναι αυτόνομη ή πορνεία — τουλάχιστον, χρονολογικά, ως τα λεγόμενα σοφιστολογικά βιβλία.

Τὸ κληροδοτήμα τοῦ ἀρχέγονου φόβου γιὰ τὴ σεξουαλικότητα πέρασε στὸν Χριστιανισμὸ μᾶλλον μὲ σημαντικὴ χρονικὴ καθυστέρηση — ἐντοπίζεται γιὰ πρώτη φορὰ σὲ κανόνες τοῦ 7ου αἰώνα. Οἱ κανόνες μοιάζει νὰ ἀπηχοῦν μιὰν ὑπερβολὴ σεβασμοῦ γιὰ τὴν *Παλαιὰ Διαθήκη*, ἃν καὶ ἡ Ἐκκλησία τὴν εἶχε προσλάβει μόνο ὡς προτύπωση καὶ προδρομικὴ προετοιμασία τῆς ἱστορικῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ. Αὐτὴ ἡ ὑπερβολὴ εἶναι ἴσως ἡ πιθανότερη ἐξήγηση γιὰ τὸ πῶς ἐπιβίωσαν στὴν πρακτικὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου στοιχεῖα τῆς ἐβραϊκῆς παράδοσης, ὅπως: Νὰ θεωρεῖται μολυσμὸς τὸ ἐρωτικὸ σμίξιμο τοῦ ἄντρα μὲ τὴ γυναίκα, νὰ λογαριάζεται ἀκάθαρτη ἡ γυναίκα ὅταν εἶναι λεχώνα ἢ κατὰ τὶς ἡμέρες τῆς ἐμμήνου ροῆς, τὸ ἴδιο καὶ ὁ ἄντρας ὅταν ἔχει, ἔστω καὶ ἀθέλητη, ἐκσπερμάτωση.⁷¹

Ἡ στάση καὶ τῶν κειμένων τῆς *Καινῆς Διαθήκης* ἀπέναντι στὴ σεξουαλικότητα ἀπαιτεῖ ἐπίσης ξεχωριστὴ ἐρμηνευτικὴ προσοχή. Πρόκειται πάντοτε γιὰ κείμενα ὄχι θεωρητικῶν ἰδεολογικῶν διακηρύξεων, ἀλλὰ γιὰ μαρτυρίες τῆς ἐμπειρίας συγκεκριμένης (ἱστορικὰ καὶ πολιτιστικὰ) ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας. Κοινότητος ὅπωςδήποτε ἐνταγμένης στὴ γλῶσσα καὶ στὴ νοο-τροπία τοῦ εὐρύτερου κοινωνικοῦ τῆς περιβάλλοντος, καθορισμένου ἱστορικοῦ χρόνου καὶ γεωγραφικοῦ χώρου.

Παρ' ὅλα αὐτὰ, στὰ κείμενα τῶν *Εὐαγγελίων* δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὴ νύξη ποὺ νὰ προσφέρει ἔστω καὶ ἀφορμὴ γιὰ νὰ ὑποθέσει κανεὶς φοβία, ὑποτίμηση, ἀπέχθεια γιὰ τὴ σεξουαλικότητα. Ἀκόμα καὶ ὅταν οἱ μαθητὲς παρατηροῦν ὅτι ἴσως εἶναι προτιμότερη ἡ ἀγαμία σὲ σύγκριση μὲ τὶς δυσκολίες τῆς πιστότητας στὴ μονογαμικὴ σχέση, ἡ ἀπάντηση τοῦ Χριστοῦ εἶναι σαφῶς ἐπιφυλακτικὴ: Μιλáει γιὰ ὅσους στεροῦνται ἀπὸ τὴ φύση τὴ δυνατότητα σεξουαλικῆς σχέσης, τοὺς διακρίνει ἀπὸ αὐτοὺς στοὺς ὁποίους ἡ ἴδια στέρηση ἔχει κοινωνικὰ (ἀπὸ ἐξωτερικὴ αἰτία) ἐπιβληθεῖ. Καὶ διαστέλλει καὶ τὶς δυὸ αὐτὲς περιπτώσεις ἀπὸ τὸ ἐνδεχόμενον τοῦ προσωπικοῦ κατορθώματος ἀσκητικῆς

ἐλευθερίας, ἀποδέσμευσης ἀπὸ τῆ φυσικῆ ἀναγκαιότητα, μὲ ἀποκλειστικὸ στόχο τὴν πληρότητα τῆς ἐρωτικῆς αὐθυπέμβασης καὶ αὐτοπροσφορᾶς — «κατ' εἰκόνα» τοῦ Τριαδικοῦ Πρωτοτύπου στὸ ὁποῖο ἀποβλέπει ἡ Ἐκκλησία.⁷²

Πιὸ σύνθετα εἶναι τὰ δεδομένα τῆς γραφῆς τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Ἐκεῖ συναντᾶμε τόσο μιὰ ξεκάθαρη ὀπτικὴ τοῦ καινούργιου τρόπου τῆς ὑπάρξεως ποὺ εὐαγγελίζεται ἡ Ἐκκλησία ὅσο καὶ κάποιες ἐμμονές στὴν κρατούσα γλώσσα (καὶ συνακόλουθα στίς ἀντιλήψεις) τῆς φυσικῆς θρησκείας στὴν ἐποχὴ του — κυρίως ὅταν ὑπαγορεύει ἀρχές συμπεριφορᾶς τῶν φύλων στοὺς συγχρόνους του Χριστιανούς.

Ἡ ὀπτικὴ τοῦ καινούργιου τρόπου τῆς ὑπάρξεως, σὲ σχέση μὲ τὴ σεξουαλικότητα, εἶναι ξεκάθαρη ὅταν ὁ Παῦλος διακηρύττει τὴν ὑπέμβαση τῆς διαφορᾶς τῶν φύλων ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ — οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ.⁷³ Ὅταν ζητάει τὴν ἀπόλυτη ἰσοτιμία ἀνδρα καὶ γυναίκα, ἀδιανόητη στὸ κοινωνικὸ καὶ πολιτιστικὸ περιβάλλον τῆς ἐποχῆς του: *Τῇ γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφειλομένην εὐνοίαν ἀποδιδότω, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρί. Ἡ γυνὴ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ὁ ἀνὴρ· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ἡ γυνή.*⁷⁴ Ὅταν συμβουλεύει τοὺς συζύγους νὰ μὴ στεροῦνται τὴ χαρὰ καὶ ἡδονὴ τῆς σεξουαλικότητας. Κι αὐτό, ὄχι γιὰ νὰ μένουν ὑποταγμένοι στὴ φυσικὴ ἀναγκαιότητα τῆς ἀναπαραγωγῆς, ἀλλὰ γιὰ τὴ δική τους σχέση καὶ μόνο — ἐκτὸς ὅταν συμφωνοῦν καὶ οἱ δυὸ σὲ κάποια προσωρινὴ ἀποχὴ μὲ σκοπὸ τὴν ἄσκηση, τὴ δοκιμὴ ἐλευθερίας ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἀνάγκη.⁷⁵

Καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὀπτικὴ τῆς ἀνδρόγυνης σχέσης κορυφώνεται στὸν Παῦλο μὲ τὴν περίφημη περικοπὴ τῆς ἐπιστολῆς του πρὸς Ἐφεσίους, ὅπου στὴν ἐρωτικὴ ἔνωση ἀνδρα-γυναίκα καὶ στὴν «συγκλήρωσιν βίου παντὸς» βλέπει τὴν εἰκόνα τῆς σχέσης τοῦ Χριστοῦ μὲ τὴν Ἐκκλησία: Εἰκόνα ὄχι μεταφορικῆ, νοητικὰ ἀλληγορούμενη, ἀλλὰ εἰκόνα-φανέρωση τῆς δυνατότητας τοῦ ἀνθρώπου νὰ πραγματοποιήσῃ ὡς ὑπαρκτικὸ γεγονός, μὲ τὴν ψυχοσωματικὴ κτιστὴ του φύση, τὴ ζωτικὴ (ἀπεριόριστης ζωῆς χορηγὸ) σχέση τοῦ σαρκωθέντος Υἱοῦ μὲ τὴν ἀνθρωπότητα.

Δυνατότητα που ορίζει ὅ,τι ἡ Ἐκκλησία ὀνόμασε *μυστήριο* — ὅ,τι διαστέλλει καισαρικά τὸν ἐκκλησιαστικὸ γάμο ἀπὸ τὸν φυσικὸ-κοινωνικὸ-νομικὸ θεσμό.⁷⁶

Στὰ πλαίσια τῆς ἀνδρόγυνης ἀμοιβαῖα αὐθυπερβατικῆς σχέσης ὁ Παῦλος ζητάει ἀπὸ τὴ γυναῖκα νὰ τρέφει ἔμπρακτο σεβασμὸ γιὰ τὸν ἄνδρα (ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα), νὰ ὑποτάσσεται στὸν ἄνδρα ἐν παντί, ὅπως ἡ Ἐκκλησία στὸν Χριστό. Ζητάει ἀντίστοιχα ἀπὸ τοὺς ἄνδρες νὰ ἀγαποῦν τὶς γυναῖκες τους ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα καὶ πολὺ περισσότερο: καθὼς ὁ Χριστὸς ἠγάπησε τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ αὐτῆς. Οἱ ἀπαιτήσεις αὐτὲς δὲν συνιστοῦν κανονιστικὲς ἀρχὲς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς, ἀλλὰ ὅρους μεταποίησης τοῦ φυσικοῦ θεσμοῦ σὲ ἐκκλησιαστικὸ *μυστήριο*: σὲ ἄθλημα παραίτησης ἀπὸ τὸ ἐγωτικὸ θέλημα, ρεαλιστικῆς αὐθυπέμβασης καὶ αὐτοπροσφορᾶς. Μόνο μὲ τοὺς ὅρους τοῦ *μυστηρίου* (τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως) μποροῦν νὰ κρίνονται αὐτὲς οἱ ἀπαιτήσεις καὶ ὄχι μὲ τὰ μέτρα τῶν «ἀτομικῶν δικαιωμάτων», τὰ μέτρα τῆς νεωτερικῆς μαζικοδημοκρατικῆς ἀτομοκρατίας.

Στοιχεῖα ἐμμονῆς τοῦ ἀποστόλου Παύλου σὲ γλώσσα καὶ ἀντιλήψεις ἐπικαιρικές, κυρίαρχες στὴν ἐποχὴ του (μᾶλλον καθορισμένες ἀπὸ τὴ φυσικὴ θρησκευτικότητα), συναντᾶμε ὅταν πρόκειται γιὰ τὰ κοινωνικὰ τότε αὐτονόητα καὶ τοὺς συνεπαγόμενους κανόνες εὐρυθμίας τοῦ βίου. Ζητάει, λ.χ., ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς Ἑλληνας τῆς Κορίνθου: ὡς ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τῶν ἁγίων, αἱ γυναῖκες ὑμῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σιγάτωσαν· οὐ γὰρ ἐπιτέτραπται αὐταῖς λαλεῖν, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι, καθὼς καὶ ὁ νόμος λέγει.⁷⁷ Ὁ Παῦλος, ποὺ χαρακτήρισε τὸν νόμο *κατάρα*⁷⁸ καὶ τὸν πολέμησε ὡς τὴν κατεξοχὴν ἀντίπαλο τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εὐ-αγγελίου, τὸν ἐπικαλεῖται τώρα ὡς κανόνα συμπεριφορᾶς τῶν Χριστιανῶν στὶς εὐχαριστιακὲς τους συνάξεις.

Κάτι ἀντίστοιχο ἀπηχεῖ καὶ ἡ ἐμμονὴ του νὰ κατακαλύπτῃ ἢ γυνὴ τὴν κεφαλὴν αὐτῆς προσευχομένη ἢ προφητεύουσα.⁷⁹ Αἰτιολογεῖ τὸ αἶτημά του μὲ ἐπιχειρήματα ποὺ ἀντλοῦνται ἀπὸ τὶς αὐτονόητες τότε γιὰ ὅλους ἀντιλήψεις. Μᾶλλον πρέπει νὰ

συμπεράνουμε ὅτι γιὰ τὸν Παῦλο ὁ ρόλος του (καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὁ ρόλος) δὲν εἶναι νὰ ἀπαιτήσῃ κοινωνικὲς μεταρρυθμίσεις ποὺ νὰ ἐξασφαλίζουν τὴν ἰσοτιμία τῶν φύλων. Ἀλλὰ νὰ δείξει πῶς ἡ κατεστημένη (τότε) κοινωνικὴ πρακτικὴ, νοο-τροπία καὶ ἀνθρωπολογικὴ ὀπτικὴ μποροῦν νὰ ὑπηρετήσουν τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ φύση στὴ σχέση ποὺ συνιστᾷ τὴν Ἐκκλησία. (Ἐνῶ εἶναι πολὺ ἀμφίβολο ἂν τὸ ἴδιο πέρασμα θὰ μποροῦσε νὰ ὑπηρετηθεῖ καὶ μὲ τὰ δεδομένα ἐξίσωσης τῶν φύλων στὸν σημερινὸ ἀτομοκεντρικὸ πολιτισμὸ τῆς νεωτερικότητας.)

Ἐπὶ τοῦ ἔργου ἐπίσης ρητὰ ἐκφρασμένη προτίμηση τοῦ Παύλου γιὰ τὸν ἄγαμο βίος,⁸⁰ ποὺ μπορεῖ νὰ ἐρμηνευτεῖ μὲ διαφορετικοὺς τρόπους: Σὰν ἐπιφύλαξη, ὑποβιβασμός, περιφρόνηση τῆς σεξουαλικότητας ἢ σὰν ἀναζήτησις τῆς πληρέστερης δυνατῆς ἀπελευθέρωσης ἀπὸ τὶς νομοτελειακὲς ἀναγκαιότητες τῆς φύσης τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἴδιος δὲν διευκρινίζει ἀναλυτικὰ τὴν προτίμησίν του, ἀλλὰ οὔτε καὶ διαφαίνεται σὲ διατυπώσεις τοῦ πρόθεσις ἢ ὑπαινιγμὸς ὑποτίμησης τοῦ γυναικείου φύλου — δὲν ὑπάρχουν ἐρεῖσματα γιὰ νὰ καταλογίσουμε στὸν Παῦλο δαιμονοποίηση τῆς γυναίκας καὶ τῆς σεξουαλικότητας. Σίγουρα (καὶ ἀναπόφευκτα) μιλάει τὴ γλῶσσα μιᾶς κοινωνίας στὴν ἐποχὴ τοῦ ἀνδροκρατούμενης καὶ μιᾶς θρησκευτικῆς παράδοσης, τῆς ἐβραϊκῆς, διαμορφωμένης μέσα ἀπὸ αἰῶνες κοινωνικὰ ἐπιβεβλημένης ἀνδροκρατίας. Καὶ παρ' ὅλα αὐτὰ προσπαθεῖ νὰ ἐγκεντρίσῃ σὲ μιὰ τέτοια γλῶσσα καὶ νοο-τροπία ἓνα στοιχειώδη ὄντολογικὸ ρεαλισμό.⁸¹

Οἱ ἐκφράσεις του γιὰ τὶς πόρνες καὶ γιὰ τὴν πορνεία μοιάζουν ἐπίσης κοινωνικὰ προκαθορισμένες. Στὰ Εὐαγγέλια ὁ προκαθορισμὸς αὐτὸς εἶναι περισσότερο διακριτικὸς καὶ ἔμμεσος,⁸² στὸν Παῦλο ἐμφανίζεται εὐκρινέστερος: τὰ σώματα ὑμῶν μέλη Χριστοῦ ἐστίν. Ἄρας οὖν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ ποιήσω πόρνης μέλη μὴ γένοιτο.⁸³ Αὐτονόητα ἡ πόρνη λογαριάζεται μολυσμένη καὶ μολυσματικὴ, ταυτισμένη μὲ τὴν ἁμαρτία. Γι' αὐτὸ καὶ πολώνεται σὲ ἀποκλειστικὴ ἀντίθεση ἢ ἀντιδιαστολή: τῇ πορνείᾳ – τῷ Κυρίῳ.⁸⁴ Ὁ Παῦλος δὲν ἐξηγεῖ γιὰτί ὁ πορνεύων εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἁμαρτάνει,⁸⁵ δὲν καταδείχνει

ὅτι πορνεία σημαίνει ὑποταγὴ στὸν ἀτομοκεντρισμὸ τῆς φύσης, τῆς φυσικῆς ἀνάγκης γιὰ ἡδονή, ὅτι ἀποκλείει ἢ πορνεία τὴ σχέση. Θεωρεῖ κοινωνικὰ αὐτονόητο καὶ αὐτεξήγητο τὸν ἀμαρτωλό, ἄκρως ἐπίφοβο χαρακτήρα τῆς πορνείας, δὲν φροντίζει κὰν νὰ συνδέσει τὰ ὅσα γράφει στοὺς Κορινθίους γιὰ τὴν πορνεία μὲ τὰ ὅσα γράφει στοὺς Ρωμαίους γιὰ τὸ κατὰ σάρκα ζῆν.⁸⁶

Τελικὰ φτάνει νὰ δικαιῶνει τὸν φυσικὸ θεσμὸ τοῦ γάμου (ὄχι τὴν ἐκκλησιαστικὴ προοπτικὴ τῆς ἀνδρόγυνης σχέσης) μόνο γιὰ τὸν λόγο ἀποφυγῆς τῆς πορνείας.⁸⁷ Ὅμως παράλληλα θὰ μπορούσε νὰ διαγνώσει κανεὶς καὶ δυὸ ἔμμεσες νύξεις τοῦ Παύλου γιὰ τὴ συνέργεια τῆς φυσικῆς γενετήσιας ὁρμῆς στὸν ὑπαρκτικὸ στόχο σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου (τὸν στόχο νὰ σωθεῖ ὁ ἄνθρωπος, νὰ γίνεῖ σῶος, ἀκέραιος σὲ ὑπαρκτικὲς δυνατότητες): Ἡ πρώτη νύξη εἶναι γιὰ τὸν ἄνδρα, ποὺ ὁ φυσικὸς θεσμὸς τοῦ γάμου τὸν βοηθάει νὰ καταλείψει τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, νὰ ἀποσπασθεῖ ἀπὸ τὴν ἐγωτικὴ κατασφάλιση τῆς προστασίας τους, νὰ τολμήσει τὴ διακινδύνευση τῆς ἐνηλικίωσης. Καὶ ὅλα αὐτὰ προσκολλώμενος πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ,⁸⁸ μοιράζοντας μαζί της τὸ κορμί του, τὴ σωματικὴ του ἀτομικότητα τὴν ταυτισμένη μὲ τὸ βιολογικὸ ἐγώ.

Ἡ δευτέρη νύξη εἶναι γιὰ τὴ γυναῖκα ἢ ὁποῖα σωθήσεται διὰ τῆς τεκνογονίας:⁸⁹ Ἡ φυσικὴ λειτουργία τῆς μητρότητας βοηθάει τὴ γυναῖκα νὰ μοιράσει καὶ αὐτὴ τὴν ὑπαρξή της, τὸ ἴδιο τὸ κορμί της, νὰ κοινωνήσῃ τὴ σωματικὴ της ἀτομικότητα, μὲ τὴν αὐταπάρηση καὶ τὴν αὐτοπροσφορὰ ποὺ αὐτὸ συνεπάγεται. Καὶ οἱ δυὸ νύξεις τοῦ Παύλου ἀναφέρονται σὲ δυνατότητες ποὺ χαρακτηρίζουν τὴ φύση τῆς γενετήσιας λειτουργίας, ὄχι σὲ κανονιστικὲς ἐντολὲς ποὺ ἡ «ἠθικὴ» τοῦ Παύλου θέλει νὰ ἐπιβάλλῃ στὴ φύση. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ παρανόηση στοίχισε (καὶ στοιχίζει) πολλὴν ἀπανθρωπία — βασάνισε (καὶ βασανίζει) γενεὲς ἀνθρώπων γιὰ πολλοὺς αἰῶνες.

Ἐπιμείναμε περισσότερο στὰ κείμενα τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ἐπειδὴ, ὅταν θρησκευοιοποιεῖται τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός τὰ κείμενα αὐτὰ εἰδωλοποιοῦνται, ἀναγορεύονται θεόπνευστα κατὰ γράμμα (ὄχι μόνο ἀπὸ τοὺς Προτεστάντες). Ἀκόμα καὶ τὰ

περιστατικά-ἐπικαιρικά τους στοιχεία ἐρμηνεύονται σὰν ὑποχρεωτικὲς κανονιστικὲς ἀρχὲς γιὰ τοὺς Χριστιανοὺς ὄλων τῶν ἐποχῶν.

Ὅταν καὶ ὅπου θρησκευιοποιήθηκε ἡ Χριστιανοσύνη, εἶδε στὰ κείμενα τοῦ Παύλου μιὰν ἔγκριση τῆς φοβίας, τῆς ὑποτίμησης, τῆς ἀπέχθειας γιὰ τὴ σεξουαλικότητα. Καὶ οἰκοδόμησε πάνω σὲ μιὰ τέτοια θεόπνευστη «ἔγκριση» τὴ δαιμονοποίηση τῆς σεξουαλικότητας σὰν αὐτονόητο στοιχεῖο ταυτότητας (καὶ γνησιότητας) τοῦ χριστιανικοῦ βίου. Ἔτσι, τουλάχιστον στὶς κοινωνίες τῆς λεγόμενης Νεωτερικότητας, μοιάζει νὰ θεωρεῖται αὐτονόητα δεδομένο ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ταυτίζονται τὴ σεξουαλικότητα μὲ τὴν ἁμαρτία, τὸ «κακό», τὴν ἀκαθαρσία, τὸν μολυσμὸ — συχνὰ καὶ μὲ τὴν προπατορικὴ «πτώση». Ὅτι δαιμονοποιοῦν τὴ σεξουαλικότητα μὲ νευρωτικὴ (κυριολεκτικὰ) μονομανία, τοὺς ἀπασχολεῖ ἀδιάκοπα σὰν ἐφιάλτης μολυσματικῆς ἀπειλῆς.

Καὶ ἡ καθημερινὴ ἐμπειρία μᾶλλον ἐπιβεβαιώνει αὐτὴ τὴν παγιωμένη κοινὴ πεποίθηση. Ἡ δαιμονοποίηση ἐμφανίζεται καθολικὰ δεδομένη, ὑποχρεωτικὸ παρακολούθημα τῆς χριστιανικῆς συνείδησης σὲ κάθε ἐπιμέρους παράδοση καὶ «ὁμολογία». Ἀσφαλῶς καὶ γίνεται προφανέστερη σὲ περιβάλλοντα φονταμενταλιστικὰ — σὲ ζηλωτικὲς ὁμάδες (ἢ σέκτες) πουριτανῶν καὶ πιετιστῶν τοῦ προτεσταντικοῦ κόσμου, σὲ συντηρητικὰ ὑπολείμματα πειθαρχημένων στὴ «γραμμὴ» τοῦ Βατικανοῦ Ρωμαιοκαθολικῶν, στὴν ποικιλομορφία τῶν «Γνησίων Ὀρθοδόξων». Κάθε μιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, ἀλλὰ καὶ κάθε εὐρύτερη «ὁμολογιακὴ» παράδοση, μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει γόνιμο πεδίο μελέτης τῆς βασιανιστικῆς τῶν ἀνθρώπων ψυχοπαθολογίας ποὺ ὀριοθετοῦν τὰ συμπτώματα δαιμονοποίησης τῆς σεξουαλικότητας.

Ἐνδεικτικὰ (παραδειγματικὰ ἰδιαζόντως) εἶναι τὰ συμπτώματα ἀπὸ τὸν χῶρο τοῦ λεγόμενου «ὀρθόδοξου» ἐκκλησιαστικοῦ βίου. Ἀναδείχνουν μὲ ἔμφαση τὴ δυναμικὴ τῆς θρησκευιοποίησης, ἀφοῦ ὁ ὀρθόδοξος ἐκκλησιαστικὸς βίος ἦταν σαφῶς τὸ πεδίο τῶν ἀνθεκτικότερων ἱστορικῶν ἀντιστάσεων στὴν

άλλοτριώση τῆς ἀρχέγονης ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης.

Πρέπει νὰ εἶναι πολὺ μεγάλος ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑγγαμῶν ὀρθόδοξων Χριστιανῶν πού, ἐνῶ θέλουν καὶ ἀγωνίζονται νὰ ζήσουν μὲ τὸν τρόπο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἄθλησης, βασανίζονται σαδιστικὰ καὶ ἀπάνθρωπα ἀπὸ «ποιμένες» ἑξομολόγους συνεπεῖς στὴ δαιμονοποίηση τῆς σεξουαλικότητος. Ἀποκλείονται Χριστιανοί, δεκαετίες ὀλόκληρες, ἀπὸ τὴ μετοχὴ στὸ εὐχαριστιακὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ ἀποκλεισμὸς ἐπιβάλλεται ὡς ἀδυσώπητη ποινή. Φορτώνεται ἐκβιαστικὰ ὁ ψυχισμὸς τους μὲ τρομακτικὲς ἐνοχές, μὲ πανικὸ γιὰ μεταθανάτια φρικτὴ καταδίκη, γιὰ προδοσία τῆς πίστεως, γιὰ περιφρόνηση τοῦ «νόμου τοῦ Θεοῦ».

Καὶ ὅλα αὐτὰ ὄχι ἐπειδὴ οἱ συγκεκριμένοι ἑγγαμοὶ Χριστιανοὶ ὑστέρησαν ἢ ἀπέτυχαν νὰ ἀγαποῦν ὡς τὸ ἑαυτῶν σῶμα τὸν ἄλλον τῆς γαμικῆς συνάθλησης, ὄχι γιὰτι ξεχνοῦν τὸν στόχο νὰ εἶναι ἡ ἀγάπη τους εἰκόνα τῆς σχέσης Χριστοῦ καὶ Ἐκκλησίας — τίποτε ἀπὸ αὐτά. Ἀποκλείονται γιὰ δεκαετίες ἀπὸ τὴν Εὐχαριστία, μόνο γιὰτι ἀπέφυγαν νὰ ὑποταχθοῦν στὴν τυφλὴ καὶ αὐτονομημένη ἀνάγκη τῆς φύσης νὰ διαιωιστεῖ. Τὸ πρῶτο ἐρώτημα πὸ θέτει στοὺς ἑγγαμοὺς ὁ ἑξομολόγος εἶναι: πόσα χρόνια διαρκεῖ ὁ γάμος τους καὶ πόσα παιδιὰ ἔχει ἀποφέρει. Ἄν τὰ ἀριθμητικὰ μεγέθη εἶναι δυσανάλογα, ἂν προδίδουν συνουσίες πὸ δὲν κατέληξαν σὲ τεκνοποιία, οἱ «ἐνοχοὶ» ἀποκλείονται ἀπὸ τὴν εὐχαριστιακὴ μετοχὴ στὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα.

Πρόκειται γιὰ μιὰν ἀντίληψη τοῦ χριστιανικοῦ βίου μὲ ἀναποδογυρισμένους τοὺς ὅρους τοῦ εὐ-αγγελίου τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ἐκκλησία εὐαγγελίζεται ὅτι νενίκηθη τῆς φύσεως οἱ ὅροι, τέλειωσε ἡ ὑποταγὴ τῆς ὑπαρξῆς στίς αὐτονομημένες σὲ αὐτοσκοπὸ ἀναγκαιότητες τῆς φύσης, τώρα τὴν ὑπαρξὴ ὀρίζει ὄχι ἡ φύση ἀλλὰ ἡ σχέση, ἡ ἀπεριόριστη ἐλευθερία τῆς ἀγάπης. Ὅμως ὁ «ὀρθόδοξος» ἑξομολόγος ἔχει ἄλλο εὐαγγέλιο: Ὁ γάμος δὲν εἶναι μυστήριον, ἀνυπότακτο σὲ γλωσσικοὺς καθορισμοὺς δώρημα καὶ ἄθλημα πραγμάτωσης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, δὲν εἶναι εἰκονισμὸς ἀπὸ τὸ ἀνδρόγυνο τῆς σχέσης Χριστοῦ καὶ Ἐκκλησίας. Ὁ γάμος εἶναι θρησκευτικὴ νομιμοποίηση τῆς σεξουαλικότητος καὶ ἀφοῦ ἡ ἐπάρατη αὐτὴ ἡδονὴ

νομιμοποιείται, πρέπει (τὸ ἀπαιτεῖ ὁ ψυχολογικὰ ὀρμέφυτος ζηλότυπος σαδισμὸς) νὰ καταβληθεῖ τίμημα ἐξαγορᾶς. Καὶ τὸ τίμημα εἶναι νὰ «χαλιναγωγηθεῖ» ἡ ἡδονὴ μὲ τὴν τεκνογονία — ἢ, τὸ συνεπέστερο, νὰ ἐξαλειφθεῖ ἡ ἡδονὴ ἀπὸ τὴ σεξουαλικὴ σχέση, ἢ σχέση νὰ περιορίζεται προγραμματικὰ σὲ μιὰ ἀνήδονη μηχανιστικὴ γονιμοποίηση τοῦ θηλυκοῦ ἀπὸ τὸ ἀρσενικό.

Ἔχουν ἀπομνημειωθεῖ ὁμολογημένους καυχήσεις «ὀρθόδοξων» ἐξομολόγων γιὰ πολύτεκνα «πνευματικὰ τέκνα» τους, μὲ ἐντυπωσιακὲς ἐπιδόσεις παιδοποιίας, ποὺ ὅμως δὲν εἶδαν ποτέ ὁ ἕνας τὸ κορμὶ τοῦ ἄλλου γυμνὸ καὶ δὲν ἐπέτρεψαν ποτέ στὸν ἑαυτὸ τους νὰ προσφέρει στὸν «ἐρωτικό» του σύντροφο χᾶδι ἢ ἀφορμὴ σωματικῆς χαρᾶς. Καὶ ὁ πιὸ φανατικὸς φυσιοκράτης θὰ ἦταν μᾶλλον ἀδύνατο νὰ εἰδωλοποιήσῃ πληρέστερα τὴν ἀπρόσωπη ὀρμὴ τῆς διαίωσισης, νὰ ἐξαφανίσει τὴν προσωπικὴ σχέση, τὴ σωματικὴ ἔκφραση τῆς ἀγαπητικῆς ἀμοιβαιότητος, γιὰ χάρη τῆς βιολογικῆς σκοπιμότητος.

Γιὰ τὴν «ποιμαντικὴν» αὐτὴ νοο-τροπία καὶ πρακτικὴ μόνον ἢ ἐπιδίωξη τῆς τεκνογονίας δικαιολογεῖ τὴν ἐρωτικὴ συνέυρεση τῶν συζύγων. Ἡ συνέυρεση καθεαυτὴν δὲν παύει σὲ καμιὰ περίπτωσι νὰ εἶναι ποταπὴ, ἀκάθαρτη, μολυσματικὴ, δαιμονικὴ. Γι' αὐτὸ καί, ὅπως καὶ πάλι ἀναφέραμε, ἀπαγορεύεται μὲ Κανόνα ἢ μετοχὴ στὸ ποτήριον τῆς Εὐχαριστίας ἂν ἔχει προηγηθεῖ τὴν προτεραία συζυγικὴ συνέυρεση. Ὑπάρχουν βεβαίως Κανόνες ἐκκλησιαστικοὶ ποὺ ἀφορίζουν (ἀποκόβουν) ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας «τοὺς βδελυσσομένους τὸν γάμον» ἢ ὅσους ἀρνοῦνται νὰ δεχθοῦν τὸν ἄρτο καὶ τὸν οἶνο τῆς Εὐχαριστίας «ἀπὸ χειρῶν ἐγγάμου πρεσβυτέρου». Ὅμως, παράλληλα, ὑπάρχουν οἱ εὐχὲς «σαραντισμοῦ» ποὺ διαβάζονται στὴ λεχῶ ἀπὸ τὸν προεστῶτα τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιαστικῆς σύναξης καὶ ποὺ τραυματίζουν βάνουσα, καθυβρίζουν καὶ ἐξουθενώνουν τὴ γυναίκα ὡς μιὰ καὶ ἀκάθαρτη, μόνον γιὰ τὴν ὑπηρετήσῃ μὲ τὸ κορμὶ τῆς τὴ λειτουργία τῆς μητρότητας.

Ὅτι ἡ λειτουργία τῆς μητρότητας συνιστᾷ ἀκαθαρσία βεβαιώνεται ὅχι μόνον μὲ τὶς εὐχὲς ποὺ διαβάζονται στὴ λεχῶ, ὅχι μόνον μὲ τὴν ἀπαγόρευση μετοχῆς στὴν Εὐχαριστία (ἢ καὶ εἰσόδου

στὸν ναό) τῶν γυναικῶν κατὰ τὴν περίοδο τῶν ἐμμήνων. Βεβαιώνεται καὶ στίς ἐπίμονες ἐπαναλήψεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνολογίας ὅτι ἡ Παναγία Θεοτόκος ἔμεινε καὶ μετὰ τόκον παρθένος, ὅτι εἶναι ἀειπάρθενος, ὅτι ὁ τόκος (τοκετὸς) οὐκ ἐλημήνατο τὰς κλεῖς τῆς παρθένου, δὲν κατέλυσε τὴ σωματικὴ (ἀνατομικὴ) τῆς παρθενία.

Ὁ ψυχολογικὰ ὑγιῆς Χριστιανὸς κατανοεῖ ὅτι ἡ σάρκωση-γέννηση τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἀπὸ μητέρα παρθένο φανερώνει νίκη-ἐλευθερία ἀπὸ τοὺς ὄρους τῆς φύσης (νενίκηνται τῆς φύσεως οἱ ὄροι ἐν σοὶ Παρθένε ἄχραντε). Κατανοεῖ τὴν πρόσληψη τῆς ἀνθρώπινης φύσης ἀπὸ τὸν Υἱὸ ὡς γεγονὸς ἀπόλυτης ἐλευθερίας ἀπὸ τὶς ἀναγκαιότητες-προδιαγραφές τῆς κτιστότητας. Ὅμως δὲν καταλαβαίνει τὴ ἀκριβῶς προσθέτει σὲ αὐτὸ τὸ θαῦμα (: μιὰ κτιστὴ γυναίκα νὰ γεννάει τὸν ἄκτιστο — ὁ ἀχώρητος παντὶ νὰ χωρεῖται ἐν γαστρί, ὁ ἐν κόλποις τοῦ Πατρὸς νὰ νηπιάζει ἐν ἀγκάλαις τῆς μητρός), τὶ μεγαλειωδέστερο ἐξασφαλίζει ἢ διατήρηση τῆς ἀνατομικῆς παρθενίας τῆς Θεοτόκου καὶ μετὰ τὸν τοκετό.⁹⁰

Πρέπει μᾶλλον νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ θρησκευοποιημένη εὐσέβεια δὲν ἐνδιαφέρεται νὰ ὑμνήσει τὴ γυναίκα ποὺ ἀξιώθηκε νὰ γίνῃ μητέρα τοῦ Θεοῦ, δὲν τὴν ἀγγίζει ὁ δοξολογικὸς γιὰ τὴν ὑπερφυῆ μητρότητα θαυμασμός. Θέλει νὰ λατρέψῃ τὴν παρθενία, αὐτὸ μόνο, τὸν ἀποκλεισμὸ ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς σεξουαλικότητας. Τελικὰ νὰ εἰδωλοποιήσῃ ὁ θρησκευτικὸς ἄνθρωπος ἀσυνείδητα τὸν δικό του νευρωτικὸ εὐνουχισμό, τὴν ἀπωθημένη ἀλλὰ βασανιστικὴ σεξουαλικὴ του στέρηση.

Ἄλλο προκλητικὸ δείγμα δαιμονοποίησης τῆς σεξουαλικότητας μέσα στίς «ὀρθόδοξες» ἐκκλησίες εἶναι ἡ ἀπαγόρευση δεύτερου γάμου σὲ κληρικοὺς ποὺ χήρευσαν μετὰ τὴ χειροτονία τους. Εἶχαν ἐπιλέξει τὸν ἔγγαμο βίο, δὲν εἶχαν διανοηθεῖ νὰ ἀκολουθήσουν τὴν ὁδὸ τῶν μοναχῶν. Ἄλλὰ συνέβη νὰ τοὺς στερήσει ὁ θάνατος τὴ σύντροφο τῆς ζωῆς τους. Ὅποιοδήποτε μέλος τῆς Ἐκκλησίας σὲ τέτοια περίπτωσις μπορεῖ νὰ προχωρήσῃ σὲ δεῦτερο γάμο. Ὅχι ὁ κληρικὸς. Πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι ποὺ χηρεύουν εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ζήσουν τὸν ὑπόλοιπο βίο τους μὲ στανικὴ

ἀγαμία, ἀγαμία ποὺ δὲν τὴν ἐπέλεξαν καὶ δὲν τὴ θέλουν.

Ὅτι ἡ ἀπαγόρευση αὐτὴ πηγάζει ἀπὸ μιὰν ἀπαξιωτικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν γάμο εἶναι μᾶλλον προφανές: «Συγχωρεῖται» νὰ ὑπάρχει γάμος πρὶν ἀπὸ τὴ χειροτονία, ἀλλὰ ὅταν εἶναι δεδομένο τὸ «ἀξίωμα» τῆς «ἱερωσύνης», ἡ ἔγκριση καὶ δευτέρου γάμου θὰ ἀναιροῦσε τὴν «κατὰ συγκατάβασιν» παραχώρηση νὰ συνυπάρχει ἐνεργὸς σεξουαλικότητα μὲ τὸ «ἀγγελικὸ» ἱερατικὸ λειτούργημα. Ὁ γάμος τοῦ ἤδη χειροτονημένου θὰ ἀναγνώριζε τὴ σεξουαλικότητα ὅχι σὰν στοιχεῖο δευτερεῦον στὸ περιθώριο τοῦ ἱερατικοῦ βίου, θὰ τῆς ἔδινε πρωτεύουσα σημασία γιὰ τὴ ζωὴ καὶ γιὰ τὸ ἄθλημα τῆς ἐρωτικῆς αὐταπάρανης.

Ἐπιπλέον, δὲν μοιάζει καθόλου τυχαῖο ὅτι, στὴν τρέχουσα πρακτικὴ τῶν «ὀρθόδοξων» ἐκκλησιῶν, ἓνας ἔγγαμος πρεσβύτερος μπορεῖ νὰ χειροτονηθεῖ ἐπίσκοπος ὕστερα ἀπὸ κάποια χρόνια χηρείας. Ποὺ σημαίνει: Δὲν εἶναι ἡ σκοπιμότητα τοῦ ἀπερίσπαστου ἀπὸ οἰκογενειακὲς μέριμνες βίου ποὺ καθιέρωσε τὴν ὑποχρεωτικὴ ἀγαμία τῶν ἐπισκόπων. Εἶναι ἡ ἀπαξιωτικὴ ἐπιφύλαξη, ἡ προκατάληψη γιὰ τὴ σεξουαλικότητα σὰν «ἀκαθαρσία». Γι' αὐτὸ καὶ ἀπαιτοῦνται κάποια χρόνια «κάθαρσης» ἀπὸ τὴν ἐνεργὸ σεξουαλικότητα προκειμένου νὰ γίνῃ δεκτὸς ὁ «μολυσμένος» ἔγγαμος κληρικὸς στὸ λειτούργημα τοῦ ἐπισκόπου.

Δ

Ἡ θρησκευοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος: Ἱστορικὴ καταγωγή

1. Οἱ Ἰουδαῖζοντες

Ἡ ἀπαίτηση νὰ συμβιβαστεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονὸς μὲ τὴν ὀρμέφυτη ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ θρησκεία ἐμφανίζεται ἀπὸ τὶς πρῶτες κιόλας ἡμέρες τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας.

Διαβάζουμε στὶς *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων* γιὰ τὴν πρώτη δοκιμασία συνοχῆς καὶ ἐνότητας τῆς νεόφυτης ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος τῶν Ἱεροσολύμων: *Ἐκίνησε μὲ ἀντιρρήσεις ποὺ διατυπώθηκαν γιὰ τὴν «ἐλευθεριότητα» τοῦ ἀποστόλου Πέτρου νὰ συναναστρέφεται ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας καὶ νὰ συντρώγει μαζί τους⁹¹ — κάτι ποὺ ὁ Νόμος τῶν Ἑβραίων ἀπαγόρευε ρητά. Καὶ κορυφώθηκαν οἱ ἀντιδράσεις ὅταν ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἐθνικῶν (τῶν πρῶην εἰδωλολατρῶν) ποὺ ἐντάχθηκαν στὴν Ἐκκλησία αὐξήθηκε ἐντυπωσιακά, χωρὶς νὰ τοὺς ἔχει ζητηθεῖ νὰ πειθαρχοῦν παράλληλα στοὺς ὅρους τῆς ἐβραϊκῆς θρησκείας.*

Ἀντέδρασαν ἐξ Ἑβραίων Χριστιανοὶ καὶ ἰδιαίτερα οἱ προερχόμενοι ἀπὸ τὴ συντηρητικὴ θρησκευτικὴ ὁμάδα τῶν Φαρισαίων. Δίδασκαν τοὺς ἐξ Ἐθνικῶν Χριστιανούς πὼς δὲν ὑπάρχει γι' αὐτοὺς σωτηρία μὲ μόνη τὴ μετοχὴ τους στὴν Ἐκκλησία. Ὅφειλαν τουλάχιστον νὰ ὑποστοῦν τὴν περιτομὴ ποὺ ἡ ἐβραϊκὴ θρησκεία ἐπιβάλλει, καὶ νὰ τηροῦν τὸν *Μωυσέως Νόμον*.⁹²

Ὀνομάστηκαν Ἰουδαῖζοντες αὐτοὶ οἱ Χριστιανοὶ καὶ ἦταν φανερὸ ὅτι ἀντιλαμβάνονταν τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονὸς σὰν μιὰ καινούργια ἀναγεννητικὴ ἔκφανση ἢ δημιουργικὴ μετάπλαση τῆς ἐβραϊκῆς θρησκείας. Πιστοποιοῦσαν ὅτι ἀπὸ μόνου τοῦ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονὸς δὲν εἶχε τὰ τυπικὰ γνωρίσματα τῆς θρησκείας, οὔτε καὶ φιλοδοξοῦσε νὰ τὰ ἔχει. Οἱ ἴδιοι ὅμως, οἱ Ἰουδαῖζοντες Χριστιανοί, χρειάζονταν ὅπωςδῆποτε μιὰ θρησκεία — χρειάζονταν Νόμο καὶ αἰσθητὰ διακριτικὰ γνωρίσματα ὅπως ἡ

περιτομή. Γι' αὐτὸ καὶ τοὺς ἦταν ἀδύνατὸ νὰ δεχθοῦν τὸν Χριστιανισμὸ ἐλεύθερο ἀπὸ τοὺς ὅρους τῆς θρησκείας τῶν Ἑβραίων, δὲν τοὺς ἐνδιέφερε ἡ Ἐκκλησία ἂν ἦταν γεγονὸς ἄλλης τάξεως ἀπὸ τὴ φυσικὴ θρησκευτικότητά.

Αὐτὴ ἡ πρώτη ἀπαιτήση θρησκευιοποίησης τῆς Ἐκκλησίας λειτούργησε καὶ ἀρχετυπικά: προτύπωσε ἢ συνόψισε ὅλες τὶς μεταγενέστερες φανερὲς ἢ ἀφανεῖς, τελεσφόρες ἢ ἀτελέσφορες παρόμοιες ἀπαιτήσεις.

Ὅλες οἱ παρόμοιες ἀπαιτήσεις, ἀπὸ τοὺς Ἰουδαῖζοντες ὡς σήμερα, ξεκινοῦν μὲ κίνητρο τὴν ἀπόλυτη προτεραιότητα τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν ἀτομικὴ σωτηρία. Εἶναι περισσότερο ἢ λιγότερο φανερὸ ὅτι ἀντιλαμβάνονται τὴ σωτηρία ὡς ἀτομικὴ (ἐγκόσμια καὶ μεταθανάτια) ἐξασφάλιση. Συναρτοῦν τὴ σωτηρία ἀπὸ ὅρους ἀντικειμενικῶν ποῦ ἡ ἐκπλήρωσή τους μπορεῖ νὰ μετρηθεῖ, νὰ πιστοποιηθεῖ καὶ ἀξιολογηθεῖ ἀδιαμφισβήτητα: Ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ πειθάρχηση σὲ ἀπόλυτου κύρους Νόμο, σὲ κωδικὲς ἐντολὲς ποῦ συγκεκριμενοποιοῦν αὐτὸ τὸν Νόμο, σὲ αἰσθητὲς ἱεροτελεστικὲς πρακτικὲς, σὲ ἀντικειμενοποιημένους τύπους θρησκευτικότητος. Καὶ ἐκλαμβάνουν τὴ μετοχὴ στὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονὸς ὡς ἐπιπλέον τεκμήριο ἢ βοήθημα ἀτομικῆς ἀξιομισθίας, συμπλήρωμα τῶν ὅσων ἡ συνεπὴς θρησκευτικότητά ἐξασφαλίζει στὸ ἄτομο.

Γιὰ τὴν πρώτη Ἐκκλησία ἡ πρόκληση ἦταν καίρια, ἀφοροῦσε στὴν ἴδια τὴν ταυτότητά της, στὴν εἰδοποιὸ διαφορὰ τοῦ εὐ-αγγελίου της.

Προκλήθηκε λοιπόν, γιὰ πρώτη φορά, σύνοδος ποῦ ἀργότερα ὀνομάστηκε ἀποστολική. Λένε οἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ὅτι συνήχθησαν οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου. Καὶ πολλῆς συζητήσεως γενομένης, χωρὶς νὰ σωθοῦν ὡς ἐμᾶς οὔτε οἱ ἐπιχειρηματολογίαι ποῦ ἀντιπαρατάχθηκαν οὔτε οἱ στοχοθεσίαι ποῦ ξεκαθάρισαν, κατέληξαν σὲ ἀπόφαση ὁμόφωνα δεκτὴ καὶ μὲ τόλμη ἐγγυήσεων ὀρθότητος ἐκφρασμένη: Ἔδοξε τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν. Αὐτὸ τὸ ἡμῖν συμπεριλάμβανε τὴν ὅλην ἐκκλησίαν: ἀποστόλους, πρεσβυτέρους καὶ τοὺς ἀδελφούς.⁹³ Γι' αὐτὸ καὶ βεβαία ἡ πίστη

ὅτι συναποφαίνεται μετὰ τὴν σύνοδο καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιο τοῦ Θεοῦ, ὁ Παράκλητος τῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα, ὅταν ὁμοδοξεῖ, φανερῶνει τὴν ἐνότητά του ὡς ἀλήθεια του, ὡς τρόπον τῆς ὑπάρξεως, δηλαδὴ ὡς χάρη-χάρισμα τοῦ Παρακλήτου.

Ἡ ἀπόφαση ἀπάλλαξε τοὺς Χριστιανοὺς ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση περιτομῆς καὶ τήρησης τοῦ μωσαϊκοῦ Νόμου. Τοὺς ζητοῦσε μόνον νὰ ἀπέχουν εἰδωλοθύτων καὶ αἵματος καὶ πνικτοῦ καὶ πορνείας,⁹⁴ προκειμένου νὰ γίνεταί καὶ κοινωνικὰ διακριτὴ ἡ διαφοροποίησις τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τοὺς εἰδωλολάτρεις. Ἔτσι ὁριοθετήθηκε μετὰ τὴν ἀπόφαση τῆς ἀποστολικῆς συνόδου, ἀπὸ τὶς πρῶτες κιόλας ἡμέρες ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, ἡ αὐτοτέλεια τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος ὡς πρὸς τὴν ἑβραϊκὴν θρησκευτικὴν παράδοση, ἡ διαφορὰ τοῦ ἀπὸ τῆ φυσικῆς θρησκείας.

Ἡ διαφορὰ ὁριοθετήθηκε, ὅμως ἡ ἀπαίτησις θρησκευτικοποίησης δὲν ἐξαλείφθηκε. Ὁ Παῦλος θὰ συνεχίσει νὰ μάχεται, ὡς τὸ τέλος τοῦ βίου του, ἀντιλήψεις ποὺ ἐπιβιώνουν καὶ ἐπιμένουν στὴ διεκδίκησις ἀτομικῆς σωτηρίας μέσα ἀπὸ τὴν τήρησις τοῦ Νόμου, τὴν ὑπακοὴν σὲ ἐντολὰς. Προσπαθεῖ νὰ καταδείξει ὅτι ἀκόμα καὶ στὴν ἑβραϊκὴν παράδοσιν ὁ Νόμος δὲν ἦταν μέσον σωτηρίας, ἀλλὰ μέσον παιδαγωγίας, ἔμπρακτος τρόπος γιὰ νὰ δηλώνει ὁ Ἑβραῖος τὴν θέλησιν καὶ ἐπιθυμίαν του νὰ ἀνήκει στὸν ἐκλεγμένον ἀπὸ τὸν Θεὸν λαόν — τὸν λαὸν ποὺ διαλέχθηκε νὰ εἰκονίσει τὴν σχέσιν τοῦ Θεοῦ μετὰ τὴν σύνολον ἀνθρωπότητα. Γιὰ τὸν Παῦλον ἀκόμα καὶ οἱ Ἑβραῖοι ἔχουν μιὰ σχέσιν ἱστορικὴν μετὰ τὸν Θεόν, ὅχι μιὰ φυσικὴν θρησκείαν, ἔχουν Διαθήκην (συμφωνία-συμβόλαιον) μαζί του, ποὺ θεμελιώνεται στὴν πίστιν-ἐμπιστοσύνην τοῦ Ἀβραάμ στὸν Θεόν καὶ ἐπικυρώνεται μετὰ τὴν καταγραφὴν ὄρων-προϋποθέσεων ἔμπρακτης πιστότητος τῶν Ἑβραίων στὴν Διαθήκην, πάνω στὸ ὄρος Σινᾶ, ἀπὸ τὸν Μωυσῆ.⁹⁵

Ἀλλὰ καὶ ἡ συνεπέστερη ἔμπρακτη πιστότητα στοὺς ὄρους τῆς Διαθήκης δὲν ἔχει συνέπειες ὑπαρκτικὰς γιὰ τὸν ἄνθρωπον, ἀπλῶς προεικονίζει καὶ προετοιμάζει ὅτι ἡ Ἐκκλησία εὐαγγελίζεται ὡς «καινούργια δημιουργία» μετὰ τὸν Χριστόν. Μετὰ τὴν ἐνανθρώπισιν τοῦ Θεοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Πατρὸς ἡ κτιστὴ καὶ θνητὴ φύσιν τοῦ

άνθρώπου (ὁ τρόπος τῆς ὑπαρξῆς του) προσλαμβάνεται στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὑπάρχει ὁ ἄκτιστος καὶ ἀθάνατος Θεός: ἐλευθερώνεται ἡ ἀνθρώπινη φύση ἀπὸ τοὺς ὑπαρκτικούς περιορισμοὺς τῆς κτιστότητας.⁹⁶

Καμιὰ πιστότητα σὲ κανένα Νόμο δὲν μπορεῖ νὰ ὑποκαταστήσει τὴν ὑπαρκτικὴ μεταβολὴ ποὺ συντελέστηκε γιὰ τὸν ἄνθρωπο μὲ τὴ σάρκωση τοῦ Λόγου. Μόνο ἡ πίστη, ἡ ἐμπιστοσύνη καὶ ἀγαπητικὴ αὐτοπαράδοση (ὡς τρόπος ὑπάρξεως ποὺ συνιστᾷ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός) κηρύσσεται ἀπὸ τὸν Παῦλο ἀναγκαία καὶ ἱκανὴ δυνατότητα μετοχῆς στὴν ἐλευθερία ἀπὸ ἀναγκαιότητα καὶ περιορισμοὺς.⁹⁷

Οἱ Ἰουδαῖζοντες δὲν ἦταν ἀπλῶς ἓνα ἐφήμερο σύμπτωμα στὸ ξεκίνημα τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας. Ἦταν καὶ παραμένει πάντοτε ὁ συνεχῆς πειρασμὸς τῆς θρησκευοποίησης, ποὺ ἐνεδρεύει σὲ κάθε στιγμή καὶ σὲ κάθε πτυχὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου. Τὰ ἱστορικὰ δεδομένα μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι οἱ ἀπαιτήσεις θρησκευοποίησης συνυφαίνονται μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός ἀξεδιάλυτα καὶ ἀξεχώριστα, ὅπως συναυξάνονται στὸν ἴδιο ἀγρὸ σίτος καὶ ζιζάνια. Καὶ τὰ λόγια τοῦ Χριστοῦ βεβαιώνουν ὅτι εἶναι μάταιο κάθε ἐγχείρημα νὰ ἐκριζωθοῦν ἀπὸ τὸν ἀγρὸ τὰ ζιζάνια, μάταιη καὶ ἐπικίνδυνη ἡ ἀπόπειρα τῆς διάκρισης: *μήποτε συλλέγοντες τὰ ζιζάνια ἐκριζώσητε ἅμα αὐτοῖς τὸν σίτον.*

Ἡ ἐμπράγματη διαστολὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος ἀπὸ τὴ θρησκευοποίησή του προβάλλει μέσα ἀπὸ αὐτὰ τὰ λόγια τοῦ Χριστοῦ μόνο ὡς ἐσχατολογικὴ προσδοκία: *Ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφοτέρα μέχρι τοῦ θερισμοῦ, καὶ ἐν καιρῷ τοῦ θερισμοῦ ἐρῶ τοῖς θερισταῖς· συλλέξατε πρῶτον τὰ ζιζάνια καὶ δήσατε αὐτὰ εἰς δέσμας πρὸς τὸ κατακαῦσαι αὐτά, τὸν δὲ σῖτον συναγάγετε εἰς τὴν ἀποθήκην μου.*⁹⁸

Ἡ ἐσχατολογικὴ προσδοκία ὥστόσο δὲν ἀναιρεῖ οὔτε ὑποβαθμίζει τὴν ἀνάγκη νὰ γρηγοροῦν οἱ Χριστιανοὶ στὴ διάκριση (ὅσο εἶναι ἐφικτὴ) τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴ φυσικὴ θρησκεία. Ὅχι γιὰ νὰ διασώσουν κάποια ἰδεολογικὴ ὀρθοδοξία καὶ ἀντικειμενικὴ (εἰδωλοποιημένη) «γνησιότητα», ἀλλὰ μόνον ἐμμένοντας στὸν

ρεαλισμὸ τῆς εὐαγγελικῆς ἐλπίδας — πανανθρώπινης ἐλπίδας.

Ἡ θρησκευοποίηση μοιάζει νὰ διαπλέκεται πολλές φορές δυσδιάκριτα μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸ φρόνημα, ἀκόμα καὶ στὰ ἔργα Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Χριστιανοσύνης, ἀλλὰ καὶ στὴν ὕμνολογία, εὐρύτερα στὴ λατρεία, στὴ λειτουργία τῶν διοικητικῶν θεσμῶν, στὴν ἀσκητικὴ πρακτικὴ, στὴ λαϊκὴ εὐσέβεια. Καὶ διαιωνίζει, κατὰ κανόνα, τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν ἀπαιτήσεων ποὺ πρῶτοι προέβαλαν στὸν ἐκκλησιαστικὸ βίο οἱ Ἰουδαῖζοντες: Τὴν ἀνάγκη Νόμου (: κωδικοποιημένων ἐντολῶν, διαβάθμισης ἐνοχῶν, προκαθορισμοῦ ποινῶν γιὰ «ἐξαγορὰ» τῆς ἀτομικῆς «δικαίωσης»). Τὴν ἀνάγκη ἐξωτερικῶν τύπων ποὺ νὰ ἀντικειμενοποιῶν αἰσθητὰ (ὅπως ἡ περιτομὴ) τὸ δεδομένο ὅτι τὸ ἄτομο ἀνήκει στὴ χριστιανικὴ συλλογικότητα. Τὴν ἀνάγκη χαλιναγώγησης τῆς σεξουαλικῆς ἡδονῆς, ἀνάγκη ποὺ ἐπιθετικὰ ἐκφράζει ἡ περιτομὴ.

Γίνεται εὐδιάκριτη ἡ διαπλοκὴ τῆς θρησκευοποίησης μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸ φρόνημα κυρίως ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 7ου πιά αἰώνα, ὅταν, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, θεσμοποιεῖται ἀπὸ τὴ λεγόμενη Πενθέκτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδο ἡ καθολικὴ ἐπιβολὴ «Κανόνων» ρυθμιστικῶν τοῦ ἀτομικοῦ βίου τῶν Χριστιανῶν.

Καὶ τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι ὁ παράλογος στυγνὸς ἠθικισμὸς κάποιων κανόνων (σύμφωνα μὲ τὰ ὅσα αὐτοὶ οἱ κανόνες ὀρίζουν καὶ ποὺ ἰσχύουν φυσικὰ ὡς σήμερα, τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν ἐπὶ γῆς Χριστιανῶν ὑπόκειται σὲ ἀφορισμό). Τὸ ὀδυνηρότερο πρόβλημα εἶναι ἡ σύγχυση ποὺ δημιουργεῖται γύρω ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἁμαρτίας: Ἡ ἁμαρτία, ὅπως τὴν προϋποθέτουν οἱ θρησκευτικῆς νοοτροπίας κανόνες, δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴν ἀποτυχία τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐγκεντρισθεῖ στὸ εὐχαριστιακὸ ἦθος τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὑπαρκτικὴ ἀστοχία του. Δὲν εἶναι ἡ ἁμαρτία ἀφορμὴ γιὰ τὴν αὐτοπαράδοση στὴ Χάρη, γιὰ τὸν θρίαμβο τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, γιὰ τὴ φανέρωση τῆς Ἐκκλησίας ὡς μυστηρίου Σταυροῦ καὶ Ἀνάστασης. Ἡ ἁμαρτία εἶναι παράβαση νόμου, ἀντικειμενικὸ παράπτωμα, ὑπάγεται σὲ διάταξη ποὺ τὴν προβλέπει ἐπακριβῶς καὶ τὴν τιμωρεῖ μὲ προκαθορισμένο ἐπιτίμιο.

Καὶ μόνον ὁ ὅρος Κανονικὸ Δίκαιο (μεθοδικὰ ἀρθρωμένο

δικαιικὸ σύστημα κανονιστικῶν διατάξεων ποὺ καλύπτουν εὐρύτατη περιπτωσιολογία παραβατικῆς συμπεριφορᾶς) φανερώνει ἀναποδογυρισμένες τὶς προϋποθέσεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος. Οἱ κανόνες ποὺ ἀφοροῦν στὸν ἀτομικὸ βίον τῶν πιστῶν καὶ ἡ συστηματοποίησή τους βεβαιώνουν τὴ διαπίστωση πὼς ἡ θρησκευοποίηση παρακολουθεῖ τὸν ἐκκλησιαστικὸ βίον ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Ἰουδαϊζόντων τῆς *Καινῆς Διαθήκης* ὡς σήμερα. *Νόμο καὶ περιτομὴ* ἀπαιτοῦσαν οἱ Ἰουδαῖζοντες, νομικὸ σύστημα κανονιστικῶν διατάξεων καί, μέσω τῶν κανόνων, ἐπιθετικὴ χαλιναγώγηση τῆς σεξουαλικῆς ἡδονῆς προσφέρει ἐξακολουθητικὰ ἡ θεσμοποιημένη θρησκευοποίηση.

Ἡ ἀλλοτρίωση τοῦ εὐχαριστιακοῦ ἤθους καὶ τοῦ ἀσκητικοῦ ἀθλήματος σὲ ἀτομοκεντρικὸ ἠθικισμὸ μὲ κωδικοποιημένες προδιαγραφές μοιάζει σύμπτωμα ὄχι περιπτωτικὸ καὶ συγκυριακὸ. Εἶναι ὁ μόνιμος καὶ συνεχῆς πειρασμὸς νὰ ὑποταχθεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονὸς στὰ θρησκευτικὰ ὀρμέμφυτα τῆς φύσης τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Ἀποστόλων καὶ γιὰ εἴκοσι αἰῶνες τώρα.

2. *Religio imperii*

Ἡ θρησκευοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος πρέπει νὰ ὀφείλεται, σὲ μεγάλο βαθμὸ, καὶ στὴν πληθυσμιακὴ-γεωγραφικὴ ἐξάπλωση τῆς χριστιανικῆς παρουσίας στὴν τότε ρωμαϊκὴ *Οἰκουμένη*: Ὅταν ἡ πλειονότητα τῶν πληθυσμῶν εἶχε ἐκχριστιανιστεῖ, ὁ πολιτικὸς ρεαλισμὸς τῆς αὐτοκρατορικῆς διοίκησης ὀδήγησε αὐτονόητα στὴν ἀναγνώριση τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἐπίσημης θρησκείας (*religio imperii*) τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας.

Μὲ τὶς προσλαμβάνουσες σήμερα τοῦ νεωτερικοῦ «ἐθνικοῦ κράτους» εἶναι δύσκολο νὰ κατανοήσουμε τὸν ρόλο τῆς θρησκείας στὴν πολιτικὴ λειτουργία τοῦ ρωμαϊκοῦ *imperium*. Ἡ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία ἦταν μᾶλλον τὸ πρῶτο στὴν Ἱστορία πολιτειακὸ σχῆμα μὲ συγκρότηση πολυεθνικὴ καὶ πολυφυλετικὴ, ποικιλία γλωσσῶν καὶ θρησκειῶν. Κατόρθωσε νὰ πετύχει καὶ νὰ συντηρήσει τὴ διοικητικὴ της συνοχὴ καὶ τὴν πολιτειακὴ της

ένότητα, ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνες (ἀπὸ τὸν 3ο, περίπου, π.Χ. ὡς τὸν 15ο μ.Χ.) χάρη σὲ κάποιες θεμελιώδεις σταθερὲς τοῦ πολιτικοῦ-διοικητικοῦ τῆς συστήματος.

Αὐτὲς οἱ σταθερὲς τῆς ένότητας πῆγαζαν ἀπὸ κάποιο εἶδος προγραμματικῆς ὑπέρβασης ἐξουσιαστικῶν ἀποκλειστικῶν (κοσμοκρατορικῶν) φιλοδοξιῶν ἢ σκοπιμοτήτων. Ἡ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία φιλοδοξοῦσε πάντοτε νὰ εἶναι κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ ἓνα ἐξουσιαστικὸ σχῆμα ἐπιβολῆς καὶ κυριαρχίας πάνω σὲ λαούς. Ἦθελε νὰ ἀποτελεῖ μιὰ τάξη πραγμάτων (ordo rerum) στὸν διεθνῆ χῶρο: παράγοντα ποὺ νὰ ἐξασφαλίζει τὴν ἀρμονικὴ συνύπαρξη λαῶν, τὴ μεταξύ τους εἰρήνη (pax romana).

Οἱ σταθερὲς ποὺ ὑπηρετοῦσαν αὐτὸν τὸν στόχο ἦταν τὸ κύρος τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας συνδυασμένο μὲ συνεπῆ διοικητικὴ ἀποκέντρωση,

τὸ (κοινὸ) ρωμαϊκὸ Δίκαιο συνδυασμένο μὲ αὐτοτέλεια τῶν τοπικῶν δικαστηρίων,

ἡ κοινὴ γιὰ ὅλους τοὺς λαοὺς θρησκεία τῆς αὐτοκρατορίας (religio imperii) προστιθέμενη στὶς ὑπάρχουσες σὲ κάθε λαὸ θρησκευτικὲς δοξασίες, παραδόσεις, πρακτικὲς.

Ἡ ρωμαϊκὴ διοίκηση δὲν ἐνδιαφερόταν, θετικὰ ἢ ἀντιθετικὰ, γιὰ τὶς θρησκείες τῶν λαῶν ποὺ συγκροτοῦσαν τὴν αὐτοκρατορία. Ἄπαιτοῦσε μόνο, ὡς δεῖγμα νομοταγοῦς σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἐξουσία, τὴ ἐπιπρόσθετη ἀπονομὴ λατρείας καὶ στοὺς θεοὺς τῆς Ρώμης, ὅπωςδῆποτε δὲ στὸν αὐτοκράτορα. Μὲ αὐτὴ τὴν κοινὴ λατρεία ἐξασφάλιζε ἡ διοίκηση ἓναν συνεκτικὸ δεσμὸ ὅλων τῶν ὑπηκόων μεταξύ τους, τὴ συνοχὴ τῶν ποικίλων καὶ διάφορων κοινωνιῶν, ἐπομένως καὶ τὴν πολιτικὴ ένότητα τῆς αὐτοκρατορίας.

Στὸ πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα πρόβαλλαν οἱ Ρωμαῖοι τὸν κύριο καὶ ἐγγυητὴ τῆς παγκόσμιας τάξης καὶ εἰρήνης, τὸν λυτρωτὴ τῶν λαῶν ἀπὸ τοὺς μεταξύ τους πολέμους, ἀπὸ τὴν ἔνδεια καὶ τὴ δυστυχία. Πρόβαλλαν στὸν αὐτοκράτορα τὴν ἔνσαρκη εἰκόνα τοῦ «πατρῶου Διός» καὶ τοῦ «νέου Ἡλίου» — ἓνα εἶδος ἐγκατοίκησης τῆς θεότητας σὲ θνητὸ ἄνθρωπο (εἶδος «ἀνθρωποθεϊστικοῦ θεανθρωπισμοῦ») ὅπως λένε οἱ θρησκευτολόγοι) κράμα ἐλληνιστικῶν καὶ ζωροαστρικῶν ἀπηγήσεων.

Ἡ θρησκεία στὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, χάρις σὲ σαφέστατους ἐπηρεασμοὺς ἀπὸ τὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα, μοιάζει νὰ λειτουργοῦσε κυρίως ὡς ἐρμηνεία (συμβολικὴ-εἰκονολογικὴ) ἢ καὶ νοσηματοδότηση τοῦ κόσμου καὶ τῆς Ἱστορίας. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ θρησκεία, ἀκριβῶς ὡς ἀφομοιωμένη (σὲ κοινωνικὴ πράξη καὶ νοο-τροπία) ἀπόδοση νοήματος στὸν ἀτομικὸ καὶ συλλογικὸ βίον, γίνεται θεμέλιο τοῦ πολιτισμοῦ ἢ (μὲ τὴ γλῶσσα τῶν Ρωμαίων) τῆς τάξης πραγμάτων: τοῦ τρόπου ὀργάνωσης τοῦ βίου, ἄρα καὶ τοῦ πολιτικοῦ συστήματος.

Γι' αὐτὸ καὶ ἡ μὴ συμμόρφωση μὲ τὴ *religio imperii*, ἡ ἄρνηση λατρείας τοῦ αὐτοκράτορα, θεωρεῖτο ὄχι ἰδεολογικὴ παρέκκλιση, ἀλλὰ πολιτικὸ ἔγκλημα. Ἰσοδυναμοῦσε μὲ ἄρνηση τοῦ κράτους, μὲ ὑπονόμευση τῆς συνοχῆς του, μὲ ἐπανάσταση ἐναντίον του. Ἔτσι ἐξηγεῖται γιὰτὶ συνεπαγόταν ποινὴ θάνατου. Καὶ μόνο ἔτσι ἐρμηνεύονται οἱ διωγμοὶ τῶν Χριστιανῶν, τὰ ἑκατομμύρια τῶν μαρτύρων, στοὺς πρώτους αἰῶνες.⁹⁹

Μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ Χριστιανισμοῦ σὲ μεγάλες μάζες πληθυσμῶν τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας (τὴν ἀβίαστη καὶ ἐλεύθερη ἀποδοχὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εὐ-αγγελίου ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ πλειονότητα παρὰ τὴ βίαιη κρατικὴ ἀντίδραση) ἡ ρωμαϊκὴ διοίκηση βρέθηκε μπροστὰ σὲ καινούργια δεδομένα ποὺ ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀγνοηθοῦν. Ὑπῆρχε τώρα, ἐκ τῶν πραγμάτων, κοινὴ θρησκεία τῆς πλειονότητας, ποὺ μπορούσε νὰ ἐξασφαλίζει, αὐθόρμητα καὶ ἀβίαστα, τὴν πολιτιστικὴ ἐνότητα τῆς αὐτοκρατορίας πέρα ἀπὸ διαφορὲς ἔθνων, φυλῶν, τοπικῶν παραδόσεων.

Ἡ πολιτικὴ δυναμικὴ αὐτοῦ τοῦ καινούργιου παράγοντα συνοχῆς συνειδητοποιήθηκε ἀπὸ τὴν ἡγετικὴ ἰδιοφυΐα τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου στὴν πολεμικὴ του ἀναμέτρηση μὲ τὸν Μαξέντιο (312): Ἐπικαλούμενος τότε ὄραμα ὑπερφυσικό, υἱοθέτησε χριστιανικὰ σύμβολα ὡς ἐμβλήματα τῆς στρατιᾶς του ἐνθουσιάζοντας τοὺς χριστιανοὺς στρατιῶτες καὶ ὀδηγώντας τους στὴ νίκη.

Ἐνα χρόνο ἀργότερα, μὲ τὴν Ἀπόφαση τῶν *Μεδιολάνων*, καταργεῖται ἡ ὑποχρεωτικὰ ἐπιβεβλημένη θρησκεία τῆς

αὐτοκρατορίας καὶ συνετὰ κηρύσσεται ἀνεξιθρησκεία. Τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός ἦταν πιά ὁ κεντρικὸς ἄξονας νοηματοδότησης τοῦ βίου γιὰ μεγάλο μέρος τῶν πληθυσμῶν τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ *pax romana* εἶχε ἀρχίσει νὰ συνειδητοποιεῖται ὡς *pax christiana*.

Βέβαια, οἱ πρῶτες αἰρέσεις ποὺ ἄρχισαν νὰ ἀπειλοῦν τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας, ἀντιμετωπίστηκαν ἀπὸ τὸν Μέγα Κωνσταντῖνο καὶ ὡς ἀπειλὴ τῆς συνοχῆς τοῦ κράτους — ἔμπρακτα ὁ αὐτοκράτορας ἀντιμετώπιζε ἤδη τὸν Χριστιανισμὸ ὡς *religio imperii*: Συγκάλεσε ἀμέσως σύνοδο ὅλων τῶν ἐπισκόπων τῆς αὐτοκρατορίας (τῶν ἐπισκόπων τῆς «οἰκουμένης», τοῦ *imperium*) καὶ προήδρευσε ὁ ἴδιος, ἂν καὶ ἀκόμα μὴ χριστιανός, σὲ αὐτὴ τὴν Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (τὸ 325, στὴ Νίκαια τῆς Βιθυνίας).

Βοήθησε ἐπιπλέον ὁ Κωνσταντῖνος ἐνεργὰ τὴν Ἐκκλησία παρέχοντας προνόμια στὸν κλῆρο καὶ ἐνισχύσεις γιὰ τὴν ἀνέγερση ναῶν. Τέλος, τὸ ἐπιθανάτιο βάπτισμά του, ἡ χριστιανικὴ κήδευση καὶ ὁ ἐνταφιασμός του στὸν ναὸ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων στὴν Κωνσταντινούπολη ἦταν ἴσως ἡ σημαντικότερη προσφορά του στὴν Ἐκκλησία: Ἔγιναν ἡ ἀφετηρία γιὰ τὴ διαμόρφωση μιᾶς καινούργιας μεταφυσικῆς νοηματοδότησης τῆς πολιτικῆς ποὺ δὲν συνιστοῦσε ρήξη ἀλλὰ γόνιμο ἄλμα συνέχειας στὴν ἐλληνικὴ παράδοση τῆς πόλεως καὶ τοῦ κοινοῦ ἀθλήματος γιὰ τὴν πραγματοποίησή της. Στὸ πρόσωπο τοῦ χριστιανοῦ αὐτοκράτορα ἡ ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση εἶδε τὸν διάκονο τῆς πολιτικῆς ἐνότητας ὡς ἀπηχῆματος ἢ εἰκόνας τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας τῶν προσώπων — εἶδε στὴν ἀρχαιοελληνικὴ ταύτιση τοῦ *κοινωνεῖν* μὲ τὸ *ἀληθεύειν* τὴν προτύπωση τῆς εὐχαριστιακῆς «βασιλείας».

Ἡ ἐπίσημη καθιέρωση τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς «ἐπίσημης θρησκείας» τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ἔγινε, σαράντα τρία χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μεγάλου Κωνσταντῖνου, ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιο, ποὺ ἀποκλήθηκε ἐπίσης Μέγας. Εἶχε μεσολάβῃσει ἢ ἀποτυχία, σὲ πολιτικὸ καὶ κοινωνικὸ ἐπίπεδο, τῆς ἀπόπειρας τοῦ Ἰουλιανοῦ νὰ παλινορθώσῃ μιὰν ἰδιότυπη σύνθεση

τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ δωδεκαθέου μὲ στοιχεῖα μιθραϊκὰ καὶ νεοπλατωνικὲς δοξασίεις. Εἶχε ἐπίσης παρεμβληθεῖ ὀδυνηρὴ ἐμπειρία τῶν πολιτικῶν ἐπιπτώσεων ποὺ εἶχαν γιὰ τὴν αὐτοκρατορία οἱ χριστιανικὲς αἱρέσεις.

Ὁ Θεοδόσιος ἐμφανίστηκε ἀποφασισμένος νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἐνότητα καὶ συνοχὴ τῆς αὐτοκρατορίας ἐπιστρέφοντας στὴ δοκιμασμένη ἐπὶ αἰῶνες πρακτικὴ τῆς *religio imperii*. Μὲ τὸ ἔδικτον (*edictum*), ποὺ δημοσιεύτηκε στὴ Θεσσαλονίκη στίς 27 Φεβρουαρίου τοῦ 380, καθιέρωσε τὴν Καθολικὴ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία ὡς ἐπίσημη θρησκεία τῆς αὐτοκρατορίας. Μὲ νόμο, στίς 8 Νοεμβρίου τοῦ 392, ἀπαγόρευσε τὴν ἐλληνορωμαϊκὴ θρησκεία καὶ τὴν προσέλευση στοὺς ναοὺς της. Τὸ 393 κατάργησε τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες καὶ τὸ 396 τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια. Τὸ χριστιανικὸ ἑορτολόγιο καθιερώθηκε ὡς βάση γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν ἀργιῶν καὶ τῶν ἐργάσιμων ἡμερῶν στὸν ρωμαϊκὸ δημόσιο βίον, ἢ προσχώρηση στὴν «ἐπίσημη θρησκεία» ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀνάληψη ὁποιουδήποτε κρατικοῦ ἀξιώματος σὲ ὀλόκληρη τὴν αὐτοκρατορία.

Ἄν συνυπολογίσει κανεῖς τὴν «ἔσωθεν» ὀρμέφυτη ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ θρησκεία καὶ τὴν «ἔξωθεν» (γιὰ λόγους συλλογικῆς χρησιμότητας) ἐπιβολὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ὑποχρεωτικῆς θρησκείας, μπορεῖ ἴσως νὰ συλλάβει τὸ μέγεθος τῶν συνεπειῶν ἀλλοτρίωσης τῆς πρωτοχριστιανικῆς γνησιότητος μετὰ τὸν Μέγα Θεοδόσιον.

Ἡ ἀλλοτρίωση μπορεῖ νὰ μελετηθεῖ σὲ κάθε παραμικρὴ πτυχὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος. Δύσκολος εἶναι ὁ ἀκριβὴς χρονικὸς ἐντοπισμὸς τῶν ἀλλοτριωτικῶν μεταβολῶν. Κι αὐτό, ἐπειδὴ οὐσιαστικὸς παράγων (γενεσιουργὸς τῆς ἀλλοτρίωσης) εἶναι ἡ ἀντικειμενικὰ ἀπροσδιόριστη ἀλλαγὴ νοο-τροπίας, ποὺ μακροπρόθεσμα καταλήγει καὶ σὲ θεσμικὲς μεταβολές. Λεῖπει πάντως καὶ ἡ πρωτογενὴς ἔρευνα γιὰ τέτοιους ἐντοπισμοὺς, ἀφοῦ ἡ καταρχὴν παραδοχὴ συντελεσμένης ἀλλοτρίωσης δὲν εἶναι καθόλου εὐκόλη ψυχολογικὰ — ἀκόμα καὶ σήμερα, τόσους αἰῶνες μετὰ.

Μιλᾶμε γιὰ ἀλλοτρίωση, ποὺ ἔχει συγκεκριμένο χαρακτήρα

θρησκευοποίησης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος. Ἐπομένως οἱ ἄξονες τῆς ἔρευνας εἶναι σαφεῖς: Νὰ πιστοποιηθεῖ ἡ παρείσφρηση ἢ ὄχι γνωρισμάτων τῆς φυσικῆς θρησκευτικότητος στὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός. Μὲ πρῶτο γνώρισμα τὴν προτεραιότητα ἀτομοκεντρικῶν ἀπαιτήσεων.

Ἴσως καὶ πρὶν ἀπὸ τὰ διατάγματα τοῦ Θεοδοσίου, ἡ μεγάλη αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Χριστιανῶν νὰ εἶχε ἀλλοτριώσει σὲ πολλοὺς τὴ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας ὡς εὐχαριστιακῆς κοινότητος. Ἴσως νὰ εἶχε ἤδη ἀτονήσει ἡ ἐπίγνωση ὅτι Ἐκκλησία εἶναι ἡ ὑπαρξη-ὡς-μετοχὴ σὲ σῶμα σχέσεων κοινωνίας καὶ ὅτι ἡ μετοχὴ ὀρίζει ἄθλημα αὐθυπέμβασης, ἀγάπης.

Ὁ μέγας ἀριθμὸς πρέπει, ἀνεπαίσθητα, νὰ ἀνέτρεψε τὶς προτεραιότητες: Ὅχι πιά μετοχὴ στὴ συγκρότηση ἐνορίας, ἀλλὰ «παρακολούθηση» ἀτομικῆ δημόσιας λατρείας. Ὅχι ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ σύναξη συμπροσευχῆς, ἐντυπωσιακό, καταναυκτικὸ, διδακτικὸ θέαμα καὶ ἀκρόαμα. Ὅχι ἄθλημα αὐθυπέμβασης γιὰ τὴ χαρὰ τῆς ἀγάπης, ἀλλὰ προσπάθεια γιὰ ἐξασφάλιση ἀτομικῆς ἀξιομισθίας.

Θρησκευοποίηση σημαίνει ἐξατομίκευση καὶ ἡ ἐξατομίκευση τῆς προσέλευσης στὴν Εὐχαριστία πρέπει νὰ ἦταν τὸ πρῶτο ἀνεπαίσθητο βῆμα ἐγκατάλειψης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τρόπου τῆς μετοχῆς. Ἐξατομικευμένη προσέλευση σημαίνει ὅτι ἡ εὐαγγελικὴ «σωτηρία» παύει νὰ παραπέμπει στὴν ἀντλήση ὑπαρξεως ἀπὸ τὶς σχέσεις ἀγαπητικῆς κοινωνίας, ταυτίζεται μὲ τὴν ἀτομικὴ πρόσληψη τῶν δώρων τῆς Εὐχαριστίας. Ἔτσι καὶ οἱ δυὸ ὅροι τῆς πρόσληψης (καὶ ὁ προσλαμβάνων καὶ τὰ προσλαμβανόμενα) ἀντικειμενοποιῶνται: Ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μεταδίδουν αὐτονομημένη ἀπὸ τὴ μετοχὴ στὸ εὐχαριστιακὸ γεγονός «Χάρη» (ὑπερφυσικὴ, περίπου μαγικὴ). Καὶ τὸ ἄτομο ποὺ προσλαμβάνει τὸν ἄρτο καὶ τὸν οἶνο ὀφείλει συνεπῆ ἀνταπόκριση σὲ κωδικὲς προϋποθέσεις ἀξιοσύνης γι' αὐτὴ τὴν πρόσληψη.

Τὸ κρίσιμο λοιπὸν βῆμα πρέπει νὰ ἦταν ἡ μαζικοποίηση τῆς ἐνορίας, ἡ ἐξασθένιση ἢ ἀπώλεια τῆς συνείδησης ὅτι ἡ Ἐκκλησία σαρκώνεται (καὶ βιώνεται μόνον ὡς μετοχὴ) στὴν εὐχαριστιακὴ κοινότητα. Ὅταν αὐτὴ ἡ ἐπίγνωση ἀτόνησε ἢ χάθηκε, ὁ δρόμος

ἦταν πιά διάπλατα ἀνοιχτὸς στὶς παντοίτροπες ἀπαιτήσεις τῆς θρησκευοποίησης: Στὴν ἐκδοχὴ τῶν δογμάτων ὡς ὑπερφυσικὰ ἀλάθητων διατυπώσεων ποὺ προσφέρουν στὸ ἄτομο τὴ σιγουριὰ ἐγγυημένων μεταφυσικῶν πεποιθήσεων. Στὴν ἐκδοχὴ τῆς ἄσκησης ὡς κωδικοποιημένης σὲ Νόμο (καὶ «Κανονικὸ Δίκαιο») ἠθικῆς ποὺ θωρακίζει τὸ ἄτομο μὲ βεβαιότητες μετρητῆς ἀξιομισθίας. Στὴν ἐκδοχὴ τῆς λατρείας ὡς συμπροσευχῆς καὶ διδαχῆς ποὺ ἐξασφαλίζει στὸ ἄτομο ἐλεγμένη «πνευματικὴ» ὠφέλεια.

Ὅταν καὶ αὐτὲς οἱ ἀλλοιώσεις ἐμπεδωθοῦν, οἱ παραπέρα συνέπειες προκύπτουν πιά ἀνεμπόδιστες: Ἡ Ἐκκλησία ἐπιβάλλεται στὶς συνειδήσεις σὰν θεσμὸς κοινωνικῆς χρησιμότητας ποὺ βελτιώνει τὰ ἦθη, ἐξημερώνει τὴ συμπεριφορά, ἐνισχύει τὴν κοινωνικὴ συνοχή. Ἐνας τόσο χρήσιμος θεσμὸς περιβάλλεται τὴν εὐνοια τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας καὶ προσαρμόζεται στὶς μεθόδους καὶ τακτικὲς κοινωνικῆς ἐπιβολῆς. Λειτουργώντας μὲ τὴ λογικὴ τῆς κοινῆς χρησιμότητας ὁ θεσμὸς ἀναπόφευκτα συντονίζεται καὶ μὲ τὴ λογικὴ τῆς ἐξουσίας: λογικὴ τῆς ἀποτελεσματικότητας, τῶν ἀπαιτήσεων ἀντικειμενικοῦ κύρους, ἐξωτερικῶν συμβολισμῶν τῆς ἐξουσίας (στολῆς, ἐθιμοτυπικῆς μεγαλοπρέπειας, ἐπίσημης «ξύλινης» γλώσσας), αὐστηρῶν ἱεραρχήσεων, κωδικοποιημένης πειθαρχίας.

Μέσα ἀπὸ μιὰ τέτοια ἐξελικτικὴ δυναμικὴ παύουν νὰ ἀποτελοῦν ἐκπληξὴ οἱ ὀποιοσδήποτε ἀκρότητες: Καθόλου τυχαῖα, ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης ἔφτασε κάποτε νὰ προσλάβει ἀκόμα καὶ τὸν τίτλο τοῦ ἀρχιερέα τῶν εἰδώλων, Pontifex Maximus, ποὺ ἔφερε ἄλλοτε μόνον ὁ αὐτοκράτορας. Καὶ κάποιους αἰῶνες ἀργότερα¹⁰⁰ δὲν δίστασε νὰ ὀργανώσει τὴ ρωμαϊκὴ ἐκκλησία σὲ κοσμικὸ κράτος (Civitas Vaticana) μετασκευάζοντας τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονὸς σὲ θεσμικὸ πολιτειακὸ μὶορφωμα καὶ ὑποτάσσοντας τὰ τοῦ Θεοῦ στὰ τοῦ Καίσαρος.

Τόσο οἱ λεγόμενες «ὀρθόδοξες» ἐκκλησίες ὅσο καὶ οἱ προτεσταντικὲς μεταγενέστερα ὁμολογίες καταδίκασαν «μετὰ βδελυγμίας» τὸ ἀνοσιούργημα μετατροπῆς μιᾶς τοπικῆς (τῆς ρωμαϊκῆς) ἐκκλησίας σὲ κοσμικὸ κράτος. Ἀλλὰ σαφῶς γοητεύθηκαν ἀπὸ τὸ τόλμημα. Καὶ οἱ μὲν προτεσταντικὲς

ὁμολογίες ἀναζήτησαν ἀνάλογη ἐξουσιαστικὴ ἀποτελεσματικότητα καλλιεργώντας τὴν ἐκδοχὴ τῆς πίστεως ὡς κυρίαρχης ἰδεολογίας στὸν κοσμικὸ-πολιτικὸ βίον (χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις: ἡ ἀστυνόμηση τῆς Γενεύης ἀπὸ τὸν Καλβίνο, ἡ συνύφανση τοῦ λουθηρανισμοῦ μὲ τὴν κρατικὴ ἰδεολογία στὶς σκανδιναβικὲς χῶρες, ἡ διαπλοκὴ ἐκκλησίας καὶ κράτους στὴν Ἀγγλία, ἢ τὸ φαινόμενο τῆς Civil Religion στὶς ΗΠΑ). Οἱ δὲ ὀρθόδοξες ἐκκλησίες, ἀπολυτοποιώντας ἴσως τὴν καθολικότητα κάθε τοπικῆς ἐκκλησίας, ἀφέθησαν νὰ διολισθήσουν στὴν ἔμπρακτη κατάφαση τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ, νὰ ὑποτάξουν τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός στὴν ἐθνικὴ (ἱστορικὴ καὶ πολιτιστικὴ) αὐτοσυνειδησία τῶν νεωτερικῶν κρατικῶν μορφωμάτων, νὰ συμβιβαστοῦν μὲ τὸν ρόλο τῆς κρατικῆς θρησκείας.

Ἔτσι, οἱ ἐξουσιαστικὲς προνομίες τῆς *religio imperii* καὶ ἡ συνακόλουθη νοοτροπία καὶ ἀλλοτριώση ἐπιβίωσαν καὶ ἐκτὸς τοῦ βατικάνιου Ρωμαιοκαθολικισμοῦ στὶς χριστιανικὲς ἐκκλησίες, εἴτε μὲ τὴ μορφὴ τῆς συνταγματικὰ κατοχυρωμένης «ἐπικρατοῦσης θρησκείας» εἴτε μὲ τὴν πολιτικὴ ἰσχὺ τοῦ ἐθνικιστικοῦ ἰδεολογήματος. Πάντως τὸ θαυμαστὸ συνοδικὸ σύστημα, ποὺ διαμορφώθηκε γιὰ νὰ ἐξασφαλίζει τὴν ἐνότητα τῆς καθολικῆς κατὰ τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησίας, ἀποδείχθηκε ἀνίκανο νὰ λειτουργήσῃ μετὰ τὴν κατάρρευση τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, δηλαδὴ χωρὶς τὴν ὑποστήριξή του ἀπὸ τοὺς ἐξουσιαστικοὺς μηχανισμοὺς μιᾶς «ὑπερδύναμης» στὸν διεθνὴ στίβο.

Τὸ πρόβλημα τῆς κατὰ τὴν οἰκουμένην ἐνότητας τῆς Ἐκκλησίας ὁ μὲν Ρωμαιοκαθολικισμὸς τὸ «ἔλυσε» ἀλλοτριώνοντας τὴν ἐκκλησιαστικὴν (ὑπαρκτικοῦ χαρακτήρα) καθολικότητα σὲ ἰδεολογικὴ παγκοσμιότητα, πειθαρχημένη στὴν ἐξουσιαστικὴ αὐθεντία τῆς ἀλάθητης καθέδρας τοῦ Ρωμαίου ποντίφηκα (καὶ τῶν ἐξουσιαστικῶν μηχανισμῶν του) — γεννώντας, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἀνθρώπινη Ἱστορία, τὸν ἐφιάλτη τοῦ ὀλοκλήρωτισμοῦ. Ὁ Προτεσταντισμὸς παραιτήθηκε ἀπὸ τὸ πρόβλημα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας ὡς σώματος, ἀρκέστηκε στὶς ἀτομικὲς πεποιθήσεις καὶ στὴν ὀρθολογικὴ τους ἐγκυρότητα, ὅπως καὶ στὴν πρακτικὴ

ώφελιμότητα ἐνὸς κωδικοῦ ἠθικισμοῦ — κατακερματιζόμενος σὲ περισσότερες ἀπὸ τρεῖς ἑκατοντάδες ὁμολογίες, παραφυάδες, σέκτες.

Ὅσο γιὰ τὸν Ὁρθοδοξισμό, καυχᾶται ὅτι συνεχίζει τὸ συνοδικὸ σύστημα καὶ διασώζει τὴν κατὰ τὴν οἰκουμένην ἐνότητα, ὅμως ἀρκεῖται καὶ αὐτὸς στὴ συμφωνία σὲ λεκτικὲς διατυπώσεις ἰδεολογικοῦ χαρακτήρα συνόδων πολυεθνικῶν (σπάνια συγκαλούμενων), ὅπως καὶ στὴν τυπικὴ μνημόνευση κατὰ τὴν Εὐχαριστία τῶν προκαθημένων (ὄλων ἀπὸ ὄλους) τῶν ἐθνικῶν ἐκκλησιῶν. Ζοῦν οἱ Ὁρθόδοξοι τὸ ἴδιο μὲ τοὺς Προτεστάντες δράμα τῆς πολυδιάσπασης, ὅχι σὲ ἰδεολογικὲς παραφυάδες, ἀλλὰ σὲ πολλὰς «αὐτοκέφαλες» ἐθνικὲς ἐκκλησίες — μὲ χαοτικὲς συνέπειες γιὰ τὴ «διασπορὰ» τῶν Ὁρθόδοξων στὶς πολυεθνικὲς κοινωνίες τῆς νεωτερικῆς Δύσης.

Ἡ ἀνάδειξη τῆς Ἐκκλησίας σὲ *religio imperii*, στὰ πλαίσια τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, μοιάζει νὰ κληροδότησε ἰσχυροὺς πειρασμοὺς συμβιβασμοῦ μὲ τὴν ἐξουσιαστικὴ ἀποτελεσματικότητά (ἢ μόνον μὲ τὴν ἡδονὴ τῆς ἐξουσίας), στοὺς αἰῶνες ποὺ ἀκολούθησαν — ὡς σήμερα.

3 Ὁ Αὐγουστίνος

Στὴ θρησκευοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος τὸ ἔργο τοῦ Αὐγουστίνου, ἐπισκόπου Ἰππῶνος (354-430), συνιστᾶ συμβολὴ ἱστορικὰ ἑτεροχρονισμένη ἀλλὰ ἀποφασιστικὴ: Κάποιους αἰῶνες μετὰ τὸν θάνατό του ὁ Αὐγουστίνος ἀναδείχθηκε ἀφετηρία ἢ κεφαλᾶρι συγκεκριμένης ἐκδοχῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἢ ὅποια καὶ στάθηκε ἀφορμὴ γιὰ τὴ διάσπαση τῆς «κατὰ τὴν οἰκουμένην» ἐνότητας τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ἡ διάσπαση, τὸ Σχίσμα (867 τὸ λεγόμενο Πρῶτο Σχίσμα καὶ 1054 τὸ ὀριστικὸ) εἶχε δραματικὲς συνέπειες ἀλλοτρίωσης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εὐ-αγγελίου.

Λόγιος ἐπίσκοπος μὲ ἐξαίρετο συγγραφικὸ χάρισμα, θὰ εἶχε μείνει στὴν Ἱστορία ὁ Αὐγουστίνος μᾶλλον ὡς περίπτωση συμπαθῆς, ἀλλὰ περιθωριακῆς σημασίας, ἐξ αἰτίας τῶν σοβαρῶν ἀποκλίσεων τοῦ ἀπὸ τὴν «καθολικὴ» μαρτυρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας. Μεταγενέστερες ὅμως ἱστορικὲς

συγκυρίες και πολιτικές σκοπιμότητες έφεραν τὸ ἔργο του στὸ ἐπίκεντρο τῶν ἐξελίξεων τοῦ δυτικοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου. Τὸν ἀνέδειξαν πηγὴ καὶ ἐγγυητὴ μιᾶς ἰδιάζουσας κατανόησης τοῦ Χριστιανισμοῦ ποὺ ἐπικράτησε στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη ἀπὸ τὸν 9ο αἰῶνα — καὶ ποὺ εἶναι σήμερα μᾶλλον ἢ κυρίαρχη στὸν σύνολο χριστιανικὸ κόσμο.

Νὰ θυμίσουμε καὶ πάλι, ἐπιγραμματικά, τὴν κοσμογονικὴ μεταβολὴ ποὺ συντελέστηκε στὶς περιοχὲς τῆς Δυτικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 4ου ὡς καὶ τὸν 6ο μ.Χ. αἰῶνα: Ὀνομάζουμε συνήθως «μεγάλη μετανάστευση λαῶν» τὴν εἰσβολὴ ἐκεῖ καὶ ἐγκατάσταση βαρβαρικῶν φύλων καὶ φυλῶν σὲ κατάσταση τότε πρωτογονισμοῦ — στίφη καὶ ὄρδεις ποὺ ἀπώθησαν, ἐξόντωσαν ἢ περιθωριοποίησαν τοὺς ἐντόπιους πληθυσμοὺς καταλύοντας, τὸ 475, τὴ ρωμαϊκὴ κυριαρχία.

Φράγκοι, Γότθοι, Οὔννοι, Βουργουνδοί, Βάνδαλοι, Λογγοβάρδοι ἀποτέλεσαν τὸ κυρίαρχο πληθυσμικὸ στοιχεῖο στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη. Καὶ μόλις στὰ τέλη τοῦ 8ου-ἀρχὲς τοῦ 9ου αἰῶνα ἡ στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ ἱκανότητα τοῦ βασιλιᾶ τῶν Φράγκων Καρόλου, τοῦ ἀποκληθέντος Μεγάλου (Carolus Magnus-Καρολόμαγνος, 742-814) κατόρθωσε νὰ ὑποτάξει ὅλα αὐτὰ τὰ ἑτερόκλητα φύλα καὶ νὰ συγκροτήσῃ ἓνα πελώριο κρατικὸ μόρφωμα ποὺ ἐκτεινόταν ἀπὸ τὴ Βόρεια Θάλασσα ὡς τὰ Πυρηναῖα καὶ ἀπὸ τὸν Ἀτλαντικὸ ὡς τὸν ποταμὸ ῥῆλβα.

Τὰ βαρβαρικὰ στίφη ποὺ κατέλυσαν στὴ Δύση τὴ ρωμαϊκὴ «τάξη πραγμάτων» εἶχαν σπεύσει νὰ ἐκχριστιανισθοῦν, ἀφοῦ ὁ ἐκχριστιανισμὸς τότε ἦταν προϋπόθεση εἰσόδου στὸν πολιτισμό. Γεννιέται βέβαια τὸ ἐρώτημα: τί μπορεῖ νὰ σήμαινε «ἐκχριστιανισμὸς» στὴν περίπτωση μαζῶν ποὺ τοὺς ἦταν ἐντελῶς ἀδύνατο νὰ κατανοήσουν τὴν ἑλληνικὴ ὡς τότε ἔκφραση (μαρτυρία) τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας — τὸν ἑλληνικὸ φιλοσοφικὸ λόγο τῶν συνοδικῶν «ὄρων» καὶ τῆς διδασκαλίας τῶν Πατέρων, τὴν ἀπαράμιλλη γλῶσσα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης.

Πάντως τὸ ἐκχριστιανισμένο πολυεθνικὸ βασίλειο τοῦ Καρολόμαγνου βρέθηκε νὰ φιλοδοξεῖ, χάρις στὴν ἐντυπωσιακὴ του ἔκταση καὶ στὴ στρατιωτικὴ του ἰσχύ, κύρος καὶ ρόλο

αὐτοκρατορίας κατὰ τὸ πρότυπο (μοναδικὸ ὡς τότε) τῆς ρωμαϊκῆς. Ἄλλὰ ἡ αὐτοκρατορία ἦταν, αὐτονόητα γιὰ ὅλους, μιὰ διεθνῆς «τάξη πραγμάτων»: περισσότερο ἓνας κοινὸς πολιτισμὸς καὶ λιγότερο ἓνα κρατικὸ σχῆμα. Αὐτονόητα ἐπίσης ὁ Χριστιανισμὸς (ἢ *rex christiana*) ἦταν ἡ μόνη βάση κοινοῦ πολιτισμοῦ στὸν διεθνῆ τότε χῶρο. Ἐπομένως δὲν ὑπῆρχε πραγματικὸ περιθώριο ἢ λογικὸ ἐνδεχόμενον γιὰ μιὰ δευτέρη χριστιανικὴ αὐτοκρατορία ὅσο παρέμενε στὴν ἱστορικὴ σκηνὴ τὸ χριστιανικὸ *Imperium Romanum* μὲ κέντρο τὴ Νέα Ρώμη-Κωνσταντινούπολη.

Ὁ Καρλομάγνος διέβλεψε εὐφυῶς ὅτι ἡ φιλοδοξία του γιὰ συγκρότηση αὐτοκρατορίας προϋπέθετε πολιτιστικὴν βάση πολιτικῆς ἐνότητας ὅπωςδήποτε διαφοροποιημένη ἀπὸ αὐτὴν τῆς τότε Ρωμαϊκῆς Οἰκουμένης. Ἡ καινούργια βάση δὲν μπορούσε νὰ μὴ βασίζεται στὴ χριστιανικὴ πίστη, ἄρα ἔπρεπε νὰ ἐξευρεθεῖ μιὰ διαφορετικὴ ἐκδοχὴ αὐτῆς τῆς πίστεως τόσο σὲ θεωρητικὸ ἐπίπεδο ὅσο καὶ σὲ πρακτικὰ ἐκφάνσεις. Ἐκδοχὴ ὀρθότερη καὶ γνησιότερη ἀπὸ αὐτὴ τῶν Ἑλλήνων, φανερὰ διαφοροποιημένη καί, κυρίως, μὲ διακριτὴ δυτικὴ ταυτότητα. Μόνο μὲ μιὰ τέτοια, καινούργια ἀφετηρία πολιτισμένου συλλογικοῦ βίου θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογηθεῖ καὶ μιὰ νέα «τάξη πραγμάτων» χριστιανικὴ στὸν διεθνῆ χῶρο μὲ κέντρο τὴ φραγκικὴ πιά Δύση.

Μᾶλλον γιὰ τοὺς προφανεῖς αὐτοὺς λόγους κάνει τότε τὴν ἐμφάνισή της μιὰ πολεμικὴ γραμματεία ποὺ καταγγέλλει τὶς «πλάνες» τῶν Ἑλλήνων — σώζονται τουλάχιστον δέκα βιβλία, ἀπὸ τὸν 9ο ὡς καὶ τὸν 13ο αἰῶνα, μὲ τὸν κοινὸ τίτλο *Contra Errores Graecorum*. Ἐνῶ ταυτόχρονα ἀνασύρεται ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ περιθώριο ὁ Αὐγουστίνος, γιὰ νὰ ἀποτελέσει τὸ καίριο ἰδεολογικὸ εὔρημα καὶ ὄπλο τῶν Φράγκων.

Ὁ Αὐγουστίνος προσφερόταν ὡς ἰδανικὴ βάση γιὰ μιὰ, διαφοροποιημένη ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση, ἀποκλειστικὰ δυτικὴ ἐκδοχὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ: Γηγενῆς δυτικὸς ὁ ἴδιος, μὲ λατινικὴ κυριότητα παιδείας καὶ πλούσιο συγγραφικὸ ἔργο δίχως ἑλληνικὰ ἐπιδράσεις — ἀφοῦ τὰ ἑλληνικὰ δὲν τὰ μιλοῦσε, τὰ διάβαζε μὲ ὁμολογημένη δυσκολία ἢ καθόλου.¹⁰¹ Ταυτόχρονα εἶχε

τὴν ἀναγνώριση ὀλόκληρης τῆς Χριστιανοσύνης ὡς λαμπρὸ ὑπόδειγμα μετάνοιας-μεταστροφῆς ἀπὸ τὸν ἔκλυτο βίῳ στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἄσκηση καὶ στὸ ἐπισκοπικὸ ἀξίωμα. Καὶ κατανοοῦσε τὸ ἐκκλησιαστικὸ εὐ-αγγέλιο μὲ ὄρους φυσικῆς θρησκείας: ὄρους νοησιαρχικῆς ἀτομοκρατίας, ἠθικιστικοῦ νομικισμοῦ, συναισθηματικῆς «ἐσωτερικότητας».

Ὡς χριστιανὸς συγγραφέας ὁ Αὐγουστίνος εἶχε σαφῶς αὐτοσχεδιάσει, μιὰ καὶ ἀγνοοῦσε τὰ ἑλληνικὰ κείμενα τῶν θεολογικῶν ζυμώσεων τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων, ἀλλὰ καὶ τὸν φιλοσοφικὸ προβληματισμὸ τῶν Ἑλλήνων ποὺ προκάλεσε αὐτὲς τὶς ζυμώσεις. Προσάρμοσε τὴ χριστιανικὴ διδασκαλία στὰ σχήματα τῆς νομικῆς του σκέψης, γιὰ νὰ κάνει τὸ εὐ-αγγέλιο προσιτὸ στὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἀπλουστευμένης θρησκευτικῆς κατανόησης. Μὲ χονδροειδεῖς παρανοήσεις θεμελιωδῶν προϋποθέσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας καὶ ἰδιαιτερότητας.

Οἱ κεντρικοὶ ἄξονες τῆς αὐγουστίνειας παραφθορᾶς καὶ θρησκευοποίησης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εὐ-αγγελίου θὰ μπορούσαν ἐπιγραμματικὰ νὰ συνοψιστοῦν στὰ ἀκόλουθα δεδομένα:

Πρῶτο δεδομένο, ὁ τυπικὰ θρησκευτικὸς (συνεπῆς στὴ φυσικὴ ὀρμέμφυτη θρησκευτικότητά) ἀτομοκεντρισμὸς — ἡ ἐξατομικευμένη ἐκδοχὴ τῆς πίστεως, τῆς ἠθικῆς, τοῦ βιώματος. Δὲν ὑπάρχει στὸ ἔργο τοῦ Αὐγουστίνου ἡ παραμικρὴ ἐπίγνωση ἢ ὑποψία γιὰ τὴν κυρίως εὐ-αγγελικὴ ἀποκάλυψη: τὸν Τριαδικὸ Θεό, δηλαδὴ τὸν τρόπο τῆς ὄντως ὑπαρξῆς καὶ ζωῆς, τῆς ὑπαρξῆς ποὺ δὲν προκαθορίζεται ἀπὸ δεδομένη φύση ἀλλὰ συνιστᾶ ἐλευθερία ἀγαπητικῆς σχέσης — ὑποστασιάζει τὴν ἀγάπη ὡς προσωπικὴ ἑτερότητα. Καμία ἐπίγνωση ἢ ὑποψία ὅτι ἡ Ἐκκλησία πραγματοποιεῖται μὲ ἀναφορὰ σὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τῆς ὑπαρκτικῆς ἐλευθερίας (ἐλευθερίας ἀπὸ τὸν θάνατο). Ὅτι εἶναι ἄθλημα κοινωνίας τῆς ὑπαρξῆς καὶ τῆς ζωῆς: δυναμικὴ ἄρνηση τοῦ ἀτομοκεντρικοῦ τρόπου τῆς κτιστῆς καὶ θνητῆς ἀνθρώπινης φύσης, μετοχὴ στὴν ὑπαρξὴ ὡς σχέση ἀγάπης, αὐθυπέμβασης, αὐτοπροσφορᾶς. Τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός ὡς ὑπαρκτικὸς στόχος ἀπουσιάζει ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Αὐγουστίνου, ἡ ἐκκλησία ἐκεῖ εἶναι μόνον ἓνας θρησκευτικὸς θεσμὸς ὑπηρετικὸς

τῆς ἀτομικῆς πίστεως, ἀρετῆς, σωτηρίας.

Σωτηρία γιὰ τὸν Αὐγουστίνου σημαίνει: «ὑπερφυσική» ἀνταπόκριση τοῦ Ὑπερβατικοῦ στὴν ἐπιθυμία-ἀπαίτηση τοῦ ἀνθρώπου νὰ ὑπάρχει τὸ ἀτομικό του ἐγὼ αἰώνια, νὰ ζεῖ ἀτελεύτητα σὲ ἀπόλυτη εὐτυχία. Τὸ ἐγὼ καμουφλάρεται διακριτικὰ μὲ τὸ πλατωνικὸ ἐπινόημα τῆς (ὄντολογικὰ ἀπροσδιόριστης) «ψυχῆς» καὶ αὐτὴ ταυτίζεται μὲ τὸν παύλειο ὄρο ἔσω ἄνθρωπος. Ἡ ψυχὴ ἢ ὁ ἔσω ἄνθρωπος κερδίζει τὴ σωτηρία ὡς ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς τῆς ὕλης ἢ τοῦ ἔξω ἀνθρώπου. Ὁ «πνευματικὸς ἀγώνας» τοῦ Χριστιανοῦ εἶναι νὰ μάχεται τὴν ὕλη, τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ σώματος, στὸ πεδίο τῆς φυσικῆς ἀτομικῆς του ὄντοτητας.

Ὁ θρησκευτικὸς ἀτομοκεντρισμὸς τοῦ Αὐγουστίνου καταφάσκει τὴν ἐπίσης ὀρμέμφυτη ἀνάγκη νοησιαρχικῶν μεταφυσικῶν βεβαιότητων: Τὸ θρησκευτικὸ ἄτομο θέλει νὰ κατέχει σίγουρη γνώση γιὰ τὸ ἐπέκεινα, νὰ μπορεῖ νὰ ἐλέγχει μὲ τὴ νοητικὴ του ἰκανότητα αὐτὴ τὴ γνώση, νὰ ἐξορκίζει μὲ τὴ νοητικὴ σιγουριὰ τὸν φυσικὸ φόβο τοῦ θανάτου.

Ἡ κατάφαση τῆς νοησιαρχίας ἀπὸ τὸν Αὐγουστίνου προϋποθέτει, γι' αὐτὸ καὶ συντηρεῖ, τὸν φιλοσοφικὸ (πλατωνικῆς ἐπίσης καταγωγῆς) οὐσιολογισμό:¹⁰² Τὴν ἐκδοχὴ τῆς ὑπαρξῆς ὡς ἀτομικῆς ὄντοτητας καθορισμένης ἀπὸ τὴ δεδομένη (στὴ Θεία Διάνοια – *in mente divina*) οὐσία της. Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, σμικρογραφία («κατ' εἰκόνα») τῆς Θείας Διάνοιας, μπορεῖ νὰ γνωρίζει τὰ πάντα μέσῳ τῆς ἀτομικῆς νοητικῆς σύλληψης τῶν καθολικῶν ἰδεῶν-οὐσιῶν: Τὰ πάντα ἐπαληθεύονται στὴ σύμπτωση τῆς αἰσθητῆς εἰκόνας κάθε ὄντοτητας μὲ τὴ νοητικὴ σύλληψη τῆς οὐσίας της. Ἔτσι ἡ ἀτομικὴ διάνοια ὀρίζει καὶ ἐπαληθεύει τὴ γνώση — ἡ διάνοια, ὄχι ἡ ἐμπειρικὴ ἀμεσότητα τῆς σχέσης. Ἡ αἴσθησις ἀπόλυτης (καὶ αὐτονόητης) προτεραιότητας (εἶδος παντοδυναμίας) τοῦ ἀτόμου βασισμένη στὶς νοητικὲς του ἰκανότητες (στὴ *facultas rationis*) σημαδεύει τὴν ἱστορικὴ πορεία τῶν καινούργιων λαῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Ἀτομοκεντρισμὸς καὶ νοησιαρχία θὰ ἀναχθοῦν σὲ στοιχεῖα ταυτότητας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἀνθρώπου μὲ σαφέστατη ἀφετηρία καὶ πηγὴ κυρίως

τὸν Αὐγουστίνου.

Ἡ ἀπολυτοποιημένη ἐμπιστοσύνη στὴν ἀτομικὴ νοητικὴ ἰκανότητα διαπλέκεται στὸν Αὐγουστίνου μὲ τὴν ἐξίσου ἀπολυτοποιημένη κατάφαση τῶν συναισθηματικῶν παρορμήσεων διαμορφώνοντας μιὰ κλειστὴ αὐτοαναφορικὴ δυναμικὴ, ποὺ μέσα στὰ ὅριά της ἐξαντλεῖται ἡ αὐγουστίνεια ἀνθρωπολογία καὶ μεταφυσικὴ. Ὁ ἄνθρωπος ὀρίζεται ὡς ἡ «ἐσωτερικότητά» του, τὸν καθορίζουν τὰ ὅσα συμβαίνουν «μέσα» του, τὸ ἔνδον μείγμα νοητικῆς βεβαιότητος καὶ συναισθηματικῆς εὐεξίας. Ἀλλὰ ταυτόχρονα «μέσα» του συναντᾷ καὶ τὸν Θεό, τὸν συναντᾷ, ἀκριβῶς, μὲ τοὺς ὅρους τῆς ἀτομικῆς νοητικῆς βεβαιότητος καὶ τῆς ἀτομικῆς συναισθηματικῆς εὐεξίας, ἡ συνάντηση εἶναι προϊόν ἰδιωτικῆς ἐνδοσκόπησης.¹⁰³

Αὐτὴ ἡ ἄσχετη (πέρα ἀπὸ κάθε ἐνδεχόμενο σχέσης) ἀτομοκεντρικὴ ὀπτικὴ τοῦ Αὐγουστίνου θὰ ἀποτελέσει τυπικὸ γνῶρισμα τῆς δυτικῆς νοο-τροπίας, στοιχεῖο καθοριστικὸ τῶν ἱστορικῶν ἐθισμῶν ποὺ ποδηγετοῦν τὴ μεταφυσικὴ ἀναζήτηση τοῦ εὐρωπαϊοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Θεὸς εἶναι «μέσα» στὸν ἀτομικὸ ἄνθρωπο, στὸ «ἐσωτερικόν» του, καὶ αὐτὴ τὴν ἰδιωτικὴ κατοχὴ τὴν ἐπικυρώνει ἢ τὸ συναίσθημα (τὸ ἐρμητικὰ αὐτοαναφορικὸ ὑποκειμενικὸ βίωμα, ἢ «μυστικὴ» ἐμπειρία, ἢ ψυχολογικὴ «γλυκύτητα», εὐφροσύνη, ἀσφάλεια) ἢ ἡ νοησιαρχικὴ ἀποδεικτικὴ ἀνάλυση — καὶ τὸ συνηθέστερο, τὰ δύο μαζί. Οἱ κορυφαῖοι ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς συνεχιστὲς τοῦ ἔργου τοῦ Αὐγουστίνου ἐμφανίστηκαν ὡς οἱ ἐξέχοντες τῆς νοησιαρχίας, τοῦ ἀποδεικτικοῦ θετικισμοῦ, τῆς ὀρθολογικῆς μεθόδου. Καὶ ταυτόχρονα διαπρύσιοι οἱ ἴδιοι κήρυκες τοῦ «κρυμμένου Θεοῦ» (Deus absconditus), τῆς πίστεως ποὺ ὑπερβάλλει τὴ λογικὴ (Fides excedit rationem) — Ἄνσελμος, Θωμᾶς Ἀκινάτης, Ἀλβέρτος Μέγας, Ἰωάννης Ντουνς Σκότους.

Ὁ Αὐγουστίνος μετέγραψε τὴ μαρτυρία-διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας σὲ γλώσσα καὶ σχήματα σκέψης τῆς νομικῆς του παιδείας καὶ τῆς δικανικῆς ἐμπειρίας του. Ἡ νομικὴ σχηματοποίηση τὸν βοήθησε νὰ πετύχει ἐντυπωσιακὴ ἀπλούστευση καὶ ἐκλαΐκευση τῆς χριστιανικῆς μαρτυρίας, ἔτσι

ὥστε νὰ γίνεται προσιτὴ καὶ σὲ ἀνθρώπους χαμηλῆς ἢ ἀνύπαρκτης καλλιέργειας. Ὅμως ὁ νομικισμὸς (σύμφυτος μᾶλλον μὲ τὴ νοο-τροπία ποὺ συνοδεύει τὴν ὀρμέφυτη θρησκευτικότητα) παγίδευσε τὶς ἀπλουστευτικὲς διασκευὲς τοῦ Αὐγουστίνου στὶς ἀπαιτήσεις μιᾶς θρησκευτικῆς ἀκριβῶς ἄρνησης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος καὶ εὐ-αγγελίου.

Τόσο ὁ ἀπόστολος Παῦλος ὅσο καὶ προγενέστεροι τοῦ Αὐγουστίνου χριστιανοὶ συγγραφεῖς εἶχαν χρησιμοποιήσει σχήματα, παραδείγματα, εἰκόνες τῆς νομικῆς γλώσσας καὶ τῆς δικανικῆς ἐμπειρίας γιὰ νὰ ἐρμηνεύσουν τὴ σχέση ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ. Ἀλλὰ οἱ ἐκφραστικοὶ αὐτοὶ τρόποι μᾶλλον συνέχιζαν τὸ ὑπαινικτικὸ (ὄχι κυριολεκτικὸ) εἶδος τῆς εἰκονολογικῆς γλώσσας τῶν Εὐαγγελίων, τὴν ἀλληγορικὴ σχετικότητα τῶν διατυπώσεων. Μόνο μὲ τὸν Αὐγουστίνου τὰ νομικὰ καὶ δικανικὰ σχήματα διεκδικοῦν τὴν ἐγκυρότητα πραγματιστικῆς ἐρμηνείας, ἱκανοποιοῦν σαφέστατα τὶς ἀπαιτήσεις σχηματοποίησης ποὺ συνοδεύουν τὴν ἐνστικτώδη θρησκευτικότητα. Καὶ παγιώνονται προοδευτικὰ στὶς συνειδήσεις ὡς ὑποχρεωτικὴ ἐκδοχή.

Ἡ στάση τοῦ Αὐγουστίνου, σὲ δυὸ καίρια θέματα τοῦ χριστιανικοῦ προβληματισμοῦ: στὴν ἐρμηνεία τῆς λεγόμενης «προπατορικῆς πτώσης» τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὴν αἰτιολόγηση τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ, λειτούργησε πραγματικὰ σὰν καταλύτης γιὰ μιὰ ριζικὴ μεταβολὴ νοο-τροπίας τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Ὁ χριστιανικὸς Θεὸς ἔπαψε νὰ εἶναι Νυμφίος, ἐραστὴς μανικότατος τοῦ ἀνθρώπου, κατανοήθηκε σὰν Θεὸς στυγνῆς ἐκδίκησης, ἀμείλικτος τιμωρὸς τοῦ σύνολου ἀνθρώπινου γένους, ἐξ αἰτίας τοῦ πρωτόπλαστου ζεύγους ἀνθρώπων ποὺ ἔκανε δυσάρεστη γιὰ τὸν Θεὸ χρήση τῆς ἐλευθερίας του.

Καὶ στὴ συνέχεια ὁ ἴδιος Θεὸς ταυτίζεται μὲ τὴν εἰκόνα «σαδιστῆ πατέρα», ἀφοῦ δὲν διστάζει νὰ θανατώσει μὲ φριχτὸ θάνατο τὸν Υἱὸ του, μόνο γιὰ νὰ εἰσπράξει ἢ δικαιოსύνη του ἱκανοποίησι ἀξίας ἴσης μὲ τὴν προσβολὴ ποὺ τοῦ ἔγινε. Σαφέστατα οἱ καταβολὲς τῆς ἐφιαλτικῆς αὐτῆς διαστροφῆς βρίσκονται στοὺς θεολογικοὺς αὐτοσχεδιασμοὺς τοῦ Αὐγουστίνου. Καὶ ἂν ὁ κατὰ τὰ ἄλλα «πανάγαθος» Θεὸς ἱκανοποιεῖ μὲ τὸν

σταυρικὸ θάνατο τοῦ Χριστοῦ τῆ δικαιοσύνη του, γιατί νὰ μὴ συμπεράνει παραπέρα ὁ Αὐγουστίνος ὅτι ἀντίστοιχα καὶ οἱ δίκαιοι στὸν παράδεισο εὐφραίνονται βλέποντας τὸν βασανισμὸ τῶν ἁμαρτωλῶν στὴν κόλαση !

Ἔτσι, τὸ εὐ-αγγέλιο τῆς νίκης καταπάνω στὴν κόλαση μετασηματίστηκε σὲ θρησκεία τρόμου τῆς κόλασης. Σὲ αὐτὸ τὸν τρόπο προστίθεται καὶ ὁ πανικὸς μιᾶς προγραμματικῆς ἀβεβαιότητος: Ἀβέβαιο ποιὸς εἶναι ὁ «προορισμένος» ἀπὸ τὸν Θεὸ γιὰ τὴ σωτηρία καὶ ποιὸς θὰ κολαστεῖ, ἄλογα καὶ ἀναίτια προγραμμαμένος, ὅσο κι ἂν προσπαθῆσει νὰ εὐαρεστήσει τὸν Θεό. Ὅχι μόνον ἐκδικητικὸς καὶ σαδιστῆς ὁ Θεὸς τοῦ αὐγουστίνειου νομικισμοῦ, ἀλλὰ καὶ παράλογα ἄδικος προκειμένου νὰ ἐξυπηρετηθεῖ ἡ νοησιαρχικὴ αἰτιολόγησις τῆς παγγνωσίας του. Ἡ διδασκαλία περὶ ἀπόλυτου προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου (praedestinatio) θὰ σφραγίσει βασανιστικὰ τόσο τὸν θρησκευτικὸ ὅσο καὶ τὸν κοινωνικὸ βίον τῆς Δύσης¹⁰⁴ — γενεὲς γενεῶν, δηλαδὴ ἑκατομμύρια ἀνθρώπων, θὰ ζήσουν τὴ μία καὶ μοναδικὴ ζωὴ τους μέσα στὸν βασανισμὸ ἀνέλπιδου ἄγχους ἢ μάταιης ἀνταρσίας. Νὰ προστεθεῖ στὶς τηλεγραφικὲς αὐτὲς ἐπισημάνσεις καὶ ὁ φιλοσοφικὰ ἐξωραϊσμένος μανιχαϊσμός τοῦ Αὐγουστίνου: Ἡ ἐμμονὴ του στὴν ἀντίθεση ὕλης καὶ πνεύματος, σώματος καὶ ψυχῆς, ἠθικοῦ βίου καὶ σαρκικῶν ἡδονῶν — ἡ ἀπαξίωσις, βδελυγμία καὶ φοβία γιὰ τὴ σεξουαλικότητα.

Ἄγνοώντας τὴ διάκριση οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν μὲ τὴν ὁποία οἱ καππαδόκες πατέρες ἐρμήνευσαν ὄντολογικὰ τὴν ὕλη ὡς λόγο-φανέρωσις τῆς προσωπικῆς ἐτερότητας τῶν ὑποστάσεων τοῦ Θεοῦ (ἀποτέλεσμα ἢ ὕλη θείας ἐνεργείας ποὺ δὲν ταυτίζεται οὔτε μὲ τὴν οὐσία οὔτε μὲ τὶς ὑποστάσεις τῆς Θεότητος¹⁰⁵) ὁ Αὐγουστίνος βρέθηκε σὲ ἐρμηνευτικὸ ἀδιέξοδο. Τὸν γοήτευε τὸ πλατωνικὸ εὖρημα τῶν Ἰδεῶν, ποὺ προκαθορίζουν τὴ μορφὴ-τρόπο καὶ τὸ τέλος-σκοπὸ τῆς ὑπαρξῆς τῶν αἰσθητῶν, ἀλλὰ δὲν μποροῦσε νὰ δεχτεῖ τὴν ὄντολογικὴ τους ἀυτονομία: μετέθεσε τὸν πλατωνικὸ κόσμον τῶν Ἰδεῶν στὴ θεία διάνοια ταυτισμένη μὲ τὴ θεία Οὐσία. Οἱ ιδέες-μορφὲς ὑπάρχουν ἔξω καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ ὄντα, ἔχουν καθεαυτὲς δεδομένη καὶ τετελεσμένη

οὐσιαστική τελειότητα γιατί ἐμπεριέχονται στὴν Οὐσία τοῦ Θεοῦ.

Ὅμως μιὰ τέτοια θεώρηση ἀφήνει ὄντολογικὰ ἀνερμήνευτη τὴν ὕλη τοῦ κόσμου καὶ ἀποδίδει στὰ καθ' ἕκαστον ὑπαρκτὰ χαρακτήρα εἰκονικῆς-πλασματικῆς (μὴ πραγματικῆς) ὑπαρξῆς. Ξέρει ὁ Αὐγουστίνος πὼς ἂν ἀναφέρουμε στὸν Θεὸ τὴν ὄντολογικὴ ἀρχὴ τῆς ὕλης, καταλήγουμε στὸν πανθεισμό. Ἄν μεταθέσουμε τὴν ὄντολογικὴ ἀρχὴ τῆς ὕλης στὴν ἴδια τὴν ὕλη, πρέπει νὰ δεχθοῦμε, μαζί μὲ τὸν Πλάτωνα, τὴν αὐθυπαρξία καὶ ἀϊδιότητα τῆς ὕλης. Ὁ Αὐγουστίνος δὲν ἔχει λύση γιὰ τὸ πρόβλημα. Καταφεύγει σὲ εὐκόλη διαφυγὴ: ἀναγορεύει τὴν ὕλη πραγματικότητα κατὰ τὴν οὐσία τῆς μηδενικῆς, ἕνα *penitus nihil*.¹⁰⁶ Ἔτσι τὰ κατάλοιπα τῆς θητείας τοῦ στὸν Μανιχαϊσμό βρίσκουν ἔδαφος νὰ ἀναπτυχθοῦν παγιώνοντας στὴ Δύση τὶς συμπλεγματικὲς πολώσεις ποὺ θὰ ταυτίσουν στίς συνειδήσεις τὸν Χριστιανισμό μὲ μιὰ θρησκεία ἐνοχῶν, τύψεων καὶ ἄγχους γιὰ τὴ σωματικότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ὑλικότητα τοῦ κόσμου.

Καθόλου τυχαῖα ὁ Αὐγουστίνος ἀναγνωρίζεται παγκοίμως — ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς ἰδεολογικὲς ἀρχὲς ἢ τὶς μεθοδολογικὲς προϋποθέσεις μὲ τὶς ὁποῖες προσεγγίζει κανεὶς τὴν Ἱστορία— ὡς τὸ ἀφετηριακὸ κεφαλάρι ἢ ὁ γεννήτορας τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ γεννήθηκε στὴ μεταρωμαϊκὴ Δύση. Θεμέλιο τῆς βατικάνιας ἐκδοχῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ, τοῦ Σχολαστικισμοῦ ἀλλὰ ἐξίσου καὶ τῆς διαμαρτυρόμενης Μεταρρύθμισης, θεωρητικὴ πηγὴ τοῦ θρησκευτικοῦ, ἰδεολογικοῦ καὶ πολιτικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ καὶ ταυτόχρονα τῆς ἀτομοκρατίας, πρόδρομος τοῦ καρτεσιανοῦ *cogito* ἀλλὰ καὶ τῆς καντιανῆς κριτικῆς καὶ αὐτονομημένης ἠθικῆς, ἐμπνευστὴς τῶν κορυφαίων τῆς νοησιαρχίας καὶ ἐξίσου τῶν κορυφαίων τοῦ μυστικισμοῦ καὶ τοῦ πιετισμοῦ ὁ Αὐγουστίνος συνοψίζει σὲ μιὰ μόνο ρίζα καὶ ἀρχὴ τὰ πολὺκλωνα καί, συχνά, ἀντιθετικὰ βλαστήματα τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ προσέδωσε δυναμικὴ παγκοσμιότητα στὴ ριζικότερη δυνατὴ θρησκαιοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, ὅπως καὶ στὴ μαχητικὴ ἀπόρριψη τῆς μεταφυσικῆς, αὐτονόητα ταυτισμένης μὲ ἕναν ἀποκρουστικὸ, βασιανιστικὸ τοῦ ἀνθρώπου Χριστιανισμό.

4. Ίδεολογική καθολικότητα

Ἀπὸ τὸ Σχίσμα στὴ Χριστιανοσύνη, τὸ 1054, προέκυψαν δύο ἀποτμήματα, μὲ ἐπωνυμίες χαρακτηριστικές: Τὸ ἓνα αὐτοκαθορίστηκε ὡς *Ρωμαϊκὴ Καθολικὴ Ἐκκλησία*, τὸ ἄλλο ὡς *Ὁρθόδοξη Καθολικὴ Ἐκκλησία*. Οἱ ὀνομασίες δῆλωναν σαφῶς δυὸ διαφορετικὲς ἐκδοχὲς τῆς καθολικότητας: μιὰ ρωμαϊκὴ καὶ μιὰ ὀρθόδοξη. Ἄξονας διαφοροποίησης τῶν δύο τμημάτων τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου (συνειδητὸς ἢ ἀνεπίγνωστος) ἦταν ἡ ἐκδοχὴ τῆς καθολικότητας.

Πρέπει νὰ ὑπομνησθεῖ ὅτι ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Σχίσματος ὁ ὅρος *Καθολικὴ Ἐκκλησία* προσδιόριζε τὴ γνησιότητα καὶ αὐθεντικότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν αἵρεση. Ἡ αἵρεση (ἀπὸ τὸ αἰροῦμαι: προτιμῶ, ἐπιλέγω) δῆλωνε τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐπιλεκτικῆς ἀποδοχῆς προϋποθέσεων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, ἐπιλογῆς ποὺ ὀδηγοῦσε στὸ *ιδιάζειν*, σὲ ἰδιότροπη ἀντίληψη καὶ βίωση τοῦ εὐ-αγγελίου — ἰδιότροπη καὶ ἀποσπασματικὴ ὡς πρὸς αὐτὴν τοῦ καθόλου (τοῦ ὀλόκληρου) ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Κριτήριό τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα σὲ μιὰ ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα (ἐνορία ἢ ἐπισκοπὴ) καὶ σὲ μιὰ αἰρετικὴ ὁμάδα δὲν ἦταν ἡ διαφοροποίηση «πεποιθήσεων» ἢ ὅποιων κωδικῶν διατυπώσεων τῆς ἐμπειρίας, ἀλλὰ ἡ καθολικότητα. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα πραγματοποιοῦσε καὶ φανέρωνε τὸ καθόλου (τὸ ὀλόκληρο, τὸ πληρωματικὸ) ἐκκλησιαστικὸ γεγονός, τὴν ὀλότητα τῆς εὐ-αγγελικῆς ἐλπίδας. Καὶ αὐτὴ τὴν καθολικότητα τῆς τὴν ἀναγνώριζαν ὅλες οἱ ἄλλες τοπικὲς ἐκκλησίες μέσω τῆς λειτουργικῆς κοινωνίας τὴν ὁποία ἐξασφάλιζε τὸ συνοδικὸ σύστημα.

Ἡ ἐλληνικὴ Ἀνατολὴ συνέχιζε καὶ μετὰ τὸ Σχίσμα τὴν κοινὴ ὡς τότε ἀντίληψη καὶ ἐκδοχὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καθολικότητας. Βέβαια, γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ συνοδικοῦ συστήματος, ποὺ ἐξασφάλιζε τὴ διάκριση τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν αἵρεση, ἡ Ἀνατολὴ βασιζόταν στὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν θεσμῶν τῆς αὐτοκρατορίας Νέας Ρώμης-Κωνσταντινουπόλεως: θεσμῶν πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς συνοχῆς τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῆς. Ἀντίθετα, ἡ πρεσβυτέρα Ρώμη ἀντιμετώπιζε τὸν πολιτικὸ καὶ

κοινωνικό κατακερματισμό της ευρωπαϊκής Δύσης σε πλήθος από βαρβαρικά βασίλεια, ήγεμονίες, δουκάτα, κομητείες, όπου ο κάθε είδους άρχοντας άξίωνε να καθορίζει αυτός την ορθότητα της πίστης των υπηκόων του.

Με αυτά τα δεδομένα ήταν μάλλον αδύνατο για την «προκαθιμένη» στη Δύση εκκλησία της Ρώμης να έγγυηθεί και να διασώσει, μόνο με το εκκλησιαστικό της κύρος, την καθολικότητα (γνησιότητα, ολοκληρία, αθθεντικότητα) των τοπικών εκεί εκκλησιών. Οδηγήθηκε έτσι στη λύση να αναλάβει ή ίδια και ρόλο πολιτικής έξουσίας, ώστε να είναι ικανή να επιβάλλει την ορθοφροσύνη με μέσα κοσμικής αποτελεσματικότητας. Από τον βασιλέα των Φράγκων Πιπίνο τον Βραχύ (715-768), πατέρα του Καρλομάγνου, πέτυχε η ρωμαϊκή εκκλησία να αναγνωριστεί ως αυτόνομο κράτος (754) με συγκεκριμένη έδαφική κυριαρχία, θεσμούς και λειτουργίες έξουσιαστικής επιβολής στις διεθνείς σχέσεις.

Η εξέλιξη αυτή, αποτέλεσμα μάλλον άδηριτης ιστορικής αναγκαιότητας (άλλα και του αναμφισβήτητου κατά προτεραιότητα ανταγωνισμού έξουσιαστικών «δικαιοδοσιών» ανάμεσα στα πατριαρχεία της Ρώμης και της Νέας Ρώμης), παρήγαγε στη Δύση μιá καινούργια έκδοχή και αντίληψη της καθολικότητας καθαρά γεωγραφική-ποσοτική. Καθολικότητα τώρα σήμαινε όχι την ολοκληρία και πληρότητα ενός τρόπου της ύπαρξως, αλλά τον διεθνικό (ή και παγκόσμιο) χαρακτήρα αντικειμενικών γνωρισμάτων του εκκλησιαστικού γεγονότος, όπως είναι ή πίστη σαν επίσημο «δόγμα» και ή συμμόρφωση με κωδικοποιημένη ήθική.

Η πίστη παύει να είναι άθλημα έμπιστοσύνης, σχέσεων αγαπητικής κοινωνίας, καρπός αυθυπέρβασης. Ταυτίζεται με τις ατομικές πεποιθήσεις, την ατομική νοητική πειθαρχία σε «επίσημες» αξιωματικές αποφάνσεις και αρχές. Μετασκευάζεται ή πίστη σε ιδεολογία και ή γνησιότητά της έλέγχεται όχι πια από τη δυναμική της κοινωνούμενης έμπειρικής έπαλήθευσης (τη συνοδική λειτουργία), αλλά από έναν θεσμό έξουσιαστικού άλαθήςτου: την επισκοπική καθέδρα (δήθεν) του άποστόλου

Πέτρου, τὸν ἐκάστοτε ἐπίσκοπο Ρώμης. Ἡ ἴδια καθέδρα καθορίζει καὶ τὶς κανονιστικὲς ἀρχὲς συμπεριφορᾶς, τὴν ἠθικὴ τῶν ἰδεολογικᾶ πιστῶν, μέσῳ ἐνὸς δικαιοῦ συστήματος κωδικοποιημένων κανόνων, ἀλλὰ καὶ μὲ συνεχεῖς παρεμβατικὲς ἀποφάνσεις σὲ ἐπικαιρικὰ ἠθικὰ προβλήματα.

Εὐκόλα καταλαβαίνει κανεὶς τὸ πῶς καὶ γιατί ἡ ποσοτικῆ-γεωγραφικὴ ἐκδοχὴ τῆς καθολικότητος ἦταν μιὰ ἀποτελεσματικὴ λύση στὸ πρόβλημα τῆς ἐνότητος τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου τῆς Δύσης, ταυτόχρονα ὅμως καὶ ἡ μήτρα γιὰ τὴ γένεση (πρῶτη φορὰ στὴν ἀνθρώπινη Ἱστορία) τοῦ φαινομένου ποὺ ὀνομάζουμε ὀλοκληρωτισμό. Ἡ ἀνθρωπότητα εἶχε γνωρίσει μορφὲς ἀπολυταρχικῆς ἐξουσίας, τυραννίας, αὐθαίρετου δεσποτισμοῦ. Δὲν εἶχε γνωρίσει τὸ εἶδος τῆς ἐξουσίας ποὺ ἐλέγχει ὄχι μόνο τὴ δημόσια συμπεριφορά, ἀλλὰ καὶ τὶς ἀτομικὲς πεποιθήσεις τῶν ἀνθρώπων, τὶς ἰδέες καὶ τὶς ἀπόψεις τους, τὸν ἰδιωτικὸ τους βίον. Δὲν εἶχε γνωρίσει θεσμοὺς ὅπως ἡ *Ἱερὴ Ἐξέταση* (Inquisitio) ποὺ ποινικοποιοῦσε τὴ γνώμη καὶ τὸ φρόνημα, τὸν *Πίνακα Ἀπαγορευμένων Βιβλίων* (Index Librorum Prohibitorum), τὴ μεθοδικὴ «πλύση ἐγκεφάλου» τῶν μαζῶν θεσμοποιημένη μὲ τὴν Congregatio de Propaganda Fidei, τὴν ἀρχὴ τῆς ἀλάθητης ἡγεσίας μὲ τὸ παπικὸ infallibili magisterio, τὴ χρῆση βασανιστηρίων ὡς ἀνακριτικῆς μεθόδου (μὲ «βούλα» παπικῆ Ἰννοκέντιου τοῦ 4ου, τὸ 1252).

Ἡ ρωμαϊκὴ ἐκδοχὴ τῆς καθολικότητος ταυτίστηκε μὲ τὴν ἀλλοτρίωση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος σὲ κεντρικὰ ἐλεγχόμενη ἰδεολογία καὶ κωδικοποιημένο ἠθικισμό: τὴ ριζικὴ θρησκευοποίησή του. Ὅλα τὰ στοιχεῖα καὶ γνωρίσματα τῆς φυσικῆς θρησκείας εἶναι ἔκδηλα στὴ ρωμαιοκαθολικὴ παράδοση, θεσμοποιημένους ἀνταποκρίσεις στὴ βιολογικὴ, ὀρμέμφυτη ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ θρησκεία: Ἡ νοησιαρχικὴ κατοχύρωση μεταφυσικῶν βεβαιότητων. Ὁ ἠθικιστικὸς νομικισμὸς, δηλαδὴ ὁ φόβος γιὰ τὴν ἐλευθερία. Ἡ ὑποταγὴ σὲ «ἀλάθητη» αὐθεντία, δηλαδὴ ὁ φόβος γιὰ τὴν ἐνηλικίωση. Ἡ εἰδωλοποίησις τοῦ «δόγματος», δηλαδὴ ὁ φόβος γιὰ τὴ διακινδύνευση τῆς ἀσκητικῆς πρόσβασης στὴν ἐμπειρικὴ γνώση.

Όπως σὲ κάθε θρησκεία, ἡ σωτηρία κατανοήθηκε καὶ κηρύχθηκε σὰν ἀτομοκεντρικὸ γεγονός, ναρκισσιστικὴ νευρωτικὴ ἐπιδίωξη. Ἡ ὕλη ἀπαξιώθηκε, τὸ κορμὶ τοῦ ἀνθρώπου ἔγινε πηγὴ βασανιστικῶν ἐνοχῶν, ὁ ἔρωτας ταυτίστηκε μὲ τὸν τρόμο τῆς ἀξιοποίησης «ἀκαθαρσίας». Ταυτόχρονα ἡ ἐκκλησιαστικὴ διακονία ἀπελευθέρωσης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴ δουλεία στὸν ἐγωκεντρισμὸ τῆς ἐνοχῆς ἀλλοτριώθηκε σὲ ἐξουσία τοῦ «δεσμεῖν καὶ λύειν», ἐξουσία παντοδύναμη ἀπὸ τὴ στιγμή πού διαχειρίζεται τὸ ἀβάσταχτο γιὰ τὸν ἄνθρωπο βᾶρος τῶν τύψεων. Ἡ ἔκφραση «ἐξουσιαστικὴ παντοδυναμία» (plenitudo potestatis) κυριολεκτεῖ: Ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης ἀπαίτησε (καὶ γιὰ μακρὰ χρονικὰ διαστήματα πέτυχε) νὰ εἶναι αὐτὸς καὶ μόνο πού (χάρη στὴν ἀπὸ Θεοῦ δεδομένη ἀπόλυτη ἐπὶ τῆς γῆς ἐξουσία του) «περιβάλλει» τοὺς κοσμικοὺς ἄρχοντες, βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνες, μὲ τὰ διακριτικὰ τοῦ ἀξιωματὸς τους. Ἐπομένως νὰ εἶναι αὐτὸς καὶ πού τοὺς καθαιρεῖ ὅταν κρίνει ὡς ἀσεβῆ τὰ ἐνεργήματά τους. Καὶ ἂν βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνες ἦταν, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, ὑποτελεῖς στὸν πάπα, πόσο πιὸ ὀλοκληρωτικὴ ἢ ὑποτέλεια τοῦ λαοῦ στὴν «ἐκκλησία», δηλαδὴ στὸν κλῆρο.

Οἱ διαχειριστὲς τῆς ἐξουσίας τοῦ «δεσμεῖν καὶ λύειν», ὅλος ὁ κλῆρος, περιβλήθηκαν ἐπιπλέον τὸ κύρος τῆς ὑποχρεωτικῆς ἀπάρνησης τῆς σεξουαλικότητας: ἡ ἱερωσύνη συνδέθηκε ἀνεξαιρέτως μὲ τὴν ἀγαμία. Μὲ πλήρη ἐπίγνωση τῶν ἐξουσιαστικῶν τους προνομίων καὶ τῆς ὑψηλῆς ἀξιομισθίας τῶν σεξουαλικῶν τους στερήσεων, οἱ κληρικοὶ στὴ μεσαιωνικὴ Δύση ἀποτέλεσαν ξέχωρη κοινωνικὴ τάξη πού ἀπολάμβανε ὄρους διαβίωσης ἀσύγκριτους μὲ τὸ ἐπίπεδο βίου τῶν λαϊκῶν τάξεων, συχνὰ καὶ αὐτῶν τῶν εὐγενῶν.

Ἡ ρωμαϊκὴ ἐκδοχὴ τῆς καθολικότητας πέτυχε νὰ λύσει, μὲ ἐντυπωσιακὴ ἀποτελεσματικότητα, τὸ πρόβλημα τῆς ἐνότητας τῶν ἐπιμέρους τοπικῶν ἐκκλησιῶν. Βέβαια ἀλλοίωσε ριζικὰ τὸν χαρακτήρα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητας, τὸν μετέτρεψε σὲ ἰδεολογικὰ πειθαρχημένη ὁμοείδεια καὶ σὲ μονότροπο νομικὸ ἠθικισμὸ. (Τὸ ρωμαιοκαθολικὸ ὀλοκληρωτικὸ μοντέλο ἐνότητας τὸ ἀναπαρήγαγε, μερικoὺς αἰῶνες ἀργότερα, ὁ Μαρξισμὸς

ἐπιβάλλοντας μιὰν «ἀλάθητη» καὶ πάλι καθέδρα, τὴ Μόσχα, καὶ ἓνα ἄκαμπτο σύστημα πειθάρχησης τῶν «πιστῶν» στὴν κομματικὴ ἰδεολογία καὶ ἠθικὴ¹⁰⁷). Μὲ τὰ κριτήρια τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εὐ-αγγελίου ἢ ρωμαϊκὴ ἐκδοχὴ τῆς καθολικότητας ἦταν μιὰ δραματικὴ ἱστορικὴ ἀποτυχία, μὲ τὰ κριτήρια τῆς κοσμικῆς ἀποτελεσματικότητος μιὰ ὑπολογίσιμη ἐπιτυχία.

Δυστυχῶς καὶ ἡ ὀρθόδοξη ἐκδοχὴ δὲν εἶχε καλύτερη ἱστορικὴ τύχη. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ καθολικότητα ὡς ὀλοκληρία ὑπαρκτικοῦ ἐπιτεύγματος, τρόπου κοινωνίας καὶ συνύπαρξης, παρέμεινε θεωρητικὸ δεδομένο καύχησης τῶν Ὀρθοδόξων, ἀλλὰ στὴν πράξη μᾶλλον ἀποδείχθηκε στόχος ἀνέφικτος, ἀπραγματοποιήτος. Δυὸ βασικοὶ παράγοντες συνέργησαν στὴν ἀλλοτρίωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς καθολικότητος καὶ στὴν περίπτωση τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν: Ὁ πρῶτος ἦταν (καὶ εἶναι) ἡ ἀνεπαίσθητη (ἴσως καὶ ἀνεπίγνωστη) ἀπομίμηση τοῦ βατικάνιου ὑποδείγματος. Ὁ δεύτερος, ὅπωςδήποτε, ὁ ἐθνοφυλετισμὸς.

Μὲ τὴν κατάλυση τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νέας Ρώμης-Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ὑποταγὴ τῶν κοιτίδων τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ φρίκη τῆς τουρκικῆς βαρβαρότητας γιὰ τέσσερεις ὀλοκληροὺς αἰῶνες, τὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως ἀναγνωρίσθηκε ἀπὸ τὸν σουλτάνο ὡς ἡ μοναδικὴ ἀρχὴ ἐκπροσώπησης (μοναδικὴ πνευματικὴ —καὶ ἔμμεσα πολιτικὴ— ἡγεσία) τῶν ὑπόδουλων στοὺς Τούρκους Χριστιανῶν. Τὰ ὑπόλοιπα πρεσβυγενῆ πατριαρχεῖα (Ἀλεξάνδρειας, Ἀντιόχειας, Ἱεροσολύμων) γιὰ ὅποιεςδήποτε ἀνάγκες ἢ αἰτήματα, μποροῦσαν νὰ ἀπευθύνονται στὴν τουρκικὴ διοίκηση μόνο μέσῳ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Αὐτὴ ἡ προνομιακὴ μονομέρεια πρέπει μᾶλλον νὰ εὐνόησε τὴν καλλιέργεια κάποιου εἴδους βατικάνιας νοοτροπίας στὴν Κωνσταντινούπολη.

Βέβαια, ἀπὸ τὴν Δ΄ οἰκουμενικὴ Σύνοδο (451) ἡ θεσμοποιημένη ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία ἀναγνώριζε ἓνα καίριας σημασίας προνόμιο στὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως: Νὰ συγκαλεῖ συνόδους οἰκουμενικῆς τῶν ἐπισκόπων καὶ νὰ προεδρεύει σὲ αὐτές. Αὐτὸ τὸ προνόμιο ἦταν (καὶ εἶναι) ἐγγύηση ἐνότητας τῆς «κατὰ τὴν οἰκουμένην» καθολικῆς Ἐκκλησίας —

εὐθύνη διακονίας τῆς οἰκουμενικῆς ἐνότητος. Προνομιακὴ εὐθύνη καὶ ἐγγύηση θεμελιωμένη στὴν προϋποθετικὴ γιὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός λειτουργία τῆς συνοδικότητος. Ἡ συνοδικότητα ἐπεκτείνει τὴν ὑπαρκτικὴ ἐνότητα τοῦ εὐχαριστιακοῦ σώματος στὸ σύνολο τῶν τοπικῶν ἐκφάνσεών του.

Οἱ ἐξαιρετικὰ δύσκολες συνθηκὲς ἐκκλησιαστικοῦ βίου στοὺς αἰῶνες τῆς Τουρκοκρατίας περιορίζαν καὶ τὶς δυνατότητες λειτουργίας τῆς συνοδικότητος — οἱ μετακινήσεις τῶν ἐπισκόπων δὲν ἦταν εὐκόλες καὶ συχνὰ οὔτε ἐπιτρεπτές. Ἔτσι, σύνοδοι ποὺ χρειάστηκε νὰ συγκληθοῦν γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν καίρια προβλήματα, (νὰ ὀριοθετήσουν τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία ἔναντι αἰρετικῶν ἀποκλίσεων¹⁰⁸) συγκροτήθηκαν μὲ μικρὸ ἀριθμὸ ἐπισκόπων καὶ ἀπροσδιόριστα τὰ κριτήρια τῆς ἐπιλογῆς τους: Παραμένει ἱστορικὰ ἀδιευκρίνιστο ἂν ἡ ἐπιλεκτικὴ συγκρότηση ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς δυσκολίας τῶν συνθηκῶν ἢ μειωμένης ἐκκλησιολογικῆς εὐαισθησίας, περιορισμένης ἐπίγνωσης τοῦ ρόλου τῆς συνοδικότητος γιὰ τὴ γνησιότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος.

Λαθεμένη ἀντίληψη τῆς συνοδικότητος μαρτυρεῖ καὶ ἡ θεσμοποίηση, ἀπὸ τὸν 17ο αἰῶνα, τῆς «ἐνδημούσης», ὅπως ὀνομάστηκε, στὰ πατριαρχεῖα συνόδου — συνόδου ποὺ τὴ συγκροτοῦσαν «ἐνδημοῦντες» στὴν ἔδρα τοῦ πατριαρχείου ἐπίσκοποι. Δὲν ἐπρόκειτο πιά γιὰ ἐπισκόπους ποὺ ἐκαλοῦντο σὲ σύνοδο προκειμένου νὰ καταθέσουν τὴν ἐμπειρία-μαρτυρία τοῦ εὐχαριστιακοῦ σώματος στὸ ὅποιο ὁ καθένας «προήδρευε». Ἐπρόκειτο γιὰ κληρικούς ποὺ εἶχαν μὲν δεχθεῖ τὸν ἐπισκοπικὸ βαθμὸ ἐκκλησιαστικῆς διακονίας, ἀλλὰ γιὰ ποικίλους λόγους (κυρίως λόγους ἀντίξων συνθηκῶν ποὺ δημιουργοῦσε ἡ τουρκικὴ κατοχὴ) εἶχαν ὑποχρεωθεῖ νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν ἐπισκοπὴ τους. Ἐνδημοῦσαν στὴν ἔδρα τοῦ πατριαρχείου ἀναλαμβάνοντας διοικητικὲς καὶ συμβουλευτικὲς εὐθύνες, δηλαδὴ ρόλο ἐπιτελῶν, ἀξιωματούχων μιᾶς θεσμικῆς ὑπαλληλίας.

Αὐτὴ ἢ μᾶλλον ἀνεπίγνωστη ἀλλοτρίωση τόσο τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ ὅσο καὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ λειτουργήματος συνιστοῦσε στὴν πραγματικότητα υἱοθέτηση τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησιολογίας

ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη Ἀνατολή. Γιὰ τοὺς Ρωμαιοκαθολικοὺς μιὰ τοπικὴ εὐχαριστιακὴ κοινότητα ἀποτελεῖ ἐκκλησιαστικὸ γεγονὸς μόνον ἐπειδὴ ἔχει νομικὴ ἀναγνώριση (μὲ ἀντικειμενοποιημένα ἰδεολογικὰ καὶ θεσμικὰ κριτήρια) ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ παπικὴ καθέδρα — ὁ ἐπίσκοπος ἀπλῶς τὴ διοικεῖ ἢ τὴν ὑπηρετεῖ, δὲν συνιστᾷ τὴν προϋπόθεση γιὰ τὴ συγκρότησίν της ὡς κεφαλὴ της καὶ πατέρας της. Μιὰ κοινότητα στὴ Δύση μπορεῖ νὰ εἶναι ἐκκλησιαστικὴ χωρὶς τὸν ἐπίσκοπό της καὶ ἓνας κληρικὸς μπορεῖ νὰ εἶναι ἐπίσκοπος χωρὶς νὰ προΐσταται κοινότητας ἐκκλησιαστικῆς.

Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη βρίσκεται στοὺς ἀντίποδες τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιολογίας: συνιστᾷ ἀκύρωση τοῦ εὐ-αγγελίου τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως ποὺ ὀρίζει τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός. Ἡ διακονία τοῦ ἐπισκόπου ὡς πατὴρ καὶ κεφαλῆς συγκεκριμένου ἐκκλησιαστικοῦ σώματος (εἰς τύπον καὶ τόπον Χριστοῦ) εἶναι γιὰ τοὺς Ὀρθοδόξους ὀρίζουσα προϋπόθεση πραγματοποίησης καὶ φανέρωσης τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας: ὀλόκληρου καὶ ἀκέραιου τοῦ εἰκονισμοῦ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τῆς Τριαδικῆς ὄντως ὑπάρξεως.

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰώνα τὰ ὀρθόδοξα πατριαρχεῖα υἱοθετοῦν, δίχως ἐπιφυλάξεις καὶ δισταγμούς, τὴ βατικάνια πρακτικὴ νὰ χειροτονοῦν τιτουλάριους ἐπισκόπους, δηλαδὴ «μὲ γυμνὴν ὀνομασίαν ἐπισκοπῆς». Τοὺς ἀποδίδεται ὁ τίτλος τοῦ ἐπισκόπου (πατὴρ καὶ κεφαλῆς) ἀνύπαρκτης τοπικῆς ἐκκλησίας «πάλαι ποτὲ διαλαμφάσης» — στὴν πραγματικότητα εἶναι ἐπίσκοποι χωρὶς ἐπισκοπὴ (σὰν δήμαρχοι χωρὶς δῆμο). Τὸ ἐπισκοπικὸ τους λειτούργημα εἶναι μόνον διοικητικὸ-ὑπαλληλικὸ ἀξίωμα στὰ πλαίσια τῶν εὐθυνῶν καὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ πατριαρχείου.

Ἡ ἐξέλιξη τῆς διαστροφῆς ἀναπότρεπτη: στὸν 19ο αἰώνα ἐμφανίζονται καὶ ἱεραρχικὲς διαβαθμίσεις τῶν τιτουλαρίων. Δημιουργεῖται ὁ θεσμὸς τοῦ τιτουλάριου «μητροπολίτη» καὶ τοῦ ἀκόμα ἀνώτερου ἱεραρχικὰ «ἐν ἐνεργείᾳ» (τιτουλάριου πάντοτε, χωρὶς μητρόπολη) μητροπολίτη! Ἔτσι, μὲ ἀπόλυτη πιστότητα στὴ βατικάνια ἐκκλησιολογία, παγιώνονται καὶ στὸν ὀρθόδοξο χῶρο οἱ

Episcopi titulares, με τις προϋποθέσεις που ακριβῶς ὀρίζει τὸ παπικὸ Δίκαιο: qui peculiari munere sibi Apostolica Sede demandato in territorio funguntur.

Αὐτονόητα καὶ ἀναντίρρητα, ἀκόμα ὡς σήμερα, ὀρθόδοξοι πατριάρχες πλαισιώνονται ἀπὸ μόνιμες συνόδους τιτουλαρίων (κατὰ κανόνα) μητροπολιτῶν, ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων διαρθρωμένων σὲ «ἐπιτροπές» ἢ «γραφεία» με ἐξειδικευμένες διοικητικὲς ἀρμοδιότητες, σὲ πιστὴ ἀπομίμηση τῆς βατικανῆς Curia. Αὐτὴ ἢ θεσμοποιημένη πιά γραφειοκρατία ὑποκαθιστᾷ τὸ συνοδικὸ σύστημα τῆς ἀποστολικῆς καὶ πατερικῆς παράδοσης, ἀποκλείει τοὺς ἐνεργοὺς ποιμένες τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, τοὺς διάσπαρτους μέσα στὰ ὅρια τῆς πατριαρχικῆς δικαιοδοσίας, ἀπὸ τὴ μετοχὴ σὲ κεντρικὲς συνοδικὲς εὐθύνες — δηλαδὴ ἀποκλείει τὴ μαρτυρία τῆς ἐμπειρίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος ἀπὸ τις πατριαρχικὲς ἀποφάσεις.

Δεύτερος ἀποφασιστικὸς παράγων, ποὺ συνέργησε νὰ ἀποτύχει ἱστορικὰ ἢ ὀρθόδοξη ἐκδοχὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καθολικότητας, ἦταν ὁ ἐθνοφυλετισμός. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἰσχυρισθεῖ ὅτι ἡ ὀρθόδοξη ἐκδοχὴ ἐνότητας τῆς κατὰ τὴν οἰκουμένην Καθολικῆς Ἐκκλησίας λειτούργησε ὅσο ἢ «οἰκουμένη» ταυτιζόταν με τὴ διοικητικὴ-πολιτικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἐνότητα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ θεσμὸς τῆς λεγόμενης Πενταρχίας τῶν πρεσβυγενῶν πατριαρχείων (Ρώμης, Νέας Ρώμης, Ἀλεξάνδρειας, Ἀντιόχειας, Ἱεροσολύμων) συγκροτοῦσε ἄξονα λειτουργίας τοῦ συνοδικοῦ συστήματος, ποὺ ἐξασφάλιζε τὴν κατὰ τὴν οἰκουμένην ἐνότητα στὴ βάση τῆς πολιτιστικῆς ὁμοειδείας ὄλων αὐτῶν τῶν ἐξελληνισμένων κοινωνιῶν. Ἡ ἐλληνικότητα λειτούργουσε ὡς καταλύτης (ἢ διάκονος) οἰκουμενικῆς ὁμογενοποίησης καὶ ἐνοειδοῦς συνοχῆς τῶν ἐπιμέρους τοπικῶν ἐκκλησιῶν.

Πρῶτοι οἱ Φράγκοι φιλοδόξησαν νὰ αὐτονομηθοῦν ἀπὸ τὴν ἐλληνορωμαϊκὴ «οἰκουμενικότητα». Νὰ συστήσουν αὐτοκρατορία ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ ἐλληνορωμαϊκοῦ κόσμου, μιὰ γερμανικὴ «οἰκουμένη» με δικό της ἐκκλησιαστικὸ-ἐνοποιητικὸ θεσμό: ἓνα ἐθνοφυλετικὰ καθορισμένο πατριαρχεῖο. Ἡ ἀντίσταση τῆς

λατινικῆς ὀρθοδοξίας, ἀπὸ τὸν 9ο ὡς τὸν 11ο αἰώνα, καθυστέρησε τὴν ὀλοκλήρωση αὐτῆς τῆς ἐπιδιώξεως. Ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ ἀναδείχθηκε Φράγκος ἐπίσκοπος Ρώμης (1014), ὁ δρόμος γιὰ τὴ γερμανικὴ «οἰκουμένη» ἦταν ἀνοιχτὸς — ἡ αὐτονομία τῆς ἔγινε μαχητικὰ ὀριστικὴ μὲ τὸ Σχίσμα τοῦ 1054.

Τὸ παράδειγμα τῶν Φράγκων ἀκολούθησαν οἱ Βούλγαροι, ἀρχικὰ χωρὶς ἐπιτυχία. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 10ου αἰώνα ὁ βασιλιάς Συμεὼν εἶχε ὑποτάξει ὀλόκληρὴ τὴν περιοχὴ ἀπὸ τὸν Εὐξείνιο Πόντο ὡς τὴν Ἀδριατικὴ θάλασσα καὶ ἀπὸ τὸν Δούναβη ὡς τὸν Ὀλυμπο. Τότε ἔσπευσε νὰ ἐνοποιήσῃ τὶς κατακτήσεις του καὶ ἐκκλησιαστικὰ ὑπὸ τὴν ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδας, ποὺ τὴν κήρυξε ἀνεξάρτητη, μὲ ἐθνοφυλετικὸ καθαρὰ χαρακτῆρα.

Τὸ κράτος τοῦ Συμεὼν διαλύθηκε, ὅχι ὅμως καὶ οἱ φιλοδοξίες τῶν Βουλγάρων γιὰ ἐθνοφυλετικὴ ἐκκλησιαστικὴ αὐτονομία. Τὸ 1235 οἱ ἀμιγῶς βουλγαρικὲς ἐπαρχίες στὰ Βαλκάνια ἐνώθηκαν ἐκκλησιαστικὰ ὑπὸ τὴν ἀνεξάρτητη ἀρχιεπισκοπὴ Τυρνόβου καὶ τότε ὁ ἀρχιεπίσκοπός τῆς αὐτονομάστηκε «πατριάρχης». Ἐναν αἰώνα ἀργότερα (1355) ὁ Κωνσταντινουπόλεως Κάλλιστος διευκρίνιζε ὅτι *ὀνομάζεσθαι πατριάρχην Βουλγαρίας οὐ μέντοι εἶναι καὶ συναριθμῖον τοῖς λοιποῖς ἀγιωτάτοις πατριαρχαῖς, καὶ διὰ τοῦτο μηδὲ μνημονεύεσθαι ἐν τοῖς ἱεροῖς διπτύχοις.*¹⁰⁹

Ἡ ἐπόμενη προσπάθεια ἦταν τῶν Σέρβων: νὰ συστήσουν καὶ αὐτοὶ αὐτοκρατορία ἰδρύοντας ταυτόχρονα καὶ συνακόλουθο ἐθνοφυλετικὸ πατριαρχεῖο. Στὰ μέσα τοῦ 14ου αἰώνα, μὲ ἡγεμόνα τὸν Στέφανο Δουσάν (1308-1355), κατόρθωσαν οἱ Σέρβοι τὸ μέγιστο τῶν κατακτητικῶν τους ἐπεκτάσεων καὶ τότε ὁ Δουσάν ἀναγόρευσε «πατριάρχῃ» τὸν Σέρβο ἀρχιεπίσκοπο Πεκίου, προκειμένου νὰ στεφθεῖ ἀπὸ αὐτὸν «αὐτοκράτωρ Σέρβων καὶ Ἑλλήνων». Ἀλλὰ τὸ ἐπίτευγμα ὑπῆρξε βραχύβιο.

Μετὰ τὸ Σχίσμα τῶν Φράγκων, ἡ δευτέρη μεγάλῃ καὶ ὀριστικὴ ἐπιτυχία τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ στὸν ἐκκλησιαστικὸ χῶρο ἦταν ἡ διεκδίκηση καὶ κατάκτηση τοῦ πατριαρχικοῦ τίτλου ἀπὸ τὴ Μόσχα (1589).

Οἱ διεργασίες ποὺ προηγήθηκαν καλύπτουν σχεδὸν ὀλόκληρο τὸν 15ο αἰώνα: ἦταν ὁ αἰώνας τῆς ἀφύπνισης ἐθνικῆς συνείδησης

τῶν Ρώσων καὶ προσπαθειῶν πολιτικῆς αὐτονομίας τοῦ μοσχοβίτικου κράτους. Αὐτὴ ἡ ἀφύπνιση συνοδεύτηκε, ὅπως ἀκριβῶς καὶ στοὺς Φράγκους, ἀπὸ μαχητικὸ ἀνθελληνισμὸ — ὁ ἀπογαλακτισμὸς ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἐξάρτηση (ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πολιτιστικὴ σάρκα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος) ἀπαιτοῦσε, ἴσως, τὴν προσφυγὴ σὲ κάποιον εἶδος πατροκτονίας.

Στὸν ἴδιον αὐτὸν 15ο αἰῶνα ἐπῆλθε καὶ ἡ πτώση τῆς Κωνσταντινούπολης (1453), ἡ ὑποταγὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὸν ζυγὸ τῆς τουρκικῆς βαρβαρότητας, ἡ περίπου ἐξαφάνισή του ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ προσκήνιο. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ εἶχε γιὰ πολλὰ συνειδήσεις (ὄχι μόνον Ἑλλήνων) χαρακτήρα «σημείου» ἀποκαλυπτικοῦ, ἐσχατολογικοῦ. Στὴ Ρωσία ἐρμηνεύτηκε σὰν τιμωρία γιὰ τοὺς Ἑλληνες, ἐπειδὴ πρόδωσαν τὴν ὀρθόδοξη ἀλήθεια τῆς Ἐκκλησίας στὴν (ἔστω καὶ ἀτελέσφορη) ἑνωτικὴ μὲ τὴ Δύση σύνοδο τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας (1438-1445).

Μέσα σὲ τέτοιο κλίμα κυοφορήθηκε τὸν 15ο αἰῶνα στὴ Ρώμη ἡ ἰδέα τῆς *Μόσχας Τρίτης Ρώμης*: «Ἡ πρεσβυτέρα Ρώμη ἐξέπεσε, ἡ Νέα Ρώμη τὸ ἴδιο, μιὰ τρίτη παραμένει καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει τέταρτη». ¹¹⁰ Γιὰ τὸν ἐθνικισμὸ τῶν Ρώσων ἦταν συναρπαστικὴ καὶ ἄκρως διεγερτικὴ ἡ ἰδέα ὅτι ἔχουν ἐπιλεγεῖ ἀπὸ τὴ Θεία Πρόνοια νὰ συγκροτήσουν καινούργια «ὀρθόδοξη» αὐτοκρατορία, ἄρα καὶ πατριαρχεῖο πρωτόθρονο μετὰ τῶν Ὀρθόδοξων Ἐκκλησιῶν.

Τὸ 1589 ἔφτασε στὴ Ρωσία ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίας ὁ Β΄ γιὰ νὰ ὀργανώσει ἐράνους. Τότε οἱ Ρῶσοι κατόρθωσαν («μὲ βίαν καὶ δόλον»¹¹¹) νὰ τοῦ ἀποσπάσουν τὴν ὑπόσχεση ὅτι θὰ ἀνυψώσει τὴ μητρόπολη Μόσχας σὲ πατριαρχεῖο. Τέσσερα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1593, ὁ Ἱερεμίας Β΄ συγκαλοῦσε στὴν Κωνσταντινούπολη μεγάλη σύνοδο, μὲ τὴ συμμετοχὴ τῶν ὀρθόδοξων πατριαρχῶν καὶ πολλῶν μητροπολιτῶν, ποὺ ἔκανε πράξη τὴν ὑπόσχεσή του: Ἀναγόρευσε τὴ Μόσχα σὲ πατριαρχεῖο, τὸ πρῶτο ἐθνοφυλετικὸ πατριαρχεῖο, ποὺ τὸ κατέταξε ὡς ἕκτο στὴν τιμητικὴ ἱεραρχία, μετὰ ἀπὸ αὐτὸ τῶν Ἱεροσολύμων.

Οἱ Ρῶσοι πίστευαν ὅτι ἡ Τρίτη Ρώμη ἀντικαθιστᾶ, δὲν συνεχίζει τὴ Δεύτερη. Εἶναι ταγμένη ὄχι νὰ προαγάγει ἢ νὰ διαφυλάξει,

ἀλλὰ νὰ ἀντικαταστήσει καὶ ἀναδημιουργήσει τὴν ἑλληνικὴν κωνσταντινοπολιτικὴν παράδοση, νὰ οἰκοδομήσει ἐξ ὑπαρχῆς τὴν καινούργια (Τρίτη) Ρώμη γιὰ νὰ ἐκτοπίσει τὶς δυὸ παλιότερες ποὺ ἐξέπεσαν. Ἡ νίκη τῶν Ἀγαρηνῶν (Μουσουλμάνων) καταπάνω στοὺς Ἑλληνας σήμαινε γιὰ τοὺς Ρώσους ὀλοφάνερη τιμωρία τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν προδοσίαν τῆς πίστεως τους καὶ καθιστοῦσε τοὺς Ἑλληνας ὀριστικὰ ἀναξιόπιστους ἀφοῦ ζοῦσαν πιά κάτω ἀπὸ τὸν ζυγὸν, τὴν ἀπόλυτην κυριαρχίαν τοῦ «εἰδωλολατρικοῦ καὶ ἀπολυταρχικοῦ βασιλείου τῶν ἄθεων Τούρκων».¹¹²

Ἔτσι ἀρχίζει στὴ Ρωσία μιὰ ἐμμανὴς προσπάθεια (πανομοιότυπη μὲ αὐτὴ τῶν Φράγκων κάποιους αἰῶνες νωρίτερα) νὰ διαφοροποιηθοῦν ὁπωσδήποτε ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας σὲ πολλὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου — εὐτυχῶς ὄχι καὶ στὸ δόγμα (στὶς συνοδικὰς διατυπώσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας) ὅπως οἱ Φράγκοι. Οἱ Φράγκοι εἶχαν εὐστοχα διαγνώσει ὅτι ἡ ρήξις μὲ τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν θὰ ἀποτελέσει ἱστορικὸν δεδομένον μόνον ἂν βιωθεῖ ὡς ἐκδηλῆ διαφορὰ στὴ λαϊκὴ πράξις. Γι' αὐτὸ καί, πέρα ἀπὸ τὶς δογματικὰς καινοτομίας, ἐπέμειναν στὴν ἀλλαγὴν ἐξωτερικῶν τύπων: Νὰ σχηματίζουσι τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ οἱ πιστοὶ μὲ τὰ πέντε (ὄχι μὲ τὰ τρία) δάχτυλα. Οἱ κληρικοὶ νὰ ἔχουσι ξυρισμένον πρόσωπον καὶ νὰ κείρουσι τὴν κόμη. Τὸ βάπτισμα νὰ τελεῖται μὲ ραντισμὸν καὶ ὄχι μὲ καταβύθισιν ἐν νερῷ. Κατάργησαν τὴν κοινωνίαν τοῦ οἴνου στὴν Εὐχαριστία καὶ ἀντικατέστησαν τὸν ἄρτον μὲ τὴν ἄζυμον «ὄστια».¹¹³ Ἐπέβαλαν τὴν ὑποχρεωτικὴν ἀγαμία τοῦ κλήρου, κ.λπ., κ.λπ.

Ἡπιότερα, ἀλλὰ σαφῶς μὲ τὴν ἴδια λογικὴν, οἱ Ρῶσοι ἐπέμειναν σὲ διαφοροποιήσεις ποὺ καθιστοῦσαν ἀμέσως ἐκδηλῆ τὴν δικήν τους ἐθνοφυλετικὴν ἰδιαιτερότητα: Ρώσικος τύπος σταυροῦ (μὲ τρεῖς ὀριζόντιες κεραεῖς κάθετες στὸν κατακόρυφον ἄξονα), ρώσικος τύπος ράσου, ρώσικο καλυμμαύχι, ρώσικο ἐπανωκαλύμμαυχο τῶν κληρικῶν, ρώσικος τύπος εἰκονογραφίας (μὲ ἔντονον τὸ ἐξαύλωτικόν ἱμπρεσιονιστικὸν στοιχεῖον), ρώσικη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ (μὲ ἔμφασιν ἐν τῷ ριζικῷ διαφοροποιημένῳ καὶ ἀποκλειστικῷ διακοσμητικῷ κρεμμυδόσχημον τροῦλον). Σίγουρα πρόκειται γιὰ

διαφοροποιήσεις έξωτερικὲς καὶ δευτερεύουσες ποὺ θὰ μποροῦσαν εὐκολότατα νὰ περάσουν ἀπαρατήρητες, ἂν δὲν ἐπεδίωκαν νὰ λειτουργήσουν ὡς ἔκφραση ἐθνοφυλετικῆς ἰδιαιτερότητας, δυναμικῆς πρωτοκαθεδρίας.

Ὁ ἐθνοφυλετικὸς κατακερματισμὸς τῆς ἐνότητας τῶν ὀρθόδοξων ἐκκλησιῶν ὀλοκληρώνεται ἀνευδοίαστα στὸν 19ο καὶ 20ὸ αἰῶνα, στὰ πλαίσια τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Νεωτερικότητας, μὲ τὴν καθολίκευση τοῦ ἔθνους-κράτους ὡς ἀποκλειστικοῦ μοντέλου πολιτικῆς ὀργάνωσης τῶν κοινωνιῶν. Ὁ ἓνας μετὰ τὸν ἄλλον οἱ ὀρθόδοξοι λαοὶ τῆς Βαλκανικῆς, ἀμέσως μὸλις ἀποτινάζουν τὸν ζυγὸ τῆς ὑποδούλωσής τους στοὺς Τούρκους καὶ συγκροτοῦν νεωτερικοῦ τύπου κράτος, ἀπαιτοῦν τὴν ἐκκλησιαστικὴ τους αὐτονομία, τὴν ἀπόσπασή τους ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ἀνάδειξή τους σὲ ἐθνικὴ ἐκκλησία καί, συνήθως, σὲ πατριαρχεῖο.

Ἡ ἀρχὴ γίνεται μὲ τὴν ἴδρυση ἐλληνικοῦ κράτους σὲ ἓνα ἐλάχιστο τμῆμα τῶν περιοχῶν ὅπου, ἀπὸ τὰ πανάρχαια χρόνια, κατοικοῦσαν οἱ Ἑλληνες. Τὸ ἐλάχιστο αὐτὸ κρατίδιο, κυβερνώμενο στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ βίου του ἀπὸ τοὺς Βαυαροὺς καὶ μὲ κυρίαρχη ἰδεολογία μιὰ μαχητικὴ ἀπαίτηση ταχύτατου καὶ ἄνευ ὄρων (μιμητικοῦ) ἐκδυτικισμοῦ, ἀποφασίζει τὴν πραξικοπηματικὴ ἀπόσπαση ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο τῶν ἐπισκοπῶν τῆς ἐδαφικῆς του ἐπικράτειας καὶ τὴν ἴδρυση, μὲ κυβερνητικὴ ἀπόφαση, «αὐτοκέφαλης» ἐλληνικῆς ἐκκλησίας (1833).¹¹⁴ Ἡ ἐκκλησία αὐτὴ παραμένει σχισματικὴ ἐπὶ εἴκοσι περίπου χρόνια καὶ τὸ 1850 ἀναγνωρίζεται κατὰ συγκατάβαση ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο.

Ἀκολουθεῖ, μὲ ἡπιότερες διαδικασίες, ἡ ἀναγνώριση ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ὡς αὐτοκέφαλης τῆς ἐθνικῆς ἐκκλησίας τῆς Σερβίας, τὸ 1879, καὶ ἡ ἀνύψωσή της σὲ πατριαρχεῖο, τὸ 1920. Τὸ 1855 ἀναγνωρίζεται αὐτοκέφαλη ἡ ἐθνικὴ ἐκκλησία τῆς Ρουμανίας καὶ τὸ 1925 ἀνυψώνεται καὶ αὐτὴ σὲ πατριαρχεῖο. Ὑστερα ἀπὸ μακρὰ παραμονὴ σὲ κατάσταση σχίσματος, ἀναγνωρίζεται, τὸ 1945, καὶ ἡ βουλγαρικὴ ἐθνικὴ ἐκκλησία ὡς αὐτοκέφαλη καὶ τὸ 1953 ὡς πατριαρχεῖο. Τὸ 1990 ἀνακηρύσσεται

αὐτοκέφαλη ἢ ἐκκλησία τῆς Γεωργίας καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Τυφλίδας προσλαμβάνει τὸν τίτλο τοῦ πατριάρχου «πάσης Γεωργίας». Ἀπὸ τὸ 1924 ἔχει ἀναγνωρισθεῖ ὡς αὐτοκέφαλη καὶ ἡ ἐθνικὴ ὀρθόδοξη ἐκκλησία τῆς Πολωνίας, ἀπὸ τὸ 1937 ἡ ἐθνικὴ ἐκκλησία τῆς Ἀλβανίας καὶ ἀπὸ τὸ 1998 ἡ ἐθνικὴ ἐκκλησία Τσεχίας καὶ Σλοβακίας. Αὐτὴ ἡ τελευταία ἔχει ὡς ἔδρα ἄλλοτε τὴν πόλη Πρέσοβ τῆς Σλοβακίας καὶ ἄλλοτε τὴν Πράγα τῆς Τσεχίας, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐθνικότητα τοῦ ἐκάστοτε προκαθημένου.

Ἔτσι ἡ ὀρθοδοξία, ἄλλοτε ταυτόσημη μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν καθολικότητα, ἔφτασε νὰ κατανοεῖται πρωτίστως ὡς ἐθνικὴ θρησκεία («ἐπικρατούσα» στὸ κράτος «θρησκεία», ὅπως τὸ ἐλλαδικὸ Σύνταγμα ὑποδειγματικὰ τὴν ὀρίζει μὲ κριτήρια ποσοτικὰ-πληθυσμικά). Ταυτίζεται ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὀρθοδοξία μὲ τὴν ἱστορικὴ ἰδιοπροσωπία κάθε ἔθνους, τὶς πολιτικὲς περιπέτειες καὶ φιλοδοξίες του, γίνεται οὐσιώδης συνάρτηση τῆς ἐπίσημης κρατικῆς ἰδεολογίας. Ἀναπόφευκτα ὑποτάσσεται σὲ σκοπιμότητες τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, στηρίζει (ἢ «ἐξαγιάζει») τὴ βία πολεμικῶν ἀναμετρήσεων.

Ἄν κάποτε ἡ λέξις «ὀρθοδοξία» δήλωνε τὴν ἐμμονὴν καὶ προάσπιση τῆς καθολικότητος κάθε τοπικῆς ἐκκλησίας, ἂν ἀντέτασσε τὸ ὑπαρκτικὸ γεγονός (ἱστορικὰ καὶ πολιτιστικὰ ἔνσαρκο, ἀπτό) στὸ παγκοσμιοποιημένο ἰδεολόγημα, σήμερα ἡ ἴδια λέξις «ὀρθοδοξία» παραπέμπει σὲ χρηστικὸ ἐργαλεῖο τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ γιὰ τὴν κατοχύρωση τῆς κρατικῆς του ὑπόστασης καὶ ἰσχύος. Πικρὸς, πικρότατος καρπὸς τῆς θρησκευοποίησης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος καὶ στὴν Ἀνατολή, ὅπως καὶ στὴ Δύση.

5. Ὁ Εὐσεβισμὸς

Ὅ,τι ὀνομάζουμε στὴν Ἱστορία Εὐσεβισμὸ προσδιορίζει ὀργανωμένα κινήματα ἢ ἀπλῶς ρεύματα, στὸ πλαίσιο θρησκευτικῶν παραδόσεων, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ἀμιγέστερη ἴσως ἔκφανση τῆς ὀρμέμφυτης, ἐνστικτώδους ἀνάγκης τοῦ ἀνθρώπου γιὰ θρησκεία.

Ὁ Εὐσεβισμὸς παρακάμπτει ἢ σχετικοποιεῖ τὸ «δόγμα» (τὴν ἀπαίτηση τῆς διάνοιας γιὰ διερεύνηση τῶν μεταφυσικῶν

αίνιγμάτων) προκειμένου να κερδηθεί ή κυρίως επιδίωξη της θρησκευτικότητας: ή εξασφάλιση ψυχολογικής βεβαιότητας για ατομική σωτηρία. Να κερδηθεί ή σωτηρία μέσα από συναισθηματικές εξάρσεις, μυστικιστικές εμπειρίες ή αντικειμενικά-μετρητά επιτεύγματα αρετής, έμπρακτης πιστότητας σε θρησκευτικές επιταγές — μέσα από το έμπρακτο σέβας του ιεροῦ, τὴν εὐσέβεια.

Ὡς φαινόμενο τοῦ θρησκευτικοῦ βίου ὁ Εὐσεβισμὸς προϋπῆρχε βέβαια τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος. Στὰ χρόνια τῆς ἱστορικῆς ἐμφάνισης τῆς Ἐκκλησίας κυρίαρχο εὐσεβιστικὸ ρεῦμα ἦταν ὁ Γνωστικισμὸς. Ὀνομαζόταν ἔτσι ἐπειδὴ ἡ κυρίως ἐπαγγελία του ἦταν ἄμεση γνώση («ἐποπτεία») τῆς ὑπερβατικῆς πραγματικότητας, ἀλλὰ γνώση κατορθωτὴ μόνο μὲ ατομικὲς ἐπιδόσεις σὲ πρακτικὲς μορφὲς εὐσέβειας.

Οἱ πρακτικὲς τῆς εὐσέβειας, ὅπως καὶ οἱ θεωρητικὲς θέσεις τῶν ἐπιμέρους ομάδων ἢ παραδόσεων τοῦ Γνωστικισμοῦ, ἦταν τυπικὸ προϊόν θρησκευτικοῦ συγκρητισμοῦ — ἓνα συνονθύλευμα στοιχείων ἀρχαιοελληνικῶν, ἰουδαϊκῶν καὶ θρησκευτῶν τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς. Μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἀνέκυψαν ἀμέσως (ἀπὸ τὰ χρόνια κιόλας τῶν Ἀποστόλων) καὶ «χριστιανικὲς» ἐκφάνσεις τοῦ Γνωστικισμοῦ. Οἱ πιὸ διάσημες ἦταν ἡ γνωστικὴ ομάδα τοῦ Σατουρνείλου (γύρω στὸ 130 μ.Χ.) στὴ Συρία, τοῦ Βασιλείδου (τὴν ἴδια ἐποχὴ) στὴν Ἀλεξάνδρεια, τοῦ Βαλεντίνου (μετὰ τὸ 160) στὴ Ρώμη καὶ στὴν Κύπρο, τοῦ Μαρκίωνα (γύρω στὸ 150) στὴ Σινώπη τοῦ Πόντου καὶ στὴ Ρώμη, ἀλλὰ μὲ μεγάλη ἐξάπλωση τῶν ὀργανωμένων ὀπαδῶν του καὶ σὲ ὀλόκληρη τὴ Μέση Ἀνατολή, τοῦ Μάνητος (γύρω στὸ 240) ποὺ ἦταν Πέρσης καὶ ἡ διδασκαλία του (ὁ *Μανιχαϊσμός*) γνώρισε τὴν ἐκπληκτικότερη ἐπιτυχία διάδοσης σὲ γεωγραφικὸ χῶρο φτάνοντας ἀνατολικά ὡς τὴν Κίνα καὶ δυτικά ὡς τὴν Ἰσπανία.

Ὅλα αὐτὰ τὰ ρεύματα ἢ οἱ ἐκφάνσεις τοῦ Γνωστικισμοῦ εἶχαν κάποιες κοινὲς θέσεις, κοινὰ γνωρίσματα. Τὰ πιὸ χαρακτηριστικά, ποὺ θὰ μπορούσαν ἐπιγραμματικὰ νὰ ἐντοπιστοῦν, εἶναι:

—Ὁ ὄντολογικὸς δυαλισμὸς, δηλαδή ἡ πίστη ὅτι ὑπάρχουν δύο αἰτιώδεις ἀρχὲς τῶν ὑπαρκτῶν, ἓνας κακὸς Θεός, ἀμιγῆς ὕλη καὶ

διαχειριστής τῆς ὕλης, δημιουργὸς τοῦ ὄρατοῦ κόσμου, πρόξενος τοῦ ἐγκόσμιου κακοῦ. Καὶ ἓνας ἀγαθὸς Θεός, καθαρὸ πνεῦμα, ἐντελῶς ἄσχετος μὲ τὴ δημιουργία τοῦ ὕλικου κόσμου, ἀλλὰ ποὺ ἔχει ὡς ἔργο του νὰ ἐλευθερώσει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ὕλης, δηλαδὴ τοῦ κακοῦ.

—Δεύτερο γνῶρισμα ὁ δοκητισμὸς, δηλαδὴ ἡ πίστη ὅτι ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ἔστειλε στὸν κόσμο τὸν υἱὸ του Ἰησοῦ Χριστὸ μὲ φαινομενικὸ («κατὰ δόκησιν») σῶμα καὶ φαινομενικὸ σταυρικὸ θάνατο, γιὰ νὰ σώσει, μὲ τὴ διδασκαλία του καὶ τὴ λυτρωτικὴ ἐνέργεια τοῦ σταυροῦ του, τοὺς ἀνθρώπους.

—Τρίτο γνῶρισμα ἡ συνεπέστατη πρὸς τὰ παραπάνω ἀπέχθεια γιὰ τὴν ὕλη, γιὰ τὸ σῶμα, γιὰ κάθε ἡδονὴ καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὴ σεξουαλικότητα, μαζί καὶ ἡ ἀπόρριψη εἰκόνων, ἀγίων λειψάνων, ἀλλὰ καὶ τῆς τιμῆς σὲ ἀνθρώπινα πρόσωπα ἀγίων. Πίστευαν οἱ Γνωστικοὶ ὅτι μὲ συνεπῆ ἀσκητισμὸ καὶ νοησιαρχικὸ ὀρθολογισμὸ γίνονταν ἱκανοὶ νὰ ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ὕλης καὶ νὰ φτάσουν στὴν ὁμοίωση μὲ τὸν Θεό.

Ἡ Ἐκκλησία πολέμησε τὸν Γνωστικισμὸ ἀπὸ τὰ πρῶτα κιόλας βήματα τῆς ἱστορικῆς τῆς πορείας — οἱ περισσότερες πληροφορίες ποὺ ἔχουμε γι' αὐτὸν προέρχονται ἀπὸ χριστιανικὰ συγγράμματα πολεμικῆς ἀναμέτρησης μὲ τὶς δοξασίες του. Ἀλλὰ μεγάλη ἐκπληξὴ ἀποτελοῦν οἱ ἱστορικὲς ἐπιβιώσεις τοῦ Γνωστικισμοῦ μέσα στὸν χριστιανικὸ κόσμο καὶ στὴ διαδρομὴ τῶν αἰώνων: Ἐπιβιώσεις τῶν βασικῶν του γνωρισμάτων, ὁμογενῶν τάσεων, ἀπόψεων καὶ νοοτροπιῶν, σὲ συλλογικὰ μορφώματα, μὲ διαφορετικὲς κατὰ καιροὺς ἐπωνυμίες, μὲ τὴν ἴδια ὅμως βιωματικὴ ταυτότητα.

Ἀξίζει μιὰ τηλεγραφικὴ ἐπισήμανση ἐνδεικτικῶν σταθμῶν αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς διαδρομῆς:

Οἱ κοινότητες τῶν *Μαρκιωνιτῶν* (τῶν ὀπαδῶν τοῦ Μαρκίωνα) παρέμειναν σὲ ἀκμὴ ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου (4ος αἰώνας) καὶ διατηρήθηκαν σὲ ἐνεργὸ ἱστορικὴ παρουσία ὡς καὶ τὸν 7ο αἰώνα. Τότε συγχωνεύτηκαν μὲ τοὺς *Παυλικιανούς* στὴν Ἀνατολὴ καὶ μὲ τοὺς *Μανιχαίους* στὴ Δύση.

Οἱ Παυλικιανοὶ προέκυψαν ἀπὸ τοὺς Μαρκιωνίτες ἀλλὰ καὶ

ἀπὸ τοὺς *Μεσσαλιανούς* (ἢ *Μασσαλιανούς* ἢ *Εὐχίτες*), ἄλλο κλάδο τοῦ Γνωστικισμοῦ ποὺ εἶχε ἐμφανιστεῖ τὸν 4ο αἰώνα, κυρίως στὸν χῶρο τοῦ μοναχισμοῦ, ἐκπροσωπώντας ἀκραῖες ἀσκητικὲς καὶ ἐνθουσιαστικὲς τάσεις. Οἱ Μεσσαλιανοὶ ἐπέζησαν τουλάχιστον ὡς καὶ τὸν 7ο αἰώνα στὴ Συρία καὶ στὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἀπέρριπταν ἢ περιφρονοῦσαν τὰ ἐκκλησιαστικὰ μυστήρια καὶ τὶς ἱεροτελεστίες, ἀπέβλεπαν στὴν ἀτομικὴ ἔνωση μὲ τὸν Θεὸ μέσα ἀπὸ ἀτομικὴ ἄσκηση, ἀτομικὴ προσευχὴ ἢ χοροὺς ποὺ ὀδηγοῦσαν σὲ ἀτομικὴ ἔκσταση.

Ἀπὸ τὸν 7ο αἰώνα καὶ μετὰ, τὸ κίνημα ποὺ συνέχισε τὴν παράδοση τοῦ Γνωστικισμοῦ στὴ Μικρὰ Ἀσία, Συρία, Μεσοποταμία καὶ Θράκη ἦταν λοιπὸν οἱ *Παυλικιανοί*. Ὀνομάστηκαν ἔτσι γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ τιμὴ ποὺ ἀπέδιδαν στὸν ἀπόστολο Παῦλο καὶ στὴ διδασκαλία του. Δέχονταν τὸν ὀντολογικὸ δυαλισμὸ τοῦ Μαρκιῶνα, τὴν «κατὰ δόκησιν» ἀνθρώπινη παρουσία τοῦ Χριστοῦ, ἀπέρριπταν τὴν ἐβραϊκὴ παράδοση καὶ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ἀλλὰ καὶ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἱεροτελεστίες, τὸν κλῆρο, τοὺς ναοὺς, τὶς εἰκόνες, τὴν προσκύνηση τῶν ἀγίων. Ὀνόμαζαν μόνον τοὺς ἑαυτοὺς των «Χριστιανούς», ἐνῶ ὅσοις ἀνῆκαν στὴν Ἐκκλησία τοὺς ἀποκαλοῦσαν ἀπλῶς «Ρωμαίους»: ἄγευστους τῆς Χάρης καὶ τῆς σωτηρίας. Συμπτώματα ποὺ σαφῶς μαρτυροῦν τὴ θρησκευτικὴ ἄρνηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος καὶ τῶν θεσμικῶν του ἐκφάνσεων, τὴν ὑποκατάστασή του ἀπὸ ἕναν εὐσεβιστικὸ ἀτομοκεντρισμὸ — τὴν ἀπευθείας ἀτομικὴ πρόσβαση στὴ σωτηρία.

Ἀπὸ τοὺς Παυλικιανούς τῆς Θράκης ὁ γνωστικὸς-μανιχαϊστικὸς εὐσεβισμὸς μεταφυτεύεται τὸν 10ο αἰώνα στὴ Βουλγαρία, μὲ τὴ μορφὴ ομάδων-κοινοτήτων ποὺ αὐτονομοῦνται *Βογόμιλοι* (στὰ βουλγαρικὰ σημαίνει «θεόφιλοι»). Διατηροῦν ὅλες τὶς δοξασίαι τῶν Παυλικιανῶν ἀναπτύσσοντας ἐπιπλέον ἀκραῖο ἀσκητισμὸ: Ἀπεχθάνονται τὸν γάμο, βδελύσσονται τὴ σεξουαλικότητα, ἀποφεύγουν τὴν κρεοφαγία, τελοῦν τὸ βάπτισμα χωρὶς βύθιση στὸ νερό, μόνον μὲ ἐπίθεση τῶν χειρῶν. Μέσα σὲ τρεῖς αἰῶνες, ἀπὸ τὸν 10ο ὡς τὸν 13ο, ἐξελίσσονται οἱ Βογόμιλοι σὲ ἰσχυρὸ ρεῦμα μὲ ἐντυπωσιακὴ ἐπέκταση τόσο πρὸς τὴν Ἀνατολὴ (ὅπου τοὺς

ἀποκαλοῦν συνήθως *Νεομανιχαίους*) ὅσο και πρὸς τὴ Δύση (ὅπου, στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 12ου αἰώνα, ἔχουν πάρει τὸ ὄνομα *Καθαροί*).

Ἡ αἵρεση τῶν Καθαρῶν μὲ ὅλα τὰ παραπάνω γνωρίσματα τοῦ μανιχαϊστικοῦ εὐσεβισμοῦ ἀποτέλεσε ὄχι μόνο θρησκευτική, ἀλλὰ και σοβαρὴ κοινωνικὴ δοκιμασία τῶν λαῶν τῆς Δύσης στὸν Μεσαίωνα — μιὰ πραγματικὴ λοιμικὴ. Ἡ πολεμικὴ ἀντίθεση τῆς αἵρεσης στοὺς ἐκκλησιαστικούς θεσμούς ἀνταποκρινόταν στὴ δυσφορία μεγάλου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων γιὰ τὸν κοσμικό, ἐξουσιαστικὸ χαρακτήρα αὐτῶν τῶν θεσμῶν, τὶς φορολογίες ποὺ ἐπέβαλλαν στὸν λαό, τὴ διαφθορὰ τοῦ κλήρου, τὴν προκλητικὴ του εὐμάρεια. Οἱ ἀντικληρικαλιστικὲς και ἀντιπαπικὲς τάσεις εὐνοοῦσαν τὴν ἀπαίτηση γιὰ ἀντικειμενικὰ βεβαιωμένη μετρητὴ «καθαρότητα», ποὺ εὐκόλα ἐντοπιζόταν στὴν ἀποστροφή γιὰ τὴ σεξουαλικότητα και κατέληγε στὸν φανατικὸ προπαγανδισμό τῆς ἀπόρριψης τοῦ γάμου. Τέτοια δεδομένα δημιουργοῦσαν τὴν αἴσθηση ὅτι τὸ ἰσχυρὸ ρεῦμα τῶν Καθαρῶν ἀπειλοῦσε τὴ συνοχή, ἀλλὰ και τὴ βιολογικὴ ἐπιβίωση τῶν κοινωνιῶν ὅπου αὐτοὶ ἐπικρατοῦσαν.

Ὁ ἐξουσιαστικὰ κυρίαρχος στὴ Δύση Ρωμαιοκαθολικισμὸς ἀντέδρασε μὲ βίαια μέσα στὴν αἵρεση τῶν Καθαρῶν. Ἀρχικὰ μὲ ἐξορίες, δημεύσεις περιουσιῶν, ἀφορισμούς, ἀργότερα μὲ φυλακίσεις και βασανιστήρια, τελικὰ μὲ τὸν διὰ πυρᾶς θάνατο ποὺ ἐπέβαλλε στοὺς αἵρετικούς ἢ *Ἱερὴ Ἐξέταση* (*Inquisitio* — ὁ θεσμὸς ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν πάπα Γρηγόριο Θ', τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1233).

Ὁ Γνωστικισμὸς τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων (και κυρίως ὁ Μανιχαϊσμὸς) ἐκβάλλει και προεκτείνεται ἱστορικὰ στοὺς Μαρκιωνίτες και στοὺς Μεσσαλιανούς. Ἀπὸ αὐτοὺς προκύπτουν οἱ Παυλικιανοί. Ἀπὸ τοὺς Παυλικιανούς προέρχονται οἱ Βογόμιλοι και ἀπὸ τοὺς Βογόμιλους οἱ Καθαροί. Ἡ ἱστορικὴ διαδοχὴ εἶναι συνεχῆς, ἀδιάλειπτη: Ὑπάρχουν ἱστορικοὶ ποὺ θεωροῦν τοὺς Καθαροὺς προδρόμους τοῦ Προτεσταντισμοῦ και βλέπουν στὰ μεγάλα θρησκευτικὰ ρεύματα ποὺ γέννησε ἢ Μεταρρύθμιση, στὸν *Πουριτανισμό* και στὸν *Πιετισμό*, τὴ συνέχεια και ἐπιβίωση τοῦ μανιχαϊστικοῦ εὐσεβισμοῦ ὡς τὶς μέρες μας.¹¹⁵

Ὁ Πουριτανισμὸς δὲν ἐξαντλεῖται στὶς ομάδες τῶν Μεταρρυθμιστῶν τῆς Ἀγγλίας τοῦ 16ου αἰώνα, ποὺ ζητοῦσαν νὰ διατηρηθεῖ «καθαρὸς» ὁ καλβινισμὸς τους, ἀμιγῆς ἀπὸ ρωμαιοκαθολικὰ κατάλοιπα — οὔτε συνιστᾷ ὁ Πουριτανισμὸς λεκτικὸ μόνον ἀπόηχο τῆς αἵρεσης τῶν Καθαρῶν.¹¹⁶ Εἶναι ἡ πραγματικὴ συνέχεια τῆς νοο-τροπίας καὶ τῆς πρακτικῆς τους, φανερὴ σὲ πλῆθος «ὁμολογιακῶν» ομάδων καὶ κινήματων τοῦ προτεσταντικῦ κόσμου ὡς σήμερα — ὅπωςδὴποτε μήτρα ὁ Πουριτανισμὸς καὶ εἰδοποιὸς ταυτότητα Πρεσβυτεριανῶν, Κονγκρεκασιοναλιστῶν, Ἀναβαπτιστῶν, Κουάκερων, Βαπτιστῶν κ.ἄ.

Μὲ ἀκαταμάχητη ἱστορικὴ δυναμικὴ καὶ ὁ Πιετισμὸς, μεταφύτευμα, ἀρχικά, τοῦ ἀγγλοσαξωνικοῦ Πουριτανισμοῦ στὴν Ὀλλανδία καὶ στὴ Γερμανία, κατόρθωσε ταχύτατα νὰ ὑπερβεῖ τὶς ὀριοθετήσεις παραδόσεων καὶ «ὁμολογιῶν».¹¹⁷ Σήμερα μοιάζει νὰ ἔχει ἐπιβάλλει ὁ Πιετισμὸς τὸν μανιχαϊστικὸ δυαλισμὸ καὶ τὸν ἠθικιστικὸ ἀτομοκεντρισμὸ ὡς καθοριστικὸ στοιχεῖο τοῦ χριστιανικοῦ βίου σὲ κάθε μῆκος καὶ πλάτος τῆς γῆς.

Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Μανιχαϊσμὸς ἀποτελοῦσε συγκρητιστικὸ συνονθύλευμα στοιχείων ἀπὸ περισσότερες θρησκευτικὲς παραδόσεις (βαβυλωνιακὲς-χαλδαϊκὲς, ζωροαστρικὴ, ἰουδαϊκὴ), στοιχείων ποὺ κατεξοχὴν ἀνταποκρίνονται στὶς ἀπαιτήσεις τῆς φυσικῆς, ἐνστικτώδους θρησκευτικότητας (: μάχη τοῦ φωτὸς μὲ τὸ σκότος, τοῦ ἀγαθοῦ μὲ τὸ κακό, τοῦ πνεύματος μὲ τὴν ὕλη, συμμετοχὴ τοῦ ἀτόμου σὲ αὐτὴ τὴ μάχη μὲ στόχο τὴν κατάκτηση ἀτομικοῦ ἐξαγνισμοῦ, ἀτομικῆς δικαίωσης, ἀτομικῆς σωτηρίας — αἰώνιας γιὰ τὸ ἄτομο ζωῆς).

Αὐτὴ ἡ παρατήρηση μᾶλλον ἀπαντᾷ καὶ στὸ ἐρώτημα: γιατί ὁ Μανιχαϊσμὸς, μὲ ποικίλες παραλλαγὲς καὶ ὀνομασίες, ἀλλὰ μὲ τὸν ἴδιο πάντοτε χαρακτήρα ἀτομοκεντρικοῦ εὐσεβισμοῦ, παρακολουθεῖ ἀδιάλειπτα τὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς Ἐκκλησίας. Ὀλοφάνερα, αὐτὴ ἡ παράλληλη πορεία σαρκώνει ἱστορικὰ τὸν συνεχῆ πειρασμὸ θρησκευιοποίησης ποὺ σαφῶς ἀντιμάχεται τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονὸς, τὸν ἀντικειμενοποιημένο ἀτομοκεντρικὸ εὐσεβισμὸ ὡς ἀδιάκοπη ἐναλλακτικὴ πρόταση γιὰ τὴν

ὕποκατάσταση τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆ θρησκεία.

E

Ὁρθοδοξισμός:

Ἡ θρησκευοποίηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀρθοδοξίας

1. Παγίωση κωδικῆ κληροδοτήματος

Εἶδαμε ὅτι ἡ γνησιότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος προσδιορίζοταν στοὺς πρώτους αἰῶνες ὡς καθολικότητα — σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν ἀποσπασματικότητα τῆς αἵρεσης. Ἡ καθολικότητα σημαίνει τὴν ὀλοκληρία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, δηλαδὴ τὴ δυναμικὴ ἀπροσδιοριστία μιᾶς κοινωνούμενης (προσφερόμενης σὲ κοινὴ μετοχικὴ ἐπαλήθευση) ἐμπειρικῆς πιστοποίησης.

Ὁ μεταγενέστερος προσδιορισμὸς τῆς γνησιότητας ὡς ὀρθοδοξίας σαφῶς ἀποβλέπει στὴν ἀντικειμενοποίηση τῆς δυναμικῆς ἀπροσδιοριστίας — νὰ ὀριστεῖ ἡ γνησιότητα σὰν μετρητὸ μέγεθος ἐπιδεχόμενο ἀποδεικτικὴ κατάδειξη. Ὁρθοδοξία σημαίνει τὴν ὀρθὴ δόξα (γνώμη, ἀποψη, δοξασία, εἰκασία) ὑποδηλώνοντας ἀμέσως τὴν ἀνάγκη κοινὰ ἀποδεκτῶν κριτηρίων ὀρθότητος. Ἐπιπλέον ἡ γνώμη-ἀποψη-δοξασία προϋποθέτει ἀτομικὸ (ὑποκειμενικὸ) τὸν φορέα καὶ ὀριστικὸ (ὀριοθετημένο, καθορισμένο) τὸ φερόμενο (τὸ περιεχόμενο τῆς γνώμης-ἀποψης-δοξασίας). Ἐπομένως, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν καθολικότητα, ποὺ προσφέρεται σὲ κοινωνούμενη μετοχικὴ ἐπαλήθευση, ἡ ὀρθοδοξία σαφῶς ἀποκλίνει πρὸς τὸ γνωστὸ δίπολο: ἀτομοκεντισμὸς-ἀντικειμενικότητα (ποὺ ὀδηγεῖ στὴ διαμόρφωση τῶν πολυποίκιλων-ισμῶν, δηλαδὴ στὴν ἰδεολογικοποίησι συλλογικῶν στόχων).

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ Ὁρθοδοξία (ὅπως καὶ κάθε ἄλλη μεταγενέστερη —πολιτικὴ, ἰδεολογικὴ, ὁμολογιακὴ— ὀρθοδοξία) ἀναδείχνει ὡς κριτήριον ὀρθῆς δόξας τὴν πιστότητα στὸ «πρωτότυπο»: στίς ἀρχικὲς διατυπώσεις τῆς πρωτογενοῦς ἐμπειρίας. Τὸ παρελθὸν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος θεωρεῖται ὀλοκλήρωμα καὶ αὐταξία, οἱ ἀπομνημειώσεις αὐτοῦ τοῦ παρελθόντος (σὲ κείμενα, λειτουργικοὺς τύπους, ἀσκητικὲς πρακτικὲς, ὀργανωτικὰ σχήματα) περιβάλλονται κύρος ἀλάθητων

στερεοτύπων. Αυτόνομη αὐθεντία γιὰ τὶς Ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες ἀποτελεῖ ἡ λεγόμενη ἀποστολικὴ καὶ πατερικὴ Παράδοση. Ἐκεῖ ἐντοπίζεται ἡ σιγουριὰ καὶ βεβαιότητα ὅτι τὸ ἄτομο κατέχει τὴν ὀρθὴ πίστη, τὴν ὀρθὴ διδασχὴ, τὴν ὀρθὴ βιοτὴ — γιὰ τὴν κατασφάλιση τοῦ ἐγῶ.

Ἀσφαλῶς ἔχει πολὺ μεγάλη σημασία γιὰ τὴ γνησιότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος ἢ μαρτυρία τόσο τῶν «αὐτοπτῶν μαρτύρων» τῆς ἱστορικῆς «ἐπιφάνειας» τοῦ Χριστοῦ ὅσο καὶ τῶν πρῶτων «πατέρων» τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, αὐτῶν ποὺ πρῶτοι διατύπωσαν τὴ γλωσσικὴ, τὴ λειτουργικὴ καὶ τὴν ὀργανωτικὴ σημαντικὴ τοῦ χριστιανικοῦ εὐ-αγγελίου. Τὸ κρίσιμο πρόβλημα εἶναι, ἂν αὐτὴ ἢ πολὺ μεγάλης σημασίας μαρτυρία προσεγγίζεται μὲ ἐπίγνωση τῆς δυναμικῆς σχετικότητας ποὺ ἔχει ἢ σημαντικὴ κάθε κοινωνούμενης ἐμπειρίας. Ἡ ἂν ὑποτάσσεται ἢ μαρτυρία στὴν ὀρμέφυτη ἀνάγκη τοῦ φυσικοῦ ἀτόμου γιὰ θωράκισή του μὲ «ἀλάθητη» ἀντικειμενικότητα — ἀνάγκη γιὰ εἶδωλα.

Γιὰ τὶς Ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες ἐγγύηση γνησιότητας τῆς διδασχῆς, τῆς λατρείας, τῆς ὀργάνωσης, τῆς βιοτῆς δὲν εἶναι ἢ (μετοχικὰ ἐπαληθευόμενη) ἐμπειρία λειτουργίας σώματος εὐχαριστιακοῦ — δὲν εἶναι τὸ «κοινὸν ἄθλημα» μεταβολῆς τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως. Τὸ «κριτήριον ἀληθείας» εἶναι ἀντικειμενοποιημένο: εἶναι τὰ κείμενα τῶν Πατέρων, κάθε παραμικρὴ φράση ἀπὸ αὐτὰ τὰ κείμενα, ἔστω καὶ ἀποσπασμένη ἀπὸ τὸ νοηματικὸ τῆς πλαίσιου. Εἶναι τὸ λειτουργικὸ τυπικὸ ἀκριβῶς ὅπως τὸ συγκρότησαν οἱ Πατέρες. Εἶναι οἱ Κανόνες ποὺ συνέταξαν οἱ Πατέρες (ἀκόμα καὶ ὅσοι ἀντιφάσκουν μεταξὺ τους ἢ καὶ αὐτοὶ ποὺ, ἂν πραγματικὰ ἰσχύουν, στὸ σύνολό τους οἱ Χριστιανοὶ πρέπει νὰ εἶναι ἀφορισμένοι).

Γιὰ πολλὰς Ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες (καὶ γιὰ πολὺ περισσότερες σχισματικὲς παραφυάδες) κριτήριον γνησιότητας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος εἶναι ἀκόμα καὶ τὸ ἑορτολόγιον ποὺ καθόρισαν οἱ Πατέρες, ἢ ἐμμονή, ὅπως καὶ σὲ προηγούμενες σελίδες ἀναφέραμε, νὰ ὑποτάσσεται ὁ ἑορτασμὸς τῶν ἑορτῶν τῆς Ἐκκλησίας στὸ λαθεμένο ἀστρονομικὰ (δηλαδὴ ἄχρηστο γιὰ τὴν

πραγματικότητα οργάνωσης του βίου) Ίουλιανὸ ἡμερολόγιο τῆς ἐποχῆς τῶν Πατέρων (τὸ «παλαιό»). Στὸν δὲ ἑλληνόφωνο κόσμο καθιερώθηκε κάποτε (γιὰ ἄγνωστους λόγους, ἀλλὰ προφανῶς συγκυριακούς, περιστασιακούς) ἡ πασχάλια Μεγάλη Ἑβδομάδα νὰ γιορτάζεται μὲ ἀντεστραμμένο τὸν ἡμερήσιο λειτουργικὸ κύκλο: Ὁ ὄρθρος ψάλλεται τὸ ἑσπέρας καὶ ὁ ἑσπερινὸς τὸ πρωί, χωρὶς νὰ διανοεῖται κανεὶς (ἢ νὰ τολμάει) νὰ ἀμφισβητήσῃ αὐτὴ τὴν παράνοια. Διότι, ἀκόμα καὶ ἡ παράνοια, ἅπαξ καὶ καθιερώθηκε, ἄσχετα γιὰ ποιὸς λόγους, ἔχει πιά ἐπιβληθεῖ σὰν μιὰ ἐπιπλέον «ἱερὴ» παράδοση.

Καὶ ἂν αὐτὰ συμβαίνουν στὴν ἐπίσημη «τάξη» τῆς ἐκκλησιαστικῆς λατρείας, μπορεῖ κανεὶς νὰ θεωρήσῃ φυσικὴ συνέπεια τὸ πλῆθος τῶν ἄλογων, ἐξωφρενικῶν «παραδόσεων» ποὺ εἰδωλοποιοῦνται ἀπὸ τὴ λαϊκὴ εὐσέβεια: Ὁ ἁγιασμὸς τῶν ὑδάτων (ἀκολουθία συναρπαστικὰ ἀποκαλυπτικῆ τῶν κοσμολογικῶν διαστάσεων τῆς σωτηρίας) διακρίνεται τυπολατρικὰ σὲ «μεγάλον» καὶ «μικρόν», μὲ κανονιστικὲς προδιαγραφὲς ξεχωριστῆς χρήσης τοῦ καθενός. Εἰδωλοποιεῖται ἡ ἱερότητα τῶν ἀντικειμένων τῆς λατρείας καθιερώνοντας ἐπιπλέον κανονιστικὴ δεοντολογία χάρις στὴν ὁποία θαυματουργοῦν τὰ ἀντικείμενα — σκεύη, ἄμφια ἢ ὁ χῶρος κάτω ἀπὸ τὰ καλύμματα τοῦ θυσιαστηρίου. Χώρια οἱ βεβαιότητες γιὰ τὰ ὅσα συμβαίνουν στὴν «ψυχὴ» μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἀνθρώπου, ὅπου ἡ αἰωνιότητα μετριέται μὲ τὰ κοσμικὰ εἰκοσιτετράωρα καὶ οἱ «γνήσιοι» Ὁρθόδοξοι ξέρουν ἐπακριβῶς ποῦ πηγαίνει ἡ «ψυχὴ» στὶς τρεῖς ἡμέρες, ποῦ στὶς ἑννέα, ποῦ στὶς σαράντα ἢ ἀπὸ τὸ Πάσχα ὡς τὴν Πεντηκοστή! Ὅλη αὐτὴ ἡ «ἀντικειμενικὴ» πληροφόρηση συνιστᾷ γιὰ πολλοὺς θρησκευτικὸς ἀνθρώπους «παράδοση» ἐκκλησιαστικὴ, ἔστω κι ἂν σαφέστατα διακρινεῖται στοιχεῖα χθόνιων μαγικῶν ἐφευρημάτων.

Γιὰ ὁποιοδήποτε σημερινὸ-ἐπικαιρικὸ πρόβλημα ἄγνωστο καὶ ἀδιανόητο στὴν ἐποχὴ τῶν Πατέρων (προῖον μεταγενέστερων ἐξελίξεων καὶ συνθηκῶν) οἱ ὀρθόδοξοι θεολόγοι ἢ ποιμένες ἀναζητοῦν «λύση» σὲ πατερικὰ φρασίδια — ὅπως οἱ πιστοὶ τῆς κομμουνιστικῆς ιδεολογίας θὰ τὴν ἀναζητοῦσαν σὲ «τσιτάτα» τοῦ

Μὰρξ καὶ τοῦ Λένιν. Ἡ ἴδια ἀνάγκη ἀντικειμενικῆς κατοχύρωσης κατευθύνει φανερὰ καὶ τοὺς μὲν καὶ τοὺς δὲ — ἀνάγκη κατοχύρωσης μᾶλλον τοῦ ψυχολογικοῦ ἐγὼ παρὰ συγκεκριμένης βιοθεωρίας. Ἡ χριστιανικὴ ἀλήθεια (εὐ-αγγέλιο πανανθρώπινης ἐλπίδας γιὰ ἐλευθερία τῆς ὑπαρξῆς ἀπὸ τὸν χρόνο, τὸν χῶρο, τὴ φθορά, τὸν θάνατο) ταυτίζεται μὲ μιὰ ἀπολιθωμένη γλῶσσα, εἰδωλοποιημένα κωδικὰ δόγματα, παγιωμένο λειτουργικὸ τυπικὸ, ἐξωπραγματικοὺς Κανόνες προσδιορισμοῦ ἀμαρτημάτων, ἀμετάλλακτους θεσμούς. Καὶ ἡ γνησιότητα ὅλων αὐτῶν (ἡ «ὀρθοδοξία») εἶναι συνάρτηση μόνο τῆς ἱστορικότητάς τους, τῆς πιστότητας στὸ παρελθόν — στὸ ἀποστολικό, στὸ πατερικὸ, ἀλλὰ καὶ στὸ πρόσφατο ἀκόμα παρελθόν.¹¹⁸

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως καὶ οἱ Ἀπόστολοι, κατέθεσαν τὴ μαρτυρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας μὲ τὴ γλῶσσα τῆς ἐποχῆς τους. Καὶ τὰ ὅρια τῆς γλώσσας εἶναι ὅρια τοῦ ἐπιστητοῦ κάθε ἐποχῆς, ὅρια τῆς ἀντίληψης τοῦ κόσμου ὅπως τὴ συγκροτοῦν οἱ ἐπιστημονικὲς γνώσεις κάθε ἐποχῆς. Ἡ γλωσσικὴ ἔκφραση τῆς ἐκκλησιαστικῆς μαρτυρίας εἶναι συνάρτηση τῆς ἐπικαιρικῆς κοσμοαντίληψης, ὄχι ὅμως καὶ τὰ σημαίνοντα αὐτῆς τῆς μαρτυρίας. Τὰ σημαίνοντα ἀφοροῦν στὴν ἐμπειρία νοήματος τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, πέρα ἀπὸ τὶς περιστατικὲς κοσμοαντιλήψεις. Νοήματος ποὺ συνιστᾷ ἐμπειρικὴ ψηλάφηση, δηλαδὴ συνάγεται ἀπὸ ἄθλημα μετοχῆς σὲ τρόπο τῆς ὑπάρξεως. Ἀλλάζουν τὰ σημαίνοντα, ποτὲ τὰ σημαίνοντα.

Ὁ καὶ θεσμικὰ ιδεολογικοποιημένος Ρωμαιοκαθολικισμὸς φοβήθηκε, στὴν ἐποχὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἀναγέννησης, ὅτι ἡ καινούργια ἐπιστημονικὴ κοσμολογία ἀπειλοῦσε νὰ διαψεύσει τὴ χριστιανικὴ μαρτυρία τὴν ἐκφρασμένη μὲ τὴ γλῶσσα τῆς γεωκεντρικῆς κοσμοαντίληψης. Ἔτσι ξεκίνησε ὁ Ρωμαιοκαθολικισμὸς μία ἀ-νόητη ἀντιμαχία μὲ τὶς νεωτερικὲς ἐπιστῆμες (ποὺ ἀκόμα συνεχίζεται ἐμφανῶς ἢ λανθανόντως). Ἦταν προφανῆς ἡ ἀδυναμία διάκρισης τῶν σημαυνομένων ἀπὸ τὰ σημαίνοντα (ἀδυναμία ποὺ συνοδεύει τὴν ἀνάγκη νὰ εἰδωλοποιοῦνται τὰ σημαίνοντα προκειμένου νὰ θωρακίζεται τὸ ἄτομο μὲ βεβαιότητες «ἀντικειμενικῆς»). Οἱ Ὀρθόδοξοι

Ἐκκλησίες σήμερα ἔχουν στάση κατ' ἐπίφασιν διαφορετική: ἐκφέρουν τὴ χριστιανικὴ μαρτυρία σὲ γλώσσα ἀσυμβίβαστη μὲ τὴ σύγχρονη ἐπιστημονικὴ κοσμολογία καὶ ἀνθρωπολογία, ἀλλὰ οὔτε ἀντιμάχονται τὰ συμπεράσματα τῶν ἐπιστημῶν οὔτε καὶ διανοοῦνται νὰ τὰ νοηματοδοτήσουν μὲ βάση τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία.

Ἔτσι ἡ γλώσσα τῶν ἐπιστημονικῶν πιστοποιήσεων καὶ ἡ γλώσσα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας ἐμφανίζονται σήμερα ἀσύμπτωτες: παραπέμπουν σὲ μιὰ τεκμηριωμένη (ἢ πρώτη) καὶ σὲ μιὰ μυθικὴ (ἢ δεύτερη) ἐκδοχὴ τῆς πραγματικότητος τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου — χωρὶς αὐτὴ ἢ ἀντίθεση νὰ ὀδηγεῖ σὲ ἀντιμαχία οὔτε καὶ νὰ προβληματίζει κατ' ἐλάχιστο τοὺς θεολόγους καὶ τοὺς ποιμένες τῶν Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν. Δὲν ἐνοχλεῖται κανένας ἂν οἱ Ἐκκλησίες «νοηματοδοτοῦν» μιὰ μυθικὴ, ἀσύστατη κοσμολογία καὶ ἀνθρωπολογία. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ νοηματοδότηση τῆς πραγματικότητος βεβαιώνεται σὰν ψυχολογικὴ μόνον καταφυγὴ σὲ θρησκευτικὸ μῦθο, παραίτηση ἀπὸ τὸ πραγματικὸ καὶ ἐμπειρικὰ προσιτό, φυγὴ στὸ φαντασιῶδες, στὶς προβολὲς ὀρμέφυτων ἐπιθυμιῶν.

Εἶναι τὸ ἔσχατο στάδιο θρησκευτικοποίησης καὶ τῶν λεγόμενων Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν.

Δὲν ὑπάρχει πραγματικὴ (ἐπιστημονικὴ) ἔνδειξη, οὔτε ἡ παραμικρὴ, ποὺ νὰ ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε μιὰν ἀρχικὴ φάση, περίοδο ἢ ἐξελικτικὸ στάδιο τῆς φυσικῆς πραγματικότητος μὲ ὁμοιότητα ἢ ἀναλογία πρὸς τὴ λεγόμενη (στὴ γλώσσα τῶν Πατέρων) προ-πτωτικὴ κατάσταση τοῦ κόσμου. Τὸ ἐνδεχόμενον ὁ κόσμος νὰ ἦταν κάποτε ὕλικὸς ἀλλὰ ἄφθορος καὶ μὲ τὴν «πτώση» τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἔγινε ὕλικὸς καὶ φθαρτὸς (ὅπως ἐρμηνευτικὰ συνάγουν, σχεδὸν στὸ σύνολό τους, οἱ Πατέρες) δὲν ἔχει ἐρείσματα στὶς ὡς σήμερα ἐπιστημονικὲς πιστοποιήσεις.

Ἐκατομμύρια χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ ἀνθρώπου τὸ φαινόμενο τῆς ζωῆς πάνω στὴ γῆ διέπεται ἀπὸ τὴν ἴδια ὡς σήμερα νομοτέλεια γέννησης, ἀνάπτυξης, ἀναπαραγωγῆς, φθορᾶς καὶ θανάτου, ἀνιούσας ἐξελικτικῆς πολυπλοκότητος τῶν εἰδῶν, συμπληρωματικῆς ἀλληλεξόντωσης, ἐνορμήσεων αὐτοσυντήρησης

καὶ ἡδονῆς, πολύπλευρων ἐκφάνσεων τῆς σεξουαλικότητος. Τὸ ἐνδεχόμενον νὰ «εἰσῆλθε διὰ τοῦ ἀνθρώπου ὁ θάνατος εἰς τὸν κόσμον» ἢ νὰ εἶναι ἡ σεξουαλικότης ἀποτέλεσμα «πτώσης» τοῦ ἀνθρώπου ἢ νὰ ἀποτελοῦν ὁ μόχθος, ἡ φθορά, ἡ ὀδύνη, ἡ ἡδονὴ ἐπίσης παράγωγα παρακοῆς τοῦ ἀνθρώπου σὲ ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, δὲν ἔχει ἀντίκρισμα ἐπαλήθευσης στὴν πραγματικότητα τοῦ γνωστοῦ φυσικοῦ μας σύμπαντος.

Μὲ δεδομένες ὅσες πιστοποιήσεις τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας συγκροτοῦν τὴ σημερινὴ εἰκόνα καὶ ἀντίληψη τῆς φυσικῆς πραγματικότητος, εἶναι δύσκολον νὰ δεχθοῦμε τὴν αἰφνίδια ἐμφάνιση τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀπηρτισμένου λογικοῦ ὑποκειμένου. Ἡ ὀλοκλήρωση τῶν δυνατοτήτων ὁμιλίας, συγκρότησης γλωσσικοῦ κώδικα, ἀνάπτυξης τῶν νοητικῶν καὶ κριτικῶν λειτουργιῶν, τῆς κατασκευαστικῆς εὐχέρειας, τῆς δημιουργικῆς φαντασίας κ.λπ. πρέπει νὰ ἀπαίτησε μακρὰ ἐξελικτικὴ διαδικασίαν. Πάντως, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐντοπίσουμε στάδιον τῆς βραδύτατης αὐτῆς ἐξέλιξης στὸ ὁποῖον νὰ ἐντάξουμε τὸν «Ἀδάμ», ἂν τὸν ὑποθέσουμε, ὅπως συχνὰ τὰ πατερικὰ κείμενα, πρόσωπον ἱστορικό.¹¹⁹

Ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀποστολικῆς καὶ τῆς πατερικῆς ἐποχῆς εἶχε μιαν ἀντίληψη τοῦ χρόνου καὶ τοῦ ἀριθμοῦ μᾶλλον διαφορετικὴ ἀπὸ αὐτὴν τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου. Τὰ χρονικὰ διαστήματα καὶ τὰ ποσοτικὰ μεγέθη ἦσαν προσιτὰ στὴν ἐμπειρικὴ ἀντιληπτικότητα: Τὴν πρώτη ἐμφάνιση τοῦ ἀνθρώπου στὴ γῆ τὴν προσδιόριζαν τότε σὲ ἀπόστασιν ἑβδομήντα τεσσάρων (74), τὸ πολὺ, γενεῶν πρὸ Χριστοῦ,¹²⁰ δηλαδὴ σὲ 1850 χρόνια π.Χ. Καὶ τὸ τέλος τοῦ κόσμου τὸ περίμεναν σὲ ἐγγύτατον σὲς μέρες τοὺς μέλλον — ὁ Παῦλος ἐμφανίζεται βέβαιος ὅτι ὁ ἴδιος θὰ εἶναι ἀκόμα στὴ ζωὴ ὅταν θὰ συμβεῖ ἡ Δευτέρα Παρουσία τοῦ Χριστοῦ.¹²¹

Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος γνωρίζει ὅτι ἀπὸ τὴν πρώτη γένεσιν ἔμβιας ὕλης ὡς τὴν ἐμφάνισιν λογικῶν ὄντων χρειάστηκαν ἕνα δισεκατομμύριον χρόνια. Ὅτι τὰ συμπεράσματα τῆς Ἱστορικῆς Γεωλογίας-Παλαιοντολογίας καὶ τῆς Γενετικῆς τοποθετοῦν τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἀνθρώπου εἴδους, ὅπως τὸ γνωρίζουμε σήμερον (homo sapiens sapiens), πρὶν ἀπὸ σαράντα περίπου χιλιάδες

χρόνια. Καὶ ὅτι τὸ ἡλιακὸ μας σύστημα ἔχει μέλλον πέντε ἀκόμα δισεκατομμυρίων ἐτῶν περίπου. Ἀκούει ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος γιὰ ἀποστάσεις ἀπὸ τὴ γῆ, ἀστέρων ἢ γαλαξιών, προσδιορισμένες μὲ μέτρο τὴν ταχύτητα τοῦ φωτός καὶ διατυπωμένες μὲ ἀριθμητικὴ τιμὴ δισεκατομμυρίων ἐτῶν φωτός. Ἀκούει ὅτι ὁ γαλαξίας μας ἔχει ἑκατὸ δισεκατομμύρια ἥλιους σὰν τὸν δικό μας καὶ ὅτι στὸ ὄρατὸ σύμπαν ὑπάρχουν περίπου ἄλλα δέκα δισεκατομμύρια παρόμοιοι γαλαξίες. Γνωρίζει ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος ὅτι ἡ γῆ ἔχει σήμερα συνολικὸ πληθυσμὸ ποὺ ὑπερβαίνει τὰ ἕξι (6) δισεκατομμύρια ἀνθρώπους καὶ ἐπομένως ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς ἀνθρώπων ποὺ ἔζησαν ὡς τώρα πάνω στὸν φλοιό της καὶ θάφτηκαν στὸ χῶμα της πρέπει νὰ ἀνέρχεται σὲ πᾶμπολα δισεκατομμύρια.

Τέτοια στοιχεῖα μεγεθῶν χρόνου, χώρου καὶ ἀριθμοῦ ἀλλάζουν τίς «προσλαμβάνουσες» τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου σὲ σύγκριση μὲ τίς ἀντίστοιχες τῶν ἀποστολικῶν καὶ πατερικῶν ἐποχῶν. Θὰ ἦταν ἐπομένως φυσικὸ νὰ ὑπάρχουν ἐπιπτώσεις σημαντικῆς καὶ στὴ γλῶσσα τῆς ἐκκλησιαστικῆς μαρτυρίας σήμερα. Ἄν κάποτε, λ.χ., ἡ ἔκφραση «στοὺς αἰῶνες τῶν αἰώνων» γεννοῦσε θαυμασμὸ μεγαλειότητος, σήμερα τὸ μέτρο ἀπεραντοσύνης τοῦ χρόνου μᾶλλον γεννάει τὴν αἴσθηση μεγέθους ἀπειλητικοῦ γιὰ τὴν ἔλλογη ὑπαρξή. Δὲν μοιάζει καθόλου δῶρο ἢ χάρισμα γιὰ τὸν ἄνθρωπο νὰ ὑπάρχει καὶ ὕστερα ἀπὸ πεντακόσια δισεκατομμύρια χρόνια, σὲ ἀτέρμονα χρόνο καὶ δίχως προοπτικὴ τελευτῆς — τὸ ἐννόημα γεννάει μᾶλλον πανικὸ παρά ἐλπίδα καὶ παραμυθία. Ἀσύγκριτα πιὸ παρήγορο νὰ ὀδηγεῖ ὁ θάνατος σὲ ἀνυπαρξία καὶ ὄχι σὲ «αἰώνια ζωή», ὄχι σὲ ὑπαρξή «εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων». Δῶρο καὶ χάρισμα τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ θὰ ἦταν ἓνας τρόπος ὑπάρξεως ἐλεύθερος ἀπὸ τὴ διαδοχὴ τοῦ χρόνου, ἐλεύθερος ἀπὸ μέτρα αἰώνων, χρονικὰ μέτρα.

Ἄλλὰ ἡ ἐκκλησιαστικὴ «ὀρθοδοξία» ἐνδιαφέρεται νὰ συντηρήσει ἀναλλοίωτα τὰ ἐκφραστικὰ στερεότυπα τοῦ παρελθόντος, ὄχι νὰ εὐαγγελιστεῖ ἐλπίδα καὶ παραμυθία στὸν ἄνθρωπο. Ζητάει τὴν ταυτότητά της στὴν εἰδωλοποίησι τῶν σημαίνοντων, ὄχι στὸ ἄθλημα ψηλάφησης τῶν σημαينوμένων.

Μοιάζει όριστικά έγκλωβισμένη στη γλώσσα τής ποσοτικής έκδοχής του χρόνου και τής διαστατής έκδοχής του άπειρου. Αντίστοιχα έμμένει στη γλώσσα και στη νοο-τροπία δικανικών κυρίως, σε άλλες έποχές, προτεραιοτήτων: στο ψυχολογικό σύνδρομο των σχέσεων άφέντη-δούλου. Γι' αυτό και ή επίμονη, πληθωρική (κατά κόρον) επανάληψη αίτημάτων για «συγγνώμη», «άφεση», «έξάλειψη», «καθαρό» του ανθρώπου από «άμαρτήματα», «άνομήματα», «έγκλήματα», «παραπτώματα», «άμπλακήματα», για «έκπλυση από ρύπο», «βόρβορο», «άκαθαρσία». Οί άνθρωποι δυσκολεύονται ίσως να έντοπίσουν στον προσωπικό τους βίο τέτοιο βάρος συγκεκριμένων ένοχών, όμως ή προτεραιότητα τής άτομικής άπενοχοποίησης (ή άτομική δικαίωση έστω και για φαντασιώδεις, άνύπαρκτες άνομίες) μάλλον άνταποκρίνεται στην όρμέμφυτη θρησκευτική άνάγκη.

Στην πρακτική τής έκκλησιαστικής «όρθοδοξίας» αίτημα πρωτεϋον και κυριαρχικό δέν είναι ή σχέση με τον Θεό, το άθλημα τής άγάπης ως εύχαριστιακός τρόπος τής ύπάρξεως. Δέν πρωτεύει ό πόθος να ζήσει με τον Θεό ό άνθρωπος την πληρότητα και τή συναρπαγή που ζει έστω και στον έρωτα με ένα ανθρώπινο πρόσωπο — πληρότητα και συναρπαγή μοναδικά προσωπική, άνόμοια και άνεπανάληπτη, άμοιβαίως άποκλειστική: δηλαδή έλεύθερη από όποιαδήποτε παραλληλία όσωνδήποτε έρωτικών σχέσεων άλλων ανθρώπων με το ίδιο Πρόσωπο του Θεού. Τίποτε από αυτά. Το πρωτεϋον (κυριαρχικό) αίτημα στη γλώσσα τής έκκλησιαστικής «όρθοδοξίας» σήμερα είναι για «έλεος», για άμνήστευση άπροσδιόριστων ένοχών, άκαθόριστων όφλημάτων.

2. Ο «όμολογιακός» -ισμός

Στη γλώσσα τής πρώτης Έκκλησίας ή λέξη όμολογία σήμαινε τή δημόσια διακήρυξη μιās έμπειρικής πιστοποίησης, τήν κατάθεση μαρτυρίας για βεβαιότητες που προκύπτουν από άμεση βίωση σχέσης προσωπικής.¹²²

Με αυτή την πρώτη σημασία και ή λέξη όμολογητής γίνεται, στους αιώνες των διωγμών, συνώνυμη με τή λέξη μάρτυρας.¹²³ Οί μάρτυρες με τή θυσία τής ζωής τους μαρτυροϋν-όμολογοϋν-

βεβαιώνουν ότι ἡ σχέση με τὸν Χριστὸ εἶναι γι' αὐτοὺς πολυτιμότερη ἀπὸ τὴ βιολογικὴ ἐπιβίωση. Ὀνομάζονται οἱ μάρτυρες ὁμολογητὲς τῆς πίστεως: τὸ μαρτύριό τους πιστοποιοῦσε-φάνερωσε τὴν πίστη-ἐμπιστοσύνη τους στὸ εὐ-αγγέλιο τοῦ Χριστοῦ — καὶ ἡ ἐμπιστοσύνη δὲν εἶναι δυνατὴ παρὰ μόνον ὡς συνάρτηση προσωπικῆς σχέσης.

Ὅταν ἡ σημασία τῆς λέξης πίστη (τὸ βιωματικὸ τῆς ἀντίκρισμα) ἀλλάζει, τότε μεταβάλλεται καὶ τὸ νόημα τῆς ὁμολογίας. Ἄν ἡ πίστη πάψει νὰ σημαίνει τὸ ἄθλημα τῆς ἐμπιστοσύνης, ἂν ταυτιστεῖ με τὴν ἀτομικὴ παραδοχὴ θεωρητικῶν-νοητικῶν διατυπώσεων (συνώνυμη πιά με τὴν πεποίθηση καὶ τὴν ψυχολογικὴ βεβαιότητα), τότε καὶ ἡ ὁμολογία παραμένει μὲν δημόσια διακήρυξη, ἀλλὰ ὄχι ἐμπειρικῶν πιστοποιήσεων. Γίνεται διακήρυξη ἀτομικῶν πεποιθήσεων, ἀτομικῆς παραδοχῆς «ἀρχῶν» ἢ «θέσεων», συναίνεσης σὲ ψυχολογικὲς «βεβαιότητες». Ἔτσι καταλήγει ἡ ὁμολογία νὰ ὀρίζεται ὡς «ἐπίσημη καὶ δημόσια διακήρυξη τῆς παραδοχῆς θρησκευτικοῦ δόγματος»,¹²⁴ «ἐπίσημος ἔκθεσις τῶν ὑπὸ τινος παραδεδεγμένων δογμάτων τῆς θρησκευτικῆς ἢ γενικότερον ἰδεολογικῆς πίστεως αὐτοῦ».¹²⁵

Κωδικοποίηση τῶν διατυπώσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας ἐπιχειρεῖται με τὶς ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Ἡ Ἀ΄ κίόλας Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (325) συντάσσει ὁμολογίαν πίστεως προκειμένου νὰ περιφρουρήσει τὴν ἔκφραση τῆς ἐμπειρίας ἀπὸ παραπλανητικὰ ἢ ποικιλότροπης ἐρμηνείας σημαίνοντα. Ὅμως τότε ἡ κωδικοποιημένη ὁμολογία λειτουργοῦσε (ἔχουμε σαφεῖς ἐνδείξεις γι' αὐτὸ) ὡς ὄρος (ὄριο-ὄριοθέτηση κοινῆς ἐμπειρίας) καὶ ὄχι σὰν ὑποκατάστατο τῆς ἐμπειρίας. Λειτουργοῦσε ἡ ὁμολογία ὡς σύμβολο: ἀφορμὴ ποὺ συν-βάλλει, βάζει μαζί, συντονίζει τὶς προσωπικὲς προσβάσεις στὸ κοινὸ ἄθλημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας, χωρὶς νὰ αὐτονομεῖται ἢ σημαίνουσα ἀφορμὴ ἀπὸ τὴ σημασιόμενη (καὶ προϋποτιθέμενη) ἐμπειρία.

Μὲ δεδομένη ὡστόσο τὴν ὀρμέφυτη-ἐνστικτώδη θρησκευτικὴ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ «ἀντικειμενικὲς» μεταφυσικὲς βεβαιότητες, καταλαβαίνει κανεὶς πόσο εὐκόλα ἡ χρῆση ὄρων-ὀρίων καὶ συμβόλων κοινῆς ἐμπειρίας αὐτονομεῖται ἀπὸ τὴν

έμπειρία: Οί κωδικοποιημένες συμβολικές διατυπώσεις, στη γλωσσική τους μορφή και στο νοηματικό τους περιεχόμενο, ταυτίζονται με την «αλήθεια». Όποιος έμμένει στη μορφή και κατανοεί το περιεχόμενο τών διατυπώσεων «κατέχει» άτομικά την αλήθεια, είναι κυρίαρχος και ιδιοκτήτης τής αλήθειας. Έτσι το έγω του φυσικού άτομοκεντρισμού θωρακίζεται με δογματικές (ύπερφυσικού κύρους) θρησκευτικές βεβαιότητες και το έκκλησιαστικό άθλημα έμπειρικής κοινωνίας τής αλήθειας ξεχνιέται ακόμα και ως μέτρο έντοπισμού τής άλλοτρίωσης.

Η όμολογία τής πίστης ως έξαγγελία άτομικών (νοητικών και ψυχολογικών) πεποιθήσεων και παραδοχή θεσμικά έγγυημένων αλάθητων διατυπώσεων είναι σύμπτωμα άλλοτρίωσης που παρακολουθεί την ιστορική πορεία τής Έκκλησίας. Στις άκραιφνείς εκφάνσεις του συμπτώματος προηγείται δραματικά ο ύπανάπτυκτος κόσμος τής μεσαιωνικής δυτικοευρωπαϊκής Χριστιανοσύνης. Άλλα και ή Όρθόδοξη Άνατολή, με την προοδευτική άλλαγή του πολιτιστικού «παραδείγματος», υποτάσσεται σταθερά και ανεπίγνωστα στην κυρίαρχη πια ιδεολογικοποίηση τής πίστης.

Η ιδεολογικοποίηση κορυφώνεται, σε Δύση και Άνατολή, με την εμφάνιση τής προτεσταντικής Μεταρρύθμισης. Έχοντας υποβαθμίσει στο έπακρο ή Μεταρρύθμιση τις θεσμικές εκφάνσεις του έκκλησιαστικού γεγονότος, εύνόησε στο έπακρο (όδήγησε ως τις άκραίες συνέπειές του) τον έγγενή στη ρωμαιοκαθολική Δύση θρησκευτικό άτομοκεντρισμό: την έμφαση στην άτομική πίστη (sola fide), στην αντικειμενική έγκυρότητα τής πίστης (fidei ratio), την ανάγκη κατασφάλισης τής αντικειμενικότητας με έπίσημες (κωδικοποιημένες) «όμολογίες» τής πίστης.

Κάθε κίνημα Διαμαρτύρησης είχε από την άφετηρία του ως βάση μιαν όμολογία. Στην όμολογία καταγράφονταν οί πεποιθήσεις του κινήματος: ένας συγκεκριμένος τρόπος έρμηνείας (και πρακτικές «έφαρμογής») του χριστιανικού ευαγγελίου. Όσοι άποδέχονταν αυτές τις πεποιθήσεις άποτελοῦσαν και τὰ μέλη τής μεταρρυθμισμένης έκκλησίας — όρος και προϋπόθεση μετοχής ήταν οί πεποιθήσεις οί εκφρασμένες στη συγκεκριμένη όμολογία.

Γι' αὐτὸ καὶ στὸν προτεσταντικὸ κόσμον ἡ σημασία τῶν λέξεων ἐκκλησία καὶ ὁμολογία ἐξομοιώθηκε — οἱ λέξεις λειτουργοῦν ὡς ταυτόσημες.

Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Λουθήρου (ὁ Λουθηρανισμὸς) ὀρίζουν τὴν πίστη τους μὲ τὴν *Αὐγουσταία Ὁμολογία* (Confessio Augustana, 1530). Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ζβιγγλίου βασιζονται στὴν ὁμολογία *Fidei ratio* (1530) ποὺ ὁ ἴδιος συνέγραψε. Μὲ τὴν *Τετραπολίτιδα Ὁμολογία* (Confessio Tetrapolitana) τῶν Bucer καὶ Capiton (1530) ἐκφράστηκαν οἱ Διαμαρτυρόμενοι τῶν πόλεων: Strasbourg, Constance, Memmingen, Lindau. Ἀκολούθησαν χρονολογικὰ ἡ *Confessio Basiliensis* (1534), ἡ *Confessio Helvetica* (1536), ἡ *Confessio Gallicana* (Παρίσι 1559), ἡ *Confessio Scotica* (1560), ἡ *Confessio Belgica* (1561), ἡ *Westminster's Confession* (1646).

Τὴν ἀλλοτριώση τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως σὲ κωδικὲς ὁμολογίες πεποιθήσεων υἱοθέτησε ἀμέσως καὶ ὁ Ρωμαιοκαθολικισμὸς προκειμένου νὰ ἀντιπαλαίψει ἰδεολογικὰ τὴν προτεσταντικὴν Μεταρρύθμιση. Ἡ σύνοδος τοῦ Τριδέντου (*Tridentum*, τὸ σημερινὸ Trento), ποὺ συγκλήθηκε ἀπὸ τὸ 1546 ὡς τὸ 1563, ἐξέδωσε ὡς ἀπάντησιν στὸν Προτεσταντισμὸ τὴν *Professio Tridentina* (1564) τῆς ὁποίας τὰ ἕνδεκα ἄρθρα ὀφείλει νὰ ἀποδέχεται ὡς ἀτομικὴ τοῦ πεποιθήσεως κάθε Ρωμαιοκαθολικός. Στὴν ὁμολογιακὴ αὐτὴ βάση συνοψίζονται τὰ δόγματα τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας, δηλαδὴ τὰ ὅσα «ὀφείλει νὰ πιστεύει» ὁ Ρωμαιοκαθολικός (*die Glaubenspflicht*), ἡ αὐθεντικὴ, ἀπόλυτου κύρους καὶ ἀλάθητη ἐξαγγελία τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ (*die authentische und autoritative, unfehlbare Verkündigung des Wortes Gottes*¹²⁶).

Στὴν βάση αὐτὴ προστίθενται καὶ ὅλες οἱ παπικὲς ἀποφάνσεις γιὰ θέματα πίστεως, τῶν ὁποίων ὁ ἰδεολογικὸς-ὁμολογιακὸς χαρακτήρας καταδείχθηκε ἀπροκάλυπτα μὲ τὸν χαρακτήρα ποὺ τοὺς ἀπέδωσε ἡ Πρώτη Βατικανὴ Σύνοδος (1870): Δὲν πρόκειται γιὰ διατυπώσεις τῆς ἐμπειρίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, ἀλλὰ γιὰ «ἀποκαλυπτικὲς ἀλήθειες» (*Offenbarungswahrheiten — doctrina et veritas divinitus revelata*¹²⁷), ἀλάθητες καθ'αυτὰς (*ex sese*) —«οὐχὶ δὲ ἐκ τῆς συναινέσεως τῆς Ἐκκλησίας»— ὅταν ὁ

Ρωμαῖος Ποντίφηξ ἀποφαίνεται *ex cathedra*.¹²⁸

Ἡ εἰδωλοποίηση τῶν διατυπώσεων — ἡ αὐτονόμηση τῆς νοητικῆς καὶ ψυχολογικῆς παραδοχῆς τῶν σημαινόντων, ἡ ἀποσύνδεσή της ἀπὸ τὴν ἐμπειρία (πάντοτε κοινωνούμενη) τῶν σημαινομένων — ἦταν καταγωγικὸ γνῶρισμα τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ. Ὁ Προτεσταντισμὸς ὁδήγησε αὐτὴ τὴν εἰδωλοποίηση ὡς τὶς ἔσχατες συνέπειές της συμπαρασύροντας καὶ τὸν γεννήτορα τοῦ συμπτώματος Ρωμαιοκαθολικισμοῦ σὲ σκλήρυνση τῆς ἰδεολογικῆς ἐκδοχῆς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εὐ-αγγελίου. Ἡ ἀντιπαράθεση τῶν δύο ἐκφάνσεων θρησκευοποίησης τῆς Ἐκκλησίας στὴ Δύση γίνεται σὲ ἐπίπεδο ἀφηρημένων θεωρητικῶν «πεποιθήσεων», «ἀρχῶν» καὶ «δογμάτων» συντεταγμένων σὲ κωδικές «Ὁμολογίες».

Πίσω ἀπὸ τὸν τύπο τῆς «Ὁμολογίας» εἶναι φανερὴ ἡ κοινὴ ἀτομοκεντρικὴ ἀπαίτηση γιὰ θρησκευτικὴς βεβαιότητες περιβεβλημένες θεσμοποιημένο κύρος. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀμφισβήτηση αὐτῶν τῶν βεβαιότητων γίνεται διαμάχη θεσμῶν. Ἐνοπλη, γιὰ μακρὲς περιόδους, διαμάχη — Τριακονταετῆς Πόλεμος (1618-1648), θρησκευτικοὶ πόλεμοι συνεχεῖς ἀκόμα κι ὡς τὰ τέλη τοῦ 20οῦ αἰῶνα (Ἰρλανδία) — ποὺ σφράγισε μὲ ἀνεξίτηλη φρίκη τὴ συνείδηση τοῦ δυτικοευρωπαϊοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ δυτικὴ διαμάχη γνωρίζει τὴ δραματικὴ τῆς «μετακένωση» στὴν ὀρθόδοξη Ἀνατολή. Οἱ ὑπόδουλες στὴν τουρκικὴ βαρβαρότητα ἑλληνικὲς περιοχές, ἀλλὰ καὶ ἡ Ρωσία, γίνονται θέατρο τοῦ ἀνταγωνισμοῦ Ρωμαιοκαθολικῶν καὶ Προτεσταντῶν: ποῖός θὰ ἐξασφαλίσει τὴ συμμαχία τῶν Ὀρθόδοξων ἐνάντια στὸν ἀντίπαλό του — ἢ ποῖός θὰ κατορθώσει ταχύτερα τὴν ἀφομοίωση τῶν ὀρθόδοξων πληθυσμῶν στὸ δικό του «δόγμα». Οἱ Ὀρθόδοξοι ἀμυνόμενοι ὑποχρεώνονται νὰ υἱοθετήσουν τὴν πρακτικὴ τῶν «ὁμολογιῶν» προκειμένου νὰ ὀριοθετήσουν τὴ διαφοροποίησή τους ἀπὸ Ρωμαιοκαθολικοὺς καὶ Προτεστάντες.

Γράφτηκαν τέσσερις Ὁμολογίες ὀρθόδοξης πίστεως ἀπὸ ἐπώνυμους συγγραφεῖς, ὅλες μέσα στὸν 17ο αἰῶνα. Τὴν πρώτη (1601) συνέγραψε νέος ἀκόμα, ὅταν σπούδαζε στὸ Helmstedt τῆς Γερμανίας, ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος, μετέπειτα πατριάρχης

Ἀλεξανδρείας — ἀνταποκρίθηκε σὲ αἴτημα τῶν ἐκεῖ καθηγητῶν του. Ἡ δεύτερη (1629) γράφτηκε ἀπὸ τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλο Λούκαρι καὶ προκάλεσε τεράστιο σάλο σὲ ὁλόκληρο τότε τὸν ὀρθόδοξο κόσμο. Ὡς ἀπάντηση-ἀναίρεση τῆς Ὁμολογίας τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως συνέταξαν Ὁμολογίες ὁ μητροπολίτης Κιέβου Πέτρος Μογίλας (1643) καὶ ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Δοσιθέος Νοταρᾶς (1672).

Ἀπὸ τίς τέσσερις αὐτὲς Ὁμολογίες ἡ τυπικὰ ὀρθοδοξότερη εἶναι τοῦ Μητροφάνου Κριτοπούλου, παρ' ὅλο πὸν υἱοθετεῖ τὴν ἀκαδημαϊκὴ-συστημικὴ ἐκδοχὴ τῶν θεολογικῶν διατυπώσεων καὶ τὴ θρησκευοποιημένη ἐκδοχὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος. Ἡ Ὁμολογία τοῦ Λουκάρεως εἶναι ἓνα καλβινικὸ κείμενο, χωρὶς προσπάθεια νὰ τηρηθοῦν προσχήματα «ὀρθοδοξίας» — ὑπάρχει ἀνοιχτὸ ἱστορικὸ πρόβλημα, ἂν εἶναι ὁ πατριάρχης Κύριλλος ὁ πραγματικὸς συντάκτης τῆς Ὁμολογίας (ὁ ἴδιος οὔτε τὴν ἀποκήρυξε οὔτε καὶ ποτὲ τὴν υἱοθέτησε). Οἱ Ὁμολογίες Πέτρου Μογίλα καὶ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, ἔχοντας στόχο νὰ ἀναιρέσουν τίς καλβινικὲς θέσεις τοῦ Λουκάρεως, παρασύρονται στὴν υἱοθέτηση ρωμαιοκαθολικῶν κριτηρίων, γλώσσας, προβληματισμοῦ. Εἶναι τυπικὰ δείγματα δυτικοῦ τύπου «ὀρθόδοξων» Ὁμολογιῶν — δείγματα Ὁρθοδοξισμοῦ: μεταποίησης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εὐ-αγγελίου σὲ ἰδεολόγημα.¹²⁹

Ἡ σημαντικότερη ἱστορικὴ συνέπεια τῶν «ὀρθόδοξων» Ὁμολογιῶν τοῦ 17ου αἰῶνα ἦταν, ἀκριβῶς, ἡ παράδοση ποὺ δημιούργησαν καθιστώντας αὐτονόητο «ἐκσυγχρονισμὸ» τὴν ἀλλοτρίωση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εὐ-αγγελίου σὲ ἰδεολόγημα. Τόσο στοὺς Σλάβους ὅσο καὶ στοὺς Ἑλληνες Ὁρθοδόξους, ἡ ἔννοια καὶ οἱ πρακτικὲς τῆς «κατήχησης», τῆς «δογματικῆς θεολογίας», τῶν «συμβολικῶν κειμένων», προσέλαβαν τὸν χαρακτήρα ποὺ τοὺς εἶχε προσδώσει ἡ θρησκευτικὴ (ἐνδοχριστιανικὴ) ἀντιμαχία στὴ Δύση — ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία τῶν τελευταίων αἰῶνων ἐμφανίζεται δίχως σαφῆ μέτρα καὶ κριτήρια διάκρισης τῆς ἐκκλησιαστικῆς μαρτυρίας ἀπὸ τὴ διακήρυξη θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, ὑποχρεωτικῶν γιὰ τοὺς «πιστοὺς» ἰδεολογικῶν ἀρχῶν.

Ἡ ὀρθόδοξη ἐκδοχὴ καθολικότητος τῆς Ἐκκλησίας μοιάζει νὰ ἔχει πιά ὑποκατασταθεῖ ἀπὸ μιὰν ἰδεολογικὴν, ριζικὰ θρησκευοποιημένην ἀντίληψιν τῆς Ὀρθοδοξίας.

3. Ἀντιστροφὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κριτηρίων καὶ στοχεύσεων

Ἡ ἀδυναμία νὰ διακριθεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός ἀπὸ τὴν θρησκείαν τὴν ὑποταγμένην στὰ ὀρμέφυτα, εἶναι τὸ γνώρισμα καὶ τοῦ Ὀρθοδοξισμοῦ: Μὲ τὴν ἐπίφασιν ἢ τὸ πρόσχημα ἐμμονῆς στὴν παραδοσιακὴν Ὀρθοδοξίαν μιὰ μερίδα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ζητάει (ἢ ἐμφανίζεται νὰ κατέχει) πληρέστερη, σὲ σύγκρισιν μὲ ἄλλους θρησκευτικοὺς -ισμοὺς, ὀρθότητα πεποιθήσεων, συνεπέστερη ἠθικὴ (αὐστηρότερη ἢ «πνευματικότερη»), πλουσιότερη λατρευτικὴ παράδοσις (πληθωρικότερη διέγερσις ψυχολογικῶν συγκινήσεων, ἐξάρσεων, ἀτομοκεντρικῆς εὐεξίας).

Μοιάζουν χαμένα τὰ κριτήρια διάκρισις τῶν μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν μαγείαν, τῆς ζωτικῆς καὶ ζωοποιῶν κοινωνίας ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴν συμπαρατάξιν. Ἀδύνατον νὰ ξεχωριστεῖ τὸ κήρυγμα (μαρτυρία) ἀπὸ τὴν προπαγάνδαν, ἢ ἐκκλησιαστικὴ ἄσκησις ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν ἠθικὴν, ἢ ποιμαντικὴ φροντίδα ἀπὸ τὴν ψυχολογικὴν ποδηγέτησιν, ἢ φιλάνθρωπον διακονίαν τοῦ «δεσμεῖν καὶ λύειν» ἀπὸ τὴν ἄσκησιν στυγνῆς ἐξουσίας. Λογαριάζεται τὸ εὐχαριστιακὸν γεγονός καὶ ἡ συνακόλουθον ἐκκλησιαστικὴν λατρείαν σὰν θρησκευτικὴ ἀπλῶς τελετουργία.

Τόσο οἱ ἄξονες λειτουργίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου ὅσο καὶ οἱ στόχοι τοῦ ἔχουν φανερὰ μετατεθεῖ ἀπὸ τὸ κοινὸ ἄθλημα σχέσεων πίστεως-ἐμπιστοσύνης (τῆς ζωῆς ὡς ἀγάπης) στὴν ἐπιδίωξιν ἀτομικῶν ἐξασφαλίσεων — σωτηρίας, δικαίωσης, ἀξιομισθίας, ἀτελεύτητης ὑπαρξέως τοῦ ἐγώ. Γι' αὐτὸ καὶ κανένας δὲν ἀπασχολεῖται μὲ τὸ ἂν λειτουργεῖ ἐνορία: εὐχαριστιακὴ κοινότητα, σῶμα κοινωνίας προσώπων. Δὲν ἐμφανίζεται ἐπίσκοπος τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας ποὺ νὰ δείχνει ἔμπρακτα ὅτι θεωρεῖ ἄρνησιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ εὐ-αγγελίου τῆς νὰ ὑπάρχουν «ἐνορίες» μὲ δεκάδες χιλιάδες «ἐνοριτῶν»: νὰ ἔχουν μετατραπῆ οἱ ἐνοριακοὶ ναοὶ σὲ «ὑποκαταστήματα»

έξυπηρετήσης θρησκευτικῶν ἀναγκῶν τῆς ἀπρόσωπης μάζας.

Ὅταν ἡ Εὐχαριστία μετατρέπεται σὲ θρησκευτικὴ τελετουργία (κάποτε καὶ ἐπαναλαμβανόμενη τὴν ἴδια μέρα μέσα στὸν ἴδιο ναὸ γιὰ νὰ «έξυπηρετηθοῦν» περισσότεροι ἐνορίτες) δίχως τὴν παραμικρὴ ἐνεργὸ μετοχὴ τῶν «παρακολουθούντων», εἶναι φανερὸ ὅτι τὴν Ἐκκλησία πρέπει νὰ τὴν ἐντοπίσουμε ἄλλοῦ, ὄχι στὴν εὐχαριστιακὴ κοινότητα, ὄχι σὲ σῶμα ἐνοριακόν. Τότε καὶ τὰ μυστήρια, τοῦ βαπτίσματος, τοῦ γάμου, τοῦ εὐχελαίου, τῆς ἐξομολόγησης, ἀλλὰ καὶ ἡ κηδεία, τὰ μνημόσυνα, ὁ ἀγιασμός εἶναι μόνο «ιεροπραξίες» αὐτονομημένες ἀπὸ κάθε πραγματικότητα Ἐκκλησίας, αὐτοδύναμες «μαγικὲς» ἐπευλογίες στιγμῶν τοῦ ἀτομικοῦ βίου.

Ἔτσι, ἀναπόφευκτα, ἐντοπίζεται ἡ Ἐκκλησία στὴν ὑπαλληλικὴ ἱεραρχία της, δηλαδὴ στὸν κλῆρο, κυρίως στοὺς «ἀνώτερους» κληρικούς (τοὺς ἐπισκόπους), στὰ κτήρια-γραφεῖα ὅπου ἐδρεύει ὁ θεσμός. Καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ «Ὁρθοδοξία» θὰ ἐντοπιστεῖ στὰ στοιχεῖα μιᾶς εἰδωλοποιημένης παράδοσης, ποὺ ἀντικειμενοποιεῖται σὲ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα ἱερατικῆς ἀμφίεσης, λατρευτικῶν τύπων, εὐσεβῶν ἐθίμων. Κάποιοι, οἱ πιὸ «ἀπαιτητικοί», θὰ ἀναζητήσουν τὸν «ὀρθόδοξο» χαρακτήρα τοῦ χριστιανικοῦ βίου καὶ σὲ κωδικοποιημένες ἰδεολογικὲς παραδοχές, ὅπως καὶ σὲ νομοκανονικὲς ὀριοθετήσεις.

Ὅταν ἡ ὀρθοδοξία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος ἀλλοτριωθεῖ σὲ θρησκευτικὸ Ὁρθοδοξισμό, δὲν ἐνδιαφέρει πιά (οὔτε τὸν κλῆρο οὔτε τὸν λαὸ) νὰ ὑπάρχει σῶμα ζωτικῆς κοινωνίας τῶν μελῶν-κοινωνίας τοῦ ἀθλήματος, νὰ εἰκονιστεῖ «καὶ ἐπὶ τῆς γῆς» ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ: ὁ τριαδικὸς τρόπος τῆς ὑπάρξεως. Δὲν ἐνδιαφέρει νὰ ὑπάρχουν ἐνοριακὲς κοινότητες, νὰ εἶναι ὁ ἐπίσκοπος πατέρας καὶ ὄχι διοικητῆς ἢ manager. Τὸ μόνο ποὺ ἐνδιαφέρει εἶναι νὰ ἀποδέχεται καθένας ἀτομικὰ τὰ ἰδεολογικὰ θέσφατα καὶ τὰ νομοκανονικὰ προστάγματα τοῦ Ὁρθοδοξισμοῦ, νὰ θεωρεῖ «ἀλάθητα» ὅλα τὰ πατερικὰ χωρία καὶ φρασίδια ποὺ θεμελιώνουν θέσφατα καὶ προστάγματα. Γιὰ κάθε ἀπορία καὶ γιὰ κάθε πρόβλημα νὰ ἀναζητᾶει ἀπαντήσεις στὸ παρελθόν, ἀφοῦ ἡ Ἐκκλησία εἶναι «ὀρθόδοξη» μόνο σὰν μουσειακὸ ἀπολίθωμα

(ιστορική συνέχεια μιᾶς τυπολογίας) δίχως σημερινή ζωντανή ἐμπειρία ἰκανή νὰ φωτίσει ἀπορίες καὶ προβλήματα.

Στὸν Ὁρθοδοξισμό «φύλαξ» τῆς τυπολογικῆς παρακαταθήκης, ἐγγυητῆς τῆς ἀπολιθωμένης γνησιότητος, γίνεται ὁ μοναχισμός. Δὲν πρόκειται πιά γιὰ τὴν πρωτοπορία καὶ ὁδηγεσία στὸ ὑπαρκτικὸ ἄθλημα τῆς Ἐκκλησίας, δὲν εἶναι πιά ὁ μοναχισμὸς ἄσκηση ἀπέκδυσης τοῦ ἐγὼ γιὰ νὰ κοινωνηθεῖ ἢ ὑπαρξῆ ὡς ἐρωτικὴ αὐτοπροσφορά. Οὔτε γιὰ πένθος ἀποδοχῆς τοῦ θανάτου πρόκειται, πένθος ποὺ ἐλευθερώνει ἀπὸ συμβάσεις ἢ ἡμίμετρα καὶ βεβαιώνει τὴ χαρὰ τῆς αὐτεγκατάλειψης στὴ θεία ἀγάπη. Τίποτε ἀπὸ αὐτά. Ὁ μοναχισμὸς στὸν Ὁρθοδοξισμό ἀναλαμβάνει ρόλο εἰσαγγελέα, τὸ ἔνδυμα τῆς «ἀναχώρησης» γίνεται στολὴ ἐλεγκτικῆς ἐξουσίας.

Μοναχοὶ ἐλέγχουν τὴν πιστότητα κληρικῶν καὶ λαϊκῶν στὸ γράμμα τῶν πατερικῶν χωρίων ἢ φρασιδίων, τοῦ ὀρθόδοξου δόγματος, τῶν «Ἱερῶν Κανόνων». Ἐντοπίζουν καὶ κατακεραυνώνουν κάθε ὑποψία παράβασης τῶν νομοκανονικῶν προσταγμάτων, κάθε παρέκκλιση ἀπὸ τὴν κωδικὰ ὀριοθετημένη «Ὁρθοδοξία». Καταγγέλλουν, ἐπιτιμοῦν, ἐπιπλήττουν πατριάρχες, συνόδους, ἀρχιεπισκόπους, λευκασμένους στὴ διακονία ἐπισκόπους καὶ πρεσβυτέρους, ὁμολογητὲς διδασκάλους, κήρυκες, εὐαγγελιστὲς, ἐγκρατευτὲς. Μοναχοὶ διεκδικοῦν ἔμπρακτα νὰ εἶναι ὑπεράνω πάσης ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, ἀλάθητη αὐθεντία μέσα στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτοὶ ἀποφασίζουν ἂν θὰ μνημονεύουν ἢ ὄχι τὸν τοπικὸ ἐπίσκοπο στὴν Εὐχαριστία (μνημόσυνο ποὺ συνιστᾷ τὴν ὁρατὴ μετοχὴ τῆς εὐχαριστιακῆς κοινότητος στὴν καθολικὴ Ἐκκλησία). Δηλαδὴ ὑποκαθιστοῦν τὸν συνοδικὸ θεσμὸ (ἐγγύηση ζωτικῆς ἐνότητος τοῦ ὅλου σώματος) μὲ δικές τους ἰδεολογικὲς ἐκτιμήσεις ὀρθοφροσύνης καὶ νομοκανονικὲς ἀποτιμήσεις ὀρθοπραξίας.¹³⁰

Στὴν Ἐκκλησία οἱ θεσμικὲς ἐκφάνσεις τοῦ βίου τῆς λειτουργοῦν ἀκριβῶς ὡς δυνατότητες μετοχῆς στὸ ἄθλημα τῶν σχέσεων κοινωνίας, παραίτησης ἀπὸ ἀτομοκεντρικὲς συγκρίσεις ἰκανοτήτων, χαρισμάτων ἢ ἐπιδόσεων. Στὸν ἰδεολογικοποιημένο Ὁρθοδοξισμό, ἀντίθετα, παραθεωροῦνται ἢ περιφρονοῦνται οἱ

θεσμοὶ καὶ μετατίθεται ἡ ἐμπιστοσύνη στὴν ἀξιοπιστία καὶ αὐθεντία ἀτόμων. Ἄν ἐμφανιστεῖ, λ.χ., μιὰ καινοφανῆς διδασκαλία, οἱ πιστοὶ τοῦ Ὁρθοδοξισμοῦ δὲν θὰ προσφύγουν σὲ συνοδικὸ θεσμὸ ποῦ θὰ κρίνει, μὲ βάση τὴν ἐμπειρία κάθε εὐχαριστιακοῦ σώματος, ἂν πρόκειται γιὰ αἵρεση. Θὰ προστρέξουν σὲ κάποιον φημισμένο «γέροντα» καὶ στὸ ἀτομικὸ του χάρισμα — αὐτὸς θὰ τοὺς προσφέρει «ἀντικειμενικὲς» βεβαιότητες ἰδεολογικὰ (δηλαδὴ ψυχολογικὰ) ἐγγυημένες.

Πέρασ δὲν ἔχει ἡ ἐκζήτηση «ἀντικειμενικῶν» θρησκευτικῶν βεβαιότητων — ἡ ἀνάγκη ἀτομικῶν κατοχυρώσεων εἶναι ἀκόρεστη. Στους λεγόμενους «ζηλωτὲς» τοῦ Ὁρθοδοξισμοῦ (τοὺς ἐγκαυχόμενους γιὰ τὸν περὶ τὰ θρησκευτικὰ ζῆλο τους) ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ «ὀρθοδόξου» δὲν τοὺς ἀρκεῖ, συγκροτοῦν σέκτες «γνησίων» Ὁρθοδόξων καὶ οἱ σέκτες αὐτὲς διασπῶνται ἐξακολουθητικὰ ἀναζητώντας συνεχῶς «γνησιότερες» τῶν «γνησίων» ἐκφάνσεις τοῦ ἀτομικοῦ ζηλωτισμοῦ. Ἡ ἀναζήτηση παίρνει τὸν χαρακτήρα ἀνταγωνισμοῦ σὲ ἐπιδόσεις ὄλο καὶ πιὸ ἀκραΐας συντηρητικότητας: ψυχοπαθολογικῆς ἐμμονῆς στὸ γράμμα τῆς διατύπωσης δογματικῶν ἰδεολογημάτων, κανονιστικῶν ἀρχῶν, ἐθιμικῶν τύπων.

Ἡ εἰδωλοποίηση τοῦ παρελθόντος, τῆς παράδοσης, τῆς «γνησιότητας» νεκρώνει τὴ δίψα τῆς ἀναζήτησης (τῆ δυναμικὴ τοῦ ἀθλήματος τῆς ἀναζήτησης) ποῦ διαφοροποιεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός ἀπὸ τὴν κατεστημένη θρησκεία. Τεκμήριο τῆς νέκρωσης εἶναι καὶ τὸ δεδομένο ὅτι ὁ Ὁρθοδοξισμὸς δὲν γεννάει Τέχνη, κοπιᾶρει παθητικὰ τὴν Τέχνη τοῦ παρελθόντος, ἀντιλαμβάνεται τὴν Τέχνη μόνο σὰν διακόσμηση τοῦ λατρευτικοῦ χώρου — διακόσμηση διδακτικὴ ἢ ὑποβλητικὴ εὐσεβῶν αἰσθημάτων.

Ἡ ἱστορικὴ πείρα βεβαιώνει ὅτι ἡ μεταφυσικὴ ἀναζήτηση εἶναι ταυτόσημη μὲ τὸν πολιτισμὸ: γεννάει Τέχνη, γεννάει Γιορτὴ, γεννάει κοινωνία προσώπων. Ἀντίθετα, οἱ κάθε εἴδους «βεβαιότητες» καὶ «πεποιθήσεις» (θρησκευτικὲς ἢ καὶ μηδενιστικὲς) ἀλλοτριώνουν τὴν Τέχνη σὲ ψυχολογικὰ καταναλώσιμη παροχὴ, ἀλλοτριώνουν τὴ Γιορτὴ σὲ ἐμπορία

συναισθημάτων και συγκινήσεων ἕως καὶ σὲ προγραμματισμένη, μέσα στὸν κύκλο τοῦ ἐνιαυτοῦ, χυδαία κερδεμπορία. Ἀλλοτριώνουν καὶ τὴν κοινωνία τῶν σχέσεων σὲ ἔταιρισμὸ συμφερόντων, συμβατική κατασφάλιση ἐγωκεντρικῶν θωρακίσεων, παγερῆς μοναξιᾶς.

Ἡ χριστιανικὴ ἐμπειρία (πάντοτε ἐκκλησιαστικὴ — ποτὲ ἀκοινωνήτη) κατάγγελλε πάντοτε τὸ συναίσθημα, τὴν ἠθικὴ καὶ τὰ ἐξουσιαστικὰ εἶδωλα τῆς ἀλήθειας σὰν τὴν ἀποτελεσματικότερη ὑπονόμευση τῆς μεταφυσικῆς ἀναζήτησης. «Νὰ τί εἶναι, ἀληθινά, τὸ νὰ βρεῖς τὸν Θεό: τὸ νὰ τὸν ζητᾶς ἀκατάπαυστα, τὸ ποτὲ νὰ μὴν κορέσεις τὴν ἐπιθυμία σου», ἔγραψε ὁ σοφὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας Γρηγόριος ὁ Νύσσης.¹³¹ Νὰ τὸν ζητᾶς, ὄχι γιὰ νὰ σοῦ χρησιμέψει σὲ σκοπεύσεις ἰδιοτελεῖς, ὄχι γιὰ νὰ ἐξασφαλίσεις «σωτηρία», νὰ ὑπάρχει τὸ ἐγὼ σου «αἰώνια» καὶ εὐτυχισμένο, νὰ δικαιωθοῦν μὲ ἀνταμοιβή οἱ «ἀρετές» σου. Νὰ τὸν ζητᾶς μόνο ἐπειδὴ εἶναι Αὐτὸς ποὺ εἶναι.

Ἰσαὰκ ὁ Σύρος, ἄλλος μέγιστος τῆς ἐμπειρικῆς σοφίας, προσθέτει: *Εὐλογημένη ἡ τιμὴ τοῦ Κυρίου τοῦ ἀνοίγοντος θύραν ἔμπροσθεν ἡμῶν, ἵνα μὴ σχῶμεν αἴτησιν, εἰ μὴ τὴν εἰς αὐτὸν ἐπιθυμίαν.*¹³² Ὅποιο μεταφυσικὸ δῶρημα κι ἂν ζητήσῃ γιὰ τὸν ἑαυτό του ὁ ἄνθρωπος εἶναι πραγματικὰ ἀδιέξοδο, ἀσφυκτικὸς ἐφιάλτης: Ἡ αἰώνια ζωὴ, ἂν πρόκειται γιὰ ἀτελεύτητη χρονικὴ παράταση τῆς ἀτομικῆς ὑπαρξῆς, φέρνει κρύο ἰδρώτα πανικοῦ. Ἡ ἀτομικὴ σωτηρία δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ μόνο βασανισμὸς, ἂν ἔχουν ἀποκλειστεῖ ἀπὸ τὴ σωτηρία πρόσωπα ποὺ πολὺ ἀγαπᾶμε. Τὸ μόνο μεταφυσικὸ αἴτημα ποὺ χαρίζει εἰρήνη, εἶναι τὸ νὰ «μὴ σχῶμεν αἴτημα εἰ μὴ τὴν εἰς Αὐτὸν ἐπιθυμίαν».

Εἶναι φανερὸ ὅτι μὲ κυρίαρχη σήμερα τὴν πραγματικότητα τοῦ Ὁρθοδοξισμοῦ (ἢ ὅποιας ἄλλης θρησκευοποιημένης ἐκδοχῆς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος) καὶ προκειμένου νὰ ξαναβρεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπόηχο χαρᾶς ἀπὸ κοινωνούμενη ψηλάφηση μεταφυσικῆς ἐλπίδας, πρέπει νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ ἔρμα βαρὺ, δυσἀπόβλητο, παγιωμένων προκαταλήψεων, ψυχολογικῶν προτεραιοτήτων, ὀρμέφυτης ἀνάγκης νὰ βρεθεῖ ἀντίδοτο στὸν πανικὸ τοῦ θανάτου. Ἀκόμα καὶ ἡ γλώσσα τῆς ἐκκλησιαστικῆς

παράδοσης άπηχει κάποτε τόν πειρασμό τής θρησκευτικής ιδιοτέλειας, τοῦ θρησκευτικοῦ άτομοκεντρισμοῦ — άφοῦ μόνο στόν θερισμό θά ξεχωρίσει τὸ σιτάρι σπαρμένο στὸν ἴδιο άγρὸ μετὰ ζιζάνια.

Στὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός οἱ μέτοχοι ξανασυλλαβίζουν ἐξακολουθητικά, πάντοτε ἀπὸ τὴν ἀρχή, τὴν «τιμὴ» μόνης τής ἐπιθυμίας τοῦ Θεοῦ. Εἶναι «τιμὴ», ἐπειδὴ ἡ μοναδικότητα τής ἐπιθυμίας σημαίνει χάρισμα ἐρωτικῆς αὐτοπροσφορᾶς καὶ αὐτεγκατάλειψης στὸν «μανικὸ πόθο» Ἐκείνου γιὰ κάθε πρόσωπο ἀνθρώπου. Μόνο ἡ ἀληθινὰ ἐρωτικὴ ἐπιθυμία εἶναι ἐλευθερωμένη ἀπὸ τὴν ιδιοτέλεια, δηλαδή τὴν ἀνασφάλεια τοῦ θνητοῦ. Καὶ ὅταν ὁ ἔρωτας πατάει στὴν ἐμπειρικὴ ψηλάφηση τής ἀμοιβαιότητας, τότε ἡ ἐλευθερία ἀπὸ τὸν θανατοφόρο ἐγωκεντρισμὸ εἶναι «ἀνοιχτὴ θύρα» καὶ «εὐλογημένη τιμὴ».

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία μιλάει γιὰ Θεὸ νυμφίον, ἐραστὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὄχι συμβολικὰ ἢ μεταφορικὰ. Ρεαλιστικὴ ἀφετηρία τής ἐμπειρικῆς αὐτῆς πιστοποίησης (ἀπτὸ ἶχνος τοῦ ἐπέκεινα) εἶναι τὸ κάλλος. Ἡ μεταφυσικὴ τής ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας δὲν συνάγεται ἀπὸ ἀποδεικτικούς συλλογισμούς, οὔτε ἀπὸ ψυχολογικὲς ἐπενδύσεις σὲ ιδεολογικὰ a priori. Μόνο τὸ κάλλος τοῦ κόσμου, κάλλος συνυφασμένο μετὰ τὴν ἱλιγγιώδη σοφία ποὺ τὸν συγκροτεῖ σὲ κάθε παραμικρὴ πτυχὴ του, μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ ὡς κλήση-σὲ-σχέση μετὰ προσωπικὴ Αἰτιώδη Ἀρχή, Λόγο καὶ Νόημα τοῦ κόσμου.

Προσλαμβάνουμε τὸν κόσμο μετὰ τὴ λογικὴ μας ἱκανότητα ὡς ἔλλογο δεδομένο — ὡς λογικὰ ἐνεργούμενο πῶς, ὄχι ὡς στατικὰ παγιωμένο τί. Καὶ ὁ κόσμος εἶναι γιὰ μᾶς ἔλλογος ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἱλιγγιώδη σοφία κάθε παραμικρῆς πτυχῆς τῶν αἰσθητῶν, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν κλητικὸ σὲ σχέση χαρακτήρα του: Γιὰ τὴν αἰσθητικὴ τέρψη μετὰ τὴν ὁποία μᾶς γοητεύει — χρώματα, σχήματα, ἤχους, ἀφή, ὀσμές: ποιότητες ἔντασης κλητικοῦ λόγου, λόγου ποὺ παραπέμπει στὴν ὑπαρκτικὴ ἑτερότητα (στὸ μοναδικό, ἀνόμοιο καὶ ἀνεπανάληπτο Πρόσωπο) τοῦ καλοῦντος. Τὸ κοσμικὸ κάλλος παραπέμπει στὸν Δημιουργό του ὅπως παραπέμπει (δυναμικά, ὄχι ὑποχρεωτικά) ἢ ζωγραφιὰ στὸν ζωγράφο, ἢ μουσικὴ στὸν

μουσουργό, τὸ ποίημα στὸν ποιητή. Ὅπως γνωρίζουμε τὴν προσωπικὴ ἑτερότητα τοῦ καλλιτέχνη ὄχι διαβάζοντας βιογραφίες του, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ μας σχέση μὲ τὸ ἔργο του, μὲ τὶς ποιότητες τοῦ κλητικοῦ του λόγου.

Γλῶσσα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας — γλῶσσα τῆς Ὁρθοδοξίας— εἶναι ἡ ποίηση. Οἱ ἠθικολογικὲς προστακτικὲς, τὰ ιδεολογικὰ στερεότυπα, οἱ συναισθηματικὲς γλυκεράδες εἶναι γλῶσσα τῆς ὀρμέμφυτης θρησκευτικότητας — γλῶσσα τοῦ Ὁρθοδοξισμοῦ. Δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός, τὸ ἄθλημα τῆς μεταφυσικῆς χαροποιοῦ ἀναζήτησης.

4. Ἡ ἐπιτυχία τῆς «Φιλοκαλίας» στὴ Δύση

Ἡ Φιλοκαλία εἶναι ἀνθολόγιο ἀποσπασμάτων ἀπὸ κείμενα τριάντα ἕξι Πατέρων καὶ ἀσκητῶν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης, τῆς ἐλληνορθόδοξης, ἀπὸ τὸν 4ο ὠς καὶ τὸν 15ο αἰῶνα. Τὰ κείμενα ποὺ ἀνθολογοῦνται ἀναφέρονται ὅλα στὶς προϋποθέσεις, στὴν πρακτικὴ καὶ στοὺς στόχους τῆς ἀσκήσεως. Ἰδιαίτερα στοὺς τρόπους τῆς προσευχῆς καὶ μάλιστα τῆς λεγόμενης νοερᾶς (ἢ προσευχῆς τῆς καρδίας). Τρόπους νὰ ὀδηγηθεῖ ὁ ἀσκητὴς στὴν ἀπάθεια (τὴν ἐλευθερία ἀπὸ τὶς ἀναγκαιότητες τῆς φύσης), στὴ νήψη (τὴ διαύγεια καὶ νηφαλιότητα τοῦ νοῦ) καὶ τελικὰ στὴν ἡσυχία καὶ θεωρία — στὴν αἴσθησις θείας ἡδονῆς τῆς ἐκ τῆς καρδίας πηγαζομένης.

Τὴν πρώτη συγκρότηση αὐτῆς τῆς ἀνθολογίας τὴν ἔκανε μᾶλλον ὁ μητροπολίτης Κορίνθου Μακάριος Νοταρᾶς (1731-1805) —κυκλοφοροῦσαν χειρόγραφες πολλὲς ἀνάλογες ἀνθολογήσεις πατερικῶν κειμένων στὸν 18ο αἰῶνα. Αὐτὸς πάντως τὴν παρέδωσε στὸν μοναχὸ Νικόδημο Ἄγιορείτη (1749-1809) ποὺ ἀνέλαβε νὰ ἐλέγξει-παραβάλλει τὰ πατερικὰ κείμενα μὲ τοὺς σωζόμενους στὶς βιβλιοθηκὲς τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους κώδικες, καὶ νὰ τὰ ἐκδώσει.

Ἡ Φιλοκαλία ἐκδίδεται γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1782 στὴ Βενετία καὶ ἐπανεκδίδεται τὸ 1893 στὴν Ἀθήνα. Τὸ 1793, ἕνδεκα χρόνια μετὰ τὴν πρώτη ἔντυπη ἐμφάνισή της, ἐκδίδεται καὶ σὲ σλαβονικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸν διάσημο τὴν ἐποχὴ ἐκείνη Ρῶσο μοναχὸ

Παΐσιο Βελιτσκόφσκι (1722-1794). Ἡ σλαβονικὴ μετάφραση τῆς Φιλοκαλίας λειτούργησε σὰν καταλύτης γιὰ τὴν ἐμφάνιση ἐνὸς δυναμικοῦ ρεύματος στοὺς κόλπους τῆς ρωσικῆς διανόησης: Ὀνομάστηκε «φιλοκαλικὴ ἀναγέννηση» τὸ πολύκλωνο ρεῦμα ποῦ, ξεκινώντας ἀπὸ ἓνα ἐπαρχιακὸ μοναστήρι (τῆς Ὀπτινα) καὶ μιὰ πρώτη ἐκεῖ ομάδα «σλαβόφιλων» λογίων, ἐπηρέασε ἀργότερα μεγάλους Ρώσους συγγραφεῖς καὶ διανοητές, ὅπως ὁ Τολστόι, ὁ Σολοβιὼφ καί, κυρίως, ὁ Ντοστογιέφσκι.¹³³

Ὅμως ἡ γονιμότερη συνέπεια τῆς «φιλοκαλικῆς ἀναγέννησης» θὰ ἐμφανιστεῖ, στὰ μέσα πιά τοῦ 20οῦ αἰώνα, μὲ τοὺς Ρώσους θεολόγους καὶ λογίους ποὺ διεσπάρησαν στὴν Εὐρώπη καὶ στὴν Ἀμερικὴ μετὰ τὴν ἐπικράτηση τῶν Μπολσεβίκων στὴ Ρωσία τὸ 1917. Αὐτὴ ἡ «διασπορὰ» ἀποτέλεσε τὴν ἀφετηρία γιὰ μιὰ δυναμικὴ ἀφύπνιση τῆς ἀλλοτριωμένης αὐτοσυνειδησίας τῶν Ὀρθοδόξων, τὴν πρώτη, μετὰ τὸν 14ο αἰώνα, πραγματικὴ (καὶ ὄχι ιδεολογικὴ) ἀναμέτρηση τῆς Ὀρθοδοξίας μὲ τὴ Δύση. Ἡ ἐκπληξὴ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀφύπνιση προκάλεσε σημαντικὲς ζυμώσεις εὐρύτερα στὶς δυτικὲς κοινωνίες, ὅπως καὶ τὸ ἐνεργὸ ἐνδιαφέρον ρωμαιοκαθολικῶν, κυρίως, θεολόγων γιὰ τὴ σπουδὴ τῶν Ἑλλήνων Πατέρων, τῆς ὀρθόδοξης λατρείας, τῆς ὀρθόδοξης τέχνης.

Ἡ «νεοπατερικὴ», ὅπως ὀνομάστηκε, στροφή τῶν ρωμαιοκαθολικῶν θεολόγων, θὰ βρεῖ μιὰ ὑπολανθάνουσα (παρήγορη ὅπωςδῆποτε) ἔκφραση στὸ «κλίμα» τῆς Δεύτερης Βατικανῆς Συνόδου (1962-1965), γιὰ νὰ καταπνιγεῖ ὅμως ταχύτατα ἀπὸ τὴ συντηρητικὴ ἀντίδραση τοῦ Βατικανοῦ. Ἡ ἐπίδραση τῆς ρωσικῆς διασπορᾶς θὰ εἶναι πολὺ γονιμότερη στὶς ὀρθόδοξες χώρες (κυρίως στὴν Ἑλλάδα, στὴ Σερβία, στὴ Ρουμανία, ἀλλὰ καὶ στὸν Λίβανο) ἐγκαινιάζοντας τὴ λεγόμενη «θεολογικὴ ἀνοιξή» τῆς δεκαετίας τοῦ '60.¹³⁴

Τρίτη ἔκδοση τῆς Φιλοκαλίας γίνεται στὴν Ἑλλάδα τὸ 1957, πεντάτομη,¹³⁵ μὲ ἐπανειλημμένες ἐπανεκτυπώσεις. Ρουμανικὴ μετάφραση, ἀπὸ τὸν καθηγητὴ π. Dimitru Staniloae, ἀρχίζει νὰ ἐκδίδεται τὸ 1946 καὶ ὀλοκληρώνεται σὲ δέκα τόμους τὸ 1981. Ἀλλὰ ἡ μεγάλη ἐκπληξὴ ἀρχίζει μὲ τὴν πρώτη ἐκδοτικὴ ἐμφάνιση τῆς Φιλοκαλίας στὶς δυτικὲς κοινωνίες καὶ τὴν ἐνθουσιώδη

ὕποδοχή της ἀπὸ εὐρύτατο ἀναγνωστικὸ κοινὸ κάθε χριστιανικῆς «ὁμολογίας»:

Πραγματικά, τὸ 1951 ὁ ἔγκυρος στὴν Ἀγγλία Ἐκδοτικὸς Οἶκος Faber and Faber ἐκδίδει δίτομη ἀνθολόγησι τῆς Φιλοκαλίας σὲ μετάφραση τῶν E. Kadloubovsky καὶ G.E.H. Palmer. Οἱ ἐπιφυλάξεις τῶν Ἐκδοτῶν γιὰ τὴ δημοσίευσιν ἑνὸς τόσο «ἐξειδικευμένων ἐνδιαφερόντων» ἔργου (ἄκρως ἀσύμφορου οἰκονομικά) ὑπερνικῶνται χάρις τῆς ἐνθερμῆς ὑποστήριξιν τῆς ἔκδοσης ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ σύμβουλο τοῦ Οἴκου, νομπελίστα ποιητὴ T.S. Eliot. Τὸ ἔργο¹³⁶ γνωρίζει ἐκπληκτικὴ κυκλοφορικὴ ἐπιτυχία πραγματοποιώντας ὀκτὼ ἐπανεκδόσεις σὲ δέκα χρόνια. Ἐγκαιρὰ συμπληρώνεται ἡ μετάφρασις καὶ τῶν ὑπόλοιπων τόμων τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου σὲ συνεργασίᾳ τοῦ G.E.H. Palmer μὲ τοὺς Philip Sherrard καὶ Kallistos Ware καὶ ἐκδίδεται σὲ εὐπώλητη ἔκδοσις (Paperback).

Μὲ δύο χρόνων διαφορά, τὸ 1953, ἐκδίδεται καὶ ἡ πρώτη γαλλικὴ μετάφρασις τῆς Φιλοκαλίας: ἀνθολογημένη ἐπιλογή σὲ μικρὸ τομίδιο «τσέπης», ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Jean Guillard, μὲ τίτλο *Petite Philocalie de la prière du cœur*. Ἡ ἀνθολόγησις προδίδει τὸ θρησκευτολογικὸ κυρίως ἐνδιαφέρον τοῦ ἀνθολόγου γιὰ τὶς τεχνικὰς τοῦ μυστικισμοῦ. Ὅμως ἡ κυκλοφορικὴ ἐπιτυχία καὶ οἱ ἐπανεκδοσικὲς ἐπιτυχίες ἐπὶ χρόνια ἐκδόσεις ἦσαν καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἐκπληξή.

Τὸ 1979 ἄρχισε ἡ ἔκδοσις νέας γαλλικῆς μετάφρασης ὀλόκληρου τοῦ (πεντάτομου) ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου τῆς Φιλοκαλίας, ἀπὸ τὸ Abbaye de Bellefontaine, ποὺ ὀλοκληρώθηκε τὸ 1986. Τὴ μετάφρασιν ἔκανε ὁ Γάλλος ποιητὴς, ὀρθόδοξος, Jacques Touraille καὶ τὴ θεολογικὴ ἐποπτεία τῆς ἔκδοσης εἶχε ὁ πρωτοπρεσβύτερος καθηγητὴς Boris Bobrinskoy. Τὸ ἔργο κυκλοφόρησε ἀρχικὰ σὲ ἑνδεκά τομίδια (fascicules), ποὺ τὸ 1995 ἀποτέλεσαν δύο τόμους στὶς Ἐκδόσεις Desclée de Brouwer.

Συνεπτυγμέναις ἐκδόσεις τῆς Φιλοκαλίας, σὲ ἕναν τόμο, κυκλοφοροῦν καὶ στὰ ἰταλικά (*Filokalia – Amore della bellezza*, μετάφρασις Giovanni Vannucci, Ἐκδότης: Libreria Editrice Fiorentina, 1998), στὰ ἰσπανικά (*Filokalia – Las enseñanzas de los*

Santos Padres, Salamanca, Ἐκδότης: «Sigueme», 72004 καὶ Barcelona, Ἐκδότης: Claret D.L., 21987) καὶ στὰ πορτογαλλικά (*Pequena Filocalia – Antologia de Textos de Mestres Espirituais Bizantinos Igreja Oriental*, μετάφραση José Comblin, Carlos Mesters, Maria Emilia Ferreira, Ἐκδότης: Edicoes Paulinas – Brazil 1984).

Ἐντυπωσιακὸ ἐπακόλουθο τοῦ γενικευμένου ἐνδιαφέροντος γιὰ τὶς μεταφράσεις τῆς Φιλοκαλίας εἶναι καὶ ἡ ἱκανὴ βιβλιογραφία ποὺ προκλήθηκε στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο μὲ ἐπίκεντρο τὴ φιλοκαλικὴ θεματικὴ.¹³⁷ Χώρια ἢ εἰδικὴ ἀρθρογραφία καὶ οἱ πλήθουσες ἐπιμέρους, σὲ ποικίλα δημοσιεύματα, ἀναφορές.

Ἀλλὰ τὸ κυριότερο ἀποτέλεσμα εἶναι μᾶλλον ἡ εἴσοδος στὶς δυτικὲς κοινωνίες μιᾶς καινούργιας γλώσσας: λέξεων, ἐκφράσεων ἢ καὶ τῆς θεματικῆς τῶν φιλοκαλικῶν κειμένων. Ἡ «νήψη», ἢ «ἀπάθεια», ἢ «νοερὰ προσευχή», ἢ «κάθοδος τοῦ νοῦ στὴν καρδιά», ἢ «θεία ἔλλαμψις», ἢ «τοῦ Θεοῦ θεωρία», ὁ «θεωρητικὸς νοῦς», τὰ «πνευματικὰ αἰσθητήρια», ἢ «θεοπτία» καὶ πλήθος ἀνάλογων ὄρων καὶ διατυπώσεων μπῆκαν στὴ γλώσσα τῶν θρησκευτικῶν ἀνθρώπων τῆς Δύσης. Θὰ μπορούσε ἴσως νὰ ἀποδώσει κανεὶς αὐτὸ τὸ γεγονός στὸ γενικότερο ἐνδιαφέρον ποὺ ἔχει ὁ ἄνθρωπος τῆς δυτικῆς Νεωτερικότητας (κορεσμένος ἀπὸ τὴ νομικὴ καὶ νοησιαρχικὴ θρησκευτικότητα) γιὰ ποικίλα εἶδη «ἔσωτερισμοῦ» ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ (κυρίως τὴν Ἄπω). Ἡ θὰ μπορούσε νὰ ἀποδοθεῖ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ Φιλοκαλία σὲ κάποιον εἶδος ἀνταπόκρισης ἢ συγγένειας τῶν κειμένων τῆς μὲ τοὺς μακραίωνους ἐθισμοὺς τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου στὸν ἀτομοκεντρικὸ «εὐσεβισμὸ» καὶ ψυχολογισμὸ (pietismus, quietismus) ποὺ κυριάρχησαν στὴ Δύση.

Πάντως ἡ κατάφαση ἢ καὶ ἐνθουσιαστικὴ ἀποδοχὴ τῆς Φιλοκαλίας ἀπὸ τὸν θρησκευόμενον ἄνθρωπο τῆς Δύσης γεννάει ὅπωςδήποτε ἓνα κρίσιμο ἐρώτημα: Ἄν ἡ ἀποφασιστικὴ διαφορὰ τῆς Ὁρθοδοξίας ἀπὸ τὴ Δύση εἶναι ὁ ἐκκλησιοκεντρικὸς χαρακτήρας τῆς πρώτης καὶ ἡ θεσμοποιημένη θρησκευοποίηση τῆς δεύτερης (ὁ ἀτομοκεντρισμὸς τῆς φυσικῆς θρησκείας ποὺ οἱ ἱστορικὲς συγκυρίες ἐπέβαλαν στὴ Δύση), τότε δὲν εἶναι ὀξύμωρος

ὁ ἐνθουσιασμός τῆς Δύσης γιὰ τὴ Φιλοκαλία: Ἡ σοφία καὶ ἐμπειρία ἀγίων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἀνθολογημένη στὴ Φιλοκαλία, εἶναι δυνατὸ νὰ συντονίζεται μὲ τὴν ἀτομοκεντρική, θρησκευοποιημένη ἐκδοχὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ποὺ ἔχει ἐμπεδώσει στὴ Δύση κριτήρια καὶ νοο-τροπία;

Ἡ ἀνάγκη κριτικῆς ἀναμέτρησης μὲ αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα γίνεται ἐπιτακτικὴ γιὰ ἓναν πρωτίστως λόγο: Ἐπειδὴ ἡ ἀνεπαίσθητη (κατὰ κανόνα ἀνεπίγνωστη) διολίσθηση καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ὁρθοδοξίας στὴ θρησκευοποίηση, στὸν θρησκευτικὸ Ὁρθοδοξισμό, εἶχε σὲ μεγάλο ποσοστὸ συντελεστεῖ ὅταν συγκροτήθηκε καὶ ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἡ Φιλοκαλία. Ἡ κριτικὴ ἐπομένως ἐγρήγορη ὑποχρεώνει νὰ ἐλέγξουμε τὰ αἷτια τῆς κατάφασης ἢ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τῶν Ὁρθοδόξων γιὰ τὴ Φιλοκαλία σὲ ἐποχὴ ποὺ οἱ προτεραιότητες εἶναι κυρίως θρησκευτικὲς-ἀτομοκεντρικὲς. Νὰ ἐλέγξουμε τὴν πιθανὴ ἀνταπόκριση τῶν κειμένων τῆς Φιλοκαλίας στὸν θρησκευτικὸ ἀτομοκεντρισμὸ τοῦ Ὁρθοδοξισμοῦ. Ὅχι γιὰ νὰ ἀμφισβητηθοῦν τὰ πατερικὰ κείμενα (ἢ κατάθεση τῆς πολύτιμης γιὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἄθλημα μαρτυρίας τους), ἀλλὰ, ἐνδεχομένως, ἢ ἀνθολόγησή τους: Οἱ στοχεύσεις ἢ τὰ κριτήρια ποὺ πρυτάνευσαν προκειμένου νὰ ἀποσπαστοῦν οἱ συγκεκριμένους περικοπὲς ἀπὸ τὴν ὀλοκληρία τῶν πρωτοτύπων.

Ἐνας τέτοιος ἐλεγχος ὀδηγεῖ ἀμέσως σὲ ἐκπληξή: Διαπιστώνει ἐνεὸς ὁ ἀναγνώστης ὅτι ἀπὸ τοὺς πέντε τόμους τοῦ ἑλληνικοῦ ὀλοκληρώματος τῆς Φιλοκαλίας ἀπουσιάζει ὅποιαδήποτε ἀναφορὰ στὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός, στὴν προϋπόθεση τῆς εὐαγγελικῆς σωτηρίας. Ἡ λέξη «Ἐκκλησία» ἐμφανίζεται τριάντα ἔξι (36) φορὲς στοὺς πέντε τόμους, ἀλλὰ μόνο γιὰ νὰ δηλώσει τὸν θεσμὸ ἢ τὸ κτίσμα τῆς λατρευτικῆς σύναξης — ποτὲ τὸ εὐχαριστιακὸ σῶμα, τὸ ἄθλημα εἰκονισμοῦ τοῦ Τριαδικοῦ Πρωτοτύπου ἀγαπητικῆς κοινωνίας:

Ἐξερχόμενος τῆς Ἐκκλησίας ποίει προσευχὴν ἐν τῷ κελλίῳ
— ραθυμῖα βαρυνθεὶς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ κανόνου ἀπέστην
— ὡς σοφὸς θεολόγος λόγον ἐκφέρει μέσον Ἐκκλησίας μεγάλης
— ἐμακάρισάν τινες τὸ νουθετεῖν τε καὶ διδάσκειν Ἐκκλησίας

— ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας τῶν πιστῶν ἐρεύζεται ὁ ἐκζητῶν τὸν Κύριον λόγους ἀγαθοὺς εἰς ὠφέλειαν πολλῶν — ἢ ἐξ ἀρχῆς ἐπὶ τῶν Ἀποστόλων θεμελιωθεῖσα Ἐκκλησία — ὀφείλομεν ἐκ πίστεως βεβαίως καὶ ἐρωτήσεως τῶν ἐμπείρων δέχεσθαι τὰ τῆς Ἐκκλησίας δόγματα — κ.λπ., κ.λπ.

Ἡ μετοχὴ στὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός (στὸ εὐχαριστιακὸ σῶμα ποὺ πραγματοποιεῖ δυναμικὰ τὸν Τριαδικὸ τρόπο τῆς ὑπάρξεως) ἀγνοεῖται ἐντελῶς στὶς σελίδες τῆς Φιλοκαλίας — δὲν ὑπάρχει οὔτε ὑπαινιγμὸς ὅτι εἶναι αὐτὴ ἡ μετοχὴ ποὺ συνιστᾷ τὴν εὐαγγελικὴ σωτηρία. Ὁ στόχος-τρόπος τῆς φιλοκαλικῆς θεωρίας καὶ πρακτικῆς ἐμφανίζεται καθαρὰ ἀτομοκεντρικός: Ἄν ὁ νοῦς κατέλθει στὴν καρδιά, μὲ τὴν ἐπίμονη ἀτομικὴ (ψυχοσωματικὴ) γυμναστικὴ τῆς ἀσκήσεως, ὁ ἄνθρωπος ἔχει σωθεῖ — δὲν χρειάζεται τίποτε ἄλλο.

Δὲν χρειάζεται μετοχὴ σὲ σῶμα σχέσεων ἀγαπητικῆς κοινωνίας, στόχος δὲν εἶναι νὰ κοινωνηθεῖ ἡ ὑπαρξὴ καὶ ἡ ζωὴ. Ἡ ἀτομικὴ ἀσκήσις ἀρκεῖ γιὰ νὰ ὀδηγήσει τὸν ἄνθρωπο στὴν ἀπάθεια, στὴ θεοπτία, στὴν ἀθανασία, στὴ θέωση — ἀρκεῖ ὁ πρωταθλητισμὸς τῆς ἐπιδίωξης ἀτομικῶν κατορθωμάτων ἀξιολογικὰ ἱεραρχημένων. Κηρύσσεται δηλαδὴ ἡ φιλαυτία ἀπροσχημάτιστα, ἐξυμνεῖται εὐθέως ἡ καλὴ φιλαυτία... αὕτη ἀληθῆς λατρεία καὶ ὄντως θεάρεστος, ἢ τῆς ψυχῆς διὰ τῶν ἀρετῶν ἀκριβῆς ἐπιμέλεια.

Ἀπὸ τοὺς πέντε τόμους τῆς Φιλοκαλίας ὁ ἀναγνώστης ἀποκλείεται νὰ συναγάγει, ἔστω καὶ ἔμμεση νύξη, γιὰ τὴ μετοχὴ στὴν Ἐκκλησία ὡς μοναδικὴ δυνατότητα εἰσόδου στὴ Βασιλεία, μοναδικὴ ὁδὸ πραγμάτωσης τοῦ χριστιανικοῦ εὐ-αγγελίου. Ἀντίθετα, πείθεται ὁ ἀναγνώστης, σὲ κάθε σελίδα, ὅτι ἡ σωτηρία κερδίζεται μὲ τὴν ἀτομικὴ ἀποκλειστικὰ προσπάθεια: τὴν ἐργασία τῶν ἐντολῶν, τὴν φυλακὴν τοῦ νοός, τὴν νοερὰ προσευχή.

Ὑπὸ τῆς τοιαύτης πνευματικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, μετὰ καὶ τῆς ἐφικτῆς τῶν ἐντολῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἠθικῶν ἀρετῶν πράξεως, διὰ τῆς ἐκ τῆς τοῦ παναγίου Ὀνόματος ἐπικλήσεως ἐγγινομένης τῇ καρδίᾳ θερμῆς καὶ τῆς κατ' αὐτὴν πνευματικῆς ἐνεργείας, τὰ μὲν πάθη καταναλίσκονται... ὃ τε

νοῦς καὶ ἡ καρδιά κατ' ὀλίγον καθαίρονται καὶ πρὸς ἑαυτὰ ἐνοῦνται... Δίχα δὲ τοῦ θεωθῆναι τὸν νοῦν, οὐχ ὅπως ἀγιάσαι, ἀλλ' οὐδὲ σωθῆναι τὸν ἄνθρωπον ἐνδέχεται.¹³⁸

Ἀσφαλῶς καὶ σώζονται στὴ Φιλοκαλία ἀναφορὲς στὴν ἐκκλησιαστικὴ Εὐχαριστία. Ἀλλὰ ἡ κοινωνία τοῦ εὐχαριστιακοῦ ἄρτου καὶ οἴνου δὲν ἀναφέρεται ὡς μετοχὴ καὶ ἐγκεντρισμὸς στὸ «κυριακὸν σῶμα», δὲν ὁδηγεῖ ἡ κοινωνία «τοὺς ὁμοτρόφους εἰς ἔνθεον ὁμοτροπίαν». Πρόκειται γιὰ ἀτομικὴ «μετάληψιν» ὑπερφυσικῆς «χάριτος» καὶ «ἀκηράτου δυνάμεως». Ἡ χάρις καὶ ἡ δύναμις ἐντοπίζονται στὰ μεταδιδόμενα «εἶδη» — ἐντοπίζονται μὲ τρόπο ποῦ σαφῶς ἀπηχεῖ τὴν ἐκδοχὴ τῆς «μετουσίωσης» (transsubstantiatio) τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου.

Κατὰ λογικὸ συμπερασμὸ συνάγεται ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι θεσμὸς χρήσιμος γιὰ τὸν Χριστιανό, μόνον ἐπειδὴ διαχειρίζεται (ὁ θεσμὸς καὶ οἱ λειτουργίες του) τὴ μετάδοση στὸ ἄτομο, μέσω τῶν μυστηρίων, ὑπερφυσικῆς (ὄντολογικὰ ἀπροσδιόριστης, ὅπως καὶ στὴ γλώσσα τῆς Δύσης) Χάρης. Ἡ Εὐχαριστία, μαζί μὲ τὸ Βάπτισμα, ἐμφανίζονται στὴ Φιλοκαλία σὰν βοηθητικὰ γιὰ τὸν πιστὸ μέσα στὴν ἀτομικὴ ἀσκητικὴ του προσπάθεια ἀπὸ τὴν ὁποία (κυρίως ἢ καὶ ἀποκλειστικὰ) ἐξαρτᾶται ἡ σωτηρία του.

Βέβαια, ἡ ἀτομικὴ ἄσκηση εἶναι καὶ στὴν ὀρθόδοξη (δηλαδή στὴν ἐκκλησιοκεντρικὴ) ὀπτικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν εὐαγγελιζόμενη σωτηρία. Ἀλλὰ προϋπόθεση ὡς ἔμπρακτη μετοχὴ στὸ κοινὸ ἄθλημα τοῦ ὑπαρκτικοῦ τρόπου ποῦ συγκροτεῖ τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας — ὄχι ὡς ἰδιωτικὸ ἀγώνισμα. Δὲν εἶναι αὐταξία ἢ ἀτομικὴ ἄσκηση, δὲν εἶναι αὐτοσκοπός. Εἶναι ἔμπρακτη δήλωση-πραγμάτωση τῆς ἐλεύθερης θέλησης τοῦ ἀτόμου νὰ μετέχει στὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία τῆς ὑπαρξῆς καὶ τῆς ζωῆς — κοινωνία ποῦ συνιστᾶ μετεχόμενο ἄθλημα αὐθυπέμβασης καὶ αὐτοπροσφορᾶς. Στούς ἀντίποδες βρίσκεται ἡ φιλοκαλικὴ ὀπτικὴ: ἐκεῖ ἡ ἀτομικὴ ἄσκηση εἶναι ὄχι μόνον ἀναγκαία, ἀλλὰ καὶ ἰκανὴ συνθήκη σωτηρίας, ἔχει σαφῆ χαρακτηριστικὰ ἰδιοτελοῦς πρωταθλητισμοῦ, ἐνῶ ἡ μετοχὴ στὴν Ἐκκλησία ἀπλῶς ὑποβοηθεῖ τὸ ἀτομικὸ ἀγώνισμα, ταυτίζεται μὲ τὴν ἀτομικὴ ἀντλησὴ Χάρης

ἀπὸ τὰ μυστήρια.

Μὲ γενικευμένη (ὑπερβολικὰ ἀφαιρετικῇ) διατύπωση θὰ μπορούσε νὰ λεχθεῖ ὅτι στὴ Φιλοκαλία ἔχουν ἐπιλεγεῖ (ἀνθολογοῦνται) ἀποσπάσματα πατερικῶν κειμένων ἀπονευρωμένα ἀπὸ τὰ ὄντολογικὰ σημαίνόμενα τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας. Ἡ λέξη σωτηρία, π.χ., στὴ γλώσσα τῆς Ἐκκλησίας σημαίνει: νὰ ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος μὲ τοὺς ὅρους ἐλευθερίας τῆς σχέσης καὶ ὄχι μὲ τοὺς ὅρους τῶν ἀναγκαιοτήτων τῆς φύσης. Ὅμως στὴ Φιλοκαλία ἔχουν ἐπιλεγεῖ ἀποσπάσματα ποὺ προϋποθέτουν ὅτι: ἡ σωτηρία λαμβάνεται διὰ τῆς προσοχῆς καὶ τηρήσεως τοῦ νοῦς (αὐτὸ ἀρκεῖ) — ὁδὸς σύντομος πρὸς σωτηρίαν ἢ ἐνάρετός ἐστι ζωή: ὅλα κρίνονται στὸ πεδίο τοῦ ἀτομικοῦ κατορθώματος.

Τὸ ἴδιο καὶ ἡ λέξη ἀγάπη : στὴ γλώσσα τῆς Ἐκκλησίας σημαίνει τὴ σχέση ὡς τρόπο τῆς Τριαδικῆς ἐλευθερίας ἀπὸ κάθε ὑπαρκτικὸ περιορισμό, τὴν ὑπαρξὴ ὡς αὐθυπέμβαση καὶ αὐτοπροσφορά. Στὰ ἀποσπάσματα ποὺ ἔχουν ἐπιλεγεῖ στὴ Φιλοκαλία, ἡ ἀγάπη εἶναι ἀτομικῶν ἀρετῶν μητρόπολις — ἀγάπη, ἐγκράτεια, προσευχὴ ἀπαλλακτικὰ παθῶν εἰσι (τοῦ ἀτόμου πάντοτε).

Στὴ γλώσσα τῆς Ἐκκλησίας ἀρχὴ καὶ ὑπόστασις τῆς ὑπαρξῆς τὸ πλαστοουργὸν γέγονε πρόσταγμα τοῦ Καλοῦντος ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι. Ζωὴ αἰώνια γιὰ τὸν ἄνθρωπο (δηλαδὴ ἐλεύθερη ἀπὸ χρόνο καὶ χῶρο) εἶναι ἡ ἀγαπητικὴ του ἀνταπόκριση στὸ πλαστοουργὸ πρόσταγμα τῆς ἀγάπης τοῦ Νυμφίου Χριστοῦ. Ὅμως στὴ γλώσσα τῆς Φιλοκαλίας ὀρίζεται ὅτι ἡ ἀρετὴ τίκτει ἀθανασία καὶ γιὰ τὴ θέωση τοῦ ἀνθρώπου ἀρκεῖ ἡ κάθοδος τοῦ νοῦ εἰς τὴν καρδίαν : εἶναι ἀτομικὸ κατόρθωμα ἢ ἀθανασία καὶ ἡ θέωση, ἀρχίζει καὶ τελειώνει μέσα στὰ ὅρια τῆς ὄντικῆς ἀτομικότητας.

Ἐνδεικτικὴ ἢ ἀπερίφραστη διαστολὴ ποὺ υἰοθετεῖται (ἀνθολογεῖται) στὴ Φιλοκαλία: Εἶναι ἄλλη ἢ πίστη τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἄλλη ἢ πίστη τῆς (ἀτομικῆς) θεωρίας.

Ἄλλη ἢ πίστις ἢ κοινὴ τῶν Ὁρθοδόξων, ἤγουν τὰ ὀρθὰ δόγματα περὶ τε τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ κτισμάτων, νοητῶν τε

καὶ αἰσθητῶν, καθὼς, Θεοῦ χάριτι, ἡ Ἁγία καὶ Καθολικὴ Ἐκκλησία παρέλαβε· καὶ ἄλλη ἢ τῆς θεωρίας, ἤγουν τῆς γνώσεως, ἣτις οὐδόλως ἐναντιοῦται τῇ γεννώσῃ αὐτήν, ἀλλὰ μᾶλλον βεβαιότεραν ἐμποιεῖν πέφυκε.

Ἡ διαστολὴ εἶναι σαφέστατη, παρὰ τὴν ἄρνηση τῆς ἐναντίωσης καὶ παρὰ τὴν βεβαίωση ὅτι ἡ δευτέρα, ἡ πίστη τῆς θεωρίας, ἐνισχύει τὴν πρώτη, τὴν πίστη τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ πίστη τῆς Ἐκκλησίας φανερὰ παραπέμπει σὲ κοινὲς πεποιθήσεις τῶν Ὀρθοδόξων, ἀφοῦ ταυτίζεται ρητὰ ἡ πίστη μὲ τὰ «ὀρθὰ δόγματα»: τὶς κωδικὲς διατυπώσεις ποὺ ὁ θεσμὸς «παρέλαβε» καὶ ὡς «δόγματα» οἱ πιστοὶ ὑποχρεωτικὰ ἀποδέχονται. Πρόκειται, ἀκριβῶς, γιὰ τὴν ἐκδοχὴ τῆς ἀλήθειας ὡς ἰδεολογίας, τὴν ὁποία ἀτομικὰ ὁ καθένας ἐνστερνίζεται ὡς σύνολο a priori ἀξιωματικῶν ἀρχῶν ἐγγυημένων ἀπὸ τὴν αὐθεντία τοῦ θεσμοῦ — ὅπως ἡ Δύση, μετὰ τὸν Αὐγουστῖνο, κατανόησε τὴν πίστη καὶ τὴν κήρυξε.

Καὶ διαστέλλεται αὐτὴ ἡ ἀτομικὴ, νοησιαρχικὴ καὶ ψυχολογικὴ προσχώρηση στὶς συλλογικὲς πεποιθήσεις ἀπὸ τὴν πίστη τῆς θεωρίας, ποὺ εἶναι ἐμπειρικὴ ἀλλὰ ἐπίσης ἀτομικὴ: προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ ἄσκηση (καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν μετοχὴ στὸν τρόπο τῆς Ἐκκλησίας) ὡς ἀνταμοιβὴ γιὰ ἀξιόμισθα κατορθώματα. Ἔχει χαρισματικὸ χαρακτήρα (ἀνερμήνευτα «ὑπερφυσικὰ») καὶ ἔρχεται νὰ βεβαιώσει μὲ περισσότερη σιγουριὰ τὶς ἀτομικὲς πεποιθήσεις.

Οἱ Ὀρθόδοξοι ἀποδίδουμε στὴ Δύση τὴν θεσμικὴ παγίωση καὶ ἐπιβολὴ τῆς θρησκευτικοποίησης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, τὴν ὑποταγὴν στὴ νοησιαρχία, στὸν ἠθικισμό, στὸν νομιτισμό. Ὅμως ἡ περίπτωση τῆς Φιλοκαλίας μᾶλλον καταδείχνει ὅτι ἡ Δύση εἶναι «μέσα μας» — τὰ ἱστορικὰ της βλαστήματα ἐνυπάρχουν δυσδιάκριτα στὴν «ἐσώτερη» ὀρμέφυτη ἀνάγκη τοῦ κάθε ἀνθρώπου γιὰ ἀτομοκεντρικὴ θωράκιση καὶ κατασφάλιση.

Τὸ ἐγὼ θέλει νὰ εἶναι αὐτάρκες, ἡ ὁρμὴ τῆς αὐτονομίας εἶναι ὄρος (ὑπαρκτικὴ προϋπόθεση) τῆς φύσης μας. Θέλουμε ἔνδοθεν τὴν προέλευση (δικό μας κατόρθωμα) τῆς πίστεως, τῆς γνώσεως, τῆς σωτηρίας. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἱστορικὰ ἀποφασιστικὴ «στροφή», μὲ

τὸν Αὐγουστίνου, ἀπὸ τὴν εὐχαριστιακὴ μετοχὴ στὴν «ἐσωτερικότητα» καὶ «πνευματικότητα» τοῦ ἀτόμου (στὴν κλειστὴ αὐτοαναφορικὴ αὐτάρκεια) ἐπαναλαμβάνεται, ὡς κατεξοχὴν πραγμάτωση τῆς χριστιανικῆς γνησιότητος, σὲ κάθε ἐποχῇ.¹³⁹ Ἔτσι, ἐρήμην τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εὐ-αγγελίου, ὁ ἄνθρωπος συνεχίζει νὰ διαμελίζεται τεμνόμενος σὲ ἐσωτερικότητα καὶ ἐξωτερικότητα, ποὺ σημαίνει: τὸν ἐρμηνεύουμε καὶ τὸν ἀντιμετωπίζουμε μὲ ριζικὰ ἀντεστραμμένο τὸν τρόπο τῆς εὐχαριστιακῆς πρόσληψης καὶ «ἀναφορᾶς».

Θρησκευοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος σημαίνει, λοιπόν, παραίτηση (ἀκούσια ὀπωσδήποτε) τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία καὶ στόχευση τῆς ζωῆς, συμβιβασμὸ μὲ τὸ ὀλίγιστο τῆς ἐπιβίωσης. Τουλάχιστον στὶς μακροσκοπικὲς ἱστορικὲς διαστάσεις τοῦ ὁ Χριστιανισμὸς ἐμφανίζεται αὐτονόητα ἀτομοκεντρικὸς μὲ ἄγνωστο τὸν ἐκκλησιαστικὸ ὄρισμό του — ἄγνωστος ὁ ὑπαρκτικὸς στόχος τῆς σχέσης, ἄγνωστη ἡ ἐπιδίωξη εἰκονισμοῦ τοῦ Τριαδικοῦ πρωτοτύπου τῆς ζωῆς στὴν Ἐκκλησία.

Ἀκόμα καὶ ἡ ἀγάπη κηρύττεται σὰν ἀτομικὴ ἀρετὴ, ἐπίτευγμα ἠθικῆς συμπεριφορᾶς, συνάρτηση τῆς ἐγωτικῆς «ἐσωτερικότητας». Ποὺ σημαίνει ὅτι ὁ ἄλλος, κάθε ἄλλος, δὲν ὑπάρχει γιὰ μένα ὡς ἔναντι πραγματικὴ μοναδικότητα, πρόκληση νὰ τὸν ἀγαπήσω προκειμένου νὰ τὸν γνωρίσω γνωρίζοντας ἔτσι καὶ τὴ δική μου ἑτερότητα. Ὑπάρχει ὁ ἄλλος μόνο σὰν ἀφορμὴ ἐνεργοποίησης τῆς δικῆς μου «ἐσωτερικότητας», τοῦ αὐτοαναφορικοῦ ἐπιτεύγματος τῆς «ἀγάπης»-ἀρετῆς μου. Γι' αὐτὸ καὶ ἐνδέχεται νὰ ἔχω ἑναργὴ ἀλλὰ ψευδαισθητικὴ τὴ βεβαιότητα ὅτι τὸν ἀγαπῶ ἀκόμα κι ὅταν εἶναι πλήρης ἡ ἀποστασιοποίησή μου ἀπὸ τὴν ὑπαρκτικὴ ἑτερότητα τῆς παρουσίας του — ὅταν, λ.χ., τὸ φύλο ἐξαφανίζει γιὰ μένα τὸ πρόσωπό του. Διαβάζουμε στὴ Φιλοκαλία τὴν ἐντολή: *Ταχέως ἐκ τῆς καρδίας ἔκβαλε μνήμην γυναικός, μητρός, ἀδελφῆς ἢ ἄλλων γυναικῶν εὐλαβῶν...*

Ἡ μεγάλη ἐκδοτικὴ ἐπιτυχία τῶν μεταφράσεων τῆς Φιλοκαλίας στὴ Δύση ἀποτελεῖ ἐνδειξὴ τῆς οἰκειότητος ποὺ αἰσθάνεται ὁ δυτικὸς ἀναγνώστης μὲ τὴ νοο-τροπία, τὰ κριτήρια, τὶς ἱεραρχήσεις καὶ προτεραιότητες τὶς ἐκφραζόμενες σὰν

άνθολογημένα αὐτὰ ἀποσπάσματα. Ἐνα ξεχωριστό, ἐμπεριστατωμένο μελέτημα θὰ μπορούσε νὰ καταδείξει καὶ τὴ συγγένεια (ἢ ταυτότητα) νοο-τροπίας, κριτηρίων, ἱεράρχησης προτεραιοτήτων τόσο στὰ κείμενα τῆς Φιλοκαλίας ὅσο καὶ στὰ νομοκανονικὰ βιβλία τοῦ ἁγίου Νικόδημου τοῦ Ἀγιορείτη (*Ἐξομολογητάριον, Πηδάλιον*) ἢ στὰ ποιμαντικά του ἐγχειρίδια (*Χρηστοθήθεια, Ἐγχειρίδιον Συμβουλευτικὸν περὶ φυλακῆς τῶν πέντε αἰσθήσεων*).

Ὁ Νικόδημος Ἀγιορείτης ἔζησε σὲ ἐποχὴ ὅπου ὁ ἐκδυτικισμὸς τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς Ὁρθοδοξίας συνιστοῦσε, κατὰ τὴν προσφυῆ ἔκφραση τοῦ π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ, «βαβυλώνια αἰχμαλωσία», τότε ἐντελῶς ἀνεπίγνωστη. Τὰ σημαντικότερα ἐκκλησιαστικὰ ἀναστήματα μάχονταν τὶς «ἀποκλίσεις» καὶ «κακοδοξίες», ὅπως ἔλεγαν, τῆς Δύσης, ἀλλὰ τὶς μάχονταν μὲ προϋποθέσεις ἐντελῶς δυτικῆς — ὡσὰν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ ἀντιμαχία ἀποκλειστικὰ ἰδεολογικῆ, γιὰ τὴν πιστότητα στὸ γράμμα κωδικῶν διατυπώσεων ἢ γιὰ τὴ νομικὴ ἀκρίβεια μιᾶς «κανονικῆς» τάξης.

Δὲν ὑποψιαζόταν ἡ ὀρθόδοξη Ἀνατολὴ ὅτι στὴ Δύση εἶχε ἀπὸ αἰῶνες κυριαρχήσει ὄχι μιὰ αἵρεση ἢ ἓνα σχίσμα, ὅπως αὐτὰ ποὺ ἤξερε ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ της παρελθόν, ἀλλὰ κάτι ριζικὰ διαφορετικὸ: ἡ θρησκευοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, ἡ ἀντιστροφὴ τῶν ὅρων τοῦ χριστιανικοῦ εὐ-αγγελίου. Γι' αὐτὸ καί, ἐνῶ μαχόταν ἡ Ἀνατολὴ τὸ Filioque καὶ τὸ «πρωτεῖο» τοῦ πάπα, ταυτόχρονα υἱοθετοῦσε τὰ «συγχωροχάρτια» (*indulgentiae*) ἢ τὸν θεσμὸ τῶν «τιτουλαρίων» ἐπισκόπων. Καὶ θαύμαζε, σὰν ὑψηλὴ, ζηλευτὴ «θρησκευτικὴ καλλιέργεια», τὸν ἀτομοκεντρικὸ εὐσεβισμό, τὴ νοησιαρχικὴ πειθαρχία, τὴν ἠθικὴ-νομικὴ «συνέπεια» τῆς Δύσης.

Μόνον μέσα σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει κανεὶς πῶς καὶ γιὰτὶ ὁ Νικόδημος στὸ Ἅγιον Ὄρος («προπύργιο τῆς Ὁρθοδοξίας») μεταφράζει καὶ ἐκδίδει, σὰν «ψυχωφελέστατα» γιὰ τοὺς Ὁρθοδόξους βιβλία, δυὸ τυπικὰ ρωμαιοκαθολικὰ ἐγχειρίδια: τὰ *Πνευματικὰ Γυμνάσματα* τοῦ Ἰγνάτιου Λοῦόλα, ἰδρυτῆ τοῦ τάγματος τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ τὸν *Ἄορατο Πόλεμο* τοῦ Lorenzo

Scupoli, τοῦ τάγματος τῶν Theatini. Πῶς καὶ γιὰτι υἱοθετεῖ στίς συγγραφές του τὴ διδασκαλία τοῦ Ἀνσέλμου καὶ τῆς συνόδου τοῦ Τριδέντου «περὶ ἱκανοποιήσεως τῆς θείας δικαιοσύνης διὰ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ», πῶς καὶ γιὰτι μεταφέρει στὴν ὀρθόδοξη Ἀνατολή (καὶ μάλιστα μὲ τὸ κύρος τοῦ συντηρητικοῦ ἀγιορείτη) τὸν νομικισμὸ καὶ τὴν κωδικὴ θρησκευοποίηση τῶν προϋποθέσεων μετοχῆς στὴν Ἐκκλησία — ἕναν πραγματικὸ ἐφιάλτη.

Στὸ πρόσωπο ἑνὸς ἀγίου ἡ Ἐκκλησία ἀναγνωρίζει τὴ φανέρωση τῶν καρπῶν τῆς «Βασιλείας»: σημάδια πραγμάτωσης τῆς καθολικῆς ἐλπίδας τοῦ εὐχαριστιακοῦ σώματός της — δὲν ἐπιβραβεύει ἀτομικὰ κατορθώματα ἢ ἱστορικοὺς ρόλους. Καὶ ἡ κριτικὴ ἐπισήμανση πτυχῶν ἐκδυτικισμοῦ στὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Νικόδημου τοῦ Ἀγιορείτη ἔχει νόημα ἐπειδὴ διακονεῖ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐλπίδα — ποιὸς ἄλλος θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ὁ στόχος;¹⁴⁰ Φυσικὰ καὶ γεννιέται τὸ ἐρώτημα, ἂν ἡ ἐπίσημη ἀγιοποίηση ἑνὸς προσώπου (ἀγιοποίηση συντελεσμένη σὲ χρόνια «βαβυλωνίας αἰχμαλωσίας» τῆς Ὁρθοδοξίας στὴ θρησκευοποίηση) ἀμνηστεύει πτυχές τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου τοῦ ἀγίου κατάφωρα ὑποταγμένες στὴ γλώσσα, στὰ κριτήρια, στὴ νοο-τροπία τῆς φυσικῆς (ὀρμέμφυτης) θρησκευτικότητας.

Ἄλλὰ τοὺς ὅρους θεσμικῆς ἀγιοποίησης δὲν ἔχει ἀρμοδιότητα καὶ δυνατότητα νὰ τοὺς κρίνει ὁ ἱστορικὸς μελετητὴς ἢ διανοητὴς ἢ συγγραφέας. Μόνον νὰ ἐκφέρει κανεὶς μπορεῖ μιὰ (προφανῆ σὲ ὅλους) διαπίστωση: Ὅτι ἕνα ἱστορικὸ πρόσωπο ποὺ ἀγιοποιεῖται, δὲν παύει νὰ εἶναι καὶ παιδὶ τῆς ἐποχῆς του, νὰ ἔχει ἐκφραστεῖ μὲ τὴ γλώσσα καὶ τίς προσλαμβάνουσες τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ του περιβάλλοντος.

Ἄν ἀποσιωπήσουμε τὸν θρησκευτικὸ ἀτομοκεντρισμὸ ποὺ λειτουργεῖ ὡς ἄξονας ἀνθολόγησης τῶν κειμένων τῆς Φιλοκαλίας ἢ τὴν ἀντιστροφή τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀπτικῆς στὸ Πηδάλιον, στὴ Χρηστοθήθεια, στὸ Συμβουλευτικὸν Ἐγχειρίδιον, παραιτούμαστε ἀπὸ τὴν ἐλπίδα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ εὐ-αγγελίου, ἀχρηστεύουμε τὴν πυξίδα ποὺ μᾶς δείχνει τὴ διαφορὰ τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴ θρησκεία.

ΣΤ

Μπορεί νὰ προσληφθεῖ ἡ φυσικὴ θρησκευτικὴτητα
στὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός;

Τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός λειτουργεῖ (συγκροτεῖ ἐνεργὸ
πραγματικότητα) ὅταν συνεχίζει τὸν τρόπο (τὴ ζωτικὴ δυναμικὴ)
τῆς ἐνανθρώπισης τοῦ Θεοῦ: Ὅταν προσλαμβάνει τὴ σάρκα τοῦ
κόσμου (τὴν ὕλη, τὴν ἐπιστήμονα γνώση τῆς ὕλης, τὴν αἴσθησι τοῦ
κάλλους τῆς ὕλης, τὸν ἐπικαιρικὸ κάθε φορὰ ἀνθρώπινο πολιτισμὸ
καὶ τὰ ἱστορικὰ του παράγωγα: γλώσσα, τέχνη, τεχνικὴ).
Προσλαμβάνει τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός τὴ σάρκα τοῦ κόσμου,
σημαίνει: τὴν ἀποσπᾶ ἀπὸ τὴν αὐτονομία τῆς ἀτομικῆς χρήσης
καὶ τὴ μεταποιεῖ σὲ κοινωνούμενη πραγματικὴτητα ἀγαπητικῆς-
εὐχαριστιακῆς σχέσης.

Ἄν αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὴν «καθόλου» σάρκα τοῦ κτιστοῦ
κόσμου τὴν ὑποκείμενη στὴ φθορὰ καὶ στὸν θάνατο, ἂν
νεκροφόρος σάρκα μπορεῖ νὰ μεταποιηθεῖ σὲ τρόπο
πραγμάτωσης τῆς ἐλεύθερης καὶ ἀπεριόριστης ζωῆς, γιατί νὰ μὴν
συμπεράνουμε ὅτι ἡ πρόσληψη μπορεῖ νὰ συμπεριλάβει καὶ τὴ
φυσικὴ θρησκεία; Ἄν ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταποίησι τοῦ θανάτου σὲ
ζωὴ δὲν εἶναι νοητικὸ ἀπλῶς σχῆμα, ἀφετηρία ἀτομοκεντρικῶν
ψυχολογικῶν βεβαιότητων, ἂν εἶναι ἐλπίδα ποὺ ὡς κοινωνούμενη
ἐμπιστοσύνη συνιστᾶ ὑπόστασι τῶν ἐλπιζομένων, ἐμπειρικὴ
πιστοποίησι («ἐλεγχο») πραγμάτων οὐ βλεπομένων, γιατί νὰ
ἐξαιρέσουμε ἀπὸ τὴν πρόσληψη καὶ μεταποίησι τὴν ὀρμέμφυτη
θρησκευτικὴτητα τοῦ ἀνθρώπου;

Φυσικὴ ὀρμὴ ἢ θρησκευτικὴτητα, ἀνάγκη τῆς φύσης τοῦ
ἀνθρώπου ἐνστικτώδης, συχνὰ ἀνεξέλεγκτη ἀπὸ τὴ λογικὴ καὶ τὴν
κρίσι. Θὰ μποροῦσε νὰ παρομοιαστεῖ μὲ τὴν ὀρμὴ τῆς πείνας, τὴν
ἀνάγκη τροφικῆς αὐτοσυντήρησης (κεντρικὸ ἄξονα τῆς βιολογικῆς
ὑπαρξῆς) ἢ μὲ τὴ γενετήσια ὀρμὴ, τὴν ἐνστικτώδη λειτουργία τῆς
διαιώνισις.

Ἡ μετοχὴ στὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός δὲν καταργεῖ τὴ λήψη
τροφῆς, δὲν ἐξαφανίζει τὴν πείνα ἢ τὴν ἡδονὴ τῆς γευστικῆς
ἀπόλαυσις — ὅπως δὲν καταργεῖ καὶ τὸ ἡδονικὸ ζευγάρωμα τοῦ

ἄνδρα καὶ τῆς γυναίκα, τὴν εὐφροσύνη τοῦ ἔρωτα καὶ τῆς τεκνοποίησης. Εἶναι μετοχὴ σὲ κοινὸ ἄθλημα ποὺ ἀποβλέπει νὰ μετατρέψει τὸ ἀτομικὸ γεγονός σὲ κοινωνούμενο γεγονός: τὴ λήψη τῆς τροφῆς σὲ κοινωνία τῆς τροφῆς, τὴ γενετήσια μείξις σὲ εἰκονισμὸ τῆς σχέσης τοῦ Χριστοῦ μὲ τὴν Ἐκκλησία — νὰ μετατρέψει τὴν ἀτομικὴ ἐπιβίωση σὲ ἀλληλοπεριχώρηση τῆς ζωῆς, τὴν ἀναγκαιότητα αὐτοσυντήρησης καὶ διαίωνισης τοῦ ἀτόμου σὲ αὐθυπέμβαση καὶ ἀγαπητικὴ αὐτοπροσφορά.

Αὐτὸ εἶναι τὸ «μυστήριον» τῆς Εὐχαριστίας, αὐτὸ καὶ τὸ «μυστήριον» τοῦ Γάμου. Μέσα στὴν Ἐκκλησία ἡ λέξις «μυστήριον» σημαίνει κάθε γεγονός ποὺ (μὲ τὴ γλώσσα ὄχι τῶν νοημάτων ἀλλὰ τῆς τελετουργίας, τῆς μεθεκτικῆς δραματολογίας) φανερώνει τὸν ἐκκλησιαστικὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως — φανερώνει (ὡς ὑπόστασις τῶν ἐλπιζομένων) ὅτι «νενίκηθη τῆς φύσεως οἱ ὄροι»: μεταβάλλονται οἱ ὄροι-ἀναγκαιότητες τῆς φύσεως σὲ ἐλευθερία ἀγαπητικῆς κοινωνίας τῆς ζωῆς.

Ἄν, λοιπόν, ἡ Εὐχαριστία εἶναι τὸ μυστήριον ποὺ ἐγκεντρίζει στὸν ἐκκλησιαστικὸν τρόπον τὴ φυσικὴ ἀνάγκη τῆς αὐτοσυντήρησης καὶ ὁ Γάμος τὸ μυστήριον ποὺ ἐγκεντρίζει στὸν ἴδιον τρόπον τὴ φυσικὴ ἀνάγκη τῆς σεξουαλικότητος, ποιὸ εἶναι τὸ μυστήριον ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἐγκεντρίζει στὴν Ἐκκλησία τὴ φυσικὴ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ θρησκείαν;

Στὴ γλώσσα τῆς χριστιανικῆς γραμματείας καὶ λατρείας τὸ καθόλου ἐκκλησιαστικὸν γεγονός — ἡ Ἐκκλησία σὲ κάθε ἔκφρασί της — λέγεται ἐπίσης μυστήριον: εἶναι πραγματοποίηση καὶ φανέρωση τοῦ Τριαδικοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως. Τὸν τρόπον αὐτὸν πραγματοποιεῖ καὶ φανερώνει ἡ σύναξις τοῦ «σώματος» τῆς Ἐκκλησίας σὲ κάθε ἐπιμέρους μυστηριακῆ πράξει, κατεξοχὴν ὅμως στὸ δεῖπνον τῆς Εὐχαριστίας, ὅπου ἡ πραγματοποίηση καὶ φανέρωση τοῦ σώματος συντελεῖται μὲ τὴν ἐνεργὸν μετοχὴν τῆς βρώσης καὶ πόσης τοῦ ἐνὸς ἄρτου καὶ τοῦ ἐνὸς ποτηρίου. Ἡ εὐχαριστιακὴ πρόσληψις τῆς τροφῆς-ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου συγκεφαλαιώνει τὸν τρόπον ἀναφορᾶς στὸν Πατέρα κάθε πτυχῆς τοῦ βίου καὶ εἶναι ἡ κάθε πτυχὴ ποὺ ἐγκεντρίζεται, ὡς ἀγαπητικὴ ἀναφορά, στὸ ἐκκλησιαστικὸν γεγονός.

Ἐπομένως (μὲ δεδομένη πάντοτε τὴν ἀνεπάρκεια τῆς γλώσσας νὰ σημάνει μὲ πληρότητα τὴν ὑπαρκτικὴ ἐμπειρία) μπορούμε νὰ τολμήσουμε τὴ διατύπωση ὅτι: ἡ Ἐκκλησία εἶναι μυστήριο στὸ μέτρο ποὺ προεκτείνει τὸν τρόπο τῆς Εὐχαριστίας σὲ κάθε ἐπιμέρους πτυχὴ τοῦ βίου της. Μιὰ σύναξη ἐπισκόπων γίνεται (δὲν εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ) ἐκκλησιαστικὴ Σύνοδος, ὅταν λειτουργεῖ σαρκώνοντας τὸν τρόπο τῆς Εὐχαριστίας. Μιὰ ζωγραφιὰ γίνεται ἐκκλησιαστικὴ *Εἰκόνα*, ὅταν ἡ τεχνοτροπία καὶ ἡ θεματικὴ της ἐπιτρέπουν νὰ ὑπηρετεῖ τὴ «διάβαση» τοῦ θεατῆ «ἐπὶ τὸ πρωτότυπον», δηλαδὴ στὴν προσωπικὴ σχέση. Ἡ γραφειακὴ ὀργάνωση δραστηριοτήτων καὶ ἀναγκῶν μιᾶς ἐπισκοπῆς γίνεται ἐκκλησιαστικὴ, ὅταν διακονεῖ τὴν ἀγαπητικὴ προσφορὰ (καὶ ὄχι προτεραιότητες ἀποτελεσματικότητας).

Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ συμπεράνει ἀπὸ τὰ παραπάνω ὅτι τὸ «μυστήριο» ποὺ ἐγκεντρίζει στὴν Ἐκκλησία τὴ φυσικὴ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ θρησκεία εἶναι ἡ Εὐχαριστία: τρόπος συγκρότησης τοῦ καθόλου ἐκκλησιαστικοῦ βίου. Γι' αὐτὸ καὶ στὸν χῶρο ὅπου τελεῖται ἡ Εὐχαριστία, ὅπως καὶ στὴν ἴδια τὴν τέλεσή της, γίνεται ἀμέσως φανερὴ (πρὶν ἀπὸ ὅπουδῆποτε ἄλλοῦ) ἡ τυχὸν θρησκευοποίηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος: Εἶναι κατάδηλο ἂν οἱ Εἰκόνας, ἡ δραματολογία, τὸ μέλος, ἡ ποίηση τῶν ὕμνων, ὁ φωτισμὸς τοῦ χώρου «ἀναφέρονται», ὅπως ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος, ἢ ἂν αὐτονομοῦνται γιὰ νὰ ὑπηρετήσουν τὴν ἀτομικὴ ἐντύπωση καὶ ὑποβολή, τὴν ἀτομικὴ συναισθηματικὴ διέγερση, τὴν ἀτομικὴ ἐκζήτηση «σωτηρίας».

Ἡ Ἐκκλησία (τὸ λαϊκὸ σῶμα ποὺ τὴ συγκροτεῖ) δὲν δίστασε νὰ προσλάβει στοιχεῖα τῆς θρησκείας καὶ νὰ τὰ ἐγκεντρίσει στὸν δικὸ της τρόπο ὑπαρξῆς καὶ ζωῆς. Προσέλαβε κάποιον θρησκευτικὸ λεξιλόγιον, ὅρους ὅπως ἀποκάλυψη, λατρεία, νόμος, ἐντολές, θυσία· πρακτικὲς ὅπως ἡ νηστεία, ἡ προσευχή, ἡ ἐγκράτεια, ἡ γονυκλισία· συμβολικοὺς τύπους ὅπως τὸ βάπτισμα στὸ νερό, τὸ χρίσμα μὲ λάδι, τὸ θυμίαμα, τὰ λειτουργικὰ ἐνδύματα καὶ σκεύη — καὶ πάμπολλα ἄλλα. Τὰ προσέλαβε ἀντιστρέφοντας τὸ νόημα καὶ τὴ λειτουργία τῶν προσλημμάτων: μεταποιώντας τοὺς ὅρους χρήσης σὲ ὅρους σχέσης, τὴν

άτομοκεντρική σκοπιμότητα σέ προτεραιότητα αγαπητικής κοινωνίας, τὸν νομικὸ χαρακτήρα σέ πρόκληση αὐθυπέμβασης καὶ αὐτοπροσφορᾶς. Στὶς σελίδες ποὺ προηγήθηκαν εἶναι διάσπαρτες οἱ ἀπόπειρες νὰ ἀνιχνευθεῖ καὶ δηλωθεῖ τὸ καινούργιο περιεχόμενο ποὺ προσλαμβάνουν μέσα στὴν Ἐκκλησία πολλές ἀπὸ τὶς παραπάνω λέξεις καὶ πρακτικές.

Ἐκκλησία καὶ θρησκεία εἶναι δυὸ πραγματικότητες ἀσύμβατες καὶ ἀσυμβίβαστες, ὅπως ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος, ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀναγκαιότητα, ὁ ἔρωτας καὶ ἡ ιδιοτέλεια. Δὲν ὑπάρχει περιθώριο συμβιβασμοῦ, ἡ μιὰ πραγματικότητα ἀναιρεῖ τὴν ἄλλη. Ὅμως ἡ Ἐκκλησία εὐαγγελίζεται τὴν ἄρση τῶν ἀνυπέβλητων ἀντιθέσεων, βεβαιώνει ἐμπειρικὰ ὅτι καταλύθηκε «τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ». Ὅτι ὁ θάνατος μπορεῖ νὰ μεταποιηθεῖ σέ ζωὴ, ἡ ἀναγκαιότητα νὰ καρπίσει ἐλευθερία, ἀρκεῖ νὰ παλεύεται ἡ παραίτηση ἀπὸ τὴν ιδιοτέλεια. Καταλύτης γιὰ τὴν ὑπέμβαση κάθε ἀντίθεσης εἶναι ἡ ἐκ-στατική ἀγάπη, ὁ ὄντως ἔρωτας ποὺ εἶναι καὶ ὁ τρόπος τῆς ὄντως (τῆς Τριαδικῆς) ὑπάρξεως — αἰτιώδης ἀρχὴ παντὸς ὑπαρκτοῦ. Ἄν ὁ ἄνθρωπος παραιτηθεῖ ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴν ἀξίωση ὑπαρξῆς καὶ ζωῆς γιὰ τὸ ἄτομό του ἐγκαταλειπόμενος στὴν ἀγάπη τοῦ Πατρός, τότε αἶρεται καὶ ἡ ἀντίθεση θανάτου καὶ ζωῆς, ἀναγκαιότητας καὶ ἐλευθερίας.

Ἡ θρησκεία εἶναι ὀρμέμφυτη ιδιοτέλεια, ἡ Ἐκκλησία ἄθλημα ἐλευθερίας ἀπὸ τὴν ιδιοτέλεια. Δίχως τὴν ὀρμέμφυτη στὴ φύση ιδιοτέλεια θὰ ἦταν ἄγνωστο τὸ ἄθλημα τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὴ φύση, ἄγνωστο τὸ πρόσωπο ὡς ὑπόσταση ἐλευθερίας. Καὶ αὐτὸ σημαίνει ὅτι, δίχως τὴν ἐνστικτώδη ἀνάγκη γιὰ θρησκεία μένει ἀνυπόστατο τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἄθλημα παραίτησης ἀπὸ τὴ θρησκεία. Μιλᾶμε γιὰ ἄθλημα, ἐπομένως καὶ γιὰ ἀναπόφευκτη τὴν ἀποτυχία, τὴν ἀστοχία τοῦ ἀθλήματος. Μᾶλλον γι' αὐτὸν τὸν λόγο τὸ ἐνδεχόμενο ἀλλὰ καὶ ἡ δυναμικὴ τῆς θρησκευοποίησης παρακολουθεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸ γεγονός στὴν ἱστορικὴ του διαδρομὴ — μόνιμος πειρασμός, σκάνδαλο, ἀλλὰ καὶ δοκιμαστήριο τῆς ἐλευθερίας.

Τὰ ζιζάνια θὰ συναυξάνονται μὲ τὸν σίτο ὡς τὸν θερισμό. Κάθε ἀπόπειρα «κάθαρσης» ἔχει τὸν κίνδυνο νὰ ξεριζώσει μαζί μὲ τὰ

ζιζάνια καὶ τὸ σιτάρι. Μόνο στὸν θερισμὸ θὰ ξεχωρίσει ὀριστικὰ ἡ
ιδιοτέλεια ἀπὸ τὸν ἔρωτα, γιὰ νὰ εἶναι ἀτρεπτή ἢ ἐλευθερία.

16 Ἰουνίου 2006 στὴ Νέα Σμύρνη

BIBLIA ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΓΙΑΝΝΑΡΑ

- Ὄντολογία τῆς σχέσης, ἐκδ. Ἰκαρος, 2004
Τὸ ρητὸ καὶ τὸ ἄρητο–Τὰ γλωσσικὰ ὅρια ρεαλισμοῦ τῆς μεταφυσικῆς, ἐκδ. Ἰκαρος, 1999
Ἡ ἀπανθρωπία τοῦ δικαιώματος, ἐκδ. Δόμος, ³2000
Μετα-νεωτερικὴ Μετα-φυσικὴ, ἐκδ. Δόμος, ²2004
Τὸ πραγματικὸ καὶ τὸ φαντασιῶδες στὴν Πολιτικὴ Οἰκονομία, ἐκδ. Δόμος, ²1996
Προτάσεις Κριτικῆς Ὄντολογίας, ἐκδ. Δόμος, ³1995
Ὁρθὸς λόγος καὶ κοινωνικὴ πρακτικὴ, ἐκδ. Δόμος, ³1999
Σχεδιάγραμμα Εἰσαγωγῆς στὴ Φιλοσοφία, ἐκδ. Δόμος, ⁵2002
Τὸ πρόσωπο καὶ ὁ ἔρω, ἐκδ. Δόμος, ⁶2001
Χάιντεγγερ καὶ Ἀρεοπαγίτης, ἐκδ. Δόμος, ⁴1998
Πολιτιστικὴ Διπλωματία–Προθεωρία ἐλληνικοῦ σχεδιασμοῦ, ἐκδ. Ἰκαρος, ²2003
Τὰ καθ' ἑαυτὸν, ἐκδ. Ἰκαρος, ³1996
Σχόλιο στὸ Ἄσμα Ἀσμάτων, ἐκδ. Δόμος, ⁶2003
Καταφύγιο ἰδεῶν, ἐκδ. Ἰκαρος, ⁶2001
Αόριστη Ἑλλάδα – Κοντσέρτο γιὰ δυὸ ἀποδημίαι, ἐκδ. Δόμος, ²1999
Ἡ κόκκινη πλατεία καὶ ὁ θεῖος Ἀρθουῖρος, ἐκδ. Δόμος, ⁵1998
Ἀνθολόγημα τεχνημάτων, ἐκδ. Καστανιώτη, ²1993
Πεῖνα καὶ δίψα, ἐκδ. Γρηγόρη, ⁵1997
Ἀλφαβητάρι τοῦ Νεοέλληνα (Ἀνθολόγιο), ἐκδ. Πατάκη, ⁹2004
Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ σώματος, ἐκδ. Δωδώνη, 1971
Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἦθους, ἐκδ. Ἰκαρος, ³2002
Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα, ἐκδ. Δόμος, ⁵2003
Ἀλφαβητάρι τῆς πίστεως, ἐκδ. Δόμος, ¹³2002
Ἡ Ἀπολογητικὴ, ἐκδ. Γρηγόρη, 1975
Ἑρωτικῶν ἀμφιλογία, ἐκδ. Δόμος, 1989
Ἀλήθεια καὶ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας, ἐκδ. Γρηγόρη, ²1997
Ἡ κρίση τῆς προφητείας, ἐκδ. Δόμος, ²1988
Τὸ προνόμιο τῆς ἀπελπισίας, ἐκδ. Γρηγόρη, ²1983
Κεφάλαια Πολιτικῆς Θεολογίας, ἐκδ. Γρηγόρη, ³1983
Ἡ Νεοελληνικὴ Ταυτότητα, ἐκδ. Γρηγόρη, ²1983
Κριτικὲς παρεμβάσεις, ἐκδ. Δόμος, ⁴1993
Τὸ κενὸ στὴν τρέχουσα πολιτικὴ, ἐκδ. Καστανιώτη, ²1992
Ἑλλαδικὰ προτελεύτια, ἐκδ. Καστανιώτη, 1992
Χώρα ὑποχείρια παιγνίου, ἐκδ. Καστανιώτη, 1994
Ἀπερισκέπτως αὐτόχειρες, ἐκδ. Καστανιώτη, 1994
Κύκλος φαῦλος στροβιλώδης, ἐκδ. Καστανιώτη, 1994
Ἀφελληνισμοῦ παρεπόμενα, ἐκδ. Κάκτος, ²2005
Ἑλληνότροπος πολιτικὴ, ἐκδ. Ἰκαρος, 1996
Ἀντιστάσεις στὴν ἀλλοτρίωση, ἐκδ. Ἰκαρος, 1997
Πολιτισμὸς, τὸ κεντρικὸ πρόβλημα τῆς πολιτικῆς, ἐκδ. Κάκτος, ²2005
Ἰχνηλασία νοήματος, ἐκδ. Λιβάνη, 1998

Ἡ παρακμὴ ὡς πρόκληση, ἐκδ. Λιβάνη, 1999
Ἑλληνικὴ ἐτοιμότητα γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἐνοποίηση, ἐκδ. Λιβάνη, 2000
Παιδεία καὶ γλώσσα, ἐκδ. Πατάκη, ⁵2003
Ἡ Ἀριστερὰ ὡς Δεξιὰ – Ἡ Δεξιὰ ὡς παντομίμα, ἐκδ. Πατάκη, ²2001
Κομματοκρατία, ἐκδ. Πατάκη, ³2004
Εἰς μικρὸν γενναῖοι – Ὁδηγίες χρήσεως, ἐκδ. Πατάκη, 2003
Προφορικὴ ἀμεσότητα, ἐκδ. Ἴανός, 2003
Ἡ λογικὴ ἀρχίζει μὲ τὸν ἔρωτα, ἐκδ. Ἰκαρος, 2004
Κοινωνιοκεντρικὴ Πολιτικὴ: Κριτήρια, ἐκδ. Ἑστία, 2005

ΕΧΟΥΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΕΙ:

Σχεδιάσμα Εἰσαγωγῆς στὴ Φιλοσοφία

στὰ γαλλικά: Philosophie sans rupture, Genève (Labor et Fides)

στὰ οὐκρανικά: НЕРОЗРИВНА ФІЛОСОФІЯ, КИЇВ (ἐκδ. ОСНОВИ), 2000

στὰ σερβικά: **ФИЛОСОФИЈА ИЗ НОВОГУГЛА**, БЕОГРАД (ἐκδ. МИРОТОЧИВОГ)

Χάιντεγγερ καὶ Ἀρεοπαγίτης

στὰ ἰταλικά: Ignoranza e conoscenza di Dio, Milano (Jaca Book), 1973

Heidegger e Dionigi Areopagita, Roma (Città Nuova editrice), 1993

στὰ ρουμανικά: Heidegger și Areopagitul, București (Editura Anastasia)

στὰ γαλλικά: De l'absence et de l'inconnaissance de Dieu, Paris (Cerf), 1971

στὰ ἀγγλικά: Heidegger and the Areopagite, London (Continuum)

στὰ σερβικά: **ΧΑΪΔΕΓΓΕΡ И ДИОНИСИЈЕ АРЕОΠΑГИТ**, БЕОГРАД (ἐκδ. **МИРОТОЧИВОГ**)

στὰ ρωσικά: **ΧΑΪΔΕΓΓΕΡ И АРЕОΠΑГИТ**, МОСКВА (РОССПЭН), 2005

στὰ σλοβενικά: Heidegger in Areopagit ali o Bozji odsotnosti in respoznatnosti (Nova revija), 1991

Μετα-νεωτερικὴ Μετα-φυσικὴ

στὰ ἀγγλικά: Postmodern Metaphysics, Brookline, Mass. (HC Orth. Press), 2004

Τὸ πρόσωπο καὶ ὁ ἔρωσ

στὰ γερμανικά: Person und Eros, Göttingen (Vandenhoeck und Ruprecht), 1982

στὰ ρουμανικά: Persona și Eros, București (Editura Anastasia)

στὰ ρωσικά: **ЛИЧНОСТЬ И ЭРОС**, МОСКВА (РОССПЭН), 2005

στὰ ἀγγλικά: Person and Eros, Brookline, Mass. (HC Orth. Press), 2007

Ὁρθοδοξία καὶ Δύση

στὰ ἀγγλικά: Orthodoxy and the West, Brookline, Mass. (HC Orth. Press), 2006

Σχόλιο στὸ Ἄσμα Ἀσμάτων

στὰ ἀγγλικά: Variations on the Song of Songs, Brookline, Mass. (HC Orth. Press), 2005

στὰ γαλλικά: Variations sur le Cantique des Cantiques, Paris (Desclée de Brouwer), 1992

στὰ ἰταλικά: Variazioni sul Cantico dei Cantici, Milano (Nuova Stampa), 1992

στὰ οὐκρανικά: **ВАРИАЦІЇ НА ТЕМУ ПІСНІ ПІСЕНЬ**, КИЇВ (ἐκδ. **ДУХ І ЛІТЕРА**)

στὰ ρωσικά: **ВАРИАЦИИ НА ПЕСНЬ ПЕСНЕЙ**, МОСКВА (РОССПЭН), 2005

Ἀλφαβητάρι τῆς πίστεως

στὰ ἀγγλικά: Elements of Faith, Edinburgh (T. and T. Clark), 1991

στὰ γαλλικά: La foi vivante de l'Église, Paris (Cerf), 1989

στὰ ἰταλικά: La fede dell'esperienza ecclesiale, Brescia (Queriniana), 1993

στὰ ρωσικά: **ВЕРА ЦЕРКВИ**, МОСКВА, 1992

- σπὰ ρουμανικά: Abecedar al credintei, București (Editura Bizantina)
σπὰ σερβικά: **АЗБУНИК** ВЕРЕ, НОВИ САД (БЕСЕДА)
- Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἥθους
- σπὰ ἀγγλικά: The Freedom of Morality, New York (SVP), 1984
σπὰ γαλλικά: La morale de la liberté, Genève (Labor et Fides), 1984
σπὰ ἰταλικά: La libertà dell'Ethos, Bologna (Dehoniane), 1984
σπὰ ρουμανικά: Libertatea Moralei, București (Editura Anastasia)
σπὰ οὐκρανικά: **СВОБОДА** ЕТОСУ, КИЇВ (ἐκδ. ДУХ І ЛІТЕРА), 2003
- Ἄλθεια καὶ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας
- σπὰ γαλλικά: Vérité et unité de l'Église, Grez-Doiceau (Éditions Axios), 1989
σπὰ ἰταλικά: Verità e Unità della Chiesa, Milano (Nuova Stampa)
σπὰ ρωσικά: **ИСТИНА И ЕДИНСТВО** ЦЕРКВИ, МОСКВА (СВЯТОФИЛАРЕТОВСКИЙ), 2006
- Πείνα καὶ δίψα
- σπὰ φινλανδικά: Näikä ja Jano, Joensuu, 1991
σπὰ ρουμανικά: Foanea și Setea, București (Editura Anastasia).
Συλλογὴ δοκιμίων
- σπὰ βουλγαρικά: **КРИЗАТА** КАТО **ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО**, СОФИЯ (ЛИК), 2002

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΓΙΑΝΝΑΡΑ
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΤΟΝ ΝΟΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2006 ΣΤΟ
«ΑΝΑΓΡΑΜΜΑ», ΜΕ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ-ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΗΡΩΣ ΜΑΚΡΗ, ΤΥΠΩΘΗΚΕ
ΣΤΗΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΕΠΕ ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΗΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ
«ΙΚΑΡΟΣ»

¹ S. FREUD, *Trauer und Melancholie* (1917) – *Das Ich und das Es* (1923), Κεφ. V.

² Ἀδελφοὶ Καραμάζοφ, Βιβλίο Πέμπτο, Κεφ. 5: Ὁ Μέγας Ἱεροεξεταστής.

³ Πράξ. 2, 42-47.

⁴ Πράξ. 11, 26.

⁵ Ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἡ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής... Τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ: Ἰωάν. 5, 31 καὶ 36.

⁶ 1 Ἰωάν. 4, 8.

⁷ 2 Πέτρου 1, 16.

⁸ 1 Ἰωάν. 1, 1-2.

⁹ Ματθ. 4, 1-11.

¹⁰ Πρβλ. Ἰωάν. 14, 12: Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ κάκεινος ποιήσει καὶ μείζονα τούτων ποιήσει.

¹¹ Ἰωάν. 10, 37 – 14, 10 – 9,4.

¹² Πρβλ. Ἰωάν. 5, 30: Οὐ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός. — 4, 34: Ἐμὸν βρῶμά ἐστιν ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον.

¹³ Ἰωάν. 14, 10: Ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ καὶ ὁ πατήρ ἐν ἐμοί. — 14, 7: Εἰ ἐγνώκειταί με καὶ τὸν πατέρα μου ἐγνώκειτε ἄν. Καὶ ἀπ' ἄρτι γινώσκετε αὐτὸν καὶ ἐωράκατε αὐτόν. — 17, 21-22: ... ἵνα πάντες (οἱ πιστεύοντες διὰ τοῦ λόγου εἰς ἐμέ) ἐν ὧσι, καθὼς σύ, πάτερ, ἐν ἐμοὶ κάγω ἐν σοὶ... ἵνα ὧσιν ἐν καθὼς ἡμεῖς ἐν ἐσμεν.

¹⁴ Φιλιπ. 2, 8.

¹⁵ Ματθ. 26, 39.

¹⁶ 1 Κορ. 13, 8.

17 *Ἰωάν.* 1, 48.

18 ΙΣΑΑΚ τοῦ Σύρου, *Τὰ εὐρεθέντα ἀσκητικά*, Λόγος ΛΒ΄, Φωτογρ. ἔκδοση Χ. Σπανοῦ, σελ. 140.

19 *Λουκ.* 17, 21: οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως, οὐδὲ ἐροῦσιν ἰδοὺ ὧδε ἢ ἰδοὺ ἐκεῖ.

20 *Μάρκ.* 10, 42-44: «Αὐτοὶ ποὺ θεωροῦνται ἡγέτες τῶν ἐθνῶν ἀσκοῦν ἀπόλυτη ἐξουσία πάνω τους καὶ οἱ ἄρχοντές τους τὰ καταδυναστεύουν. Σ' ἐσᾶς ὅμως νὰ μὴν συμβαίνει αὐτό, ἀλλὰ ὅποιος θέλει νὰ γίνῃ μέγας ἀνάμεσά σας, νὰ εἶναι ὑπηρέτης σας καὶ ὅποιος θέλει νὰ εἶναι πρῶτος, νὰ γίνῃ δοῦλος ὅλων...»

21 *Λουκ.* 22, 25-26: «ὁ ἀνώτερος ἀνάμεσά σας νὰ γίνῃ σὰν τὸν κατώτερο καὶ ὁ ἀρχηγὸς σὰν τὸν ὑπηρέτη».

22 *Ματθ.* 13, 24-30.

23 *Ματθ.* 13, 47-48.

24 *Λουκ.* 18, 9.

25 *Ἰωάν.* 1, 14.

26 «Νοητὴν εἰδωλολατρείαν εἰδωλοποιοῦντες ἐν ἑαυτοῖς»: ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Καισαρείας, *Εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν* 96, Migne P.G. 30, 276 C.

27 ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ, *Κλιμαξ*, ἔκδ. Σωφρονίου ἐρημίτου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1883, Κεφ. ΚΘ' § γ', σελ. 165.

28 *Ἰωάν.* 10, 10.

29 *1 Κορ.* 13, 9-10.

30 *1 Κορ.* 13, 11.

31 *Γαλ.* 3, 10.

32 *1 Κορ.* 15, 66.

³³ ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ, *Κλίμαξ*, Κεφ. ΙΕ' § δ', σελ. 86.

³⁴ Ὁ.π. Κεφ. ΚΣΤ' § γ', σελ. 124.

³⁵ *Περιτομή* ὀνομάστηκε ὁ ἀκρωτηριασμός τῆς πόσθης (τοῦ δέρματος ποῦ περιβάλλει τὸ πέος) — ἡ ἀποκοπὴ τῆς ἀκροποσθίας. Ἐφαρμόζεται ἀπὸ πολυάριθμους λαοὺς καὶ οἱ Ἑβραῖοι πρέπει νὰ τὴν παρέλαβαν ἀπὸ ἀρχαῖες φυλὲς τῆς Παλαιστίνης. Τὴν κατέστησαν ὡστόσο «φυσικὸ σημεῖο» τῆς διαθήκης ποῦ συνῆψε ὁ Θεὸς μετὰ τὸν λαὸ τοῦ Ἰσραήλ, σημάδι ποῦ μαρτυρεῖ γιὰ τὸν Ἑβραῖο ὅτι ἀνήκει στὸν «ἐκλεκτὸ λαὸ» τοῦ Θεοῦ. «Αὕτη ἡ διαθήκη ἦν διατηρήσεις, ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ ὑμῶν καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματός σου μετὰ σὲ εἰς τὰς γενεὰς αὐτῶν· περιτηθήσεται ὑμῶν πᾶν ἀρσενικὸν καὶ περιτηθήσεσθε τὴν σάρκα τῆς ἀκροβυστίας ὑμῶν καὶ ἔσται εἰς σημεῖον διαθήκης ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ ὑμῶν» (Γένεσις 17, 10-11). Κάθε ἄρρενας Ἰσραηλῆτης ὀφείλει νὰ φέρει στὸ σῶμα του αὐτὸ τὸ «σημεῖο» ἀπὸ τὴν ὄγδοη μέρα τῆς ζωῆς του καὶ τὸ αἷμα ποῦ χύνεται μετὰ τὸν ἀκρωτηριασμὸ τῆς πόσθης ὀνομάζεται (τουλάχιστον στὸν μεταγενέστερο Ἰουδαϊσμό) «αἷμα τῆς διαθήκης».

³⁶ *Μωσαϊκὸς Νόμος* (ἡ *Tôrâh* τῶν Ἑβραίων) εἶναι τὸ πλῆθος τῶν κανονιστικῶν διατάξεων ποῦ περιέχονται στὰ βιβλία τῆς *Πεντατεύχου* καὶ ἀποδίδονται ἀπὸ τὴν ἑβραϊκὴ παράδοση στὸν Μωυσῆ ὡς προφήτη, δηλαδὴ ἐξαγγελία τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ, «στόμα τοῦ Θεοῦ». Οἱ διατάξεις τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου ἀποβλέπουν στὸ νὰ ρυθμίζουν τὴ ζωὴ τοῦ «λαοῦ τοῦ Θεοῦ» σὲ ὅλες τὶς πτυχές της. Εἶναι ἀρχὲς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς (μετὰ πυρήνα τὸν *Δεκάλογο*), κανόνες λατρευτικοῦ τυπικοῦ, νομικὲς ἐπιταγὲς ποῦ ρυθμίζουν τὴ λειτουργία θεσμῶν οἰκογενειακῶν, δικαστικῶν, οἰκονομικῶν, κοινωνικῶν. Ἡ τήρηση τῶν ἐντολῶν τῆς *Tôrâh* ἐπιτρέπει στὸν κάθε Ἰσραηλῆτη ὡς ἄτομο νὰ συμμορφώνεται μετὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, κυρίως ὅμως τοῦ ἐξασφαλίζει (ὡς ἔμπρακτη καὶ ὁρατὴ προϋπόθεση) νὰ μετέχει στὸν «περιούσιον λαὸν» καὶ στὶς ἐπαγγελίες ποῦ αὐτὸς ὁ λαὸς ἔχει δεχθεῖ ἀπὸ τὸν Θεό.

³⁷ *Πράξ.* 15, 6-29. Γιὰ τοὺς *Ἰουδαῖζοντες* βλ. καὶ σελ. 205-212.

³⁸ *Πράξ.* 15, 29.

³⁹ Ἡ *Σαββάτου ὁδὸς* (Ἡ ἀπόσταση ποῦ ἐπιτρεπόταν νὰ βαδίσει ἓνας Ἑβραῖος τὴν ἡμέρα τοῦ Σαββάτου, βλ. καὶ *Πράξ.* 1, 12) ὑπολογιζόταν σὲ 2.000 πῆγεις (περίπου 920 μέτρα): βλ. Λεων. ΦΙΛΙΠΠΙΔΗ, *Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Κ.Δ.*, σελ. 462, 487. — Γράφει ὁ Ἰσαὰκ Μπάσεβις ΣΙΝΓΚΕΡ γιὰ τὸν βασανιστικὸ νομικισμὸ τῶν Ἑβραίων: «Μιὰ διάταξη στὴν *Τορὰ* γεννᾷ μιὰ δωδεκάδα διατάξεων στὴ *Μισνὰ* καὶ πέντε δωδεκάδες στὴν *Γκεμαρά*: στοὺς νεώτερους ἐρμηνευτικὸς σχολιασμὸς τοῦ Νόμου οἱ διατάξεις μοιάζουν περισσότερες καὶ ἀπὸ τοὺς ἀμμόκοκκους τῆς ἐρήμου». Ὁ *σκλάβος*, ἑλλην. μτφρ. σελ. 122.

⁴⁰ Κανών λη' Νικηφόρου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως.

⁴¹ Κανών β' Διονυσίου Ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας.

⁴² Κανών ε' Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας.

⁴³ Κανών Ἰωάννου Νηστευτοῦ *περὶ ἀρρενομανίας*.

⁴⁴ Κανών λστ' Νικηφόρου Κωνσταντινουπόλεως.

⁴⁵ Βλ. *Εἰκόνα, στὸ Λεξικὸ Βιβλικῆς Θεολογίας*, τοῦ Xavier LEON-DUFOUR, ἑλληγ. ἔκδοσις (Ἄρτος Ζωῆς), Ἀθήνα 1988, στ. 320-323.

⁴⁶ 2 Κορ. 4, 4 – Κολ. 1, 14.

⁴⁷ Οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐδέν... οὐ δύναται ὁ υἱὸς ποιεῖν ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδέν... τὰ γὰρ ἔργα ἃ ἔδωκέ μοι ὁ πατήρ ἵνα τελειώσω αὐτά, αὐτὰ τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὅτι ὁ πατήρ με ἀπέσταλκε: Ἰωάν. 5, 30 – 5, 19 – 5, 36.

⁴⁸ Φιλ. 2, 8.

⁴⁹ Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν... Ὅσακις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ: Λουκ. 22, 19 – 1 Κορ. 11, 26.

⁵⁰ Ἐγὼ εἶμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς. Οἱ πατέρες ὑμῶν ἔφαγον τὸ μάννα ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ ἀπέθανον· οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνων, ἵνα τις ἐξ αὐτοῦ φάγη καὶ μὴ ἀποθάνῃ. Ἐγὼ εἶμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· ἐάν τις φάγη ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σὰρξ μου ἐστίν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς. Ἐμάχοντο οὖν πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἰουδαῖοι λέγοντες· πῶς δύναται οὗτος ἡμῖν δοῦναι τὴν σάρκα φαγεῖν; Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πίνετε αὐτοῦ τὸ αἶμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς. Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἶμα ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ. Ἡ γὰρ σὰρξ μου ἀληθῶς ἐστὶ βρωσίς, καὶ τὸ αἶμα μου ἀληθῶς ἐστὶ πόσις. Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἶμα ἐν ἐμοὶ μένει, καὶ ἐγὼ ἐν αὐτῷ. Καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν πατήρ καὶ ἐγὼ ζῶ διὰ τὸν πατέρα, καὶ ὁ τρώγων με κακεῖνος ζήσεται δι' ἐμέ. Οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, οὐ καθὼς ἔφαγον οἱ πατέρες ὑμῶν τὸ μάννα καὶ ἀπέθανον· ὁ τρώγων τοῦτον τὸν ἄρτον ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα: Ἰωάν. 6, 49-59.

⁵¹ Βλ. Matthias LAARMANN, *Transsubstantiation*, στὸ *Historisches Wörterbuch der*

Philosophie (Schwabe und Co. AG-Verlag, Basel), τόμος 10 (1998), στ. 1349-1358.

⁵² Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ, *Τὰ μυστήρια τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἐν Ἀθήναις 1912, σελ. 101.

⁵³ Στις συλλογές *Ἱερῶν Κανόνων* τῆς Ἐκκλησίας συμπεριλαμβάνεται καὶ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Μεγάλου ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Πρὸς Καισαρίαν πατρικίαν, περὶ τοῦ ποσάκις κοινωνεῖν ὀφείλομεν* (βλ. Ἀμίλκα ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ, *Οἱ Ἱεροὶ Κανόνες*, Ἐν Ἀθήναις 1949, σελ. 398). Ἄν ἡ ἐπιστολὴ εἶναι γνήσια, οἱ πληροφορίες ποὺ κομίζει δημιουργοῦν κατάπληξη: Μαρτυροῦν ὅτι ἤδη ἀπὸ τὸν 4ο αἰῶνα, ἐντελῶς αὐτονόητα ἀκόμα καὶ γιὰ τὸν «μέγιστο φωστήρα» τῆς Ἐκκλησίας Βασίλειο, ἡ μετάληψη τῶν εὐχαριστιακῶν δώρων ἀποσυνδέεται ἀπὸ τὴν κοινωνία τοῦ δείπνου καὶ τῆ μετοχῆ στὴ συγκρότηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος ἢ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, λειτουργεῖ μὲ ὅρους καὶ πρακτικὲς ἀτομοκεντρικῆς ἀνάγκης καὶ χρήσης:

«Πάντες οἱ κατὰ τὰς ἐρήμους μονάζοντες, ἔνθα μὴ ἔστιν ἱερεύς, κοινωνίαν οἴκοι (ἐν τῷ οἴκῳ) κατέχοντες ἀφ' ἑαυτῶν μεταλαμβάνουσιν. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δὲ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, ἕκαστος καὶ τῶν ἐν λαῷ τελούντων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἔχει κοινωνίαν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, καὶ ὅτε βούλεται μεταλαμβάνει δι' ἑαυτοῦ. Ἄπαξ γὰρ τοῦ ἱερέως τὴν θυσίαν τελειώσαντος καὶ δεδωκότος, ὁ λαβὼν αὐτὴν ὡς ὅλην ὁμοῦ καθ' ἑκάστην μεταλαμβάνων, ὡς παρὰ τοῦ ἱερέως μεταλαμβάνειν καὶ ὑποδέχεσθαι πιστεύειν ὀφείλει. Καὶ γὰρ καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὁ ἱερεύς ἐπιδίδωσι τὴν μερίδα, καὶ κατέχει αὐτὴν ὁ ὑποδεξάμενος μετ' ἐξουσίας ἀπάσης, καὶ οὕτω προσάγει τῷ στόματι τῇ ἰδίᾳ χειρὶ. Ταῦτόν οὖν ἔστι τῇ δυνάμει, εἴτε μίαν μερίδα δέξεται τις παρὰ τοῦ ἱερέως, εἴτε πολλὰς μερίδας ὁμοῦ».

⁵⁴ 1 Κορ. 11, 17-34.

⁵⁵ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Καισαρείας τοῦ Μεγάλου, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, 45, Migne P.G. 32, 149 C.

⁵⁶ Παραθέτω τὸ σύντομο καὶ περιεκτικὸ λήμμα ἀπὸ τὸ *Ἐπίτομον Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη*, ἐν Ἀθήναις 1935: Γοτθικὸς ρυθμὸς, ἀρχιτεκτονικὸς κυρίως, οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχων μὲ τοὺς Γότθους, ὀνομασθεῖς δὲ οὕτω — ὑπὸ τοῦ Ραφαήλ (Raffaello Santi ἢ Sanzio, 1483-1520) ὡς «τέχνη βαρβάρων», κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κλασσικὴν. Ἦρχισεν ἀναπτυσσομένη ἐν τῇ Δύσει ἀπὸ τοῦ 11^{ου} μ.Χ. αἰῶνος ἐν τῇ ΒΔ. Εὐρώπῃ, καὶ ἐπεκράτησε κατὰ τὸν Μεσαίωνα. Χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῆς ὀξυγώνου θλάσεως τοῦ τόξου καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου τονισμοῦ τῶν ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω ἀγουσῶν γραμμῶν. Τὰ ἀρχαιότερα καὶ ὠραιότερα μνημεῖα τῆς τέχνης ταύτης, ναοὶ καὶ δημόσια κτήρια, εὐρίσκονται κυρίως εἰς τὰς πόλεις τῆς ΒΔ. Εὐρώπης (Ἡ Παναγία τῶν Παρισίων, αἱ μητροπόλεις τῆς Πρένς, τῆς Ἀμιένης, τῆς Ἀμβέρσης, τῆς Διζόν, τοῦ Καντέρβερου, τοῦ Οὐεστμίνστερ, τῆς Κολωνίας, τῆς Οὐψάλας, τὰ δημαρχεῖα τῆς Λουβαίν, τῆς Γάνδης, τῆς Μὸνς κ.ἄ.).

⁵⁷ Γιὰ τὴ γοτθικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, τὴ σχέση της μὲ τὴ σχολαστικὴ θεολογία καὶ τὴ σύγκρισή της μὲ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ καὶ τὴ «βυζαντινὴ» ἀρχιτεκτονικὴ ἔχω γράψει

περισσότερα στο βιβλίο *Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἥθους* (βλ. τὴν τρίτη, ἀναθεωρημένη, ἔκδοση: Ἰκαρος 2002), Κεφάλαιο 12, ὅπου ἔχω συγκεντρώσει καὶ κάποια γόνιμη, κατὰ τὴ γνώμη μου, βιβλιογραφία.

⁵⁸ Βλ. Robert TAFT, «The Pontifical Liturgy of the Great Church according to a Twelfth-Century Diataxis in Codex British Museum Add. 34060», I. στὸ *Orientalia Cristiana Periodica* 45 (1979), σελ. 279-307 καὶ II. 46 (1980) σελ. 82-124.

⁵⁹ *Ἰωάν.* 13, 14-15.

⁶⁰ *Ματθ.* 19, 27.

⁶¹ *2 Πέτρ.* 1, 16.

⁶² *1 Ἰωάν.* 1, 1-3.

⁶³ «Ὁ Θεὸς τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ἐπιστημόνων»: PASCAL, *Pensées*, στὸ εἰσαγωγικὸ *Le mémorial*.

⁶⁴ Ἡ διατύπωση εἶναι τοῦ Igor CARUSO: *Psychoanalyse und Synthese der Existenz*, Freiburg (Herder-Verlag) 1952, σελ. 59: Die Häresie ist eine Überwertung von Teilwahrheiten und zieht zwangsmässig die Relativierung des Absoluten mit sich.

⁶⁵ Βλ. A RECKERMANN, *Idol, Ido(lo)latrie*, στὸ *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, v.j. RITTER – K. GRÜNDER (Schwabe-Verlag), τόμ. 4, στ. 188-192 — ὅπου ἐνδιαφέρουσα βιβλιογραφία, κυρίως γιὰ τὴν εἰδωλοκλαστικὴ μαχητικότητα τῶν φιλελεύθερων στοχαστῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ (Bacon, Locke, Berkeley, Shaftesbury, Hume, Kant, Herder κ.λπ.).

⁶⁶ Τουρκ. entari.

⁶⁷ Ἡ τζουμπές, τουρκ. *cüppe*.

⁶⁸ *Ματθ.* 23, 3-8. — *Λουκ.* 22, 26.

⁶⁹ Γιὰ ἓναν προϋδεασμὸ θὰ συνιστοῦσα στὸν ἀναγνώστη τὸ κεφάλαιο *Sexualité et Morale*, ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Denis VASSE, *Le temps du désir*, Paris (Seuil) 1969, σελ. 123 κ.έ. — Ἐπίσης: Philip SHERRARD, *Christianity and Eros*, London (SPCK) 1976. — Antoine VERGOTE, *Guilt and Desire*, Yale Univ. Press 1988, σελ. 73-75, 131-132. — Stanton L. JONES – Heather R. HOSTLER, *The Role of Sexuality in Personhood*, στὸν τόμο: *Judeo-Christian Perspectives on Psychology* (ed. W.R. MILLER – H.D. DELANEY) Washington D.C.

(American Psychological Association) 2005, σελ. 115-132. — C. HARDING, Introduction: Making sense of sexuality, στὸν τόμο: *Sexuality, Psychoanalytic perspectives* (ed. C. HARDING), New York (Brunner-Routledge) 2001, σελ. 1-17. — B.Z. GOLDBERG, *The Sacred Fire: The Story of Sex in Religion*, N.Y. (Grove Press, Inc.) 1962. — E.P. SHAFRANSKE (Ed.), *Religion and the clinical practice of psychology*, Washington D.C. (American Psychological Association) 1996.

⁷⁰ Βλ. HAUCK Friedrich, *Ἀκάθαρτος, ἀκαθαρσία*, στὸ *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament* (ἐκδ. G. KITTEL), τόμος 3ος, σελ. 430-432. — HAUCK Friedrich – SCHULZ Siegfried, *Πόρνη, πόρνος, πορνεία, πορνεύω, ἐκπορνεύω, ὁ.π.*, τόμος 6ος, σελ. 579-595. — Γενετήσια ὁρμή, στὸ *Λεξικὸ Βιβλικῆς Θεολογίας* (ἐκδ. Xavier LÉON-DUFOUR), ἑλλην. μτφρ. Βιβλικὸ Κέντρο Ἴαρος Ζωῆς, Ἀθήνα 1980, σελ. 200-204. — Ὁ σύγχρονος Ἑβραῖος μυθιστοριογράφος Ἰσαὰκ Μπάσεβις ΣΙΝΓΚΕΡ (Βραβεῖο Νόμπελ 1978) στὸ ἔργο του Ὁ σκλάβος ἀποτυπώνει τὶς ἐπιταγὲς τῆς Τορὰ γιὰ τὶς γυναῖκες στὴ διάρκεια τῶν ἡμερῶν τῆς ἐμμηνόρρυσιας: «Ὁ Ἰακώβ (ὁ κεντρικὸς ἥρωας τοῦ μυθιστορήματος) εἶχε προειδοποιήσῃ τὴν («ἐξ ἐθνικῶν» σύζυγό του) Σάρα πολλὰς φορὰς σχετικὰ μὲ τὶς ἀκάθαρτες ἡμέρες, ὑπενθυμίζοντάς της ὅτι, ὅταν εἶχε περίοδο, δὲν μποροῦσε νὰ καθίσει μαζί του στὸν ἴδιο πάγκο, δὲν μποροῦσε νὰ πάρει τίποτε ἀπὸ τὸ χέρι του, οὔτε νὰ φάει στὸ ἴδιο τραπέζι μαζί του, ἐκτὸς ἂν ὑπῆρχε ἓνα παραπέτασμα ἀνάμεσα στὸ πιάτο της καὶ στὸ δικό του. Δὲν τοῦ ἐπιτρεπόταν νὰ καθίσει στὸ κρεβάτι της, οὔτε σὲ αὐτὴν νὰ καθίσει στὸ δικό του, οὔτε κὰν τὰ κεφαλάρια τῶν κρεβατιῶν τοὺς δὲν ἔπρεπε νὰ ἀγγίζονται τὶς μέρες αὐτές»: Isaac Bashevis SINGER, *The Slave*, N.Y. (Farrar, Straus and Giroux Inc.) 1990 – ἑλλην. μτφρ. Τάσος Δενέγρης, Ἐκδόσεις Καστανιώτη, 2003, σελ. 164.

⁷¹ Ἀποχὴ ἐκ συνουσίας ἀπαραίτητος κατὰ Σάββατον καὶ Κυριακὴν: *Κανὼν ΙΓ´* Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας. — Ἀποχὴ ἐκ συνουσίας τὸ ὀλιγώτερον ἀπαραίτητος τρεῖς ἡμέρας πρὸ τῆς Θείας Κοινωνίας: *Ε´* Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας. — Γυνὴ ἐν ἀφέδρω ἦτοι ἐν ἐμμηνόρροῳ οὔσα οὐ μεταλαμβάνει, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν ἢ ἐν τῷ προνάῳ προσεύχεται: *Β´* Διονυσίου Ἀλεξανδρείας, *Ζ´* Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας. — Γυνὴ οὔσα ἐν ἐμμηνόρροῳ ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας οὐ λαμβάνει τὴν Θεῖαν Κοινωνίαν καὶ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς οὐ μείγνυται αὐτῇ, ἐὰν δὲ καταφρονήσῃ καὶ πλησιάσῃ τὴν Θεῖαν Κοινωνίαν ἐπιτιμᾶται ὅπως μὴ μεταλάβῃ ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας. — Περὶ τοῦ μὴ εἰσιέναι τὴν λεχῶ εἰς τὸν κοιτῶνα ἐνῶ κεῖται τὸ βρέφος αὐτῆς βαπτισθέν: *ΛΗ´* Νικηφόρου Ὁμολογητοῦ. — Ὁ μολυνθεὶς καθ' ὕπνου τῷ τῆς ἐκκρίσεως πάθει, ἡμέραν μίαν τῆς κοινωνίας ἐκβάλλεται· τὸν δὲ πεντηκοστὸν ἄσας φαλμὸν καὶ τεσσαράκοντα ἑννέα μετανοίας ποιήσας, οὕτω τοῦ ρύπου καθαρθῆναι πιστεύεται: *ΣΤ´* Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ.

⁷² *Ματθ.* 19, 2-12.

⁷³ *Γαλ.* 3, 28.

⁷⁴ *1 Κορ.* 7, 3-4.

75 1 Κορ. 7, 5.

76 Έφεσ. 5, 21-33.

77 1 Κορ. 14, 34.

78 Γαλ. 3, 10 και 13-14.

79 1 Κορ. 11, 5.

80 1 Κορ. 7, 1-2 και 7: Καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἄπτεσθαι· διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἔχέτω καὶ ἑκάστη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἔχέτω... θέλω πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἑμαυτόν.

81 1 Κορ. 11, 11-12: Οὔτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικὸς οὔτε γυνή χωρὶς ἀνδρὸς ἐν Κυρίῳ· ὥσπερ γὰρ ἡ γυνή ἐκ τοῦ ἀνδρός, οὕτω καὶ ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς γυναικός, τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ.

82 Πρβλ.: ὁ υἱός σου οὗτος ὁ καταφαγὼν σου τὸν βίον μετὰ πορνῶν... (Λουκ. 15, 30). — ἐγίνωσκεν ἄν τις καὶ ποταπὴ ἡ γυνή... (Λουκ. 7, 39).

83 1 Κορ. 6, 15.

84 Τὸ δὲ σῶμα οὐ τῆ πορνεία, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ: 1 Κορ. 6, 13.

85 Πᾶν ἁμάρτημα ὃ ἐὰν ποιήσῃ ἄνθρωπος ἐκτὸς τοῦ σώματός ἐστιν· ὃ δὲ πορνεύων εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἁμαρτάνει: 1 Κορ. 6, 18.

86 Ρωμ. 8, 12.

87 1 Κορ. 7, 1-2 — βλ. καὶ ὑποσημ. 55.

88 Έφεσ. 5, 31.

89 1 Τιμόθ. 2, 15.

90 Πῶς ἀλλιῶς νὰ ἐρμηνευθεῖ ἡ φράση τῆς ὑμνολογίας: ὁ μήτραν οἰκίσσας ἀειπάρθενον, παρὰ: ὁ οἰκίσσας μήτραν ἀμόλυτον ἀπὸ τῆ μητρότητα; — Ὁ π. Γεώργιος ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ γράφει: «Ἡ παρθένος Μαρία δὲν ἦταν ἀπλῶς ἓνα ``κανάλι`` μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἦρθε στὸν κόσμον ὁ Θεός, ἀλλὰ ἀληθινὰ ἡ μητέρα ἀπὸ τὴν ὁποία αὐτὸς προσέλαβε τὴν ἀνθρωπότητά

του... Ἡ μητρότητα δὲν ἐξαντλεῖται στὸ ἀπλὸ γεγονὸς ἐνὸς φυσικοῦ τοκετοῦ, ὁ ἴδιος ὁ τοκετὸς δημιουργεῖ σχέση μοναδική καὶ ἀμοιβαία ἀνάμεσα στὴ μητέρα καὶ στὸ παιδί... Ὁ Ἰησοῦς ἦταν τελείως ἀνθρώπινος στὴν υἱική του ἀνταπόκριση πρὸς τὴ μητρικὴ στοργὴ ἐκείνης ἀπὸ τὴν ὁποία γεννήθηκε... Ἡ προσωνομία Ἄει-Πάρθενος γιὰ τὴ Θεοτόκο δηλώνει κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰ «φυσιολογική» κατάσταση. Δὲν ἀναφέρεται μόνον στὴν παρθενικὴ γέννηση. Δὲν ὑπονοεῖ μόνον ἕναν ἀποκλεισμὸ κάθε μεταγενέστερης ἔγγαμης σχέσης. Ἀποκλείει καὶ κάθε ἐρωτικὴ ἐμπλοκὴ (involvement), κάθε αἰσθησιακὴ ἐγωιστικὴ ἐπιθυμία ἢ πάθος, κάθε διάχυση τῆς καρδιάς καὶ τοῦ νοῦ... Τὸ βασικὸ θέμα εἶναι ἡ καθαρὸτητα τῆς «καρδιάς», αὐτὸς ὁ ἀπαραίτητος ὅρος τῆς «θέας τοῦ Θεοῦ»»: George FLOROVSKY, *Creation and Redemption* – ἑλλ. μτφρ. *Δημιουργία καὶ Ἀπολύτρωση*, Θεσσαλονίκη (Ἐκδ. Πουρνάρα) 2004, σελ. 197-198, 207-208.

⁹¹ Πράξ. 11, 3.

⁹² Πράξ. 15, 1 καὶ 5.

⁹³ Πράξ. 15, 6-29.

⁹⁴ Πράξ. 15, 28-29.

⁹⁵ Ρωμ. 9, 4-8. — Γαλ. 3, 6-22.

⁹⁶ Ρωμ. 8, 12-21. — Γαλ. 5, 1-6.

⁹⁷ Ρωμ. 5, 1-11. — Γαλ. 3, 16-22.

⁹⁸ Ματθ. 13, 24-30.

⁹⁹ Βλ. Kurt PFISTER, *Der Untergang der antiken Welt*, Leipzig 1941, σελ. 48. — G. GRUPP, *Kulturgeschichte der römischen Kaiserzeit*, Regensburg 1921, σελ. 110 κ.έ. — Theodor BIRT, *Das ömische Weltreich*, Berlin 1941, σελ. 83 κ.έ.

¹⁰⁰ Ἐπὶ πάπα Στεφάνου Β', 754-756.

¹⁰¹ Βλ. Ἐξομολογήσεις, Βιβλίο Πρῶτο, 13, 20 καὶ 14, 23 – ἑλληνικὴ μτφρ. Φραγκίσκης Ἀμπατζοπούλου, τόμος Α', Ἀθήνα (Ἐκδ. Πατάκη) 1997, σελ. 136, 138, 139: «Τὰ ἑλληνικὰ τὰ μισοῦσα... τὰ αἰσθανόμενα σὰν τιμωρία... γιὰ μένα σὰν παιδί ἦταν πικρὰ σὰν τὸ φαρμάκι... Δὲν ἤξερα βεβαίως οὔτε μιὰ λέξη ἑλληνικὰ καὶ γιὰ νὰ τὰ μάθω μὲ ἀπειλοῦσαν μὲ τρομερὲς τιμωρίες». — Ἐπίσης, βλ. *De Trinitate*, στὸν Πρόλογο τοῦ βιβλίου III, ὅπου δηλώνει τὴν ἀδυναμία του νὰ διαβάσει τοὺς Ἑλληνας Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας στὸ πρωτότυπο.

¹⁰² Νὰ μὴν ξεχνᾶμε ὅτι κυρίως ἔργα τοῦ Πλάτωνα εἶχε στὴ διάθεσή του ὁ Αὐγουστίνος σὲ λατινικὲς μεταφράσεις, τὸν «χριστιανικὸ Πλατωνισμό» προσέγγισε μὲ τὶς σπουδὲς του κοντὰ στὸν Ἀμβρόσιο Μεδιολάνων.

¹⁰³ Βλ. τὴ θαυμάσια σχετικὴ ἀνάλυση στὸ κεφάλαιο: Συσχετισμὸς Θεοῦ καὶ ἐσωτερικότητος, στὸ βιβλίο: Ἡλία ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, Ἔξοδος θεάτρου, Δοκίμιο ὄντολογίας μὲ πλοηγὸ τὸν Μόμπυ-Ντικ τοῦ Χ. Μέλβιλ, Ἀθήναι (Ἰνδικτος) 2000, σελ. 81 κ.έ.

¹⁰⁴ Βλ. τὸ κλασικὸ μελέτημα τοῦ Max WEBER, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, ποὺ συνδέει τὸ φαινόμενο τῆς «συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου» καὶ τῆς γένεσης τοῦ καπιταλισμοῦ μὲ τὴν πρόσληψη ἀπὸ τὸν προτεσταντικὸ κόσμον τῆς διδασκαλίας τοῦ Αὐγουστίνου περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ. — Ἐπίσης, Jürgen MOLTSMANN, *Praedestination und Perseveranz* (1961). — G. NYGREN, *Das Prädestinationsproblem in der Theologie Augustins* (1956). — R. SÖDERLUND, *Ex praevisa fide: Zum Verständnis der Prädestinationslehre in der lutheranischen Orthodoxie* (1983). — Olivier CLÉMENT, *Ἡ θεολογία μετὰ τὸν «θάνατον τοῦ Θεοῦ»*, Ἀθήνα («Ἀθηνᾶ» – σειρὰ «σύνορον») 1973, ὅπου στὴ σελ. 42 διαβάζουμε: «Ὁ προσωπικὸς Θεὸς ἐμφανίζεται ὡς ἐπουράνιος χωροφύλακας ποὺ τὸ βλέμμα του μᾶς ἀπολιθώνει ὡς τὸ βάθος τοῦ εἶναι μας καὶ τοῦ μέλλοντός μας, ὡς τὸ ἀπόλυτον ὑποκείμενον ποὺ μᾶς ἀντικειμενοποιεῖ καὶ ἡ παγγνωσία καὶ παντοδυναμία του μεταβάλλουν τὴν Ἱστορία σὲ κουκλοθέατρο. Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τίποτα καὶ ὁ Θεὸς γίνεται ὑπεύθυνος γιὰ ὅλα τὰ κακὰ τοῦ κόσμου».

¹⁰⁵ Βλ. τὸ βιβλίον μου *Τὸ πρόσωπον καὶ ὁ ἔρωσ*, § 19-23.

¹⁰⁶ Βλ. τὸ βιβλίον μου *Σχεδιάσμα Εἰσαγωγῆς στὴ Φιλοσοφία*, § 28.

¹⁰⁷ Βλ. καὶ τὸ κείμενό μου: Βατικανὸ καὶ Διαμαρτύρηση στὸν Μαρξισμό, στὸ βιβλίον *Ἡ νεοελληνικὴ ταυτότητα*, Ἀθήνα (Ἐκδ. Γρηγόρη) 1978, σελ. 23-31.

¹⁰⁸ Ὅπως οἱ σύνοδοι τοῦ 1638, τοῦ 1642, τοῦ 1672, τοῦ 1691, στὴν Κωνσταντινούπολη.

¹⁰⁹ F. MIKLOSICH, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani* I, σελ. 437.

¹¹⁰ Γεωργίου ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, *Σταθμοὶ τῆς Ρωσικῆς Θεολογίας*, Μέρος Πρῶτον, Θεσσαλονίκη (Ἐκδ. Πουρνάρα) 1986, σελ. 28.

¹¹¹ Κωνσταντίνου ΣΑΘΑ, *Ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας ὁ Β΄*, σελ. πγ΄ κ.έ.

¹¹² Βλ. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, *ὁ.π.*, σελ. 29.

¹¹³ Ἀπὸ τὸ λατινικὸ *hostia*, ποὺ σημαίνει σφάγιο, θυσία καὶ ἐκφράζει τὴν ἐκδοχὴ τῶν Δυτικῶν γιὰ τὴν Εὐχαριστία πρωτίστως ὡς θυσία.

¹¹⁴ Περισσότερα στὸ βιβλίο μου *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα*, Ἀθήνα (Δόμος) 1992, Κεφ. 15.

¹¹⁵ Βλ. Βασιλ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ἀθήνα (Ἀστήρ) ³1970, σελ. 571, 575. — Βλασίου ΦΕΙΔΑ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τόμος Β', Ἀθήνα 1994, σελ. 452, 458 κ.έ. — Steven RUNCIMAN, *The Medieval Manichee: A Study of the Christian Dualist Heresy*, Cambridge (C.U.P.). — E. VOEGELIN, *Religionsersatz. Die gnostischen Massenbewegungen unserer Zeit*, περιοδ. *Wort und Wahrheit*, τόμ. 15 (1960) σελ. 7. — S. LORENZ/W. SCHRÖDER, *Manichäismus II*, στὸ *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, τόμ. 5, Hrsg. v. J. RITTER u. K. GRÜNDER (Schwabe-Verl.) 1980, στ. 765-716. — Ἄλλὰ πρὶν καὶ ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς ὁ PASCAL ὄριζε ἀπερίφραστα: *Les Manichéens étaient les Luthériens de leur temps, comme les Luthériens sont les Manichéens du nôtre: Ecrits sur la Grace*, βλ. *Œuvres* 11, Ἐκδ. L. Brunschvicg, Paris 1914, σελ. 282.

¹¹⁶ *Puritanismus*, ἀπὸ τὸ λατινικὸ *purus*, ποὺ σημαίνει καθαρός.

¹¹⁷ Γιὰ τὴν κυριαρχικὴ σήμερα ἐπίδραση τοῦ προτεσταντικοῦ Πιετισμοῦ στὸν βίο τῶν Ὁρθόδοξων εἰδικὰ Ἑκκλησιῶν, βλ. τὰ βιβλία μου: *Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἥθους*, Ἀθήνα (Ἰκαρος) ³2002, σελ. 166–174 καὶ *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα*, Ἀθήνα (Δόμος) ³1999, σελ. 348–405.

¹¹⁸ Ἡ παρακμιακὴ θρησκευτικὴ ζωγραφικὴ τῆς Δύσης ἔχει ὑποκαταστήσει τὴν τέχνη τῶν ἐκκλησιαστικῶν Εἰκόνων καὶ κυριαρχεῖ στὶς Ὁρθόδοξες Ἑκκλησίες σήμερα, χωρὶς οὔτε κὰν νὰ διανοεῖται ἔστω καὶ ἓνας ἐπίσκοπος νὰ ἀντισταθεῖ δυναμικὰ στὴν ἐξαθλιωτικὴ αὐτὴ ἀλλοτρίωση ποὺ συνιστᾶ πλέον «παράδοση». Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸ κραυγαλέο θρησκευτικὸ μπαρόκ (ἐπίσης δυτικογενές) τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῶν τέμπλων, ὅπως καὶ μὲ τὴ δυτικὴ θρησκευτικὴ μουσικὴ ποὺ ἔχει ὑποκαταστήσει τὸ ἐκκλησιαστικὸ μέλος. Ἀκόμα καὶ οἱ πιὸ ἐξόφθαλμες ἐκφάνσεις ἀλλοτρίωσης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, ὅταν ἐπικρατήσουν ἔστω καὶ δύο αἰῶνες στὶς Ὁρθόδοξες Ἑκκλησίες, ἐπιβάλλονται σὰν «παράδοση».

¹¹⁹ Βλ. πληρέστερη ἀνάπτυξη τῶν δυσκολιῶν συντονισμοῦ τῆς γλώσσας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ παρελθόντος μὲ τὶς πιστοποιήσεις τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης στὸ βιβλίο μου: *Ὀντολογία τῆς σχέσης*, Ἀθήνα (Ἰκαρος) 2004, Κεφ. 17.

¹²⁰ Βλ. *Λουκ.* 3, 23-38.

¹²¹ 1 *Θεσ.* 4, 15-17.

¹²² Πρβλ. τὴν ὁμολογία τοῦ Πέτρου: *Ματθ.* 16, 16: «σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος» καὶ *Ἰωάν.* 6, 68-70. Ἐπίσης, *Ματθ.* 10, 32: Πᾶς ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς μου. — *1 Τιμόθ.* 6, 12: Ὁμολόγησας τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων.

¹²³ Πρβλ. ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Ἀπολογία* I, Migne P.G. 6, 341 B: Ὁμολογεῖν εἶναι Χριστιανούς, γινώσκοντες τῷ ὁμολογοῦντι θάνατον τὴν ζημίαν κείσθαι. — ΠΑΛΛΑΔΙΟΥ, *Historia monachorum in Aegypto* 21.2, Migne P.G. 34, 1171 A: Ἀπολλώνιος... ἐν τῷ καιρῷ τοῦ διωγμοῦ παραθαρσύνων τοὺς τοῦ Χριστοῦ ὁμολογητάς, πολλοὺς μάρτυρας ἀπετέλεσε.

¹²⁴ *Λεξικὸ ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ*: ὁμολογία.

¹²⁵ *Λεξικὸ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ*: ὁμολογία.

¹²⁶ J.R. GEISELMANN, *Dogma*, στὸ *Handbuch theologischer Grundbegriffe* (Hrsg. v. H. Fries), τόμος I, München (Kösel-Verlag) 1962, σελ. 229.

¹²⁷ *Ὁ.π.*, σελ. 230.

¹²⁸ Infallibilitate in magisterio, vi muneris sui gaudet Summus Pontifex quanto ut supremus omnium christifidelium Pastor et Doctor, cuius est fratres suos in fide confirmare, doctrinam de fide vel de morribus tenendam definitivo actu proclamat: Can. 749 §1, *Codex Iuris Canonici*, Ἔκδοσις 1983.

¹²⁹ Βλ. ἐκτενέστερη ἀνάλυση καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία στὸ βιβλίο μου *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα*, Ἀθήνα (Δόμος) ⁵2003, Κεφ. 9: Οἱ «Ὁμολογίες πίστεως». — Βλ. ἐπίσης τὴ συναρπαστικὴ (κυριολεκτικὰ) ἱστορικὴ μονογραφία τοῦ Gunnar HERING, *Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ 1620-1638*, Ἀθήνα (MIET) 1992.

¹³⁰ Ὁδωνηρὸ νὰ συγκρίνει κανεὶς αὐτὴ τὴν ἔκπτωσι μετὰ τὸ μέτρο τοῦ μοναχικοῦ ἀθλήματος ποὺ ἀποτυπώνει σὲ προτροπὴ τοῦ ὁ ἅγιος ΙΣΑΑΚ ὁ Σύρος: «Γίνωσκε, ἀδελφέ, ὅτι διὰ τοῦτο χρὴ ἡμᾶς εἶναι ἔσωθεν τῆς θύρας τοῦ κελλίου, ἵνα μὴ γινώσκωμεν τὰ πράγματα τῶν ἀνθρώπων τὰ κακά. Καὶ τότε θεωρῶμεν πάντας ἁγίους καὶ καλοὺς ἐν τῇ ἀγνείᾳ τῆς διανοίας ἡμῶν. Ἐὰν δὲ γενώμεθα ἐλέγχοντες καὶ παιδεύοντες καὶ κρίνοντες καὶ ἐξετάζοντες καὶ ἐκδικοῦντες καὶ μεμφίμοιροι, τί λοιπὸν διαφέρει τὸ κάθισμα ἡμῶν τοῦ καθίσματος τῶν πόλεων;» *Τὰ εὐρεθέντα ἀσκητικά*, Λόγος ΝΗ', Ἔκδοσις Σπανοῦ, σελ. 239.

¹³¹ Τοῦτό ἐστιν ὄντως τὸ εὐρεῖν τὸν Θεόν, τὸ αἰεὶ αὐτὸν ζητεῖν, τὸ μηδέποτε τῆς ἐπιθυμίας κόρον εὐρεῖν... Οὐ γὰρ ἄλλο τί ἐστὶ τὸ ζητεῖν καὶ ἄλλο τὸ εὐρίσκειν: *Περὶ τοῦ βίου Μωυσέως*, JAEGER-LANGERBECK, *Gregorii Nysseni Opera*, τόμος VII μέρος I, Leiden

(Brill) σελ. 116 καὶ *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν*, Ὁμιλία VII, στὴν ἴδια ἔκδοση τόμος V, σελ. 400-401.

¹³² *Τὰ εὐρεθέντα ἀσκητικά*, Λόγος ΛΕ΄.

¹³³ Βλ. C. MOTCHOULSKY, *Dostoïevsky*, Paris (Payot) 1963, σελ. 529.

¹³⁴ Βλ. τὸ βιβλίο μου *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα*, σελ. 192-196, 436 κ.έ.

¹³⁵ Ἀπὸ τὸν Ἐκδοτικὸ Οἶκο «Ἀστὴρ» μὲ ἐπιμέλεια τοῦ ἀρχιμανδρίτη Ἐπιφάνιου Θεοδωρόπουλου.

¹³⁶ *Writings from the Philocalia on Prayer of the Heart*, trltd from E. Kadloubovsky and G.E.H. Palmer, London (Faber and Faber) 1951.

¹³⁷ Ἐνημερωτικὸ γιὰ τὶς ἐπιδράσεις τῆς *Φιλοκαλίας* στὸν δυτικοευρωπαϊκὸ χῶρο τὸ βιβλίο τοῦ π. Placide DESEILLE, *La spiritualité orthodoxe et la Philocalie*, Paris (Albin Michel) 2003, III/4, σελ. 249 κ.έ.

¹³⁸ Δὲν σημειώνουμε ἐδῶ ἀκριβεῖς παραπομπές (ἀπὸ ποιά κείμενα ἀποσποῦμε τὶς φράσεις ποὺ παραθέτουμε) γιὰ ἓναν καὶ μόνον λόγο: Νὰ μὴ διαιωνίζεται ἡ ἐνδεχόμενη αὐθαιρεσία τῆς «φιλοκαλικῆς» ἀνθολόγησης — ἴσως οἱ συγγραφεῖς τῶν φράσεων ποὺ ἐπιλέγουμε νὰ ἀναιροῦν ἢ νὰ διορθώνουν τὶς ἐδῶ παρατιθέμενες θέσεις τους σὲ ἄλλα, μὴ ἀνθολογούμενα στὴ *Φιλοκαλία* κείμενά τους. Παραπέμπουμε λοιπὸν στὴ *Φιλοκαλία* καὶ ὄχι στοὺς ἐπιμέρους συγγραφεῖς ποὺ σὲ αὐτὴν ἀνθολογοῦνται.

¹³⁹ Βλ. καὶ Ἡλία ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἐπέκεινα τῆς ἀπουσίας*, Ἀθήνα (Ἴνδικτος) 2005, Δ/9: Ἀπὸ τὸν Αὐγουστῖνο στὸν Κάντ — τὸ οἰδιπόδειο πρόγραμμα τῆς δυτικῆς μεταφυσικῆς.

¹⁴⁰ Βλ. ἀναλυτικότερη διαπραγμάτευση στὸ βιβλίο μου *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα*, Ἀθήνα (Δόμος) Κεφ. 12. Ἀλλὰ καὶ ΙΕΡΑΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ, *Ἀναίρεσις τῶν πεπλανημένων θέσεων τοῦ κ. Χρήστου Γιανναρά περὶ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου*, στὸ περιοδικὸ «Ὁρθόδοξη Μαρτυρία», Λευκωσία Κύπρου, τεῦχος 40, 1993, σελ. 1-10.